

OVIDIU PECICAN

ISTORIA ROMÂNIEI

STAT ȘI CULTURĂ

1866–2018

CUANTIC

Editor:
Hadrian Mateescu

Redactor:
Constantin Furtună

Corectori:
Cristiana Ciarec
Evelin Ceciu / Corectura.ro

Tehnoredactor:
Mihaela Mănoiu

Concept grafic copertă:
Silvia Olteanu

© 2023 Editura CUANTIC / Mara Distribution Services SRL pentru prezenta ediție
Toate drepturile rezervate

Credit foto copertă: © DeAgostini/Getty Images

www.edituracuantic.ro
+4 0730-52.52.52
e-mail: comenzi@edituracuantic.ro
facebook.com/edituracuantic
instagram.com/edituracuantic

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PECICAN, OVIDIU
Istoria României - Stat și Cultură : 1866-2018 : sinteză / Ovidiu Pecican. - București : Cuantic, 2023
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-95577-5-4

94

Avertisment: Distribuirea, copierea sau piratarea conținutului acestei cărți sunt pedepsite de lege. Nicio parte nu poate fi reprodusă, copiată sau difuzată în orice mijloace (scris, video, foto etc.) fără acordul scris din partea editorului, exceptând citate scurte în limita a 100 de cuvinte sau recenzii. Toți cei care au scris sau au contribuit la această lucrare au respectat legea, au depus timp, pricepere și energie, astfel încât dumneavoastră să citiți, să împărtășiți cu ceilalți valorile și învățămintele din această carte, într-un mod asumat, legal și responsabil.

OVIDIU PECICAN

ISTORIA ROMÂNIEI

STAT ŞI CULTURĂ
1866 - 2018

Sinteză

CUANTIC
București
2023

Ovidiu PECICAN este doctor în istorie (1998) şi profesor la Facultatea de Studii Europene a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. Autor al unor volume de eseuri, studii şi monografii istorice: *Troia, Veneţia, Roma* (ed. I: 1998; ed a II-a: vol. 1, 2007), *Lumea lui Simion Dascălul* (1998), *Arpadieni, Angevini, români* (2001), *Realităţi imaginate şi ficţiuni adevărate în evul mediu românesc* (2002), *Trecutul istoric şi omul evului mediu* (2002), *Haşdeenii. O odisee a receptării* (2003), *Originile istorice ale regionalismului românesc* (2003; versiune amplificată: *Regionalism românesc*, 2009), *B.P. Hasdeu istoric* (2004), *Sânge şi trandafiri. Cultură ero(t)ică în epoca ştefaniană* (2005) şi *Poarta leilor. Istoriografia tânără din Transilvania, 1990-2005* (I: 2005; II: 2006), Între cruciaţi şi tătari (2006; ed. a 2-a: 2010), *Ce istorie scriem* (2007), *Dicţionarul celor mai bune cărţi de istorie românească* (2008), *Medievalităţi* (2009), *Letopiseţul unguresc* (2010), *Istoria românilor* (I: 2010; II: 2011; trad. în sârbă: Belgrad, 2015), *Evul mediu fictiv* (2012), *Istoria de sub covor* (2013), *Hieroglife cantemiriene* (2016, premiul filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor) şi *Istoria ca lectură incomodă* (2017), *Pavel Chihaia. Aventura vocaţiei* (2018), *Metafora trecutului şi conştiinţa istorică. Reflecţii istoriografice la Centenar* (2019), *Românii şi Europa Mediană. Contribuţii la tipologia culturală a Europei* (2021), *Românii, stigmat etnic, patrii imaginare. O căutare istorică* (2022).

Texte relevante pentru teoria şi practica istoriografică în: *Istorii intersectate* (2007), *Avalon* (2011), *Pâlnia şi burduful* (2011) şi *Istoria de sub covor* (2013).

A publicat mai multe lucrări de europenistică: *Europa, o idee în mers* (1997; 1999, 2002, 2004), *România şi Uniunea Europeană* (2000; ediţii revăzute şi adăugite 2003, 2004), *Acasă înseamnă Europa* (2003). A alcătuit antologia *Europa în gândirea românească interbelică* (2008), *Europa, istorie şi modernitate* (2015).

A îngrijit ediţii din Yves Ternon, *Statul criminal* (2001), din B.P. Hasdeu, *Olteneştile* (2002), din Geoffroy de Villehardouin, *Cucerirea Constantinopolului* (2002), din Robert de Clari, *Cei care au cucerit Constantinopolul* (2005), din Simion Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (2007) şi din George Coşbuc, *Comentarii la Divina comedie* (2008, în colaborare).

Cuprins

Prefață xi
Dispariția de specii animale din spațiul românesc 1
Cucerirea Independenței de Stat a României 6
Epoca marilor clasici în cultura română 10
Elitele intelectuale româneşti din Imperiul Austro-Ungar (1867-1918) 17
Problema evreiască 20
Misiunea civilizatoare a României în „Orient" 24
O mică Românie bismarckiană visând la dominația balcanică 28
Meglenoromânii în prima parte a secolului XX 32
Migrația țăranilor ardeleni în Statele Unite ale Americii (sfârşitul secolului al XIX-lea-începutul secolului XX) 35
Problema rurală şi ideologiile „țărăniste" 40
Răscoala de la 1907 din Regatul Român 44
Participarea României la Al Doilea Război Balcanic şi Pacea de la Bucureşti (1913) 49
Aromânii în prima parte a secolului XX 55
Românii din Macedonia şi Albania în prima parte a secolului XX 57
Regalitatea românească şi politica sa 59
Neutralitatea (1914-1916): corupție şi dezinteres pentru pregătirea de război 61
România în Primul Război Mondial (1916-1918) 64
Partidul Social-Democrat Român şi Cristian Racovski în timpul Primului Război Mondial 70
Cea mai precară Românie independentă: martie-decembrie 1918 74
Unirea Basarabiei cu România (martie 1918) 78
Banatul şi Maramureşul la sfârşitul Primului Război Mondial (1918-1919) 83

Unirea Bucovinei şi a Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918) 88
Intervenţia armatei române în Ungaria 93
Situaţia evreilor din România Mare 97
Proiecte de unire româno-maghiare 100
Înnoirea sistemului politic românesc după Primul Război Mondial 104
Avangarda literară românească 108
Reconstrucţia 113
Reforma agrară (1921) 120
Reacţia de stânga 123
Democratism şi dezbatere europenistă 127
Reacţia de dreapta 132
Tendinţele politice interbelice de suspendare a pluripartidismului concurenţial şi urmările lor istorice . 138
Economia românească în perioada interbelică 140
Despărţirea de natură 144
Revenirea pe tron a lui Carol al II-lea 147
Dictatura personală a regelui Carol al II-lea (1938-1940) 151
Pierderile teritoriale ale României din vara anului 1940 160
Statul naţional-legionar (1940-1941) 165
Dictatura militaristă personală a lui Antonescu şi războiul antisovietic 171
Tradiţia antirusă şi antisovietică românească şi legitimarea antonescianismului 175
Războiul de reîntregire a ţării în Est (iunie 1941-23 august 1944) 182
Semnificaţia campaniei româneşti din Răsărit 186
Cultură şi propagandă naţionalistă 191
România şi Holocaustul 196

Romii din România interbelică şi deportarea lor în Transnistria 204
Principatul lui Alchiviad Diamandi şi aromânii din Balcani (1941-1944) 211
Dizolvarea dictaturii şi începutul războiului antihitlerist (23 august 1944) 214
Cultura română în perioada interbelică 220
Sfârşitul războiului mondial pentru România şi încheierea păcii 228
Revenirea Transilvaniei la România 231
Revenirea la democraţie şi sfârşitul monarhiei în România (23 august 1944-30 decembrie 1947) 236
Reorganizarea politică şi de stat a României 240
Exilul cultural 243
Biserică şi represiune comunistă 246
(anii 1950) 246
Gulagul anilor 1950-1960 250
Rezistenţa anticomunistă din Carpaţi 253
Noua uniformă a statului 256
Literatura şi mutaţiile de mentalitate în România industrializării socialiste (1950-1970) 260
Arma subversiunii populare româneşti în socialism: bancul 266
Politica externă a României în perioada Ceauşescu (1965-1989) 270
Deportarea şi emigrarea etnicilor germani 273
Evreii şi emigrarea lor (1961-1989) 277
Dictatură şi clan: sub zodia cuplului Ceauşescu 279
Figuri feminine în viaţa publică românească a secolului XX 282
Scurtul interludiu de relaxare ideologică (1964-1971) ... 286
Neostalinism xenofob autarhist 290
Mişcări contestatare între 1980 şi 1989 297

Mituri doctrinare şi comunism naţionalist.....302
Anii dinaintea revoluţiei: dictatura.....305
Disidenţa şi opoziţia anticomunistă în timpul lui Ceauşescu.....311
Caracterul incomplet al revoluţiei anticomuniste.....316
„Perestroika" fără „glasnost": 1990-1996.....321
Tensiuni şi incertitudini postcomuniste.....324
Biserică şi stat în democraţia postcomunistă.....330
Locuirea rurală şi cea citadină după revoluţie.....334
Situaţia romilor după 1989.....337
Dobrogea, Marea Neagră şi politica maritimă a României actuale.....340
Guvernarea Convenţiei Democrate (1996-2000).....342
Tranziţia postcomunistă şi gestionarea trecutului dictatorial.....344
Corupţia şi rădăcinile ei.....347
Reforma justiţiei după 1989.....350
Cultura în România posttotalitară.....355
Emigrarea din România postcomunistă.....360
Fiscalitatea, ieri şi acum.....365
Accederea României în Uniunea Europeană.....371
Contracţia demografică.....376

Însemnări bibliografice.....379
Index.....381
Note.....391

Lui Giovanni Rotiroti

Prefață

Prezentul volum a fost alcătuit pentru a oferi o interpretare sintetică a istoriei româneşti, de la apariţia statului român până astăzi, cu o anumită insistenţă asupra curentelor de gândire şi a celor artistice manifestate în acest interval de timp. El nu este un tratat, căci, aşa cum bine observa folcloristul Ovidiu Bîrlea, „într-un tratat sunt dezbătute toate aspectele domeniului, proporţional cu importanţa lor, în fapt cu suma cunoştinţelor dobândite până la acea dată"[1]. Un astfel de scop nu mi-a stat în intenţie aici. Am fost interesat mai curând de dinamica de factură culturală din interiorul noului stat, inclusiv prin recursul abundent la opiniile unora dintre principalii săi protagonişti şi observatori.

Am folosit ca temei al construcţiei un număr de capitole din sinteza proprie de *Istoria românilor* (2010- 2011), încercând să le adaptez conţinutul la noul scop asumat, rescriindu-le parţial, completându-le apoi cu noi capitole iniţial absente, necesare însă pentru a evidenţia liniile evolutive ale culturii noastre în segmentul cronologic analizat.

Urmărind o serie de procese şi de decantări – economice, sociale şi culturale –, textul cărții de față nu avea cum să pornească abrupt. Schema de tratare hobsbawmiană, care acredita ideea unui „secol scurt", nu servea la înțelegerea anumitor linii de forță ale istoriei noastre care, în secolul XX, nu făceau decât să continue premise şi manifestări exprimate deja. De aceea, în loc să încep de la cucerirea independenței de stat a României (1877-1878), ori de la evenimentul esențial pentru istoria românească al desăvârşirii unirii statului național modern la 1 Decembrie 1918, am socotit că ar fi mai potrivită abordarea problemelor care au dobândit relevanță şi care i-au frământat pe români în preambulul obținerii neatârnării statale (9 mai 1877) şi al transformării țării într-un regat (1881).

Cum istoria este un flux al cărui început îl dibuim şi îl deducem şi al cărui sfârşit nu ne este dat să îl cunoaştem, s-a pus problema, de asemenea, unde s-ar fi cuvenit să se oprească această carte. Deşi în centrul ei se află destinul istoric românesc din secolul XX, am socotit că a pune punctul final acestei relatări în momentul căderii comunismului (21 decembrie 1989) ar fi fost nepotrivit. Întâi, pentru că secolul a mai continuat circa un deceniu după sfârşitul regimului roşu, aducând – şi mai ales prefigurând – schimbări importante, iar apoi fiindcă a limita la primii ani de tatonări povestea reconstrucției democrației după un regim totalitar care durase jumătate de secol ar fi fost, iarăşi, irelevant. De aceea, am decis ca, asumând toate riscurile unei lipse de perspectivă adecvată, să conduc narațiunea până la final de deceniu doi al secolului nostru.

Mircea Eliade spunea undeva că „e totdeauna penibil să vorbeşti despre lucruri prea triste şi umilitoare pentru

neamul tău"[2]. Şi totuşi, a le ține cu totul sub tăcere, tot timpul, nu putea decât să păgubească o bună cunoaştere a adevărului despre trecut şi, până la urmă, şi cunoaşterea de sine. Am asumat riscul de a le aduce în discuție pe unele, acordându-le un spațiu anume, pentru a contribui la întregirea imaginii despre trecutul nostru, care nu a fost numai spini, dar nici doar flori.

Ar mai rămâne, poate, de spus că efortul meu constant a fost acela de a scăpa diferitelor ideologizări ale discursului, altele decât cea care reflectă poziționarea mea generică, cetățenească, în favoarea democrației şi a liberalismului de principiu (nu şi în sensul vreunui angajament partinic), cu atenție față de nevoile şi aspirațiile, de elanurile şi de creația întregului corp ale națiunii căreia îi aparțin. Totodată, mă situez printre cei care cred că România este o țară europeană şi că opțiunea românilor secolului al XIX-lea pentru a dezvolta propria civilizație şi cultură în parametri occidentali, fără a renunța la moşteniri şi sugestii ținând de contextualizarea lor răsăriteană, rămâne pe mai departe reprezentativă. Suntem nu doar latinii Răsăritului Europei, ci şi europenii lui. Cred că opțiunea democrată a României rămâne cea mai generoasă cu şansele culturii noastre de a ne exprima forțele creatoare, iar ultimele circa trei decenii de viață nu par să mă dezmintă. Aşa cum libertatea este mai bună decât opresiunea, la fel, democrația este preferabilă voluntarismelor politice şi sociale.

Autorul

Dispariţia de specii animale din spaţiul românesc

O întreagă ideologie romantică – alimentată de poezia populară şi de lirica inspirată a lui Mihai Eminescu, poetul naţional – vorbeşte despre „codrul frate cu românul", sugerând integrarea armonioasă în natură a românilor. Cu toate acestea, în decursul timpurilor, şi mai ales în timpurile moderne, o serie de specii animale, odinioară bine reprezentate în munţii, pădurile şi pe câmpiile româneşti, astăzi nu mai există. În 1803 sau 1805, Ioan Budai-Deleanu nota că în Bucovina

> vânatul, care mişuna la început pretutindeni, acum s-a rărit; el s-a împuţinat mult prin vânătoarea liberă a ţăranilor şi militarilor, a fost distrus prin cuptoarele de potasă construite în toate pădurile şi prin câteva ierni foarte aspre, ce au urmat una după alta; la târg, rar se găseşte vânat de vânzare.[3]

Încă de pe atunci se putea, aşadar, observa efectul diminuant pe seama naturii al acţiunii autocivilizatoare

a omului. Practic, cu fiecare specie animală dispărută din mediul natural românesc, pluralitatea posibilităților de relaționare a românilor cu ambianța de viață disponibilă în raport cu aşezarea lor continentală, cu formele de relief de acasă şi cu clima s-au „îngustat", făcându-se treptat trecerea de la o anumită abundență către pericolul tot mai serios al unei precarități ecosistemice. Ea s-a accentuat şi mai mult odată cu masiva industrializare socialistă, din a doua jumătate a secolului XX, şi a continuat, din nefericire, galopant şi după căderea comunismului, în 1989, prin politica de despăduriri şi de exploatare a lemnului fără limite, ca şi prin proiectele – cu finanțare europeană, dar inițiate de românii înşişi – de îndiguire şi de canalizare a unor râuri şi izvoare din România, ceea ce a dus la distrugerea reglajelor ecosistemice anterioare (dispariția peştilor, lipsirea animalelor sălbatice din zonă de posibilitățile de alimentare cu apă etc.). De intrarea definitivă în noaptea universală se pregătesc astăzi o serie de specii de la noi, precum cocoşul de mesteacăn, şoimul dunărean, răpitoarele de noapte şi chiar pelicanii. Desțelenirile, despăduririle iresponsabile, hăituirile şi lichidările aprobate oficial sau prin braconaj continuă încă nestingherite.

Bourii (*Bos primigenius*), conservați doar pe stema Moldovei medievale, au dispărut devreme, cu secole în urmă, de pe teritoriul românesc, în modernitatea timpurie. Ultimul exemplar vânat în Europa Centrală şi Răsăriteană, a cărui memorie au păstrat-o documentele scrise, datează din 1627, dar evenimentul s-a petrecut în Polonia. Ultimul lor moment de glorie în spațiul românesc – simbolică, şi aceea – este ipostaza timbrului cu cap de bour (1858).

Zimbrii (*Bison bonasus hungarorum*) au fost vânați intens. În Moldova, ultimul exemplar a cărui amintire se păstrează este din 1762, în timp ce în Transilvania dispariția lui s-a produs pe la 1790. Importarea recentă (1958) a unor exemplare pentru repopularea parcului Hațeg nu a fost, până la urmă, o reușită.

Dintre speciile dispărute de timpuriu este de amintit colunul sau măgarul sălbatic mongol (*Equus hemionus hemionus*). El a dispărut în timpul modernității timpurii, poate în directă legătură cu dezvoltarea și răspândirea tehnologiei armelor de foc. Deja la începutul secolului al XVIII-lea, când Dimitrie Cantemir înregistra speciile animale existente în Moldova, lista cărturarului nu includea colunul, deși numele lui survine în discuție în alte contexte.

Tarpanul sau calul sălbatic european (*Equus ferus ferus*), domesticit deja în neolitic pe aceste meleaguri, este menționat în libertate prin pădurile Transilvaniei în a doua parte a secolului al XV-lea, de Antonio Bonfini, istoricul oficial al lui Matia Corvin. În secolul al XVII-lea, tarpanul mai exista, deocamdată, în Câmpia Română. După 1700 însă, el a dispărut din această provincie. Nu și de pe malurile Prutului și ale Nistrului, după cum atrăgea atenția Cantemir în *Descrierea Moldovei*. Aici el a mai supraviețuit un secol. Ultimul tarpan din aceste părți a dispărut în secolul al XVIII-lea.

Antilopa saiga (*Saiga tatarica tatarica*), ciudată prin nasul ei lung, coroiat, în formă de trompă, era familiară mai ales în Moldova, unde vânătorii răzeși o denumeau – poate datorită ataşamentului tradițional românesc de păstoritul ovinelor – „oaie sălbatică". Ea trăia din abundență în câmpiile Moldovei și în Bărăgan, dar și în stepele

dobrogene. Mai multe documente din secolul al XVI-lea menționează că era vânată și în zona Bucureștiului. Și ea a dispărut în secolul al XVIII-lea, fiind vânată intens.

Brebul sau castorul european (*Castor fiber*) a fost un rozător de talie mare care trăia odinioară de-a lungul tuturor râurilor. Motivul dispariției brebilor – cam pe la 1800 – a fost vânarea lor pentru carne, foarte apreciată la prepararea unor cârnați speciali, a căror rețetă s-a pierdut. Din dinții de breb țăranii făceau, de asemenea, talismane, atârnându-le la gâtul copiilor, brebul având astfel un rol și în credințele și practicile religioase tradiționale din societatea românească.

Bobacul sau marmota de stepă (*Marmota bobak*), ruda apropiată a marmotei alpine, a furnizat în trecut blănuri din care se croiau baibarace – în Țara Românească se numeau baibafire –, haine pentru femei și copii. Asemenea veșmânt era parte din zestrea mireselor aristocrate, fiind socotit prețios. Bobacul a dispărut din Moldova în preajma anului 1761, dar în Bărăgan și în Dobrogea a mai supraviețuit până pe la 1800.

Elanul (*Alces alces alces*), cel mai mare reprezentant al cerbilor, se numea la români plotun. Menționat în pădurile de la Dunăre și din Carpați prin anii 1593-1594 de Giovanni Antonio Magini, atestat și după 1711 de Dimitrie Cantemir, plotunul dispăruse deja pe la 1800.

Foca de Marea Neagră sau foca-monah (*Monachus monachus albiventer*) a dispărut prin 1983 de pe teritoriul locuit de români. Ultimele exemplare din răsăritul și sud-estul Europei abia dacă mai pot fi întâlnite în Grecia și în Turcia.

Ultimul exemplar de zăgan, pasăre de pradă numită și vulturul bărbos (*Gypaetus barbatus*), a fost împușcat în

România în 1938. Zăganul era, probabil, cea mai maiestuoasă specie de vultur din Carpații românești.

La fel s-a întâmplat și cu dropia (*Otis tarda*), cea mai mare pasăre zburătoare de la noi. Această găină uriașă care popula Câmpia Română a dispărut spre sfârșitul secolul XX, după 1981, când încă exista un nucleu de peste o sută de exemplare în câmpia sudică a țării.

Dispariția diverselor specii animale nu a fost întotdeauna rezultatul modernizării tehnologice. În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, Țările Române încă nu părăsiseră o anumită etapă de dezvoltare tradițională a meșteșugurilor, iar industria își făcea loc cu greu pe aceste meleaguri. Cu toate acestea, dispariția speciilor animale menționate indică o mutație dramatică în mediul natural românesc, cu consecințe nu doar în unele dezechilibre ecologice, ci și în posibilitățile de hrănire și de aprovizionare a populației prin vânătoare. Epoca respectivă corespunde, în linii mari, transformării Moldovei și a Țării Românești în teatru de război pentru marile puteri regionale: Imperiul Otoman, Imperiul Rus și Imperiul Habsburgic, ceea ce ridică întrebarea dacă nu este vorba despre o consecință a deselor campanii militare străine și a spolierii de resurse a teritoriului românesc.

Transformările dramatice ale naturii românești nu au rămas neobservate. Ele au făcut obiectul unor opere literare scrise de autori prestigioși, precum Mihail Sadoveanu, care deploră în *Noaptea de Sânziene* exploatarea în stil capitalist a pădurilor Moldovei, iar în trilogia istorică *Frații Jderi* mitizează silueta socotită sacră a bourului, animalul-simbol astăzi dispărut.

Din păcate, acest proces de împuținare a florei și a faunei de pe meleagurile românești continuă și astăzi.

Cucerirea Independenţei de Stat a României

Proclamarea Independenței de Stat a României a fost un obiectiv al politicii românești încă dinainte de Unirea Principatelor. Propaganda asiduă a diplomației române în străinătate, continuată şi după urcarea pe tron a lui Carol I, a pregătit atmosfera internațională pentru acceptarea deziderатului românesc de a dispune de propria suveranitate. Ocazia s-a ivit în a doua parte a anilor 1870, ca urmare a revoltei antiotomane a Herțegovinei (iulie 1875), urmată imediat de ridicarea la luptă împotriva dominației otomane din Bosnia (august 1875) şi însoțită curând de lupta împotriva Imperiului Semilunii din teritoriile bulgare (aprilie 1876) şi de declarația de război a Serbiei şi Muntenegrului (iunie 1876). Soluționarea crizei balcanice prin conferințe ținute la Istanbul (decembrie 1876 şi ianuarie 1877) şi la Londra (martie 1877) eşuând, s-a profilat cu claritate un focar de război în sud-estul Europei, de mare interes şi pentru puterile interesate de chestiunea strâmtorilor.

Deja, în 1876, românii au început să îşi pregătească armata pentru orice eventualitate, în timp ce presa a

întreținut opinia publică în perspectiva unei apropiate obțineri a independenței. Declarându-şi neutralitatea în raport cu evenimentele astfel declanşate, guvernul român a încercat să obțină recunoaşterea independenței țării pe căi diplomatice, notificându-şi către puterile garante independența de facto în raport cu puterea otomană.

Represiunea turcă din Balcani a stârnit reacția Rusiei, campioană a ideii ortodoxe şi cu pretenții de protectorat asupra slavilor din Balcani, ceea ce a oferit un context favorabil negocierii participării româneşti de partea inamicilor Turciei. Când s-a profilat o campanie rusă de ajutorare a popoarelor răsculate, românii au negociat la Livadia, în Crimeea (septembrie 1876), că vor permite trecerea trupelor țarului peste teritoriul românesc, cu condiția apărării şi garantării integrității teritoriale a Principatelor Unite (conform convenției încheiate la Bucureşti, în 4 aprilie 1877). În scopuri preventive, guvernul român a mobilizat armata (25 aprilie 1877) cu un efectiv de 125 000 de ostaşi. S-au organizat îndată două corpuri menite să apere malul Dunării de eventualele atacuri turceşti, acestea fiind dispuse pe un front de circa 650 de kilometri de-a lungul fluviului.

În 11-12 aprilie 1877, trupele ruse au început traversarea Dunării. Riposta turcă nu a întârziat, urmând atât calea diplomatică – expulzarea reprezentanților români din Capitală, sechestrarea unor vase comerciale româneşti –, cât şi cea militară (bombardarea unor localități româneşti, atacarea unor pichete de grăniceri). În 29 aprilie, Parlamentul a decretat starea de război cu Turcia. Curând, în 9/21 mai, Mihail Kogălniceanu, şeful cabinetului român, a proclamat Independența de Stat, principele Carol I semnând actul a doua zi.

Marile puteri au fost rezervate față de acest act, iar Imperiul Rus a refuzat propunerea românilor de a se alătura armatelor sale, căci acest lucru ar fi îndreptățit Principatele Unite să participe activ la conferința de pace de la sfârșitul războiului. Pentru a treia oară însă după revolta revoluționară de la 1848 și, respectiv, după exprimarea dorinței de unire a Principatelor, aspirația românească la o viață politică proprie, emancipată de influența și imixtiunile puterilor străine, a fost întâmpinată internațional cu maximă reticență. După începerea luptelor însă, ajuns într-o situație grea, statul-major rus a apelat la ajutorul militar al trupelor române. Astfel, pe 11 iulie, două regimente române au fost trimise în teatrul de operațiuni, iar cinci zile mai târziu preluau controlul orașului Nicopole. Principele Carol a fost numit comandant suprem al trupelor aliate la Plevna. Noi unități românești au ajuns acolo pe 19 iulie. Armata de Vest, cum s-a numit fuziunea de trupe ruso-române din acea zonă a frontului, s-a completat până la 25 august cu trei divizii românești. Pe 30 august, Plevna a suferit al treilea asalt. Nod al comunicațiilor, Plevna avea o importanță strategică majoră. Cu pierderi masive, românii au ocupat totuși, după prima zi de asalt, o redută (Grivița 1). Două zile mai târziu, tot românii cuceream Rahova. Încercuirea Plevnei a condus la întreruperea comunicațiilor armatei turce masate acolo și, în timp, la înfometarea acesteia, fapt care l-a determinat pe comandant, Osman Pașa, să încerce o retragere către Sofia (27-28 noiembrie). Românii au prins de veste că Grivița II fusese părăsită, iar evenimentele care au urmat au condus la capitularea lui Osman Pașa în fața generalului român Mihail Cristodulo Cerchez.

Ulterior, românii s-au deplasat la Vidin, centru al comunicațiilor către inima Peninsulei Balcanice. Au fost

atacate şi cucerite fortificaţiile din jurul acestei localităţi (9 ianuarie 1878), iar asaltul Vidinului a continuat până la încheierea armistiţiului ruso-turc (22 ianuarie). Intrarea românilor în Vidin, la 12 februarie 1848, a încheiat participarea militară română la operaţiunile de luptă din Balcani. Recunoaşterea independenţei româneşti de către marile puteri s-a produs pe 13 iulie 1878, armata întorcându-se în Bucureşti abia în toamnă (8 octombrie 1878).

Înţelegerea iniţială dintre români şi ruşi nu a fost respectată de ţar. Prin deciziile Congresului de la Berlin (1878), micii Românii îi revenea Dobrogea şi ieşirea la Marea Neagră, precum şi Insula Şerpilor. Dar Imperiul Ţarist şi-a adjudecat ţinutul din sudul Basarabiei, cuprins în judeţele Cahul, Ismail şi Bolgrad, reintegrate Moldovei în 1856, prin deciziile Conferinţei de Pace de la Paris, care încheiase Războiul Crimeii. Interesele geopolitice ale marii puteri din proximitate primau, lăsând pe seama statului unitar român modern un teritoriu incomplet, oscilant, într-un anumit sens chiar aproximativ.

Epoca marilor clasici în cultura română

Unirea Moldovei cu Țara Românească la 24 ianuarie 1859 a marcat prima unificare de durată a unor provincii istorice româneşti. Cea de la 1600, sub autoritatea domnitorului Mihai Viteazul din Țara Românească, deşi a adus împreună teritoriile româneşti de la Dunărea de Jos şi Carpați (inclusiv Transilvania), a durat doar o jumătate de an; destul totuşi pentru a imprima un model politic, omologat de realitate peste mai bine de două secole şi jumătate.

Trebuia să mai treacă jumătate de secol de la urcarea pe tron a lui Alexandru Ioan Cuza până când, în cursul anului 1918, pe când sfârşitul Primului Război Mondial aducea o nouă organizare politică a Europei, la acest nucleu statal modern unificat să se adauge şi alte provincii istorice: Basarabia (în martie), Bucovina (în noiembrie) şi Transilvania, împreună cu Banatul, câmpia vestică (Arad, Bihor, Sălaj şi Sătmar) şi Maramureşul. Devenită pe 10 mai 1877 un stat independent, România – proclamată regat în 1881 – şi-a dublat astfel teritoriul şi populația, incluzând între hotarele ei şi o serie de minorități etnoculturale (maghiari, evrei, ruşi ş.a.).

Reformele înfăptuite în timpul domniei lui Cuza Vodă şi stabilitatea politică la care a adus ţara echilibratul Carol I au permis creativităţii autohtone să îşi găsească un context favorabil pentru a se manifesta, cu atât mai mult cu cât direcţia de dezvoltare a civilizaţiei româneşti era una proocidentală, iar efortul era unul de apropiere de standardele moderne ale civilizaţiei europene. Nici chiar criticile politice şi culturale îndreptate împotriva revoluţionarilor de la 1848, care doriseră o cât mai iute şi mai totală contopire cu restul Europei, elaborate de Titu Maiorescu împreună cu reprezentanţii elitelor conservatoare, reuniţi în societatea culturală ieşeană Junimea, nu au pus la îndoială orientarea, ca atare, ci doar modul în care se încerca alinierea la Occident. În fond, critica formelor fără fond – adică a împrumuturilor imitative care nu porneau dintr-o nevoie organică a dezvoltării instituţionale a ţării – amenda numai tacticile, nu şi viziunea de ansamblu a reformismului liberal. Altminteri, ca şi paşoptiştii, şi junimiştii au militat pentru creaţie autohtonă, pentru valorile estetice rezistente, acceptând şi inspiraţia din literatura populară, şi pe cea cu sursele în trecutul istoric propriu.

În jurul revistei *Convorbiri literare*, relevante pentru nivelul înalt al unei literaturi române în plină emergenţă, concepute european, în răspăr faţă de tradiţiile vechii culturi româneşti, preponderent bisericeşti, ca şi în cadrul *Junimii,* s-a conturat o grupare de poeţi şi de prozatori care i-a numărat printre membrii ei pe poetul moldovean Mihai Eminescu, pe umoristul şi povestitorul Ion Creangă, tot din Moldova şi el, pe dramaturgul şi autorul de proză scurtă I.L. Caragiale, reprezentativ pentru temperamentul şi stilul sudului ţării, şi pe romancierul

şi povestitorul bănăţean Ioan Slavici. Practic, cei patru corifei au dat, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, măsura anvergurii şi complexităţii unei arte literare care nu avea nimic din stângăcia vreunor începuturi. Ei au exprimat în moduri relevante virtuţile şi capacităţile de mare expresivitate şi flexibilitate ale limbii române de a purta conţinuturi de mare valoare estetică. Laconismul satiric coroziv al lui I.L. Caragiale, un prozator al mediilor citadine, originar din sudul ţării, alături de „barocul" folcloric al oralităţii arhaizante şi populare a lui Ion Creangă, povestitor din răsăritul României, au conferit două dimensiuni exemplare literaturii române, în timp ce Ioan Slavici, venit din Câmpia de Vest (rămasă, deocamdată, în afara statului naţional) a reuşit să se exprime într-o limbă cursivă, „neutră", standard, care a putut părea inexpresivă, dar care, de fapt, a dat norma unui idiom inteligibil în toate regiunile ţării şi de către toate straturile sociale care beneficiau de o minimă educaţie. Sinteza lingvistică şi stilistică a lui Mihai Eminescu, realizată cu talent şi cu inventivitate de mare poet, a dus expresivitatea la cote de excepţie, îmbinând potenţialul multiplelor sinonime româneşti cu ceea ce ofereau valabil versiunile românei din diferitele provincii istorice şi cu moştenirea de vocabular, sintaxă şi retorică provenind atât din vorbirea populară, cât şi din studiul vechii literaturi autohtone (cronografe timpuriu moderne, ceasloave bisericeşti, romane populare şi apocrife religioase).

Cei patru corifei ai literaturii au fost, de aceea, recunoscuţi nu numai drept „generaţia marilor clasici", ci şi ca purtători ai unor tipuri diferite, dar complementare, de sensibilitate românească. În timp ce eminescianismul a fost înţeles ca o componentă liric-elegiacă a firii

românești, caracterizând modul de a fi al moldoveanului, caragialismul – adică iuțeala de spirit, sarcasmul și cultul pentru vorba de duh – au fost atribuite românilor din sudul țării, seriozitatea tenace și lupta metodică, mereu reluată, fiind asociate cu tipul de reactivitate caracteristic clasicilor din provincia vestică a țării, Ioan Slavici și Liviu Rebreanu, ambii romancieri. Împreună, cele trei coordonate alcătuiesc versanții firii românului, cel puțin în autoreprezentările culturale referitoare la România.

În paralel cu *Junimea*, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a configurat o grupare culturală de mare anvergură, însă de orientare naționalist-liberală, în jurul scriitorului, istoricului și lingvistului B.P. Hasdeu și al revistelor pe care acesta le-a editat. Deschiderile originale către filosofia istoriei, în linia romantismului, inițial, iar apoi a pozitivismului și a evoluționismului, au adus prin Hasdeu discursul istoriografic românesc la o strălucire care a făcut posibilă, ulterior, atât opera de istoric și de filosof al istoriei – prin teoria serialismului – a lui A.D. Xenopol, cât și, în generația următoare, desfășurarea multiplanică, în literatură și în istorie, a lui Nicolae Iorga. Dintre personalitățile culturale asociate, de la o vreme, efortului cultural al lui Hasdeu, sunt de amintit prozatorul și dramaturgul Barbu Ștefănescu-Delavrancea și istoricii Grigore Tocilescu și Gheorghe Ionescu-Gion.

Polul socialist, de stânga, al vieții culturale a fost reprezentat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de refugiatul rus de origine evreiască Constantin Dobrogeanu-Gherea, care a exersat o critică influențată de angajamentele lui politice de stânga. Lui i s-a alăturat, de pe pozițiile inițial identice ale narodnicismului, doctrinarul basarabean Constantin Stere, unul

dintre teoreticienii poporanismului românesc, alături de Garabet Ibrăileanu. În timp ce Gherea a evoluat însă în direcția unei adeziuni la marxism, Stere s-a situat politic mai târziu de partea liberalilor.

În ceea ce privește filosofia, în această perioadă, un rol activ în răspândirea academică a interesului pentru speculația filosofică l-a avut universitarul ieșean Titu Maiorescu, ale cărui cursuri academice în domeniu au adus în fața studenților din mai multe generații concepțiile prestigioase din gândirea europeană și universală a timpului. Dezbateri vii pe aceeași temă au fost întreținute însă și în afara universității, în Cenaclul Junimea și în paginile revistei *Convorbiri literare*. Deși filosofie se făcea și în afara acestui cerc – de pildă, în paginile scrierilor istorice ale lui Hasdeu și în unele articole ale lui –, tot în proximitatea maioresciană s-au afirmat și primii filosofi români moderni originali: tânărul jurist Vasile Conta, cu o concepție deterministă (în lucrări precum *Teoria fatalismului*), materialistă și evoluționistă, a încercat să sintetizeze descoperirile veacului într-o viziune personală, coerentă, atee și progresistă. El exprima un ethos românesc neresemnat, încrederea în capacitatea rațională de a înțelege și de a ordona lumea, care a caracterizat întreaga lui generație și a marcat intrarea românilor în arena filosofică și științifică europeană. La rândul lui, ceva mai târziu, A.D. Xenopol, ca unul ce era un excelent practician în domeniul istoriografic, a venit cu o viguroasă și bine articulată concepție de filosofia istoriei. Conform lui Xenopol, faptele – simultane („coexistente") sau consecutive („de succesiune") – se înlănțuie prin legăturile lor cauzale, alcătuind „serii istorice". Și Xenopol era deci un raționalist cu deplină încredere în capacitatea

științifică a istoriei –cunoaştere de a înțelege şi de a clasifica evenimentele din viața omului.

Datorită interesului politic de a legitima cu argumente istorice pretenția românilor la unire deplină şi la existență statală independentă, în societatea vremii s-a făcut simțită dorința arzătoare de a se putea citi o sinteză de istorie românească viabilă. După cea, prea scurtă, scrisă de Mihail Kogălniceanu, *Istoria Valahiei, a Moldovei şi a valahilor transdanubieni* (1835), se făcea simțită nevoia unei reluări mai comprehensive. Prima sinteză istorică de mare anvergură şi răsunet, tratând însă, în principal, destinul istoric al Țării Româneşti şi, în parte, al Moldovei în epoca formării statelor medievale, a fost *Istoria critică a românilor* (1872-1873), din păcate neterminată, a lui B.P. Hasdeu. Venind după înscăunarea pe tronul românesc a lui Carol I de Hohenzollern şi cu puțin înainte de cucerirea independenței românilor, sinteza hasdeiană pregătea atmosfera de prețuire a trecutului românesc şi de abordare eroică a acestuia, care s-a vădit în zilele Războiului pentru Independență din 1877-1878. După obținerea confirmării pentru români a unui destin istoric de sine stătător prin Congresul de la Berlin, scopul politic şi patriotic următor era întărirea statală şi desăvârşirea unității naționale în cadrul aceluiaşi stat. Noua abordare, mai amplă, acoperind întregul trecut românesc, s-a vădit în prețioasa nouă sinteză în zece volume a lui A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană* (1888-1893). Nici versiunea – incompletă – hasdeiană, nici cea xenopoliană nu au inclus în relatarea lor provinciile vestice locuite de români (Transilvania, Banat, Arad, Bihor, Sălaj, Sătmar, Maramureş), aparținând puternicului Imperiu Austro-Ungar. Ambele au avut însă un rol

fundamental în argumentarea şi asumarea unei identităţi româneşti moderne, construită prin metoda racursiului istoriografic. Fiind scrise în legătură cu comandamentele politice ale epocii, şi una, şi cealaltă au amprentat puternic discursul istoriografic românesc cu imperative politice, dându-i un aer de pledoarie naţional-statalistă, care a devenit în epoca ulterioară covârşitor şi indiscutabil. Vreme de un secol, istoricii români au continuat, fără excepţie, să scrie în această tonalitate, văzându-şi misiunea ca pe una de propagandă patriotică, de pledoarie în sensul construcţiei politice româneşti, cu argumente din vremurile de odinioară, şi nu ca pe un demers ştiinţific menit să scoată la iveală adevărurile despre trecut.

Atât lucrările lui Vasile Conta, tipărite la Paris şi Bruxelles, cât şi cele ale lui Xenopol, publicate la Paris, au fost cunoscute, de la bun început, în Europa şi au fost întâmpinate cu interes. Prin asemenea contribuţii, ca şi prin traducerea în franceză a sintezei istorice a lui Hasdeu, intrarea României – devenită regat în 1881 – în concertul european a ajuns vizibilă şi în plan cultural, prin aporturile primilor săi filosofi şi istorici moderni.

Elitele intelectuale româneşti din Imperiul Austro-Ungar (1867-1918)

După 1867, când s-a încheiat pactul dualist, instituţiile de învăţământ superior din Imperiul devenit acum Austro-Ungar s-au modernizat, încercând să recupereze în ritm susţinut decalajele înregistrate în raport cu instituţiile similare din Occident. În paralel cu această tendinţă însă, s-a configurat tendinţa tot mai accentuată a clasei dominante maghiare – în acord cu cea austriacă – de a maghiariza cât mai deplin şi mai repede naţionalităţile aflate sub dominaţia sa politică. În aceste condiţii, pentru românii din provinciile gestionate de elitele politice maghiare, chestiunea formării intelectualităţii proprii a devenit parte a unui program politic şi cultural complex, cu ţinte naţionale precise, căci de formarea unei asemenea clase instruite, de buni profesionişti cu studii superioare, depindea mersul înainte al întregii comunităţi a românilor din Imperiu, câtă vreme ea nu poseda o aristocraţie proprie, ci doar una formată din elemente româneşti ce aderau la una sau alta dintre religiile şi cultura dominatorilor. Pe de altă parte, existenţa unui

handicap cultural între români – majoritar situați la sate şi cărora nu li s-a permis decât începând cu vremea lui Iosif al II-lea, cu obstacole şi sincope chiar şi de atunci înainte, să se stabilească în aşezările citadine – şi celelalte etnii de sub autoritatea Habsburgilor a determinat comunitatea românească să facă un efort şi mai accentuat pentru a reduce discrepanțele. În acest sens s-au creat fonduri şi fundații care să acorde burse şi ajutoare materiale, instituții de cultură specifice (societăți studențeşti) menite să păstreze şi să întărească legătura celor plecați departe de casă cu tradițiile proprii şi cu mediul cultural de proveniență. Asemenea împrejurări au creat în această perioadă o credință puternică a românilor în capacitatea de regenerare prin cultură, înscrisă ca atare şi în programele politice româneşti din moharhia bicefală.

Neavând o universitate în limba şi de confesiunea religioasă proprie, niciuna finanțată de stat pentru folosul lor, studenții români au avut mereu de făcut față, în această etapă, mediului lingvistic străin, greutăților materiale potențate de absența unui ajutor de stat, dar au beneficiat de ajutorul propriei colectivități. Astfel, ei au putut beneficia de şansa obținerii de diplome universitare în marile centre academice europene.

Intelectualitatea română din Banat şi Transilvania, ca şi cea din Bucovina, a fost formată în ambianța culturală a Europei Centrale, pariind pe un set de valori ce includea datoria, ordinea şi legalitatea. Acestora li s-au adăugat însă şi scopurile proprii, în primul rând militantismul național şi promovarea valorilor proprii. În acest context, mulți tineri români din secolul al XIX-lea au preferat studiile juridice, văzând în cunoaşterea legilor unul dintre instrumentele cele mai potrivite pentru a-şi câştiga

şi asigura drepturile individuale şi colective. Nu este, aşadar, de mirare că s-a văzut în acest veac, pentru românii din Imperiu, un adevărat „secol al juriştilor" (Cornel Sigmirean). Preocuparea pentru cunoaşterea legilor în uz şi pentru ameliorarea propriei condiţii de minoritari într-un imperiu multicultural în care nu putea fi vorba despre o egalitate de tratament a tuturor supuşilor a făcut din românii bănăţeni, transilvăneni şi bucovineni nişte legalişti care au apelat frecvent la calea înaintării de petiţii cuprinzând doleanţele propriei naţiuni. Această abordare persuasivă, care presupunea o bună educaţie juridică, a marcat profilul românilor din Imperiu, creându-le faima de oameni cu o cultură superioară, tenace, marcaţi de o seriozitate funciară. Acest profil generic li se aplică până astăzi transilvănenilor, din rândul cărora s-au recrutat atât autorii petiţiei *Supplex libellus valachorum* din 1791, cât şi, mai târziu, autorii *Pronunciamentului* de la Blaj (3/15 mai 1868) şi ai *Memorandumului* (28 mai 1892).

La finalul secolului al XIX-lea şi începutul celui următor, opţiunile pentru specializări s-au diversificat şi multiplicat spectaculos, printre cele preferate fiind acum medicina şi farmacia, studiile tehnice, cele comerciale şi agricole. Faptul marchează atât o deschidere superioară celei din trecut a instituţiilor academice din Imperiu faţă de români, cât şi speranţa sporită a acestora că şi-ar putea croi cariere promiţătoare în domenii mai multe şi mai variate. Aici se înregistrează – numeric şi procentual vorbind – cele mai vizibile creşteri. La 1910, elita intelectuală a românilor din Transilvania cuprindea circa 11 538 de oameni, cu tot cu învăţători şi funcţionari.[4]

Problema evreiască

În perioada unificării naționale şi apoi a consolidării statului prin obținerea independenței, prin proclamarea Regatului Român şi prin eforturi modernizatoare (introducerea căilor ferate, reformele sociale), s-a evidențiat o chestiune cu mare potențial conflictual. Nesiguri că proiectul lor va izbuti, traumatizați de îndelungata stăpânire străină şi de opoziția Angliei la unirea din 1859, românii au început să se simtă amenințați în drepturile lor de numărul tot mai mare de imigranți evrei din Galiția. Mulți dintre aceştia păstrau portul tradițional, cu caftan şi tunsoare specifică, şi ignorau limba română, trăind în interiorul propriilor comunități. Pe de altă parte, cei adaptabili au devenit cămătari, birtaşi ori arendaşi, stârnind suspiciunea xenofobă că i-ar înşela pe oamenii locului în tranzacțiile cu ei.

Astfel, după Conferința de la Paris (1856) şi, mai ales, după Congresul de la Berlin (1878), puterile europene au atras atenția reprezentanților românilor că situația minorității evreieşti se cuvenea îmbunătățită din punct de vedere constituțional, recunoaşterea intereselor românilor fiind condiționată de acest pas. S-a conturat astfel o situație dificilă, greutatea de a o rezolva amiabil, într-un sens pozitiv, fiind obstaculată, pe de o parte, de temerile reale ale unei părți a elitelor politice şi cărturăreşti

românești, iar pe de alta, de lipsa de educație a majorității populației de români, preponderent rurală, trăind în sate mai mult sau mai puțin izolate și neavând experiența contactului cu alte etnii și confesiuni religioase. După cum spune Marta Petreu,

> tragedia respingerii reciproce și a negăsirii unei soluții mulțumitoare de trai în comun au trăit-o și evreii, care doreau să se naturalizeze, și românii, care le refuzau naturalizarea; evreii, pentru că se aflau într-un provizorat continuu și în afara oricărei protecții legale; românii, deoarece erau cuprinși de psihoza pericolului evreiesc, care exacerba sentimentele antisemite.[5]

Fără un stat independent la început, apoi beneficiind de independența unui stat recent, neconsolidat și incomplet, din care lipseau mai mult de jumătate din teritoriile și din populația românească ce urmau să îl compună, neștiind dacă acest deziderat național va rezista în timp și va oferi românilor cadrul de viață și pe cel cultural care să le permită afirmarea nestingherită, hăituiți de frustrările trecutului și nerăbdători să își împlinească potențialul pe cont propriu, românii nu aveau cum să fie gazda primitoare la care noii veniți aveau tot dreptul să spere. Pe de altă parte, conturarea clară a proiectului sionist, de reconstruire a unui stat evreiesc, aspirație legitimă a unui popor prigonit de secole, a mărit temerile românești că teritoriul vizat ar putea fi chiar cel al provinciilor locuite de români.

Aceste premise nu puteau să nu conducă la întețirea tensiunilor dintre români și evrei într-o perioadă caracterizată de noi și noi afluxuri de populație evreiască printre români, mai cu seamă că, în majoritatea cazurilor, noii

veniți rămâneau cu totul străini de tradițiile şi de modul de viață – preponderent rural şi încă nemodernizat – al autohtonilor.

Printre primii autori români care au scris mai amplu în chestiunea evreiască se numără B.P. Hasdeu, care generaliza tipul crud şi nemilos reprezentat de eroul iudeu shakespearean din *Negutătorul din Veneția* şi care vedea în *Talmud* o amenințare la adresa creştinătății. Datorită faimei autorului, ideile lui au contat şi au fost luate în seamă, deşi, fuseseră susținute în cadrul unor conferințe, nu în lucrări ştiințifice sau filosofice de mare anvergură şi portanță.

Tânărul filosof Vasile Conta nu şi-a ascuns, nici el, ideile antisemite, susținându-le vehement. În scurta şi, altminteri, merituoasa lui viață, el s-a afirmat ca un antisemit fervent, din convingerea că evreii năzuiesc să-i alunge pe români din România şi să edifice aici un stat evreiesc.

În aceeaşi vreme, pe când românii îşi cucereau independența, Mihai Eminescu, gazetar la ziarul conservator *Timpul* din Capitală, vitupera în articolele sale împotriva străinilor de origine evreiască (dar şi a grecilor), văzând în ei un pericol pentru românii prinşi în procesul unificării şi consolidării statale şi naționale.

Nici colegul lui de studii vieneze, prozatorul Ioan Slavici, nu a omis să se raporteze în scris la aceeaşi chestiune, broşura lui *Soll şi haben* (1878) şi apoi *Semitismul* (1908) fiind o argumentare clară împotriva acordării de drepturi cetățeneşti evreilor şi sugerând chiar eliminarea fizică a acestora. Un punct de vedere apropiat de al prozatorului a emis istoricul şi filosoful istoriei A.D. Xenopol, pentru care numai evreii creştinați ar fi potriviți

să primească cetățenia, ceilalți trebuind să fie eliminați fizic din țară.

Nicolae Iorga ataca sionismul ca mișcare ce intenționa să creeze un cămin pentru evrei în România, nu în Palestina, şi care țintea să-i elimine pe români. Practic, el relua pozițiile lui Vasile Conta, amplificându-le retoric. În 1937, publicând *Iudaica*, o scriere polemică antisemită, se referea la evrei spunând că „ei ne dau pur şi simplu afară din țara noastră".

Articulată de la un autor la altul, de la o generație la alta, atitudinea tot mai radical antisemită a unora dintre liderii de opinie şi membrii marcanți ai intelectualității româneşti a creat şi a întreținut o atitudine tot mai radical antisemită printre unele straturi ale populației româneşti.

De fapt, discursul antisemit al unor membri ai elitelor româneşti dezvăluie, în perspectiva timpului, sentimentul unei maxime insecurități naționale şi al unei slăbiciuni a structurilor statale proprii românilor. Mai mult decât împotriva evreilor propriu-zis, semnalați ca pericol, acest discurs s-a constituit ca o critică implicită la adresa fiabilității statale şi a coeziunii naționale româneşti, elaborată sub presiunea unui sentiment al urgenței istorice. În pragul dezarticulării statului propriu sub presiunea revanşismului manifestat la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial, în momente dramatice în care românii s-au confruntat efectiv cu ruperea unor bucăți de țară în folosul unora dintre statele învecinate, acest discurs şi această atitudine au dus la pogromuri, la tentative de anihilare a celor percepuți ca inamici interni şi la excesele regretabile ale Holocaustului, cele mai exagerate acțiuni româneşti la scară largă îndreptate împotriva unor semeni.

Misiunea civilizatoare a României în „Orient"

Către sfârşitul secolului al XIX-lea, curând după proclamarea Regatului Român (1881), în discursul politic şi cultural românesc şi-a făcut loc ideea că România este un factor de civilizaţie în Orient. Stat mic care abia obţinuse independenţa (în 1877), văzându-şi-o consfinţită la Congresul de la Berlin (în 1878), ţara de la Dunăre şi Carpaţi îşi câştigase totuşi un anumit renume, sprijinind, în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, imigraţia revoluţionarilor polonezi în vremea persecuţiilor ţariste de după răzmeriţele patriotice menite să sprijine aspiraţia polonezilor la reînfiinţarea statală. Tot pe atunci, în principatele dunărene şi-au găsit adăpost şi chiar ajutor inclusiv militanţii bulgari pentru independenţa ţării lor, imigraţia bulgărească fiind sprijinită în înfiinţarea de cluburi proprii, de editare de publicaţii propagandistice şi chiar în organizarea anumitor acţiuni. Din acest punct de vedere, participarea românească la campania sud-dunăreană din 1877 se cuvine a fi văzută şi ca un aport de sânge la eliberarea Bulgariei de sub dominaţia otomană. Pretenţia

României de a fi socotită, astfel, un factor civilizator în Orient avea o anumită bază, şi faptul că ea a fost susținută de Alexandru A. C. Sturdza printr-o argumentație publicată la Paris, sub titlul *România modernă: ca factor al civilizației în Orient* (1902), arată că atitudinea respectivă era asumată programatic în anumite cercuri oficiale.

România nu a abandonat această linie nici după ce s-a dovedit că articularea ei teritorială este strict supravegheată şi limitată de Rusia, care a preluat de la ea sudul Basarabiei (Congresul de la Berlin), lăsându-i totuşi, spre întregire, parte din Dobrogea. Moştenirea istorică mai veche şi cea politică, mai recentă, a acestei provincii a fost luată în serios, punctul culminant al acțiunii de colonizare românească şi de organizare dobrogeană în cadrele statale ale României fiind obținerea, în finalul celui de-Al Doilea Război Balcanic, în 1913, a celor patru județe sud-dobrogene, considerate ca o entitate comună, mai apoi, sub numele de Cadrilater.

Mai mult decât atât, acestui program politic i-a corespuns şi un ethos dezvoltat în rândul elitelor intelectuale. În 1928, vorbind cu prietenii săi mai tineri aflați la Berlin, istoricul Vasile Pârvan, în trecere prin capitala germană, spunea:

> Păstrați măsura în toate. Un popor mic are obligații mai mari decât marile popoare. Atena a avut 40 000 de cetățeni liberi, dedicați artelor şi filosofiei, şi stăpâneşte, spiritualmente, până astăzi, marile popoare. Byron a murit la Missolonghi ca să elibereze Grecia, patria sa spirituală adevărată. Romantica germană suspină după Elada, şi Hölderlin sau Novalis sunt elini. Nostalgia după Sud este o nostalgie şi un tribut

> plătit de nemți Romei și Atenei. [...] Suntem un mic popor de 20 de milioane de locuitori și avem un destin măreț. Ordinea juridică romană nu s-a putut înlocui până acum și nici nu se va înlocui, fiindcă strămunii noștri au surprins eternitatea în formule lapidare și definitive.

Asumarea misiunii „civilizatoare" românești a continuat însă odată cu întregirile Regatului Român survenite în cursul anului 1918. Toate provinciile nou-unite, dar mai ales Basarabia, au făcut obiectul unei acțiuni statale și bisericești menite să le aducă la un numitor comun cu nucleul statal deja deplin afirmat, al României dinainte.

Această punere în acțiune a mai vechiului program civilizator a continuat, într-un mod specific regimurilor totalitare, în vremea participării României la războiul antisovietic care, pe lângă scopul recuceririi Basarabiei, smulsă României de către Stalin și URSS, ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov, a avut în vedere și aspecte ținând de viziunea militarist-rasială și xenofobă a regimului. Mareșalul Ion Antonescu s-a exprimat explicit cu privire la proiectul – utopic și sinistru – al „stârpirii rasei slave" și a încercat chiar să sprijine înființarea unui principat românesc în Albania. Extravagant, acest proiect continua, în forme radicale, totalitare, și în condiții de război, efortul românilor – inițiat încă în secolul al XIX-lea și continuat în secolul XX – de a acorda sprijin minorităților înrudite (în principal aromânilor balcanici), inițial în locurile lor de origine, ulterior dându-le pământ și colonizându-i, mai ales în Dobrogea.

După cum observa însă istoricul Mircea Platon, România de la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și XX

a încercat să „civilizeze" şi „Orientul" intern, adică propria societate insuficient de modernizată şi de racordată la civilizaţia de tip occidental.

> Civilizarea „Orientului" interior a fost rezultatul unui proiect de ţară conceput de elitele organice ale României, nu de birocraţi coloniali. O mare parte a acestor elite nu a urmărit să facă propagandă unor idei şi instituţii străine de cultură tradiţională românească, ci mai degrabă să identifice diferitele moduri de a articula realitatea – din care face parte şi potenţialul – umană, economică, socială şi culturală locală, astfel încât aceasta să poată constitui armătura unui stat naţional.[6]

O mică Românie bismarckiană visând la dominaţia balcanică

În preajma anului 1882, când Principatele Unite au devenit regat, iar principele Carol I de Hohenzollern von Sigmaringen, primul rege al Regatului Român, politicienii au început să discute despre planurile de influenţă în regiune nutrite de suveran. Succesul înregistrat alături de ruşi în războiul din 1877-1878, soldat nu doar cu recunoaşterea independenţei româneşti la Congresul de la Berlin, ci şi cu ameliorarea situaţiei din Bulgaria, ca şi sprijinul cancelarului Otto von Bismarck şi, apoi, joncţiunea României cu Tripla Alianţă (1883) erau elemente importante pe care Carol I se putea sprijini în asemenea planuri. Unul dintre obiectivele cele mai importante ale politicii româneşti era acum transformarea ţării într-un obstacol în faţa avansului rusesc spre Balcani. Şi pentru acest motiv, România a sprijinit activitatea emigraţiei bulgare, pe care a şi adăpostit-o, continuând conduita politică de ajutorare a poporului învecinat, inaugurată încă din vremea lui Alexandru Ioan Cuza. O politică de acest fel a beneficiat de sprijinul german, mai cu seamă

după urcarea pe tron a principelui Carol de Hohenzollern, odată cu participarea românească la Tripla Alianță, conduita externă a României devenind reprezentativă pentru intențiile central-europene de contracarare a influenței ruseşti în sud-estul european.

În iunie 1886, înțelegând această conduită şi dorind să fructifice o şansă istorică favorabilă, bulgarii i-au solicitat oficial regelui României constituirea unei confederații româno-bulgare şi crearea unei armate comune. În anul care a urmat, unirea României şi Bulgariei a fost pregătită minuțios, noul stat urmând să fie condus de reprezentantul tronului român. Prinzând însă de veste, Rusia, care îşi vedea periclitate interesele în zonă, a amenințat imediat România şi Bulgaria cu ocupația militară. Din prudență, pe 15 iunie 1887, proiectul a fost abandonat, pentru moment.

Tentativa de a crea un tampon puternic în fața expansionismului rus a dat primele roade concrete cu ocazia Războaielor Balcanice. Contextul, evoluția conflictului intrabalcanic, dar şi strădaniile de mediere, au adus atunci România în poziția de arbitru, iar Pacea de la Bucureşti, din 1913, a răsplătit eforturile depuse de Carol I şi de prim-ministrul Titu Maiorescu cu trecerea sudului Dobrogei (aşa-numitul Cadrilater) la România.

Acestei politici, produs al eforturilor elitelor politice din jurul regelui, i-a lipsit reflexul ideologic, propagandistic şi cultural. Ea nu a făcut obiectul vreunei campanii de presă sau al altor acțiuni – adunări publice, conferințe ş.a. – care să argumenteze noua achiziție teritorială, deşi existau motive de natură istorică pentru pretenția României de a întregi Dobrogea în interiorul propriului stat. Măsura a fost doar rodul unor înțelegeri discrete

între Bismarck şi Carol I, între acesta şi colaboratorii lui interni apropiaţi (printre care se număra conservatorul antirus P.P. Carp, unul dintre părinţii societăţii culturale ieşene Junimea). Trebuie spus că din cauza trecutului istoric notoriu – seria războaielor şi invaziilor ruseşti pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti, în secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea – o serie de intelectuali au împărtăşit antirusismul şi, pe baza lui, şi filogermanismul carolin. Printre ei s-a numărat şi scriitorul ardelean Ioan Slavici, stabilit în România, unul dintre marii clasici ai prozei realiste moderne.

Curentul cel mai important, foarte popular, al momentului mergea totuşi, tocmai dimpotrivă, spre manifestarea aspiraţiei la unirea statală completă. Solicitând alăturarea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii vestice la provinciile deja unite, militanţii panromânismului se situau radical împotriva politicii oficiale de colaborare cu Berlinul şi cu Viena, dorind o cât mai grabnică împlinire a aspiraţiei unificatoare. Într-o primă etapă, liderul mişcării cultural-propagandistice iredentiste a fost cărturarul transilvănean paşoptist Alexandru Papiu-Ilarian, refugiat în România; apoi, istoricul şi scriitorul basarabean B.P. Hasdeu, stabilit şi el în ţară, s-a situat în fruntea Societăţii „Românismul", militând fervent pentru împlinirea aspiraţiilor unificatoare româneşti. Ulterior, începând cu 1890-1891, acest efort cultural a fost continuat de Liga pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor, aceasta fiind condusă din 1908 de istoricul moldovean Nicolae Iorga.

Izbucnirea Primului Război Mondial a surprins Mica Românie angajată în alianţa oficială cu Puterile Centrale, dar predispusă să împlinească visul unificării integrale,

contrar angajamentului strategic extern. Tensiunea aceasta dintre cele două tendințe contrare s-a soldat cu opțiunea momentană pentru neutralitate. Abia moartea regelui Carol I, în 1916, a ridicat obstacolul moral din fața decidenților, aducând alăturarea României la Tripla Înțelegere și intrarea României în război de partea ei.

Unirea din 1918, care a împlinit dincolo de cele mai optimiste așteptări dorința de unificare teritorială a românilor, nu a anihilat vechile visuri de patronaj răsăritean nutrite de casa regală, ele găsindu-și, în cele două decenii interbelice, și ideologii proprii.

Meglenoromânii în prima parte a secolului XX

Regiunea Meglenia, în suprafață de 933 km², cuprinde Câmpia Caragiovei (Megleniei) şi se întinde de-a lungul şirului de munți Nidze, Kajmakčalan, Kojub şi Pajak Planina. Aceasta este legată la nord de Podişul Murihovo, la est de Depresiunea Ghevghelia şi regiunea Boemiței, la sud de Depresiunea Meglenița, Câmpia Enidzevardariană şi „Krivite Reki" (râurile strâmbe), în timp ce la vest se uneşte, prin crestele blânde ale masivului Rodivskata Planina, cu colina Ostrov. Munții Megleniei, cu abundentele păduri de stejar, fag, pin şi castan, împreună cu fertila câmpie cu acelaşi nume, scăldată de râurile Vardar (vechiul Axios), Țârna (vechiul Erigon sau, în turcă, Kara-su – „apa neagră"), Şiroka-Reka (tc. Genis-dere) şi Meglen, constituie o regiune încântătoare datorită structurii sale geografice. În primii ani ai secolului XX, lupta pentru afirmarea identității naționale a românilor sud-dunăreni, în special a celor cuprinşi în hotarele Turciei europene, adică a aromânilor şi meglenoromânilor, se intensificase, recunoaşterea oficială a drepturilor lor în 1905 reprezentând un moment important în cadrul procesului de evoluție al acestora. Prin promulgarea iradelei din 9/22 mai 1905, ei erau recunoscuți ca *millet* în cadrul statului otoman, bucurându-se astfel de toate drepturile, cu

excepția celui de a avea un șef religios propriu. Paradoxal însă, meglenii au suferit discriminări și presiuni nu din partea turcilor, ci din cea a grecilor și a slavilor din zonă, intenția acestora în contextul luptei proprii pentru definitivarea statelor naționale balcanice fiind deznaționalizarea și asimilarea latinofonilor. În aceste condiții, statul român a intervenit, întrerupând relațiile diplomatice cu Grecia, care făcuse din atitudinile de acest tip o politică oficială.

În Turcia, victoria Junilor Turci din anul 1908 a adus demararea unui proces de democratizare, constituindu-se cadrul legal necesar afirmării identitare a românilor din interiorul țării. În legislativul otoman au fost aleși doi reprezentanți ai meglenilor, Nicolae Batzaria și Filip Mișea. Totodată, s-au organizat congrese ale comunităților meglenite, în care s-au dezbătut principalele probleme naționale.

Finalul războaielor balcanice a însemnat însă pentru românii de aici ieșirea de sub autoritatea turcească și intrarea sub jurisdicție grecească. Izbucnirea Primului Război Mondial a atras după sine, ca o consecință a confruntărilor extinse și asupra teritoriului locuit de megleni, închiderea școlilor și a bisericilor românești, ceea ce a favorizat atitudinile oficiale discriminatorii grecești.

La sfârșitul primei conflagrații mondiale, la trasarea frontierei de stat dintre Grecia și Regatul Sârbo-Croato-Sloven, localitățile Huma și Ghevghelia au fost integrate acestuia din urmă. La începutul anului 1923, ca urmare a aplicării Convenției de la Laussane, meglenoromânii islamizați din Nânta au fost transferați în Republica Turcia. În acest fel, noile frontiere statale au separat în mai multe rânduri comunitatea meglenilor, contribuind

implicit la înstrăinarea lor de limba şi obiceiurile proprii prin integrarea cu tendinţe de asimilare în societăţi cu o atmosferă tot mai vehement naţionalistă (efect al luptei lor de emancipare naţională şi statală).

Pe la mijlocul anilor 1920, meglenii din Grecia au dorit să emigreze în România, ca urmare a intensificării procesului de elenizare a lor prin eforturile autorităţilor. La începutul anului 1926, un număr important de familii meglenoromâne au fost împroprietărite şi încetăţenite în Cadrilater, în judeţul Durostor, alături de familii de români venite din nordul Dunării. Acţiunea a continuat până prin 1935, când fondul funciar disponibil s-a epuizat, iar autorităţile de la Bucureşti au sistat eforturile respective. Preluarea Cadrilaterului de către Bulgaria, în 1940, s-a soldat cu un schimb obligatoriu de populaţie, mulţi meglenoromâni ajungând în comuna Cerna, din judeţul Tulcea.

Răspândiţi acum în patru state – Turcia, Grecia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven şi România –, meglenoromânii s-au văzut constrânşi să trăiască în condiţii radical diferite de la un grup la altul. La aceasta a contribuit atât instaurarea comunismului în două dintre cele patru state (Iugoslavia şi România), cât şi înăsprirea politicilor discriminatorii, prin închiderea şcolilor şi a bisericilor în limba română (la sârbi şi în Grecia).

Mutaţiile politice şi sociale suferite de megleni într-o perioadă istorică relativ scurtă, de circa un secol şi ceva, au contribuit la modernizarea acestei populaţii odinioară predominant păstoreşti şi agrare. Dar diluarea ei accentuată condamnă la dispariţie această ramură a romanităţii din răsăritul Europei.

Migraţia ţăranilor ardeleni în Statele Unite ale Americii (sfârşitul secolului al XIX-lea-începutul secolului XX)

Migraţia transilvană în SUA de la începutul anilor 1900 s-a produs din cauze care îmbinau speranţa pentru un trai mai bun din punct de vedere economic, cu sentimentul înstrăinării datorat dominaţiei străine, dorinţa de a scăpa de serviciul militar şi influenţa scrisorilor primite de la rude şi cunoscuţi deja ajunşi în America. Era epoca în care unele guverne ale Ungariei şi-au înteţit acţiunea de maghiarizare printre minorităţile etnoculturale, dorind să le fidelizeze faţă de maghiarime şi cultura ei. Migraţia a fost favorizată şi de reducerile de preţ pentru călătorie pe care le ofereau unii bancheri, companiile maritime şi, de la o vreme, chiar guvernul ungar, poate şi din dorinţa de a diminua numărul minoritarilor din Ungaria. La începutul anilor 1900 însă, guvernul de la Budapesta a alertat autorităţile, încercând să oprească sau măcar să reducă extinderea fenomenului. Aceasta, în condiţiile în care SUA primeau imigranţi şi fără paşaport, numai pe baza biletului de călătorie.

Pentru ruta Banat – porturile din partea de vest a Europei, grupurile care depăşeau zece persoane plăteau preţuri reduse. Linia maritimă Cunard a avut exclusivitate pentru transporturile de emigranţi. Guvernul maghiar suporta şi o parte din preţul biletului pentru vapor. Nava *RMS Carpathia* a făcut în perioada 1905-1917 curse regulate spre SUA, cu plecare din porturile Trieste şi Fiume, ducând cu sine numeroşi bănăţeni şi ardeleni. Alţii însă, precum sibienii, s-au îmbarcat pentru SUA în porturile germane Bremen şi Hamburg.

H.H. Stahl aminteşte, în legătură cu campania sociologică de la Drăguş, din 1929, că

> marea problemă a satului era lipsa terenurilor agricole, populaţia excedentară fiind de aceea obligată a emigra. Parte din emigranţi plecau spre „regat", adică „în ţară"; alţii, înainte de Primul Război Mondial, mai ales, plecau în America. Neînchipuit de mare a fost acest exod. Când echipa de cercetători a făcut socoteala emigranţilor, a constatat că din totalul de 320 de case, 167 – adică mai mult de jumătate – erau gospodării în care cel puţin un membru fusese sau era încă în America.[7]

Destui dintre cei plecaţi s-au stabilit pentru totdeauna dincolo de Ocean, întemeindu-şi acolo familii şi devenind cetăţeni americani. Impactul Lumii Noi asupra conştiinţei celor plecaţi se păstrează în versurile trimise de unii dintre ei acasă:

Veniţi feciori după mine
În America e bine
Câştigi şapte-opt coroane

Şi petreci tot prin saloane
Faceţi bani ca să plătiţi
La domnii cei prăpădiţi.[8]

Pentru alţii însă, experienţa s-a dovedit a fi una dură:

Că muncesc de patru ani
Şi azi n-am trei gologani
Şi-o hăinuţă în spinare,
Numai zece găuri are
Nişte ghete învechite
De zece ori peticite
Numai noapte-n vis, prin somn
Vecinic mă visez tot domn
Numai prin somn şi prin vis
Mă tot cred în paradis.

Până în anul 1900, imigranţii români din SUA nu au depăşit 100 de persoane. În perioada 1905-1907 au migrat cei mai mulţi români, pe primul loc situându-se transilvănenii.

O cifră oficială a emigranţilor români până la 1912 este în jur de 102 000, dintre care s-au întors în ţară peste 33 000 (deci cam o treime), rămânând acolo cca 68 000, la care se adaugă etnicii români trăitori pe teritoriul Ungariei, care de asemenea au emigrat, deci o cifră foarte exactă nu se poate stabili, poate undeva între 80 000 şi 100 000.

Recensământul din 1910 a consemnat 87 724 de persoane originare prin naştere sau părinţi din România

antebelică, majoritatea lor fiind încă născuți în România (75%). Aceeași sursă statistică semnalează prezența în anul 1910 în SUA a unui număr de 42 277 imigranți cu limba maternă română, plecați din Transilvania, România antebelică și alte părți. Românii au reprezentat în perioada anilor 1903-1914 21,3% din numărul total al emigranților plecați din fosta Ungarie către America.[9]

Transilvănenii s-au așezat în zonele industriale din nord-estul și centrul Statelor Unite (Cleveland, Youngstown, Akron, Canton, Massillon, Farrell, Alliance, Warren, Ellwood City și Pittsburg), bănățenii în Chicago, Philadelphia, St. Paul și Detroit. Românii macedoneni au preferat în general coasta de Est (New York, Bridgeport, Woonsocket, Worcester, Southbridge, Pawtucket și Providence). Bucovinenii au ajuns majoritatea în Canada, unii preferând însă SUA (Detroit, Cleveland). Bihorenii, maramureșenii și sătmărenii au preferat Illinois și New Jersey. New Yorkul a fost preferat de un grup din Vechiul Regat, iar oltenii s-au stabilit în zona Indianapolis.[10]

Dintre românii plecați în SUA, destui s-au întors acasă, aducând cu ei un nou orizont de gândire. Unii s-au întors cu concepții religioase mai radicale, sub influența neoprotestantismului american, inițiind culte neoprotestante și în România. Astfel, la începutul secolului XX au apărut biserici baptiste, adventiste și penticostale. Acestea s-au dezvoltat progresiv, pe durata întregului secol XX, constituind, în vremurile comuniste, unul dintre focarele de contact neoficial cu Occidentul, o filieră pe care urmau să pătrundă alte influențe ideatice. Încă de la apariție însă, bisericile neoprotestante au constituit unul dintre

modurile în care în straturile de populație mai modest situate pe scara socială (țărani, muncitori) s-a protestat indirect împotriva ordinii sociale existente (interpretarea îi aparține gânditorului interbelic Mircea Vulcănescu).

Comunitatea românească din SUA, constituită – mai ales în zona Detroit – în acei ani, este cea mai veche dintre diasporele româneşti ale secolului XX şi a anunțat, în felul ei, noile valuri de emigrare din a doua jumătate a veacului, pricinuite de regimul totalitar comunist, iar ulterior de instabilitatea şi sărăcia de acasă.

Problema rurală şi ideologiile „ţărăniste”

La începutul secolului XX, lumea românească – atât în Regatul Român, cât şi în teritoriile din afara sa – era alcătuită în mod majoritar din diversele straturi ale ţărănimii. În afara aristocraţiei, infime faţă de numărul restului covârşitor al populaţiei, exista în oraşele şi în târgurile din Moldova şi din Muntenia şi o mică burghezie, alcătuită din meşteşugari, dar la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX, multe târguri şi oraşe ale României aveau o consistentă populaţie evreiască, după cum cele din Transilvania erau locuite mai cu seamă de maghiari. Astfel, atât în România, cât şi în provinciile vestice locuite de români, mediul social cel mai bine reprezentat era populaţia rurală.

Faptul acesta condusese în mod evident, încă din secolul al XIX-lea, la apariţia unor gânditori care, în căutarea unor soluţii economice şi sociale care să aibă ca rezultat îmbunătăţirea nivelului general de viaţă, au pus în centrul preocupărilor lor problema ţărănească. În timpul revoluţiei de la 1848 din Muntenia, chestiunea a fost dezbătută fără rezultate concrete, revoluţionarii negăsind

soluția prin care să concilieze interesele păturilor orășenești și pe cele ale proprietarilor de pământuri, pe de o parte, și păturile largi de populație rurală lipsite de mijloace de subzistență. Odată cu unificarea Moldovei cu Țara Românească, chestiunea s-a pus din nou și domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, cu ajutorul prim-ministrului Mihail Kogălniceanu, a izbutit să realizeze reforma agrară, împroprietărind țăranii cu pământuri confiscate Bisericii și mănăstirilor din țară. Cu toate acestea, situația nu s-a modificat radical în bine, chiar dacă pentru unele categorii de țărani ea a însemnat o ușurare. Răscoalele țărănești din 1888 au arătat cu brutalitate că problema a rămas nesoluționată.

Bonapartismul reformist care opera cu mijloacele loviturii de stat, fie și în folosul straturilor mai largi ale populației, în vremea lui Cuza, nu a fost mijlocul cel mai potrivit de a rezolva problemele. De altfel, el și-a epuizat foarte repede resursele politice și de gândire operativă, fiind înlocuit cu o altă soluție: aducerea unui prinț străin pe tronul principatelor. Dincolo de acest aspect însă, o observație a istoricului Tom Gallagher reține cu îndreptățire atenția: „România nu și-a format niciodată o elită care să combine apărarea propriei poziții cu un efort autentic și susținut de a îmbunătăți situația și perspectivele populației"[11]. Din cauza acestei situații, dar și a altora, tot de natură internă, problemele pe termen lung i-au distorsionat, i-au încetinit și i-au paralizat dezvoltarea în diferite etape istorice. Printre chestiunile trenante cu care țara s-a confruntat s-au numărat chestiunea agrară și chestiunea țărănească.

În fond, suprafețe de pământ arabil erau relativ reduse, România dinainte de 1918 nebeneficiind de un fond funciar prea mare. În aceste condiții, împroprietărirea țăranilor cu

loturi cultivabile însemna, dintr-un anumit punct de vedere, fărâmițare, ceea ce devenea un obstacol în calea mecanizării și a exploatării productive a pământului. Opusul acestei politici, păstrarea unor mari suprafețe cultivabile pe seama moșierilor, benefică din punctul de vedere al rentabilității transformării modernizatoare a agriculturii, însemna excluderea țăranilor majoritari de la beneficiile acestei modernizări. Astfel, dilema căii de urmat a persistat.

Cu toate acestea, pentru că problema ca atare nu putea fi ignorată, o serie de personalități ale vieții publice și culturale au încercat să găsească un răspuns. S-au dezvoltat astfel o serie de ideologii ale „țărănismului", toate interesate de rezolvarea chestiunii rurale, dar fiecare optând pentru o altă cale de urmat. O asemenea ideologie „țărănistă" s-a conturat în jurul revistei literare *Sămănătorul*, începând cu 1906 purtătorul ei principal de cuvânt și teoreticianul de frunte fiind istoricul, publicistul și scriitorul Nicolae Iorga. Acesta era conștient de starea țăranilor și visa la ameliorarea ei pe calea educației, profesând un soi de iluminism idealist. Pe de altă parte, concepția lui istorică l-a determinat să creadă că în Evul Mediu societatea românească era profund nediferențiată, de la cel din urmă supus până la domnitorul țării existând o relativă omogenitate a stilului de viață și, în linii mari, chiar și a averii. Literatura de la *Sămănătorul* a fost, din această cauză, idilică și sentimentală, în timp ce doctrina ca atare s-a dovedit o formă de populism filorural.

O altă tendință preocupată de soarta țăranilor a fost cea de inspirație narodnică, socialistă, conturată sub numele de poporanism. Ideologul ei principal a fost Constantin Stere, provenit dintr-o familie de moșieri basarabeni, secondat cu talent de unul dintre criticii literari

importanți ai perioadei, Garabet Ibrăileanu. Organul de presă al poporaniștilor a fost *Viața românească*.

Cele două abordări anterioare au fost completate de o a treia, datorată ideologului marcant din cercurile socialiste, Constantin Dobrogeanu-Gherea. După acesta, pe teritoriul românesc se putea constata existența celei de a doua iobăgii, a „neoiobăgiei". Analiza lui Gherea are în vedere ideea marxistă a necesității transformării unei părți consistente a țărănimii în proletariat industrial, prin urmare pleda – implicit – pentru lichidarea unei părți consistente a populației rurale prin metamorfozarea ei socială și prin transferarea ei din mediul rural în cel urban. La acea dată însă, industria românească era subdezvoltată, iar o serie de ideologi de dreapta – de la Nicolae Iorga la Nichifor Crainic – socoteau orașul un mediu de viață străin românilor și românității, un implant aducător de rele și de neajunsuri, un ruinător al vieții tradiționale românești.

Toate aceste strădanii de a gândi dezvoltarea României pornind de la evidența majorității țărănești a populației țării au condus, așadar, la conturarea unei atmosfere ideologice și culturale în care „țărănismele" predominau și, pentru că exponenții lor erau, cu puține excepții, de extracție burgheză și orășenească, aveau și un aer populist, neoferind, de fapt, rezolvările adecvate și eficiente pe care situația le cerea. Nu este de mirare că până și în anii 1930, când modernismul pătrunsese de-a binelea în artă și când avangardismul avea deja o istorie, predominanța relativă a „țărănismelor" l-au determinat pe un reprezentant al tinerei generații, Mihail Polihroniade, să remarce excedat: „Trăim o epocă de jalnic ruralism cultural, în care suprema țintă creatoare este reproducerea credincioasă a balegii străbune..."[12]

Răscoala de la 1907 din Regatul Român

Amânarea perpetuă a rezolvării chestiunii statutului şi proprietăţii ţăranilor, de-a lungul întregii epoci moderne, în pofida măsurilor reformatoare iniţiate de domnitorii fanarioţi, încercate de paşoptişti în timpul tulburărilor revoluţionare şi rezolvate numai parţial prin reformele lui Alexandru Ioan Cuza, a întreţinut, în ultima parte a secolului al XIX-lea şi în primii ani ai secolului XX, o atmosferă tensionată în satele româneşti. Ea a fost perpetuată de sărăcia în care se zbăteau majoritatea ţăranilor, care, de altfel, constituiau principala categorie producătoare de valori materiale din economia României, în condiţiile în care industria era slab dezvoltată şi insuficient diversificată. Totodată, situaţia era complicată de faptul că arendaşii, intermediari între proprietarii pământurilor şi lucrătorii acestora, exponenţi ai unui capitalism sălbatic şi rudimentar, erau adeseori nemiloşi, făcând totul pentru a se îmbogăţi cât mai repede. Antisemitismul promovat de cercurile politice şi-a găsit ecoul, totodată, în realităţile etnice de la ţară, unde, în jurul anului 1907, 44% dintre arendaşi erau români, 43% evrei, iar 13% străini.

Conjunctura este limpede exprimată şi în memoriile omului politic Constantin Argetoianu:

> Timp de trei decenii, un curent reacţionar de dreapta a luat locul generosului curent de stânga din 1864 şi a stabilit raporturile dintre muncitori şi marii proprietari de pământ. E paradoxal, dar logic de constatat, că acest curent reacţionar s-a manifestat cu mai multă tărie în rândurile Partidului Liberal decât în rândurile Partidului Conservator: prin lunga lor guvernare, liberalii se îmbogăţiseră şi cumpăraseră moşii pe capete, moşii din care aceşti noi îmbogăţiţi voiau să scoată maximum de randament. [...] Lipsa oricărei organizări a micii proprietăţi, starea de neoiobăgie creată prin succesivele legi privitoare la tocmelile agricole, abuzurile multora dintre proprietarii mari, mai ales a[le] arendaşilor, şi totala lor lipsă de înţelegere a situaţiei şi a propriilor interese – ne-au dus din nemulţumire în nemulţumire în sânul maselor, la răscoalele din 1907.[13]

Un rol de catalizator, creator de atmosferă favorabilă izbucnirilor sociale, putea foarte bine avea şi revoluţia din anii 1905-1906, din Rusia ţaristă. Aceasta a fost şi opinia lui Liviu Rebreanu, autorul capodoperei literare care încerca să reconstituie tocmai cele petrecute pe atunci, *Răscoala*: „...cred că evenimentele de atunci au fost pure contagieri ale unei ideologii de răzvrătire rusească"[14]. Ideile favorabile răsturnării sociale puteau pătrunde în mediile sărace româneşti de la oraşe şi de la sate pe canale diferite şi în proporţii inegale. Nici Austro-Ungaria nu pare să fi fost cu totul străină de conturarea

unei atmosfere sociale tensionate, favorabile răzmeriţelor, unii agenţi ai ei cumpărând, după toate aparenţele, bunăvoinţa unor jurnalişti români precum Constantin Mille (de la *Adevărul*), N.D. Cocea (de la *Facla*), obţinându-se publicarea de articole cu potenţial incitator şi în alte periodice (*Universul, Epoca*).

Răscoala a izbucnit în februarie, în satul Flămânzi, din Botoşani, răspândindu-se cu repeziciune şi în restul ţării. Ţinta o constituiau trusturile de arendaşi. Au fost devastate şi despuiate moşii, iar numeroşi arendaşi au fost ucişi de răsculaţi.

Alarmat de aceste evoluţii, guvernul a declarat starea de urgenţă (18 martie) şi a decretat mobilizarea generală, astfel încât la sfârşitul lunii martie erau sub arme 140 000 de soldaţi. Complet depăşită de situaţie, România dinastică şi burgheză a recurs la represiune, tratându-şi majoritatea rurală ca pe o populaţie primitivă, demnă de a fi pacificată prin sabie. Reprimarea de către guvernul liberal a ţăranilor, prin apelul la armată, a dus la uciderea a 11 000 de ţărani.

În 1919, publicistul Panait Istrati rememora evenimentele din 1907, arătând consecinţele la care a condus revolta ţărănimii disperate:

> Când, din disperare, aceşti nefericiţi [ţăranii] au luat furcile şi ciomegele în primăvara lui 1907 şi au năvălit peste conacele boiereşti, represiunea condusă de [...] Brătianu [...] a fost atât de sângeroasă, încât a doborât 11 000 de ţărani şi trei sate, Stăneşti, Băileşti şi Hodivoaia, au fost rase de tunurile româneşti. Conducătorii partidelor politice, în faţa aceluiaşi pericol, au uitat de orice urmă de ură [dintre ei] şi

s-au îmbrățișat în Parlament. Nefiind siguri de fidelitatea soldatului român, ei erau pregătiți să ceară ajutorul armatelor... austro-ungare! Cel care s-a gândit la asta a fost dl [P.P.] Carp. După represiune, cei care s-au făcut vinovați de revoltă au fost căutați printre socialiști și evrei, care au umplut puşcăriile și au fost expulzați în masă. Apoi guvernul ne-a făcut cadou 6 000 de jandarmi rurali, o brigadă de «siguranță» a statului și câteva legi agrare schiloade.[15]

Istrati era un om cu vederi de stânga. Liviu Rebreanu, cu un temperament și cu convingeri mai degrabă tradiționaliste, temperate, observa însă și el că, atunci

când frământarea în păturile rurale era în toi și când cazanul fierbea mai puternic, în parlamentul țării se vorbea despre maximalizarea prețurilor la benzina de automobil. Să tot fi fost în România de atunci vreo trei sute de mașini.[16]

Critici devastatoare ale evenimentelor de la 1907, de pe poziții solidare cu cele ale țăranilor, au aparținut socialistului Constantin Dobrogeanu-Gherea și scriitorului I.L. Caragiale (*1907 din primăvară până-n toamnă*). Situația era însă imposibil de rezolvat în acel moment, căci, după cum spune un personaj dintr-o piesă de Camil Petrescu, adresându-se unui politician al momentului,

expropriind pe marii proprietari, veți ruina o clasă conducătoare pe care nu o veți mai putea reconstitui... Și fără niciun folos, căci nu veți putea satisface toată țărănimea, iar cei satisfăcuți nu vor avea de ajuns, vor

vinde ce vor căpăta, tocmai spre folosul acelor străini, pe care-i veți încetățeni prin reforma electorală. Veți înstrăina totul.[17]

Singura soluție adevărată, ratată și la 1848, și în 1888, și în 1907, ar fi fost modificarea radicală a ponderii agriculturii în ansamblul economiei românești prin transformarea industriei în cea mai importantă ramură de producție și, implicit, prin metamorfozarea unei părți copioase a țărănimii în cetățeni urbani, mână de muncă în industrie. Pentru ca acest lucru să se întâmple, urma să mai treacă însă o jumătate de secol, la putere să vină stânga politică radicală și ea să treacă la alfabetizarea obligatorie a populației românești, indiferent de condiția ei socială.

Reprimarea răscoalei din 1907, „ultima mare răscoală" europeană, cum i s-a spus, a fost primul dintre conflictele frizând războiul civil ale modernității românești. Peste puține decenii, tranșarea conflictului pentru putere dintre șeful armatei și tineretul extremist de dreapta avea să fie al doilea episod (ianuarie 1941) de aceeași factură, semnalând însă o altă falie socială adâncă din istoria românească. Al treilea moment în această succesiune a fost, după alți, puțini, ani, lichidarea României burgheze prin condamnări și represiune în închisori, de către comuniștii care au instaurat totalitarismul roșu în numele muncitorilor și țăranilor (1948-1964). În fine, nu este exagerat să se situeze în aceeași succesiune și mineriadele verii 1990, toamnei 1991 și celei din 1999, când minerii sosiți în București au fost instigați la marșuri armate și violențe asupra locuitorilor Capitalei.

Participarea României la Al Doilea Război Balcanic şi Pacea de la Bucureşti (1913)

Apoteoza politicii externe a lui Carol I a constituit-o, în chip înşelător, nu obţinerea Independenţei de Stat a Principatelor Unite, în 1877-1878, nici proclamarea Regatului Român (1881), ci afirmarea acestuia, în 1913, ca arbitru în politica balcanică.

În 1912, Primul Război Balcanic opusese Turciei Liga Balcanică (formată din Serbia, Muntenegru, Grecia şi Bulgaria). Politicianul Constantin Argetoianu spune în memoriile lui că „într-o bună zi, la începutul lui iulie (20 iunie stil vechi) [1913] citesc că România a mobilizat [armata] şi că trecem Dunărea «pentru a restabili ordinea în Balcani». În realitate, voiam (şi aveam dreptate) să ciupim ceva"[18]. Desigur, era mai mult decât ceea ce consemna cinic Argetoianu, România afişând cu acest prilej veleităţi de arbitru zonal, capabil să readucă la ordine haosul politic din Balcani. Încă în 1888, junimistul Vasile Pogor îi spunea lui A.C. Cuza, cu ocazia unei vizite a regelui la Iaşi, că manipularea forţelor politice interne de

către suveran avea scopuri ambiţioase, care includeau chiar crearea unui vast stat sud-est european care să includă, pe lângă România, Bulgaria şi poate Serbia.[19] Pentru şeful unui stat inclus în Tripla Alianţă, care – genetic – era german şi politic era apropiat de Bismarck şi de Austro-Ungaria, un astfel de plan nu era atât de himeric cum ne apare astăzi, putând fi o formă camuflată de expansionism teuton către Balcani; dar şi o formulă federalistă concepută altfel decât viitoarea Iugoslavie, în continuitate cu proiectele de gen de pe la începutul secolului al XIX-lea.

Dar România avea temeiuri de natură geostrategică şi istorică pentru a-şi plănui recuperarea celeilalte părţi a Dobrogei. Odinioară, în secolul al XIV-lea, când Mircea cel Bătrân se înstăpânise asupra Ţării Cavarnei – care a primit numele de Dobrogea, în amintirea despotului Dobrotici, care o condusese nu cu mult înainte –, acest teritoriu împlinise o construcţie statală medievală, care îl îndreptăţise pe domnitor să îşi completeze titulatura cu precizări ce îi asigurau o recunoaştere superioară între principii vechii lumi. Mai apoi, domnitorii secolului următor, atât cei din Ţara Românească, cât şi cei din Moldova (ba chiar şi mai-marii Ungariei, la un moment dat), luptaseră pentru a-şi adjudeca stăpânirea gurilor Dunării şi litoralul maritim dobrogean. A stăpâni acele meleaguri era vital pentru căile de acces naval oferite comerţului locului şi pentru mărfurile care tranzitau regiunea. Interese economice şi politice vitale au îndemnat, pe tot parcursul istoriei românilor, chiar şi atunci când acest lucru devenise o vreme imposibil, la vigilenţă în vederea eventualei recuperări. Să stăpâneşti la ieşirea spre mare ambele maluri ale Dunării, artera fluvială prin

excelență europeană, însemna să îți asiguri o prețioasă legătură cu Europa Centrală și cu cea Occidentală. Așa se face că, în cele din urmă, intrarea României în conflictul balcanic, pentru a regla raporturile dintre foștii aliați împotriva Turciei, a fost mult mai mult decât un capriciu orgolios sau o probă de lăcomie joasă.

Intervenția României, în Al Doilea Război Balcanic, împotriva Bulgariei a pus capăt confruntării dintre bulgari, pe de o parte, și aliații sârbi și greci, pe de alta. Dacă n-ar fi intervenit o epidemie de holeră, campania românească „ar fi fost o simplă plimbare, căci n-am avut prilejul să dăm o singură luptă", remarcă tot Argetoianu, observând că succesul acesta ușor a lăsat românilor falsa impresie că armata este puternică și bine pregătită logistic. Faptul s-a dovedit iluzoriu în 1916, odată cu intrarea României în Primul Război Mondial. Totuși, campania a avut o însemnătate politică importantă, marcând începutul desprinderii României din tabăra Puterilor Centrale, ostile intervenției în Bulgaria. Singura concesie făcută Austro-Ungariei și Germaniei a fost renunțarea la intrarea trupelor române în Sofia.

Pentru Lev Troțki, care vizita cu acel prilej România, faptele apar într-o altă lumină; mai atentă, dar defavorabilă:

> Strânsă între doi coloși, Rusia și Austro-Ungaria, România, se înțelege, nici nu se poate gândi la o politică națională expansivă, *ofensivă*. Supunându-se imperativului categoric al situației sale internaționale, România, cu tot apetitul clicilor sale conducătoare, a dus unica politică sănătoasă pentru ea: cea defensivă. Războiul balcanic [...] a scos guvernul român de pe vechiul făgaș. Însă acesta nu și-a îndreptat energia

> cuceritoare pe linie națională, împotriva Rusiei sau Austro-Ungariei, ceea ce ar fi fost un donquijotism nebunesc, ci pe linie... „simbolică", împotriva Bulgariei vlăguite, caz în care, firește, nu este vorba de donquijotism, ci doar de prostie criminală. Pe această nouă cale, România începe cu faptul că include în componența ei un corp străin: o provincie cu o populație preponderent bulgară.[20]

Troțki, care venea dintr-o Rusie imperială locuită de un mozaic de popoare și care urma să participe la organizarea unui stat comunist, a cărui compoziție etnoculturală rămânea la fel de pestriță, nu putea totuși concepe ca România să mai facă un pas către unificarea integrală, adăugându-și, prin însuși acest fapt, o populație minoritară. Complicațiile nu au întârziat însă să se arate, adversitatea bulgarilor din sudul Dobrogei evidențiindu-se curând.

Pentru P.P. Carp, câțiva ani mai târziu, în timpul Primului Război Mondial, într-o socoteală simplă și direct formulată,

> sau mergem cu Germania și luăm Basarabia, asigurându-ne gurile Dunării, care constituie condiția *sine qua non* a statului nostru dunărean, contribuind astfel la înlăturarea colosului rus din porțile Bosforului, sau mergem cu Antanta, cucerim Transilvania și ne tăiem singuri craca de sub picioare, abandonând Rusiei gurile Dunării și Constantinopole.[21]

Lucrurile urmau să se petreacă însă într-un mod mai fericit decât i se înfățișaseră omului politic conservator.

În judecata târzie a lui Neagu Djuvara, a fost însă vorba despre ceva mai mult decât se spusese deja.

S-a făcut rău în 1913 când nu ne-am mulțumit numai să îi împiedicăm pe bulgari de a obține hegemonia în Balcani, dar le-am cerut și o porțiune de teritoriu în Dobrogea, unde de altfel nu erau majoritari nici bulgarii, nici românii, ci turcii și tătarii. Pentru România nu era indispensabilă această mărire a Dobrogei, pentru Bulgaria era vitală din punct de vedere agricol și fiindcă țara era mai mică.

Însă Neagu Djuvara spune și că

totuși, trebuie să adaug că era prevăzută o contraparte. Obținerea Cadrilaterului era legată de ideea de a-i aduce acolo pe vorbitorii de limbă română, pe aromâni și pe meglenoromâni, cei vorbind dialecte românești și aflați în Balcani. Era însă un proiect prost înjghebat și [...] chiar imoral, fiindcă noi am fi luat niște aromâni din Grecia sau din Albania pentru a-i așeza într-o parte a Bulgariei, sau într-o regiune ce s-ar fi cuvenit Bulgariei. De fapt, proiectul nu s-a putut realiza decât la o scară foarte redusă, câteva mii de familii, iar tragedia pe care am trăit-o în 1940 ne-a silit să retrocedăm Cadrilaterul și să mutăm grabnic pe imigrați în alte zone ale țării.[22]

În interpretarea lui Lucian Boia,

românii [...] au obținut Cadrilaterul, asupra căruia nu aveau niciun drept însă, în Balcani, drepturile erau

> atât de nesigure şi de împărţite, încât orice anexiune îşi putea găsi justificarea. [...] Cadrilaterul putea fi privit ca o compensaţie [pentru teritoriile balcanice locuite de aromâni]. De altfel, colonizarea românească a Cadrilaterului s-a făcut într-o măsură apreciabilă cu aromâni.[23]

Celor de mai sus se cuvine să li se mai adauge un argument menit să facă mai bine înţeleasă poziţia României în chestiunea Cadrilaterului. Prin intrarea acestuia în componenţa Regatului Român, litoralul ţării se mărea simţitor, aducând nu doar foloase de natură economică – pescuit, navigaţie maritimă –, ci şi de natură strategică. Că totuşi, la scară istorică, tentativa politico-diplomatică şi – mai puţin – militară s-a dovedit un eşec, asta este o altă chestiune.

Aromânii în prima parte a secolului XX

Aromânii au dobândit recunoaşterea ca naţiune de sine stătătoare – *millet* – în cadrul Imperiului Otoman abia în timpul sultanului Abdul Hamid al II-lea, la începutul secolului XX (în 1905), câştigând astfel dreptul la liturghie şi şcolarizare în limba proprie, ca şi cel de a avea reprezentanţi proprii la Înalta Poartă. Aceste înlesniri surveneau târziu, într-o epocă în care vivacitatea împărţirii lumii şi a reîmpărţirii ei de către marile state imperialiste se intersecta cu fervoarea naţională tot mai accentuată a popoarelor dornice de autoafirmare şi de libertate.

Politica oficială românească de după 1860, când la nord de Dunăre a început să fie susţinută ideea unui stat autonom vlah/aromân, a alimentat aspiraţiile politice şi culturale ale aromânilor. O primă tentativă de proclamare a unui stat al aromânilor a avut loc la puţin timp după ce Pacea de la Bucureşti (1913) tranşase chestiunea moştenirii balcanice, România arbitrând între principalii actori ai scenei politice din regiune.

Ambiţiile politice aromâne de afirmare suverană au inclus ulterior intenţia fondării unui stat în Munţii Pindului, în Macedonia Occidentală şi în Tessalia, unde, conform unui dosar înaintat Italiei, se prezentau argumente istorice. Printre aceste argumente figura cel conform căruia aromânii, ca urmaşi ai romanilor, ar fi ţinut

piept înaintărilor barbare în decursul istoriei. În iulie-august 1917, vlahii din Samarina au întemeiat Republica sau Principatul Pindului (în aromână: *Prințipat di la Pind*) în sudul Albaniei, ocupat pe atunci de italieni. A fost nu doar rodul unei cooperări în interiorul latinității, ci şi cea mai scurtă existență statală românească atestată din istorie, durata sa reducându-se la o singură zi (tot o zi ținuse şi Republica de la Ploieşti, proclamată, din inițiativă liberală şi antidinastică, de Alexandru Candiano-Popescu, în 1870, dar aici era vorba numai de o tentativă insurecțională locală).

Primul Război Mondial, prăbuşirea Imperiului Otoman şi revoluția Junilor Turci, apoi reorganizarea Turciei pe baze moderne de către Mustafa Kemal Atatürk au fost evenimente care au adus unele modificări ale situației aromânilor, dar care nu au rezolvat problema lor.

Ziua de 23 mai este Ziua Națională a Aromânilor din întreaga lume, fiind sărbătoare oficială în Macedonia.

Românii din Macedonia şi Albania în prima parte a secolului XX

O altă regiune la fel de importantă pentru romanitatea balcanică este Cruşeva (circa 10 000 de locuitori), situată în zona centrală a Macedoniei. În 1903, Cruşeva şi-a declarat – prima între regiunile macedonene – independenţa faţă de Imperiul Otoman, proclamând Republica de la Cruşeva.

Chiar dacă a durat doar câteva zile, revolta aromânilor şi macedonenilor a marcat începutul mişcării de eliberare a popoarelor din regiune în secolul XX. Mişcarea de eliberare din 1903 a fost condusă de Pitu Guli, un aromân. Numele lui este amintit şi în imnul Macedoniei. Prin Pacea de la Bucureşti, din 1913, care a pus capăt războaielor balcanice, teritoriul Macedoniei de atunci a fost împărţit între Grecia, Serbia şi Bulgaria, răsfirând şi destinul aromânilor aflaţi până atunci în interiorul aceleiaşi unităţi politice.

Cea mai cunoscută personalitate contemporană din rândul lor, Maica Tereza, cu numele laic de Gonge N. Boiagiu, s-a născut la 27 august 1910 în Skopje, pe

„străduța vlahă". Dobândind o faimă mondială prin ascetism şi prin implicarea ei în acțiuni caritabile vreme de aproape o jumătate de secol, i s-a decernat Premiul Nobel pentru Pace pe anul 1979. S-a săvârşit din viață în 5 septembrie 1997. În 4 septembrie 2016 a fost canonizată de Vatican.

În Macedonia există şi o comunitate megleno-română, în localitățile Gevgelija, Gorničet, Moin, Mrzenci, Veles, Skopje. Ea numără circa 5 500 de persoane, fiind pe cale de a fi asimilată etnic.

În Albania – unde a fost un regim de dictatură comunistă extrem de dur, cu desființarea tuturor cultelor religioase, cu o îndoctrinare după principiile maoiste şi unde statul democrat nu este consolidat – nu există o statistică etnică. Totuşi, aromânii (care îşi spun *rămâni*) sunt considerați una dintre comunitățile etnoculturale ale țării. Până prin 1950, majoritatea lor erau păstori seminomazi, abia colectivizarea forțată sedentarizându-i. Tocmai de aceea, cercetările făcute în perioada interbelică nu i-au consemnat.

Regalitatea românească şi politica sa

Nicolae Iorga trecea în revistă legăturile de sânge dintre Hohenzollernii de pe tronul român şi casele încoronate aparţinând gintei latine.

Soţia lui Carol de Hohenzollern, mama viitorului rege al românilor Carol I, era fiica unei nepoate prin alianţă a lui Napoleon, pe linia soţiei acestuia, Josephine, nepoată ulterior adoptată de împărat. Pe această filieră genealogică, Carol I de Hohenzollern, regele românilor, beneficia printre antecesori de personalităţi aparţinând latinităţii.

Acest aport i-a revenit şi lui Ferdinand I, căci aceeaşi soţie a lui Carol de Hohenzollern i-a fost bunică.

Mult mai importantă a fost însă, printre legăturile de rudenie ale Hohenzollernilor, cea cu dinastia latină de Braganza, casa regală a Portugaliei.

Sora lui Carol I de România, Stephanie de Hohenzollern, s-a căsătorit, în 29 aprilie 1856, cu Dom Pedro de Braganza, regele Portugaliei. Deşi căsnicia lor a durat numai un an, Stephanie săvârşindu-se din viaţă timpuriu, legăturile între cele două case princiare s-au întărit. În 12 septembrie 1861, prinţul Fernando din casa

de Braganza şi-a căsătorit fiica cea mai mică, pe dona Antonia, cu Leopold de Hohenzollern, fratele răposatei regine Stephanie. Din acest mariaj a rezultat un fiu, prinţul Ferdinand, care urma să devină regele Ferdinand I Întregitorul României.

Pe urmele aceluiaşi istoric român se cuvine amintit şi că regina Maria, soţia lui Ferdinand şi mama viitorului Carol al II-lea, aparţinând prin naştere Casei de Hanovra, nepoată a reginei Victoria a Marii Britanii, beneficia şi ea de o linie de ascendenţă latină, trăgându-se din Stuarţii scoţieni. Maria Stuart se trăgea din Casa de Lorena, fiind astfel înrudită cu ducii de Guise şi, prin ei, cu familia florentină de Medici.

Chiar dacă marile decizii ale lui Carol I şi apoi ale lui Ferdinand I referitoare la poziţia României în contextul configurat de starea de beligeranţă presupusă de Primul Război Mondial se cuvine explicată, ţinându-se seama de împrejurările concrete ale momentului, nu trebuie exclus ca printre elementele care au determinat decizia celor doi suverani români de a se alătura, în ultimă instanţă, Antantei, şi nu Puterilor Centrale, să fi jucat un rol şi conştiinţa apartenenţei lor, pe una dintre liniile de ascendenţă, la latinitatea europeană.

Neutralitatea (1914-1916): corupţie şi dezinteres pentru pregătirea de război

Începutul războiului european – care urma să se mondializeze –, la 14 iulie 1914, a surprins Mica Românie într-un moment favorabil, cum de puține ori se întâmplase în trecut. Ea devenise, odată cu Congresul de la Berlin (1877), un mic stat independent din sud-estul Europei şi îşi întărise statalitatea prin proclamarea ca regat (1881). Alianța politico-militară cu Austro-Ungaria prevedea ca România să vină în ajutorul acestei puteri, în caz că aceasta ar fi fost atacată. Cum însă tocmai austriecii au pornit războiul, România s-a socotit eliberată de acest angajament, stânjenitor pentru o țară care aspira să îşi completeze teritoriul cu o provincie cum era Transilvania, unde românii reprezentau o majoritate demografică în raport cu maghiarii şi cu saşii.

Conştienți de existența acestui interes, aliații au negociat atragerea României în război de partea lor, promițând întregirea spre vest a regatului de la Carpați şi Dunăre. Până în 17 august 1916 însă, când a semnat tratatul de alianță cu Antanta, guvernul român s-a menținut însă

într-o neutralitate formală, socotită profitabilă. Şi, în timp ce se purtau tratative cu ambele tabere, la adăpostul neutralităţii se urmăreau interese economice criticate în epocă şi ulterior. Astfel, prin 1950, Camil Petrescu îşi amintea de iarna 1915-1916, când îşi începea ca voluntar serviciul militar, făcând, împreună cu regimentul lui,

> alpinism pe crestele de granit ale munţilor, prin zăpada până la brâu, ca să împiedice contrabandele de vite spre Austro-Ungaria. [...] Speculanţii, aceia care făceau afaceri pe cont propriu, năimeau o lume de nenorociţi, care să le treacă ei, aceşti nenorociţi, cu preţul vieţii lor, cirezi de boi peste munţi, peste graniţă, dincolo, unde o vită era plătită de cinci ori preţul ei. Făcând asta, capitaliştii exportului fraudulos intrau însă în concurenţă cu banda cumnaţilor şi a verilor guvernamentali, care îşi treceau şi ei vitele peste graniţe, dar folosind doar câte o pagină de hârtie bătută la maşină, cu alte cuvinte folosind „permise" (termen devenit pe atunci faimos) în regulă, şi transportau vitele în vagoane de marfă, convoi după convoi, chiar prin staţiile cele mari de frontieră. [...] Până la urmă, oamenii, ei între ei, au ajuns la o înţelegere „cinstită", cei guvernamentali vânzându-şi, de-a dreptul, organizatorilor de contrabande hârtiuţele, „permisele", precum s-a spus, contra aur. Foştii contrabandişti câştigau, e adevărat, mai puţin la un transport în parte, dar se oficializau în schimb, şi-şi treceau marfa salutaţi acum de şeful de gară şi de cel de vamă. Mai puţin chiar nu câştigau, căci în schimbul preţului plătit pe hârtiuţă, pe permis, îşi tot lărgeau cifra de afaceri, fiindcă guvernul, având multe

rude şi prieteni, iscălea toată ziua hârtiuțe pentru oamenii lui. Lungi convoaie după convoaie, încărcate nu numai cu cirezi de vite, ci şi cu grâu, cu mazăre, cu fasole, cu porci graşi şi tot ce se cerea dincolo, peste munți, într-o țară secătuită de război, treceau zi şi noapte, duduind şi fluierând, pe lângă unitățile, pe lângă ostaşii care vegheau în tranşeele de la graniță, ducându-se să aprovizioneze tocmai pe cei care în discursurile patrioților năprasnici, ale partidelor politice, erau înfierați ca duşmanii de veacuri ai neamului românesc şi împotriva cărora cereau o neîntârziată intrare în război. Singura concesie făcută era că uşile vagoanelor se zăvorau, iar ferestrele se vopseau cu var, ca nu cumva, Doamne fereşte, trimişii care le însoțeau să vadă tranşeele săpate.[24]

Tot în aceeaşi perioadă de circa doi ani de neutralitate, România a permis trupelor generalului Mackensen să îi traverseze teritoriul către Bulgaria, fapt care, ulterior, avea să se dovedească încărcat de grele consecințe pentru situația României.

Nu este mai puțin adevărat că asemenea manevre, de aparență cinic politicianistă, dar motivabile şi prin simpatiile regelui Carol I față de națiunea din care, personal, provenea, nu puteau scăpa observatorilor Antantei, mărind astfel şansele unei negocieri de succes a guvernului Brătianu cu statele respective şi creând un efect de surpriză în rândul Puterilor Centrale.

România în Primul Război Mondial (1916-1918)

Intrarea României în război a fost criticată pentru că soldaţii „... erau trimişi, după doi ani de război mondial şi de pregătire fanfaronă, să lupte încălţaţi cu bocanci cu talpă de mucava întărită [...] şi cu armament de calitatea celui de la Griviţa din 1877”[25]. În pofida acestei realităţi, cu un simţ politic perspicace, Ion I.C. Brătianu a socotit că momentul este unic prin şansa pe care o oferă României de a înfăptui unificarea deplină a ţării. Ca urmare, pe 27 august 1916, trupele române au traversat Carpaţii Meridionali şi au intrat în Transilvania. Decizia s-a dovedit curând eronată, căci principala contribuţie la soluţionarea războiului prin intervenţia românilor ar fi fost traversarea Dunării şi scoaterea din război a Bulgariei şi a Turciei prin joncţiunea cu trupele Antantei debarcate şi active la Salonic. Odată obţinut acest rezultat, aprovizionarea trupelor române şi ruseşti s-ar fi putut face din sud fără probleme.

S-a decis însă – din motive patriotice şi idealiste – ca principalul atac să se dea împotriva Imperiului

Austro-Ungar pe linia Carpaților, către inima Transilvaniei. Au ocupat astfel, într-un plin elan, Brașovul, Toplița și regiunea locuită de secui. Între timp însă, Bulgaria a declarat război României și trupele germano-bulgare conduse de generalul Mackensen au traversat Dunărea (1 septembrie 1916), provocând o grea înfrângere trupelor românești, care apărau Turtucaia. După cum își amintește Tudor Arghezi,

> surpriza Turtucaiei, cu armata întreagă înecată în Dunăre într-un dezastru fără precedent, se încheia comod cu acuzarea generalilor strategi care, nu-i vorbă, comandau operațiile militare și distrugerea inamicului la telefon, din tripouri. [...] Mulți soldați de-ai noștri mobilizați nu mai văzuseră pușcă și trăgeau la ordin, în spațiu, orbește, cu degetul mare de la picior, desculț, pe cocoș.[26]

Eșecul de la Dunăre se explică atât prin lipsa de prevedere a Marelui Stat-Major român, cât și prin incapacitatea aliaților de a prefața atacul românilor în Transilvania printr-o ofensivă la Salonic. Dimpotrivă, Antanta s-a trezit atacată ea însăși la Salonic de trupele germano-bulgare, zădărnicindu-i-se astfel acțiunea. Cum nici trupele ruseşti nu au ajuns în Dobrogea, armata română a trebuit să acopere de-a lungul Dunării și Carpaților un front enorm pentru posibilitățile ei practice. Imaginată ca un marș triumfal, începută ca un aer avântat romantic, campania românească din a doua parte a anului 1916 a condus într-un timp-record la dezastru. Replierea Statului-Major român, condus de generalul Prezan, într-un contraatac cu o tentativă de învăluire a inamicului a eşuat, căci

Puterile Centrale au contraatacat în Transilvania (26 septembrie 1916), sub conducerea generalului Falkenhayn. În Banat şi în Carpaţii Meridionali, ca şi în Dobrogea, Puterile Centrale au respins armata română. Trecătorile Moldovei au fost însă apărate cu succes, sub comanda generalului Eremia Grigorescu.

Cu trupele inamice revărsate în Câmpia Română şi cu Mackensen venind dinspre Zimnicea către Bucureşti, românii au încercat să oprească înaintarea în zona Argeş-Neajlov. Odată înfrânte, Capitala a rămas deschisă înaintării germane şi a fost ocupată pe 23 noiembrie/6 decembrie 1916.

Au existat şi cauze mai adânci ale dezastrului campaniei. După cum spune scriitorul Camil Petrescu,

> pierzându-se, din pricina organizării burgheze, depozitele de armament, de echipament şi de alimente ale armatei (căci trenurile care fugeau spre Moldova transportau în locul acestora, după cum s-a aflat mai apoi cu o îndurerată uimire, bagajele, putinile cu murături şi diferite personaje domestice ale păturii conducătoare), lipsurile au fost istovitoare. Astfel, orice s-ar spune, nu e prea aspră afirmaţia că burghezia, după ce a trădat încercarea dintâi de eliberare a poporului din Ardeal (ca să nu mai vorbim de capul de pod de la Turtucaia, unde artileria grea germană a nimicit o armată întreagă), a trădat apoi şi lupta de retragere a trupelor învinse din propria ei vină.[27]

În faţa situaţiei nou-configurate, Casa Regală, guvernul, parlamentul şi armata României s-au refugiat la Iaşi. Noua zonă rămasă liberă se reducea la centrul şi nordul

Moldovei, odată cu stabilizarea frontului în zona Siretului Inferior. Despre starea de spirit existentă lasă mărturie același Camil Petrescu:

> ...ar fi multe de povestit despre acel Iași al refugiului și al dezmățului, unde femeile mondene se duceau la petrecerile iuțite cu cântece de lăutari, cele mai multe fiind îmbrăcate cochet, în rochii făcute din stofe sustrase din depozitele armatei, în timp ce soldații din tranșeele de la Oituz la Putna degerau, îmbrăcați în zdrențe, în gropile care-i afumau când încercau să facă foc, căci nu se puteau trimite nici măcar unelte rudimentare de construcție și erau hrăniți la nesfârșit cu mazăre cu gărgărițe. Mâncau mazăre cu gărgărițe și jurau mână în mână, soldați și atâția ofițeri, că după război, după întoarcerea acasă, vor cere socoteală burgheziei pentru păcatele ei și vor lupta ca acest război să fi fost ultimul.[28]

În fața acestui tablou, străduindu-se să ralieze în jurul dinastiei întreaga suflare din restul de România rămas liber, regele Ferdinand a promis două reforme majore: cea agrară și cea electorală. Tot acum, guvernul lui Ion I.C. Brătianu a decis să pună la adăpost în Rusia tezaurul României – arhive, devize, mari valori de artă, lingouri de aur, tezaurul Casei Regale, comori ale Mitropoliei Ungro-Vlahiei. Odată cu răsturnarea țarului și cu revoluția bolșevică din toamna târzie a anului 1917, tezaurul român a rămas însă în proprietatea ilegitimă a sovietelor. Doar o parte din el a fost restituită României în perioada stalinistă.[29]

Refacerea capacității de luptă și a moralului trupelor române s-a făcut intens, cu mari eforturi, prin participarea

nemijlocită a reginei Maria, ca şi a generalului francez Berthelot, sosit în fruntea unei misiuni pentru a încuraja şi pregăti aliaţii români aflaţi la ananghie. În mai s-a trecut deja la pregătirea unei ofensive noi, de astă dată împreună cu armata rusă, în sectorul Nămoloasa, cu intenţia de a dispersa unităţile duşmanului, împingându-le spre sud şi recuperând teren. În acelaşi timp, Mackensen dorea scoaterea totală a României din război, printr-o ofensivă la Oituz.

Campania din vara anului 1917 a debutat, în cele din urmă, prin ofensiva română condusă de generalul Alexandru Averescu în perimetrul Oneşti-Adjud. La Mărăşti, inamicul a fost împins înapoi 20 de kilometri, într-o bătălie dramatică, dar cu consecinţe enorme pentru moralul trupelor. Datorită faptului că armata rusă se afla acum în plină dezagregare, situaţia avantajoasă din teren nu a putut fi pusă în valoare, astfel încât Mackensen a putut trece la contraofensivă. În pofida slabei înzestrări a trupelor române cu echipament adecvat, cu un curaj disperat, românii au reuşit să respingă asaltul german la Mărăşeşti şi Oituz (6 august-3 septembrie 1917).

Dezagregarea Imperiului Ţarist făcea, în acelaşi timp, din trupele ruse un focar de dezordine şi insurgenţă care a încercat şi pe teritoriul românesc să instige la răsturnări sociale. Rămasă singura activă în regiune de partea Antantei, după ce Lenin a încheiat cu germanii Pacea de la Brest-Litovsk (3 decembrie 1917), România a fost silită să încheie şi ea armistiţiul cu Mackensen (9 decembrie). Ca în destule bătălii ale lui Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş ori Mihai Viteazul, şi de astă dată, după un triumf răsunător, românii se vedeau siliţi, o dată în plus, să se resemneze cu o retragere. Această situaţie justifică

amărăciunea lui Ioan Slavici – acuzat de trădare, în virtutea filogermanismului său –, care observa că „... vărsările de sânge de la Mărăşeşti erau fie zadarnice, fie de prisos. Zadarnice au fost, pentru că după ele a urmat pacea pentru noi grea [de la Buftea]".

În 7 februarie 1918, Puterile Centrale au dat un ultimatum guvernului român, determinându-l pe premierul liberal Brătianu să demisioneze. În locul lui, prim-ministru a devenit generalul Alexandru Averescu. După întâlnirea dintre regele Ferdinand şi ministrul de externe austro-ungar Ottokar Czernin, în care suveranului român i s-a cerut imperios abdicarea sau încheierea păcii separate, la începutul lunii martie 1918, în două consilii de coroană s-a decis să nu se permită ocuparea în întregime a ţării de către inamicul victorios, ci pacea umilitoare care se oferea. Averescu a demisionat în faţa pretenţiilor exagerate ale Puterilor Centrale, lăsându-i puterea lui Alexandru Marghiloman. La 24 aprilie/7 mai 1918 se încheia la Bucureşti umilitorul tratat de pace, ale cărui preliminarii se consumaseră la Buftea, care consfinţea cea mai mare pierdere teritorială din istoria României moderne.

Partidul Social-Democrat Român şi Cristian Racovski în timpul Primului Război Mondial

Pe 31 ianuarie 1910 a fost înfiinţat Partidul Social Democrat Român (PSDR). Conducerea lui i-a inclus pe I.C. Frimu, Mihai Gh. Bujor, Cristian Racovski, Dimitrie Marinescu şi Constantin Vasilescu. Un rol important l-a avut prestigiosul critic literar Constantin Dobrogeanu-Gherea. Lucrarea lui doctrinară *Neoiobăgia*, care analiza impactul capitalismului într-o societate preponderent rurală şi medievală sub raportul economiei sale agrare, a avut o influenţă importantă asupra orientării partidului.

Dacă sub raportul contribuţiei originale Gherea a fost cel mai influent gânditor de stânga din România acelor vremuri, în anii următori, Cristian Racovski s-a dovedit cel mai important militant socialist sub aspectul autorităţii lui efective. Născut în Bulgaria, cu proprietăţi în Dobrogea românească, căsătorit cu o rusoaică, a studiat dreptul şi medicina în Elveţia şi în Franţa. În 1905 s-a întors la Mangalia, soţia lui murind în Rusia la

naşterea copilului lor, aproape în acelaşi timp cu tatăl lui. Începe să editeze cotidianul *România muncitoare* şi organizează micul lui grup socialist, rămas împuţinat în urma trecerii la Partidul Naţional Liberal a unora dintre militanţii mai vechi (în 1898-1899), ca urmare a constatării că baza socială a acţiunii de stânga – muncitorimea – era aproape inexistentă în Regatul Român, din cauza slabei dezvoltări industriale. Alungat din ţară pentru implicarea în răscoala de la 1907, merge la Congresul Internaţionalei Socialiste, la Stuttgart, în vara anului 1907. Poate reveni din exil abia în 1912, cu sprijinul guvernanţilor din acel moment, conservatorii. În timpul războaielor balcanice, Racovski îl găzduieşte pe Lev Troţki, corespondent de presă în România, iar prietenia lor se întăreşte. În anii neutralităţii, practică pacifismul, pledând pentru revenirea la statu-quoul antebelic. La semnarea tratatului dintre România şi Antantă, Racovski a fost arestat la domiciliu, în Bucureşti. Odată cu retragerea în Moldova, în urma ofensivei germane, a fost dus la Vaslui şi apoi la Iaşi, cu acelaşi regim de privare de libertate.

După abdicarea ţarului (martie 1917) şi izbucnirea revoluţiei în Rusia, un detaşament de militari ruşi l-a răpit pe Racovski, care a ajuns astfel la Odesa (1 mai), oraş plin de refugiaţi români. Cucerit de ideea de revoluţie, s-a înregimentat în noile structuri revoluţionare din zonă, începând să urmărească în mod consecvent răsturnarea oligarhiei şi a dinastiei din România.

În micşorata Românie, redusă la jumătate din Moldova, în notaţiile lui Virgiliu N. Drăghicescu se consemnează pe 24 iulie/6 august 1917 că „patru regimente române ar fi fost depărtate de pe front pentru manifestări politice",

pe 26 iulie/8 august venind vestea că „la Iaşi ar fi siluit palatul un comitet de soldaţi, cerând mărirea soldelor”[30].

Un manifest al PSDR, datând dinainte de 30 iulie 1917, expunea succint şi clar viziunea lui Racovski:

> Pentru ca România sângerată, secătuită, lipsită de resurse să poată renaşte, trebuie să se lase liberă dezvoltarea tuturor forţelor sale economice, sociale, politice. [...] Numai printr-o largă democratizare a instituţiilor Ţării se poate asigura viitorul poporului român. [...] Oligarhia din Ţara Românească [aici, Regatul Român], căreia a început să-i crape pământul de sub picioare, promite din nou reforme poporului. [...] Poporul român, iar nu tutorii săi vicioşi, trebuie să hotărască de viitorul Ţării Româneşti. [...] Partidul Social-Democrat Român se adresează proletariatului mondial şi în primul rând bravului proletariat rus, cerând sprijin larg pentru salvarea poporului român.[31]

Secătuirea şi urmele represiunii se vedeau încă la un deceniu după răsoala din 1907. Democratizarea statului şi anularea opreliştilor din calea dezvoltării economice erau necesităţi reale în România. Promisiunile vârfurilor politice către ţăranii chemaţi să lupte pentru întregirea patriei erau notorii. Toate puteau însemna un pas înainte pe calea democratizării şi prosperităţii româneşti. Dar chemarea către proletariatul internaţional atrăgea atenţia asupra îndemnului la imixtiune externă.

Şi mai radical sună un *Manifest lansat de revoluţionarii români din Odesa, în oraşele Ismail, Chilia Nouă etc.*, unde, de astă dată, se vorbea despre un „popor român social-democrat revoluţionar”:

> Noi, poporul român social-democrat revoluționar, dimpreună cu întreaga armată şi flotă rusă, am declarat război sfânt Regelui Ferdinand I al Oligarhiei române, pentru detronarea Regelui Ferdinand şi dezrobirea scumpului popor român. [...] Pentru nimicirea burghezimii şi a perverşilor ofițeri care au supt sângele nevinovat al tuturor soldaților români.[32]

De astă dată, țelul răsturnării regimului şi al înfăptuirii revoluției de extremă stângă era clar enunțat. El urma să fie realizat însă tot cu ajutorul armatei ruse, abia trei decenii mai târziu, după încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial.

Tentativele revoluționare anunțate nu au întârziat. Regelui i-a fost trimis un ultimatum pentru evacuarea Basarabiei[33], apoi s-au format secțiuni socialiste în orașele din apropierea Deltei Dunării – Vâlcov, Chilia Nouă şi Ismail –, deoarece zona fusese evacuată de trupele ruse. Pe 14 ianuarie 1918 a avut loc un miting la Chilia Nouă, unde s-a declarat declanşarea revoluției împotriva conducătorilor României. Însă, din cauza slăbiciunii forțelor contestatare, până la 21 ianuarie, focarul insurgent se stinsese deja de la sine, demoralizat.

Cea mai precară Românie independentă: martie-decembrie 1918

Odată cu avansul greu de oprit al trupelor germano-bulgare către Bucureşti şi după ocuparea acestuia, în timp ce regele şi administraţia românească se retrăgeau în Moldova de Nord, restul fostului Regat Român intra sub autoritatea cuceritorilor (noiembrie 1916). Vreme de doi ani, Oltenia, Muntenia, Dobrogea şi Moldova de Sud au rămas sub ocupaţia Puterilor Centrale. Era cel mai mare avans german din decursul istoriei medievale şi moderne de până atunci pe teritoriul românesc. Conform cifrelor publicate chiar de către ocupant, s-ar fi pierdut

> ...79 033 de prizonieri, dintre care: 1 536 de ofiţeri şi 77 497 de soldaţi. Din acest număr, bulgarii ar avea 789 de ofiţeri şi 27 718 trupă. S-au mai pierdut 150 000 de răniţi şi morţi, dispăruţi 230 000, tunuri 540, chesoane 250. Aceleaşi cifre [...] le dau şi prin ziarul *Olectcevo*, unde se mai dau şi cifrele pierderilor materiale suferite de România: 22 de judeţe cu o suprafaţă de 103 903 de kilometri pătraţi

şi 5 087 205 de locuitori; pădurile cu venit de nouă milioane; peştele 61 000 de tone; moşii 385 000 de hectare; aproape totul din cele 300 000 de hectare de vii; 300 000 de tone de petrol; 20 000 de tone de sare; 1 800 000 de tone de cărbuni; trei sferturi din venitul Căilor Ferate, ce se cifrează la 1 120 000 de mii de lei; portul Constanţa, 130 de milioane.[34]

Atmosfera adusă de ocupaţia unei mari părţi a teritoriului românesc accentua impasul,

mania spionajului luase proporţiile tifosului exantematic, iar agenţi denunţători benevoli ai contraspionajului mişunau pretutindeni; însăşi Comandatura germană se îngrozise de sacii cu denunţuri îngrămădiţi în birourile politice ale generalului Mackensen. Toate răzbunările meschine şi de la ins la ins, de la coleg la coleg, îşi găsiseră în sfârşit o piaţă de vastă desfacere a veninului acumulat în dauna câte unui vecin supărător. În primele două săptămâni [de stăpânire germană] fuseseră arestate câteva sute de persoane perfect inocente.[35]

Această stăpânire urma să se consolideze, aparent, în primăvara lui 1918, prin pacea separată încheiată de guvernul Alexandru Marghiloman, dar situaţia ulterioară a stăpânitorilor nou-instalaţi s-a deteriorat cu repeziciune până când, în noiembrie 1918, guvernul român şi-a convocat din nou sub arme ostaşii.

Regimul instaurat de ocupanţi în partea de Românie cucerită a fost drastic. Arestările, execuţiile, restricţiile şi interdicţiile privind viaţa publică, pe de o parte, iar pe de alta aprovizionarea cu resurse alimentare româneşti şi cu

materii prime necesare purtării în continuare a războiului au apăsat greu asupra populației intrate sub stăpânire germană.

Învinsă astfel de trupele Puterilor Centrale în campania din 1916, repliată în partea de nord-est a țării, amenințată și de revoluția socialistă rusă, Mica Românie s-a văzut adusă în cel mai mare impas pe care l-a cunoscut în scurta ei istorie. Confruntată cu condițiile refugiului, cu necesitatea de a caza în teritoriul mult restrâns pe cei sosiți din celelalte părți ale țării, având de făcut față unor condiții precare de igienă, având nevoie de resurse noi de hrană și de spații locuibile, cea mai mică Românie din istorie a asistat și la declanșarea unei epidemii devastatoare de tifos. Deși dominația germană din timpul primei conflagrații mondiale asupra majorității teritoriului Micii Românii, vreme de doi ani, a fost un jug greu de îndurat și antipatizat de mulți dintre români, au existat și partizani ai acesteia, chiar printre figurile ilustre de politicieni (P.P. Carp) și artiști (scriitorul Ioan Slavici și poetul Tudor Arghezi au colaborat la publicații periodice progermane). Pe de o parte, ei socoteau că abdicarea României de la atitudinea sa tradițională de alianță cu Puterile Centrale – asumată de Carol I prin semnarea tratatului Triplei Alianțe – însemna o trădare a liniei politice care adusese stabilitatea din timpul domniei dinastului, independența țării și transformarea ei cu succes în regat, ba chiar și rolul de arbitru în conflictele balcanice. Pe de alta, se socotea că pericolul slav, și îndeosebi rus, era de neînlăturat în afara unei ralieri la tabăra antirusă. Existau, fără îndoială, argumente substanțiale și pentru o asemenea poziționare, dar viitorul a dat inițial dreptate guvernului Brătianu, proantantist, și abia peste încă două decenii,

după un alt război mondial devastator, s-a dovedit câtă dreptate avuseseră P.P. Carp, Ioan Slavici şi ceilalţi lideri de opinie rezervaţi cu privire la alianţa cu ruşii. De aici justeţea judecăţii relativizante a lui Vladimir Tismăneanu şi Mircea Mihăieş, care susţin că „«interesul naţional» definit de un grup politic nu este acelaşi lucru cu «interesul naţional» definit de alt grup politic. Interesul naţional al celor care au semnat [...] Pacea de la Buftea diferă de interesul naţional al celor care au considerat-o trădare naţională"[36].

În dinamica imprevizibilă generată de declanşarea revoluţiei sociale din Rusia, la sfârşitul lui 1917, Mica Românie s-a extins totuşi, în pofida condiţiei sale precare şi instabile, prin unificarea Basarabiei cu ea. Era primul semn că dinastia înţelegea să participe la împărţirea moştenirii Imperiului Ţarist, în numele întregirii naţionale, după cum s-a întâmplat ulterior şi pe seama moştenirii austro-ungare şi continuând, de fapt, dinamica inaugurată odată cu disputarea moştenirii Imperiului Otoman, cu prilejul războaielor balcanice.

Odată cu prăbuşirea frontului rus, în faţa izolării armatei române din Moldova de către germani, confruntat şi cu tentativele soldaţilor ruşi revoluţionari de a extinde şi asupra teritoriului României răsturnările sociale, prim-ministrul liberal Ion I.C. Brătianu a făcut un pact cu Alexandru Marghiloman, liderul conservatorilor, propunându-i să îşi asume răspunderea guvernării şi să încheie o pace separată cu Germania şi cu Austro-Ungaria. Pacea de la Buftea (martie 1918) a consfinţit statu-quoul din acel moment, dând câştig de cauză ocupanţilor, tot aşa cum s-a întâmplat în cazul păcii încheiate de comuniştii ruşi conduşi de Lenin la Brest-Litovsk (1918).

Unirea Basarabiei cu România (martie 1918)

La 27 martie 1918, Sfatul Țării primea din partea blocului moldovenesc o declarație în care Basarabia era numită Republica Democratică Moldovenească (Basarabia). Frontierele acestei entități statale erau precizate între Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile granițe cu Austria, din punct de vedere genealogic menționându-se că acest teritoriu fusese rupt de Rusia „acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechei Moldove".

Se decidea unirea cu „mamă-sa România", „de azi înainte şi pentru totdeauna", în anumite condiții. Se stipula astfel că Sfatul Țării îşi continua activitatea pentru realizarea reformei agrare, fiind recunoscut de guvernul român. La punctul 2 se spunea că „Basarabia îşi păstrează autonomia provincială, având un sfat al țării (dietă), ales pe viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ împlinitor [executiv] şi administrație proprie". Sfatul Țării urma să stabilească bugetele locale, să exercite controlul asupra organelor zemstvelor – unități administrative după model rusesc – şi oraşelor, numind toți funcționarii

administrației locale, în cazul celor de rang înalt fiind așteptată aprobarea guvernului român.

Se cerea – la punctul 6 – respectarea drepturilor minorităților din Basarabia, reprezentare proporțională în legislativul român (pct. 8) și numirea a doi reprezentanți ai Basarabiei în guvern (pct. 7). Legile referitoare la Basarabia urmau să se adopte prin vot universal, egal, secret și direct (pct. 9). Libertățile și drepturile cetățenești trebuiau garantate prin constituție (pct. 10).

Marți 27 martie (9 aprilie), premierul român Alexandru Marghiloman a fost primit în ședința de lucru a Sfatului Țării și „a expus punctul de vedere al guvernului român, care ar dori ca, menținându-se libertățile locale și obiceiurile pământului, să nu fie nicio discordanță cu ideea constituțională de Stat unitar român". Precizarea, părând a fi una de principiu, nu a întâmpinat reacții prudente, fiind, dimpotrivă, aclamată. În aceeași zi, la ora 7 după-amiaza, dezbaterile au luat sfârșit, votându-se unirea Basarabiei cu România de către 86 de membri ai Sfatului, cu 3 împotriviri și 36 abțineri, 13 deputați fiind absenți din Chișinău. Din 125 de aleși prezenți, circa o treime rămâneau deci circumspecți în fața actului unirii. Împreună cu absenții, cei ce se abțineau sau votau contra însumau 52 de persoane dintr-un total de 138, ceea ce indică aproximativ aceeași treime de circumspecți în fața unirii.

În timp ce telegrama regelui Ferdinand trimisă cu acest prilej (vezi procesul-verbal al Sfatului Țării nr. 64 din 31 mai 1918) vorbește despre „moldovenii de dincolo de Prut" și de „frații basarabeni", actul de promulgare a unirii publicat în 10 aprilie 1918 (Monitorul Oficial nr. 8) citează rezoluția Sfatului Țării din 27 martie, în care se

menționa că organul ales de peste Prut vorbea „în numele poporului basarabean". Se recunoștea astfel, în chiar actul unificator, existența unui popor basarabean – „norodul basarabean" îl numește mitropolitul Moldovei pe 31 martie 1918 –, odată cu decizia lui de a urma același destin istoric cu România.

Și, deși Sfatul Țării solicitase în mod expres menținerea libertăților locale și a obiceiurilor pământului, premierul Marghiloman exprima deja pe 9 aprilie 1918 ideea că „numai constituanta poate hotărî *asimilarea* (*subl. O.P.*) Basarabiei cu Țara Mamă". La 30 martie, în cadrul unei serbări oficiale la Iași, Ion C. Inculeț răspundea unei alocuțiuni regale, evocând „poporul român de peste Prut", numindu-l în aceeași frază „poporul basarabean" (ultima formulare revine și în mesajul regal din timpul dezbaterilor senatului, în 13 iunie). La rândul său însă, Constantin Stere, președintele Sfatului Țării, declara că „provincia românească Basarabia, după o robie de un veac, unită pentru veci cu patria-mamă, așteaptă cu încredere de la Camera română *asigurarea autonomiei* [*subl. O.P.*] și a instituțiilor ei democratice...".

Întruniți la Tarutino, într-un congres propriu, la 7 martie 1919, urmașii coloniștilor germani aduși de țar în Basarabia imediat după alipirea acesteia la imperiul său au aderat la alipirea de România a ținutului unde locuiau, sperând că regele român va înlătura nedreptățile și persecuțiile suferite din partea Rusiei, mai ales înainte de declanșarea războiului și în timpul conflagrației. Ei invocau în sensul ameliorării condiției lor hotărârile Sfatului Țării, „prin care se stabilește că fiecare nație are dreptul de a fi condusă, educată, administrată și judecată în limba sa și de fiii săi și să aibă reprezentare

corespunzătoare în corpurile legiuitoare şi în guvern, care reprezentare garantează autonomia bisericii şi şcoalei, precum şi drepturile cuvenite coloniştilor germani".

Manifestul Consiliului Directorilor din Basarabia către popor – „directorii" fiind miniştrii pentru justiţie, învăţământ, lucrări obşteşti (administraţie publică), industrie şi comerţ, trebile dinlăuntru (interne), trebile pământului (agricultura) şi control din Basarabia, în frunte cu Petru Cazacu – urmărea pas cu pas obiectivele din declaraţia din 27 aprilie, asigurând pe 11 aprilie 1918 că, prin unire, „drepturile locuitorilor basarabeni nu sunt întru nimic micite, aşa că toate slobozeniile [= libertăţile] dobândite prin revoluţie sunt neatinse", că „cel mai mare drept pe care şi-l statorniceşte Basarabia este că se va ocârmui singură prin aleşii săi". Ei încheiau cu o lozincă de bun augur care, din păcate, nu s-a dovedit un far călăuzitor pentru vremurile care au urmat, fiind abandonată: „Trăiască Unirea, Trăiască România şi noroadele cari trăiesc pe pământul ei!". Minorităţile încadrate în statul român – ca, de altfel, şi noile provincii alipite la acesta – nu şi-au văzut confirmate speranţele.

Telegrama plăşii Criuleni către preşedintele Sfatului Ţării vorbeşte despre „năzuinţile poporului moldovenesc spre unire cu România" (2 aprilie 1918), iar preşedintele judeţului Muscel pomeneşte Prutul „ca linie care uneşte două popoare înfrăţite" (2 aprilie 1918). Adunarea din plasa Bolotino, judeţul Bălţi, vede însă în Parlamentul Republicii Moldoveneşti „chezăşia înfăptuirii tuturor visurilor popoarelor unite frăţeşte din Republica Moldovenească, a introducerii ordinei în ţară şi a convocării adunării constituante a Moldovei pentru desăvârşirea organizării Republicei pe principii democratice"

(29 decembrie 1918). Tot despre „unirea popoarelor înfrățite" vorbea și adunarea consiliului județean din Tighina într-o telegramă adresată premierului român.

La 27 noiembrie 1918, președintele Sfatului, Pan Halippa, anunța oficial că

> în urma unirei cu România mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului și ținuturilor ungurești, locuite de români, în hotarele Dunării și Tisei, Sfatul Țării declară că Basarabia renunță la condițiunile de unire, stipulate în actul de la 27 martie, fiind încredințată că în România tuturor românilor regimul curat democratic este asigurat pe viitor.

Se declara, așadar, unirea necondiționată a Basarabiei cu România-mamă.[37]

Banatul şi Maramureşul la sfârşitul Primului Război Mondial (1918-1919)

La curent cu mobilizarea trupelor Regatului Român împotriva ocupației lui August von Mackensen, dorind să pună Antanta în fața unui fapt împlinit, trupele sârbe s-au deplasat de pe frontul de la Salonic spre nord, ocupând şi partea transdanubiană a Banatului. Mutarea tactică a trupelor sârbe nu a beneficiat de aprobarea comandantului operațiunilor de pe teatrul de război din sud, generalul francez Franchet d'Esperey. A fost ocupat oraşul Biserica Albă/Bela Crkva (9 noiembrie 1918), apoi Lugojul (13 noiembrie) şi Timişoara (17 noiembrie). Ulterior, sârbii au ajuns la linia Mureşului, instalându-se între localitățile Szeged şi Lipova (20 noiembrie 1918).

Dr. Otto Roth – reprezentantul în Banat al guvernului Károlyi – a proclamat cu puțin timp înainte aşa-zisa republică a Banatului. În calitate de comisar civil al poporului din Banat şi guvernator al Banatului, el a primit armata sârbă ca pe un aliat, de vreme ce ea ținea de Antantă. În competiția pentru împărțirea teritorială a moştenirii habsburgice, Roth spera că poate perpetua stăpânirea

maghiară asupra Banatului cu ajutorul trupelor sârbeşti, neglijând proiectul Serbiei de a uni în jurul ei, şi nu al Budapestei, o serie de teritorii învecinate.

În Transilvania, Consiliul Naţional Român Central a solicitat însă în mod oficial, printr-o notă ultimativă (10 noiembrie 1918), Consiliului Naţional Maghiar, trecerea guvernării şi administraţiei Banatului şi a Transilvaniei pe seama românilor. Se solicita ca până la 12 noiembrie doleanţa să fie îndeplinită. Angajaţi în tratative cu Antanta, maghiarii au cerut prelungirea termenului cu încă două zile. Ei au semnat la Belgrad o înţelegere (13 noiembrie), decizând ca la nord de Mureş administraţia să rămână maghiară, iar la sudul râului să fie în continuare responsabilitatea Antantei. Concret, două treimi din Transilvania reveneau Ungariei, iar Banatul fiind administrat, în numele maghiarilor, de armata sârbă şi de cea franceză.

O delegaţie maghiară în frunte cu Oscar Iászi, ministrul minorităţilor, a angajat tratative la Arad cu o delegaţie a Consiliului Naţional Român Central condusă de Ştefan Cicio-Pop (13 noiembrie 1918, la ora 11.00). În acel moment, armata sârbă intra în Timişoara, în virtutea prevederilor Convenţiei de la Belgrad.

Iniţial, armata sârbă, percepută ca aliată, a fost primită bine de români şi, la rândul ei, s-a comportat ca atare. Ulterior însă, luând notă de încercarea românească din zonă de a se organiza administrativ şi politic, sârbii au încercat să obstaculeze această activitate ce contravenea propriilor interese. Astfel, plecarea delegaţilor la Alba Iulia, pentru 1 decembrie, a fost permisă numai cu aprobarea comandantului militar sârb, el dându-şi acordul doar pentru şaizeci de delegaţi. Inclusiv plecarea către

Alba Iulia a episcopului ortodox de Caransebeş Miron Cristea a fost întârziată cu o zi, din acelaşi motiv.

După 1 Decembrie 1918, situaţia s-a tensionat şi mai mult. „Zilnic se fac internări şi arestări de români în diferite localităţi din Banat şi actualmente Aradul are un mare număr de români din Banat refugiaţi de frica persecuţiilor militare sârbe", scria într-un raport din 16 decembrie 1918, înaintat Marelui Stat-Major român, maiorul Alexandru Dumitrescu. Premierul francez Georges Clemenceau a decis, cu mandatul Antantei, înlocuirea trupelor sârbe din Banat cu ostaşi francezi, fapt petrecut în Caransebeş, Timişoara şi Lugoj la 27 ianuarie 1919. Astfel, estul provinciei revenea autorităţii franceze, dar centrul şi vestul, inclusiv Timişoara, rămâneau sub autoritate sârbă.

La Conferinţa de Pace de la Paris, începută în ianuarie 1919, s-a discutat şi chestiunea statutului Banatului. Pe 20 februarie, a fost numită de guvernul de la Belgrad administraţia civilă a Timişoarei şi a Banatului rămas sub autoritatea armatei sârbe, înlăturându-se dualitatea franco-sârbă de până atunci.

Pentru că tensiunile dintre români şi sârbi puteau degenera într-un conflict, către sfârşitul lui februarie a fost cantonată în Timişoara divizia a 17-a franceză a generalului Pruneau.

La Timişoara, pe 27 iulie 1919, a fost instalat ca prefect al judeţului Timiş-Torontal dr. Aurel Cosma. Pe 2 august 1919, a sosit de la Lugoj la Timişoara un detaşament de jandarmi. A doua zi, unităţi ale armatei române, sub conducerea colonelului Virgil Economu, au intrat, şi ele, în capitala Banatului, preluând în numele guvernului român administraţia judeţului Timiş-Torontal.

Trasarea graniței dintre România și Iugoslavia s-a făcut, nu fără tensiuni și dificultăți, cum se vede, pe baza protocolului semnat la 24 noiembrie 1923.

Nici în nord-vestul noii Românii frontiera nu a fost stabilită fără peripeții. După cum își amintește Alexandru Vaida-Voevod,

> la două treimi din Maramureșul istoric România a renunțat de bună voie în 1918, deși ar fi putut să le obțină fără eforturi suplimentare, ținând cont că, în cursul ofensivei din 1919 împotriva Ungariei lui Béla Kun, flancul drept al armatelor române a trecut Tisa și la nord de Sighet.
>
> Pe lângă luptele de pe Nistru, între 1918-1920, împotriva bolșevicilor, în 1920 ucrainenii atacă Sighetul, fiind înfrânți în bătălia de la Galata de către două regimente de bistrițeni.
>
> Deci pe lângă faptul că am lăsat Ucrainei două treimi din Maramureșul istoric, au încercat să ia și cealaltă treime, la fel procedând și în 1945.[38]

După pacea de la București, când armata română a fost aproape desființată, Statul-Major român a reușit să mențină activi 164 000 de combatanți în Moldova, în cursul anului 1918. Ținând cont de schimbările din Germania și Austro-Ungaria, la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, în România s-a lansat remobilizarea armatei, reușindu-se doar încadrarea a 90 000 de militari. Imediat, armata a trebuit să intervină în mai multe „zone fierbinți" pentru a stabiliza situația din regiune, ca urmare

a armistițiului, a naționalismului ucrainean şi a revoluției bolşevice. În Bucovina, deputații ucraineni la Viena (vara lui 1917) au dorit să includă Bucovina, Galiția şi Rusia Subcarpatică într-o provincie autonomă în cadrul unui stat federal. Ulterior, intențiile nou-formatului stat ucrainean (19 octombrie 1918) au fost similare. Armata română a intervenit, în aceste condiții, în sprijinul populației româneşti şi pentru a împiedica înstrăinarea de țară a unui teritoriu locuit majoritar de români. În urma proclamării unirii cu România (27 octombrie), confirmată democratic la Congresul General al Bucovinei (28 noiembrie), guvernul țării a hotărât să trimită în Bucovina Divizia a 8-a, condusă de generalul Iacob Zadik, care a intrat în Cernăuți la 11 noiembrie 1918.

În Pocuția (situată în sudul regiunii Ivano-Frankivsk din Ucraina actuală), comandamentul aliat şi Polonia i-au cerut (ianuarie 1919) României să ocupe Galiția Orientală şi să o mențină până la sfârşitul negocierilor de pace de la Paris. Între 20 mai şi 24 august au intrat sub ocupația Diviziei a 7-a Infanterie oraşele Kolomyja (Colomeea), Obertyn, Sniatin, Kuty, Mielnica, Korodenko, Kosow. De astă dată, depăşind zona de locuire majoritar românească, România intrase pe teritorii aflate odinioară, în timpul lui Ştefan cel Mare, în componența statului medieval Moldova.

Nevoia de unitate a românilor nu i-a împins, cum se vede, la soluții rapace şi nejustificate în fixarea noilor frontiere. Dimpotrivă, în Banat, în Maramureş şi în Bucovina s-au găsit soluții rezonabile, socotite de unii chiar prea concesive şi perdante, care să permită păstrarea teritoriilor unde o majoritate de locuire românească putea fi certificată.

Unirea Bucovinei şi a Transilvaniei cu România (1 Decembrie 1918)

Lunile octombrie şi noiembrie 1918 au readus speranţa în sufletele românilor, odată cu evidenţierea tot mai indubitabilă a victoriei iminente a Antantei în războiul mondial. Iniţiativa intelectualilor tineri, în frunte cu Sextil Puşcariu, de a cere autonomie pentru românii din Bucovina (9/22 octombrie 1918), a declanşat dinamica unificatoare a respectivei provincii cu România. O adunare populară care a avut loc la Cernăuţi s-a transformat în constituantă şi a decis unificarea Bucovinei integrale (14/27 octombrie) şi participarea ei, alături de celelalte provincii româneşti desprinse din defunctul imperiu bicefal, la constituirea unui stat naţional independent. Organul politic reprezentativ a devenit Consiliul Naţional format din 50 de membri, care a ales un birou executiv de 14 secretari de stat, condus de Iancu Flondor.

Lucrurile s-au precipitat atunci când Aurel Onciul a dat curs deciziei Radei ucrainene de a încorpora nordul Bucovinei. Consiliul Naţional Român i-a prezentat regelui României, la Iaşi, decizia adoptată pe 27 octombrie,

solicitând sprijin armat. În consecință, a fost trimisă Divizia a 3-a în Bucovina „contra anarhiei care bântuie provincia", după cum a fost notificat ambasadorul austro-ungar de la Bucureşti. Pe 11 noiembrie, Consiliul Național bucovinean a votat Legea fundamentală provizorie asupra puterilor Țării Bucovinei (12 noiembrie). Tratativele cu România au condus la ideea necesității votării necondiționate a unirii cu țara, drept care a fost convocat un congres general pentru 15/28 noiembrie 1918, prin decizia unanimă a reprezentanților acestuia revenindu-se la frontierele nordice ale Moldovei din 1774, dinaintea anexării austriece.

După o serie de tratative între forțele politice româneşti la Budapesta (septembrie-începutul lunii octombrie 1918), în 12 octombrie, la Oradea, s-a adoptat o declarație de principii în care românii îşi susțineau dreptul la autodeterminare. Ei au prezentat în parlamentul maghiar acest document (18 octombrie), act care deschidea calea către o organizare politică proprie.

Deja pe 31 octombrie se forma astfel Consiliul Național Român, organ al suveranității naționale alcătuit din reprezentanții forțelor politice româneşti de la apus şi nord de Carpați. Ulterior, guvernului maghiar i-a fost trimisă o notă ultimativă, iar pe plan internațional a fost lansat manifestul „Către popoarele lumii", menit să aducă la cunoştință înfăptuirile politice româneşti din Transilvania şi Partium. Importanța acestui manifest nu a fost doar de natură propagandistică. În el s-au enunțat principiile politice pe care națiunea română a socotit că se poate întemeia noua ei construcție politică. Printre acestea se număra angajamentul de a se afirma în cadre democratice ca un stat liber şi independent, asigurând cetățenilor

săi deplina egalitate a condițiilor de viață pentru a atinge desăvârșirea omenească. Din nefericire, democrația noului stat urma să dureze mai puțin de două decenii, fiind redescoperită abia după un interval de jumătate de secol de dictatură, odată cu căderea comunismului. La fel, preconizata egalitate dintre cetățeni s-a tradus, în vremea dictaturilor postbelice, prin plecarea din țară a evreilor și a germanilor, consecință a eșecului promisiunii din manifest. Iar astăzi, România este încă departe de a oferi egalitatea de șanse, fapt care atrage după sine hemoragia de migrări, scăderea într-un ritm alarmant a numărului locuitorilor și îndepărtarea pe mai departe de împlinirea țelului desăvârșirii omenești.

Tocmai aceste decalaje între aspirațiile din manifestul „Către popoarele lumii", pe de o parte, și realitățile istoriei ultimului secol subliniază altitudinea reală a speranțelor românești din 1918, la înălțimea cărora generațiile următoare nu au mai izbutit să se ridice. Din acest punct de vedere, manifestul rămâne pe mai departe un document programatic pentru România de astăzi și de mâine.

Consiliul și-a organizat reprezentanțe locale apte să înlocuiască vechile reprezentanțe administrative ale statului austro-ungar, aflat în disoluție. Tranziția puterii s-a dorit pașnică și cu respectarea celorlalte popoare aflate în situații similare, pe baza principiilor lansate de președintele american Wilson. Pentru a obține deplină legitimitate din teritoriu, Consiliul Național Român Central a convocat la 7/20 noiembrie o mare adunare națională la Alba Iulia – unde legăturile feroviare facilitau o mai bună prezență – pentru 1 decembrie. Guvernul maghiar a trimis o delegație la Arad pentru a negocia viitoarea organizare politică cu reprezentanții Consiliului Național

Român (13-14/ 25-26 noiembrie 1918). Dar în răspunsul lor, politicienii români au persistat în poziția lor formulată în favoarea independenței.

La 1 decembrie 1918, delegațiile românești din întreaga Transilvanie și din o serie de regiuni ale zonei vestice (Partium) s-au strâns la Alba Iulia într-o mare adunare națională, proclamând unirea teritoriilor respective între ele și, totodată, cu România. Esențiale au fost principiile enunțate în hotărârea de unire adoptată cu acest prilej, care, împreună cu cele enunțate în manifestul „Către popoarele lumii", rămân fundamentale pentru construcția statală și pentru cadrele de viață socotite a fi cele mai favorabile dezvoltării românilor, a civilizației și a culturii lor. Acestea sunt: deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare; deplină autonomie confesională pentru toate cultele religioase; democrație deplină pe toate planurile vieții publice; libertate totală a presei, a opiniei și a întrunirilor; reformă agrară radicală; drepturi și avantaje pentru muncitori similare celor din statele occidentale.

În epocă și mult timp după aceea, adunarea din 1 decembrie a fost celebrată în memoria participanților, a politicienilor și a istoricilor pentru caracterul ei plebiscitar cu caracter legitimator pentru constituirea României Mari. Astăzi, cel puțin la fel de importantă se dovedește prin actul ei programatic care, spre deosebire de constituția Micului Regat, a izvorât din gândirea politică românească, pornind de la experiența proprie, și nu copiindu-se prevederi împrumutate din actele fundamentale ale altor popoare. Împreună cu manifestul din 18 noiembrie, actul de la 1 decembrie 1918 „reprezintă o sinteză a libertății individuale și a libertății naționale, a liberalismului cu

principiul de naționalitate şi valorile democrației sociale, în numele idealului superior de umanitate şi pace generală la care aspiră civilizația umană"[39].

În fața frustrării Ungariei, adunarea de la Alba Iulia nu a avut parte de recunoaştere. Neresemnându-se cu pierderea atâtor teritorii, peste puțin timp, statul învecinat de la vest, socotindu-se moştenitorul legitim al defunctului imperiu bicefal, a încercat prin acțiune armată să îşi păstreze vechea stăpânire. Opinia publică internațională şi cancelariile occidentale au recunoscut însă valabilitatea deciziei majorității româneşti de la Alba Iulia ca pe o aplicare a principiului dreptului la autodeterminare liberă a popoarelor, enunțat de preşedintele american Wilson.

Prin unirea Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei, Banatului şi a restului Partiumului, teritoriul statului român s-a dublat, la fel ca şi populația. „În Basarabia, pe de o parte, şi în Transilvania, pe de alta, trăieşte aproape jumătate din națiunea română."[40] Unirea s-a făcut în jurul Regatului Român, dar datorită aporturilor masive de teritorii şi de cetățeni, criticul literar Cornel Regman spunea maliții os că „România nu era completă fără Vechiul Regat".

Născut cu circa şase decenii în urmă, statul național român modern unificat se împlinea acum, articulându-se ca entitate istorică, promițând evoluții civilizaționale şi culturale nemaiatinse de români, în condiții de libertate deplină.

Intervenţia armatei române în Ungaria

Urmare a preluării de la antecesori a visului unei Ungarii mari, în condiţiile prăbuşirii Imperiului Austro-Ungar, noul stat maghiar şi-a asumat guvernarea naţiunii maghiare pe cont propriu. Ca obiectiv prioritar se urmărea recuperarea teritoriilor la care Ungaria socotea că are dreptul legitim de moştenire, dar pe care slovacii şi românii deciseseră să le alipească altor state din regiune. În cazul României, erau vizate atât teritoriile extracarpatice vestice, cunoscute sub numele comun de Partium, cât şi Transilvania istorică.

Ca reacţie la situaţia configurată cu repeziciune, la 11 decembrie 1918 s-a înfiinţat Comandamentul Român al trupelor din Transilvania, în frunte cu generalul Traian Moşoiu, ulterior avându-l în frunte pe generalul Gheorghe Mărdărescu.

Remobilizată pe 10 noiembrie, armata română a intrat în Transilvania cu promptitudine în ziua de 13 noiembrie 1918, ajungând la Târgu Mureş la 25 noiembrie, la Bistriţa pe 4 decembrie şi la Braşov la 7 decembrie, atingând la mijlocul lunii decembrie linia de demarcaţie

fixată de francezi la Belgrad. La Sibiu s-a instalat un consiliu guvernamental. Cu sprijinul comandantului forțelor aliate din România şi din sudul Rusiei, generalul Henri Berthelot, românii au luat inițiativa şi au depăşit linia de demarcație, invocându-se şi decizia Adunării Naționale de la Alba Iulia. Acest lucru nu a fost agreat de Franchet d'Esperey şi de Georges Clemenceau. Militarii români au ocupat Clujul pe 24 decembrie şi, în luna următoare, în plină iarnă, au înaintat până la aliniamentul Sighetu Marmației – Zalău – Zam, pe care l-au atins la 22 ianuarie 1919.

Aliații au fixat noi linii de demarcație între România, Slovacia şi Ungaria, mai defavorabile Ungariei decât cele dinainte. Ele au fost prezentate ultimativ guvernului Károlyi (20 martie). Refuzând să le semneze, premierul maghiar şi-a dat demisia. A doua zi, puterea a fost preluată de Partidul Comunist şi de Partidul Socialist, care au fuzionat şi au proclamat Republica Sovietică Ungară.

La 21 martie 1919, puterea în Ungaria postimperială a fost preluată de comuniştii conduşi de Béla Kun. După revoluția bolşevică din Rusia, Ungaria instala la cârmă primul regim comunist european. Instaurarea sa a fost posibilă ca o consecință a eşecului guvernului condus de contele Mihály Károlyi de a organiza statul după dizolvarea Imperiului Austro-Ungar. Forțele comuniste maghiare şi-au asumat cu promptitudine o politică externă activă, mânată, în mod paradoxal, de aceleaşi scopuri de prezervare a teritoriului socotit ca aparținând în mod legitim Ungariei.

Curând, armata ungară a atacat trupele române pe valea Crişului (în noaptea de 15/16 aprilie 1919). Ca ripostă, a fost decisă înaintarea militară română în Ungaria. În urma operațiunii astfel începute, la 20 aprilie

a ajuns pe aliniamentul Hust – Satu Mare – Carei – Valea lui Mihai – Oradea, iar pe flancul sudic, la Oroszháza. Până la 5 mai, tot teritoriul până la Tisa a fost ocupat de armata română, dar printr-o decizie a Consiliului Suprem Aliat, înaintarea militară a românilor a fost oprită.

La 6 mai s-a constituit la Arad un guvern maghiar alternativ, condus de Gyula Károlyi. În cadrul lui, conducătorul „Armatei naționale" anticomuniste, Miklós Horthy, a fost numit ministru de război. Curând, noul guvern s-a mutat la Szeged (30 mai).

La 17 mai 1919, armata română a intrat în Arad, în pofida obiecțiilor franceze.

Reorganizată şi întărită, armata ungară a Republicii Sfaturilor a declanşat atacul împotriva unităților române staționate de-a lungul Tisei (20 iulie). Atacul era motivat de voința de a-i obliga pe români să se conformeze deciziei Antantei referitoare la linia de demarcație. El pornea în zona de sud (Mindszent – Csongrád) şi în centru (Szolnok), unde s-a şi concentrat.

În primele zile ale ofensivei, maghiarii au obținut câteva succese. Armata română s-a retras organizat, însă curând a contraatacat (25 iulie). La 1 august, era deja ocupat orașul Mezőkövesd, apoi orașul Cegléd (2 august). Aflată în impas, armata maghiară s-a dizolvat. Astfel, forțele româneşti au intrat în Budapesta (4 august 1919) sub comanda generalului Gheorghe Mărdărescu, printre ofițerii superiori ai aceluiaşi corp militar numărându-se Traian Moşoiu şi locotenent-colonelul Ion Antonescu. În aceste condiții, Béla Kun a demisionat şi regimul comunist a fost înlăturat de la conducerea țării.

Retragerea armatei române din Ungaria a început la 4 octombrie 1919. La 14 noiembrie 1919, armata română

a părăsit Budapesta, care a rămas sub conducerea armatei naționale ungare. La 16 noiembrie 1919, Horthy a intrat în Budapesta şi şi-a stabilit centrul comandamentului la hotelul Gellért. La 18 noiembrie s-a încheiat evacuarea până la Tisa şi, câteva zile mai târziu, la cererea Antantei, armata română a părăsit teritoriul Ungariei (25 februarie 1920). Până la 30 martie 1920, toate trupele române erau evacuate, revenind acasă.

Episodul expediționar maghiar a reprezentat o misiune acceptată şi dusă la bun sfârşit din partea Antantei. El a făcut însă parte şi din şirul eforturilor de constituire a statului național român, în cadrul competiției pentru succesoratul Imperiului Austro-Ungar. Intervenția armată a avut ca efect asigurarea apartenenței Transilvaniei şi a Partiumului la Regatul României, chiar dacă în limite mai restrânse decât cele la care aspirase guvernul României. Pierderile teritoriale ale Ungariei pe seama statului de la Carpați, Dunăre şi Marea Neagră au făcut din această țară un dușman constant al României Mari în perioada următoare, tensiunile urmând să redevină maxime şi să producă noi configurații teritoriale două decenii mai târziu, în condițiile începutului celui de-Al Doilea Război Mondial.

Situaţia evreilor din România Mare

După Polonia şi Uniunea Sovietică, România a fost pe locul al treilea dintre ţările Europei interbelice sub raportul numărului populaţiei evreieşti. Istoria comunităţilor evreieşti de pe teritoriul României de după 1918 a fost însă extrem de diversă. În Moldova exista o numeroasă populaţie evreiască, relativ săracă, vorbitoare de idiş. În Basarabia, evreii vorbitori tot de idiş, care trăiseră în Imperiul Ţarist de la 1812 până sfârşitul Primului Război Mondial, fuseseră puternic discriminaţi. În Bucovina exista o populaţie evreiască bine integrată, vorbitoare de limbă germană, modernă, sofisticată, care făcea parte în general din clasa mijlocie şi care beneficia de libertăţile acordate de Imperiul Habsburgic. În Maramureş, o comunitate evreiască ortodoxă şi, uneori, ultraortodoxă lucra pământul şi câteodată era la fel de legată de acesta ca ţăranul român. În fine, în sudul ţării exista şi o comunitate sefardă, de cultură spaniolă, care nu vorbea idiş, ci ladino. Iar în Transilvania îşi ducea traiul o comunitate neologă, de cultură maghiară.

În economia românească, activitatea evreilor a fost una importantă. Ce dezvoltare laborioasă a cunoscut urma să

se vadă mai ales la aplicarea nedreptelor legi ale guvernului Goga-Cuza (29 decembrie 1937-10 februarie 1938), ultimul dinaintea dictaturii regale, când s-a trecut prompt la politica de suprimare a ziarelor de orientare filosemită din Sărindar (*Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta*), retragerea permiselor CFR pentru călătorii evrei și retragerea brevetelor de desfacere a băuturilor spirtoase. Se lovea astfel în facilitățile de transport acordate evreilor și într-una dintre principalele lor surse de venituri: cârciumăritul. Evreii care primeau salariile din bani publici au fost concediați și toate ajutoarele acordate de stat instituțiilor evreiești au fost retrase. Cea mai gravă măsură a guvernului condus de „poetul pătimirii noastre" a constat însă în emiterea Decretului nr. 169 pentru revizuirea cetățeniei (22 ianuarie 1938), prin care evreilor li se solicita ca în termen de 20 de zile să depună la primării acte doveditoare că nu s-au stabilit în România în condiții ilegale între 1918 și 1924. Peste 200 000 de evrei au pierdut atunci cetățenia română din cauza prea scurtului răgaz prevăzut de lege și a abuzurilor unor funcționari publici ostili.

Istoricul Radu Ioanid estima retrospectiv că în perioada dintre cele două războaie mondiale, „diversitatea acestor comunități, cea culturală și cea religioasă, este extraordinară și, poate, unică în Europa, pentru că există toate subculturile evreiești și o varietate ocupațională și culturală extraordinar de interesantă"[41]. Toate aceste comunități au avut o contribuție la dezvoltarea României; nu doar la economie, ci și la cultură, la știință și au participat aidoma restului populației la unele momente cruciale din istoria României moderne.

În pofida ascensiunii curentelor de gândire tradiționalist-naționaliste, dintre care unele cu o tentă

xenofobă şi antisemită accentuată, epoca interbelică a cunoscut afirmarea unor scriitori evrei de valoare în cadrul culturii române: Mihail Sebastian, I. Peltz şi Nicolae Steinhardt s-au numărat printre aceştia şi operele lor fac parte din patrimoniul de aur al literaturii ţării în care s-au născut şi au activat. În timp ce amiciţiile de adolescenţă şi de tinereţe jurnalistică l-au făcut pe primul un intim al cercurilor intelectuale din jurul lui Nae Ionescu, ce urmau să alunece spre extrema dreaptă, pe ultimul l-a convertit la ortodoxie un preot legionar doar în epoca prigoanei staliniste, pe când se aflau amândoi în temniţă. Aceste circumstanţe arată că judecăţile asupra evoluţiilor oamenilor de cultură din sânul comunităţii evreieşti din România cuprind o paletă largă de opţiuni, de la socialism şi avangardă până la coabitarea în medii ultranaţionaliste.

Proiecte de unire româno-maghiare

Imediat după pierderea războiului şi dezmembrarea imperiului bicefal, în Ungaria, aflată în situaţia unui stat înfrânt, constrâns să îşi caute soluţiile politice de organizare a viitorului, s-a lansat proiectul unei uniuni dinastice româno-maghiare.

Proiectul a fost formulat în octombrie 1919, negocierile fiind purtate de diplomatul Nicolae Petrescu-Comnen cu unii fruntaşi politici maghiari. Tratativele au fost iniţiate de fostul avocat budapestan Ioan Erdely, cumnat al lui Iuliu Maniu, emisarul neoficial al Consiliului Dirigent Român din Transilvania, fost parlamentar. Unii dintre susţinătorii cei mai hotărâţi ai formulei au fost conţii Bethlen, Bánffy, Teleki şi amiralul Miklos Horthy.

Uniunea ar fi trebuit să se realizeze sub sceptrul lui Ferdinand I, regele României Mari. Din tatonările diplomatice respective nu s-a ajuns, în cele din urmă, la niciun rezultat. Între 1919 şi 1926, maghiarii par să fi dorit în mod persuasiv unirea dinastică a Ungariei şi României sub un singur rege aparţinând Casei Regale a României, fie Ferdinand I, fie Carol al II-lea. Amintirea monarhiei

dualiste, austro-ungare, îi îndemna pe adepții unei soluții federaliste central-europene către reluarea vechii formule de organizare, dar cu un amendament important: locul Austriei să fie luat de România.

Tratativele de uniune ar fi eşuat în urma împotrivirii țăranilor români din Transilvania, care se temeau că nobilii maghiari îşi vor recâştiga pământurile, dar mai ales a liberalilor lui Ion I.C. Brătianu, temători de o posibilă preponderență politică a maghiarilor în statul astfel format. De fapt, dincolo de asemenea explicații, mai sigur pare că, beneficiari ai consecințelor politice ale principiului naționalităților, românii nu doreau să contrazică îndată cele 19 puncte ale preşedintelui american Woodrow Wilson şi nici să compromită elanul național care însoțise cu multe şi înalte speranțe formarea României Mari.

Izolată politic, în plin dezastru economic şi cu teritoriul redus cu o treime, Ungaria a contestat pacea încheiată la Trianon (1920) şi a urmat o politică revizionistă menită să îndrepte „nedreptățile istorice". Se dorea restaurarea pe tron a fostului împărat austro-ungar. Unele state din regiune au protestat şi, ca urmare, au încheiat o alianță defensivă sub numele de Mica Înțelegere. De asemenea, conferința ambasadorilor marilor puteri i-a cerut Ungariei să afirme pierderea drepturilor la tron ale monarhului habsburg Carol al IV-lea. Dacă decizia nu era pusă cu promptitudine în aplicare, o intervenție militară a statelor din zonă se socotea legitimă.

La începutul anilor 1930 a fost formulat un proiect de uniune personală româno-maghiară într-un memoriu elaborat de Hermann Müller, lider al Partidului Social-Democrat German şi cancelar al Republicii de la Weimar în perioada 1928-1930. Un document intitulat *Problema*

viitorului României analiza situația geopolitică, constatând că, pentru dezvoltarea viitoare a României,

> ca şi pentru toate statele, are o însemnătate considerabilă – în afară de consolidarea internă completă – şi dezvoltarea statelor vecine. Pe lângă dezvoltarea viitoare a statelor din Mica Înțelegere şi a celor trei state vecine, este foarte natural că România este interesată mult şi de soarta şi viitorul statului maghiar, precum şi de raporturile cu acest stat.

Același document analiza şi „problema regiunii Dunării, respectiv a Europei Centrale şi, în legătură cu aceasta, punctul cel mai sensibil" care era socotit a fi viitorul Austriei. În viziunea autorului, soarta acesteia nu forma

> numai punctul cardinal al problemei Europei Centrale, dar se prezintă şi ca un motiv de ceartă permanentă între Franța şi Italia, Germania şi Mica Înțelegere, apt de a face cât mai dificilă soluționarea acestor probleme şi consolidarea Europei Centrale.

Pentru stabilitatea europeană, social-democratul german socotea că nu doar Austria, ci şi România era un actor important, lucru care arată că în noua concepție geopolitică interbelică, România era înțeleasă ca parte a Europei „mediane" (Centrale).

Hermann Müller estima corect şi un alt aspect: o eventuală alipire (*Anschluss*) a Austriei la Germania era privită cu îngrijorare de Mica Înțelegere. „Cehoslovacia ar vedea mai mare pericol în alipirea Austriei la Germania",

pe când Iugoslavia se simțea amenințată de o „legătură strânsă între Italia şi Austria". Din punctul de vedere al României, considera Müller,

> o alipire a Austriei la Germania este aproape binevenită, fiind aceasta nu numai complet nepericuloasă, dar conține chiar şi avantaje serioase pentru România, deoarece prin *Anschluss* s-ar elimina pentru totdeauna problema restaurării monarhiei [habsburgice] şi Ungaria rămâne şi pentru mai departe un stat mic şi nepericulos, care, indiferent de faptul dacă în viitor ajunge sub influența politicii germane sau italiene, n-ar putea să conteze, la mărirea teritoriului său, spre Est, ci cel mult spre Sud sau Nord.

Erau luate în discuție şi probleme legate de existența în jurul României a patru state slave. În eventualitatea „unirii ideale" a acestora, Ungaria ar fi devenit pentru România „singurul vecin cu interese comune față de acest pericol slav"[42].

Înnoirea sistemului politic românesc după Primul Război Mondial

După război, România şi-a dublat teritoriul şi populaţia, ajungând la o suprafaţă asemănătoare cu a Angliei sau a Italiei, după cum observă Ion Bulei, devenind una dintre ţările cele mai mari din regiune. Ea a profitat direct de dizolvarea imperiilor vecine, Austro-Ungar şi Ţarist, dar a ajuns să fie înconjurată de vecini cu aspiraţii revanşarde şi să aibă o numeroasă populaţie minoritară. Principiul naţionalităţilor a legitimat noile achiziţii ale României, dar, prin mărirea teritoriului, ţara şi-a pierdut omogenitatea etnică. De unde anterior avusese 8% minoritari, conform recensământului din 1930, doar circa 70% din populaţia ţării era alcătuită acum din români. (În Polonia, minoritarii erau aproape 40%.) Asta însemna că ponderea minorităţilor era de mai mult de un sfert din populaţie. „România avea acum o diversitate de etnii comparabilă cu aceea a fostelor imperii", doi din şapte locuitori fiind de etnie diferită de cea românească.[43]

Minorităţile, cu excepţia evreilor şi a germanilor, în principal, erau formate din etniile vecine României.

Dublându-şi teritoriul odată cu unirea provinciilor limitrofe, statul român şi-a dublat şi insecuritatea. În perioada interbelică, România a fost înconjurată aproape din toate părţile de perdanţii sistemului de tratate de la Versailles. Cu excepţia Iugoslaviei şi a Poloniei, vecinii aşteptau doar momentul potrivit pentru a redobândi teritoriile pierdute în favoarea României.

Alipirea la Regatul Român a noilor provincii – în ordinea evenimentelor: Basarabia, Bucovina, apoi Transilvania şi „salba" de teritorii vestice pe care unii le numesc Partium (uitând că Banatul nu a făcut parte din acesta): Banat, Arad, Crişana, Sălaj, Sătmar şi Maramureş – completa achiziţiile teritoriale treptate de după „mica" unire din 1859: Dobrogea (în urma Congresului de la Berlin) şi Cadrilaterul (în 1913, prin Pacea de la Bucureşti). Deşi importantă, această preocupare pentru întregirea statului de curând format, cu grija de a-i cuprinde, pe cât posibil, în interiorul său pe toţi românii, nu a suplinit alte necesităţi. Printre ele, nevoia de a adapta şi moderniza la această agregare statală alertă instituţiile şi mecanismele guvernării, care era o dinamică impusă nu numai de nevoia racordării la evoluţiile europene ale vremii, ci şi un răspuns necesar la caracterul compozit, deocamdată, al statului alcătuit din atâtea „petece" regionale cu identităţi şi tradiţii specifice şi cu istorii divergente. În timp ce Muntenia şi Moldova cunoscuseră o statalitate neîntreruptă în ultimele secole, Transilvania beneficiase de una relativă – ca principat autonom subordonat Porţii – vreme de numai un secol şi jumătate, în timp ce unele dintre celelalte teritorii participaseră la viaţa politică şi socială caracteristică Europei Centrale, iar altele – precum Dobrogea – rămăseseră profund legate de circuitul politic

şi de valori orientale, dominat de turci. Pentru starea de spirit dominantă în acel moment, rămâne relevantă mărturia de odinioară a lui Alexandru Vaida-Voevod:

> Aveam un întreg plan de înfăptuiri legislative generoase, progresiste. [...] La Bucureşti am dat de un haos care era temelia însăşi a vieţii publice. Autohtonii găseau că totul este firesc şi bine. Ei vedeau în concepţiile noastre lipsa experienţei de a guverna. Eram pentru ei oameni de opoziţie, străini de arta şi beneficiile guvernării, un fel de ţărani maniaci, bieţi boangheni declasaţi.[44]

Răsturnarea pe care o adusese finalul conflagraţiei era însă şi de altă factură. O sesiza Gala Galaction în 18 ianuarie 1919:

> Societatea românească din vechiul Regat se înfăţişează azi împărţită în două tabere, patrioţi şi trădători. Grosso-modo, patrioţi sunt toţi cei ce, în vremurile durerilor noastre, au fugit în Moldova. Trădători sunt cei ce nu au putut să treacă Milcovul, n-au voit să-l treacă sau au avut poruncă să rămână pe loc. Patrioţii sunt la putere; gazetele, toate, sunt în mâna lor, nota stridentă e generală şi vocile chibzuite, spiritele moderate sunt intimidate şi interzise. [...] Toţi laşii, toţi fugiţii, toţi ascunşii pe sub pat sunt azi judecători necruţători. Guvernul actual [...] are portul şi apucăturile tiraniilor crude şi fricoase.[45]

Contradicţiile sociale şi naţionale se vădeau astfel nu doar în relaţia cu provinciile nou-alipite la România, ci şi

în interiorul societății Micii Românii, din cauza clivajelor produse de război în societate.

În noile împrejurări şi prin redimensionarea statului român, necesitatea reformelor, afirmată la nivelul mediilor politice încă în timpul războiului, a devenit un imperativ al vieții publice pe care majoritatea românilor din toate provinciile l-au acceptat ca atare. Urmarea a fost că, imediat după conflagrație, sistemul electoral s-a schimbat, trecându-se de la votul cenzitar la votul universal, egal, direct şi obligatoriu – de la vot fiind, totuşi, exceptate femeile şi alte categorii social-profesionale ce totalizau aproximativ 50% din populația țării.

Avangarda literară românească

Finalul epocii de liniște și de prosperitate relativă și apropierea declanșării războiului, pentru care toate marile puteri europene se pregăteau, a surprins România cu o majoritate țărănească analfabetă și ancorată încă masiv în cultura folclorică, orală. Chiar și știutorii de carte de la sate citeau, în continuare, mai mult o literatură de almanah și cărți populare, apocrife religioase și broșuri sau ziare. În orașe, care aveau o populație amestecată, aici fiind stabiliți și industriași, meșteșugari ori comercianți imigrați din Europa Centrală și Răsăriteană, instituțiile școlare, bibliotecile publice și revistele culturale existente ofereau modele literare academiste, conformiste, modelate de ideologii „țărăniste" – precum în cazul *Sămănătorului* – sau un modernism decalat, mai mult simbolism, nu și expresionism. Cele mai gustate erau poeziile și romanele de dragoste, iar faima postumă a lui Mihai Eminescu modela sensibilitățile artistice în sensul unei formule romantice dominante, chiar dacă în viața științifică și în filosofie era răspândit gustul pentru pozitivism și evoluționism.

În aceste condiții, destui tineri din România care ajungeau studenți găseau drum către orașele europene cu instituții academice prestigioase, unde veneau în contact cu idei dintre cele mai dinamice și mai contradictorii, cu mode artistice și comportamentale provocatoare. Așa arată atmosfera berlineză pe care o evocă prozatorul Mateiu I. Caragiale în povestirea *Remember*, saturată de dandysm și de gusturi rafinate și obscure, decadente, după cum tânărul sculptor oltean Constantin Brâncuși, pornit către Paris pentru a-și continua acolo formația artistică, descoperă aerul nonconformist din Montmartre și Monparnasse, unde ucenicește în atelierul lui Auguste Rodin, se împrietenește cu plasticieni precum Amedeo Modigliani, îl cunoaște pe scriitorul James Joyce, pătrunzându-se nu doar de atmosfera cosmopolită, ci și de provocările experimentale din cartierele care adăposteau atelierele pictorilor.

Tânărul Tristan Tzara, care în 1912, împreună cu poetul Ion Vinea și cu graficianul Marcel Iancu, scotea, patru ani mai târziu, la 14 iulie 1916, revista *Simbolul,* organiza la Cabaretul Voltaire din Zürich prima manifestație dadaistă. Odată cu acest moment, ridicarea manifestă și radicală împotriva conceptului „osificat" de literatură și a culturii burgheze pe care acesta o slujea și-a dobândit prima expresie consacrată, a unui curent creativ socotit a fi de avangardă, întrucât anunța o răsturnare culturală echivalentă cu o revoluție. O serie de publicații românești s-au raliat spiritului avangardist, chiar dacă nu necesarmente și dadaismului: *Contimporanul* (cea dintâi revistă cu program constructivist, condusă de Ion Vinea), *75 HP* (avându-l ca redactor-șef pe poetul Ilarie Voronca și ilustrată de Victor Brauner și care propunea noul concept de

pictopoezie, în strădania de a transcende vechile genuri şi specii), apoi *Alge*, *Integral*, *Urmuz*, *unu*, *Liceu*, *Pinguinul*, *Viaţa imediată* şi *Meridian*.

Avangardismul a caracterizat în exclusivitate opţiunile tinerei generaţii din preajma primei conflagraţii mondiale. Printre cei care semnau în publicaţiile periodice amintite se numără Felix Aderca, Tristan Tzara, Benjamin Fundoianu, Ilarie Voronca, Tudor Arghezi, Ion Pillat, Ion Barbu, Ion Minulescu, Ion Vinea, Camil Petrescu, Gherasim Luca, Paul Păun, Ion Călugăru, Ştefan Roll, Saşa Pană, Victor Brauner, Dolfi Trost, Geo Bogza, Gellu Naum, Miron Radu Paraschivescu şi Geo Dumitrescu. Toţi aceştia au manifestat aversiune faţă de cultura academistă şi instituţionalizată, au pledat pentru abolirea convenţiilor şi a ideii de autoritate, au negat global arta şi literatura ca forme de inautenticitate burgheză sclerozată, echivalând tradiţia cu stagnarea, dorind ruptura cât mai marcată de trecut. În consecinţă, au acţionat prin cuvânt şi plastică, prin gesticulaţia artistică şi prin publicistică pentru înnoirea radicală; lumea trebuie reinventată. Încrederea lor s-a orientat către imaginaţia dezlănţuită şi ludică. Totodată, au fost indiferenţi faţă de propria consacrare, au cultivat marginalitatea socială şi ideatică, afirmând simultan voinţa de a surprinde pulsul trepidant al epocii.

Datorită acestui ethos, cei mai mulţi dintre ei s-au orientat politic către mişcările şi partidele contestatare. Cei mai mulţi, mai ales cei de origine evreiască – născuţi aşadar în interiorul unei minorităţi persecutate, căreia i se refuza integrarea şi care era privită de forţele ultranaţionaliste, de extremă dreaptă, cu ură – s-au îndreptat oarecum firesc spre avangardă, ca dinamică

artistică ce le îngăduia afirmarea în pofida valorilor socotite legitime de către establishment, fie ele tradiționaliste sau moderniste. De pe aceste poziții ei au găsit, adeseori, și calea către intrarea în Partidul Comunist Român, scos în 1921 în afara legii, și acționând prin urmare clandestin, în ilegalitate, având printre scopurile lui politice dezmembrarea statală a României. Unii însă, precum Mircea Eliade, inițial interesat de futurism și semnând manifeste de generație, s-au regăsit, după un timp, printre cei care valorizau tradiția în toate formele ei majore și care, în cele din urmă, au aderat la tabla de valori a tinerilor ultranaționaliști – legionarii.

Configurată mai amplu și mai diversificat în România după Primul Război Mondial, avangarda literară a evidențiat o dinamică intelectuală și artistică străină de întreaga moștenire culturală anterioară, dar consonantă cu evoluțiile de pe scena artei și literelor din Europa Occidentală, precum și din Rusia. Se făcea astfel simțită o modificare radicală a mentalității și sensibilității în artă care era, de fapt, rezultatul unor contradicții și a unor falii sociale apărute încă din epoca antebelică, dar profilate mai puternic după încheierea conflagrației mondiale, în contextul reconfigurărilor geopolitice și al răspunsurilor comportamentale la acestea. Între tradiția culturală și curentele de avangardă războiul era total, iar concesiile reciproce păreau imposibile. În fond, avangardiștii protestau atât față de lumea burgheză osificată în vechi habitudini și alcătuită din tabere care se confruntaseră pe viață și pe moarte în numele unor interese imperialiste (împărțirea și reîmpărțirea sferelor de influență, a posesiunilor coloniale), cât și față de convențiile rigide, socotite ipocrite, ale civilizației occidentale.

Pe măsură ce clarificările ideologice ale lumii interbelice se produceau, tinerii avangardişti s-au asociat fie taberei radicalilor care voiau instaurarea internaţionalismului egalitar de stânga – staliniştii sovietici din cadrul Internaţionalei a III-a –, fie totalitarismului brun care urmărea perpetuarea tradiţiei şi întărirea ei prin epurarea societăţii de minoritarii etnoculturali şi rasiali, consideraţi subversivi, dar şi crearea unui „om nou", nietzschean, superior prin apartenenţa rasială (ariană) şi prin continuitatea europeană.

Reconstrucţia

În anii târzii ai vieţii sale, Mircea Eliade pomenea cu emoţie un „interval prodigios, 1920-1935 (singura epocă «paradiziacă» din istoria neamului românesc...)", „acel timp fermecat" al asamblării statului naţional unitar român modern în forma sa cea mai articulată, apoteoza construcţiei statale a naţiunii.

> Nici nu-ţi închipui ce-a însemnat pentru băiatul de 12 ani – cât aveam în 1919 – să poată striga şi cânta „Trăiască România Mare!", ştiind că *e adevărat*, că, în sfârşit, după toate înfrângerile şi catastrofele, după ocupaţia germană şi tifosul exantematic, România Mare *există*!...[46]

Aceeaşi admiraţie şi reacţie vitală de trezire la o nouă viaţă exprimase şi Lucian Blaga în amintirile sale din *Hronicul şi cântecul vârstelor*. Explicaţia nu trebuie căutată doar în zona speranţelor, ci şi în noile realităţi civice şi politice.

Regimul politic din România interbelică s-a întemeiat pe noua constituţie adoptată în 1923, necesară nu doar

pentru a reflecta schimbările din societatea românească (unirea integrală a țării, modificarea raporturilor de forțe interne, dispariția unor partide, noul cadru administrativ și noile capacități economice), ci și ca urmare a promisiunilor de reformă (agrară și electorală) din timpul războiului. Astfel, România a beneficiat de una dintre cele mai democratice constituții europene din acel moment.

Caracteristica epocii o constituia pluripartidismul, întemeiat pe votul universal, iar țelul politic inițial al perioadei a fost menținerea și consolidarea democrației parlamentare. În viața politică s-au impus acum două partide principale: Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Național Țărănesc (PNȚ), aflate în competiție pentru putere. Anii 1920 au adus însă și manifestarea în societate a unor organizații extremiste de stânga (Partidul Comunist din România/PCR) și de dreapta (Liga pentru Apărarea Național Creștină/LANC, Legiunea Arhanghelului Mihail – devenită Garda de Fier).

Consecvența și continuitatea anumitor atitudini și comportamente opuse progresului țării au fost criticate de scriitorul Camil Petrescu în publicistica lui:

> Întâiul deceniu după reintrarea în matcă a fost o continuare firească a purtării burgheze pe linia unei consecvențe seculare. [...] Lăcomia și inconștiența acestei clase nu s-au oprit odată cu sfârșitul războiului, ba dimpotrivă, abia atunci sporul de teritoriu și de bogăție trezi în ea pofte dincolo de orice închipuire. [...] Depozitele războiului, averile imense ale societăților anonime din Ardeal, care ar fi trebuit, se pare, să intre în patrimoniul întregului popor, au fost confiscate pentru folosul personal; posturi fructuoase

de tot soiul s-au născocit pe seama bugetului, o nemaipomenit de isteaţă preschimbare a bancnotelor, în Ardeal îndeosebi, a ruinat, dintr-o lovitură, averea statului, reducând leul la mai puţin din valoarea lui. În scurtă vreme, nimicirea creditului obştesc printr-un uriaş moratoriu extern, acordat deci numai marilor negustori, jefuirea parcului de locomotive şi vagoane sub pretextul reparării lor, exportul masiv de valută şi alte procedee ingenioase, practicate de aceşti corbi albi, au adus noul stat victorios, dar incapabil să se apere, în halul care amintea de scheletele albe la care erau reduse de stolurile de corbi, aceştia negri, cadavrele cailor de pe câmpurile de luptă. Numai că semenii albi nu s-au mulţumit cu cadavre, ci au atacat fiinţa vie a statului, poporul întreg înlănţuit, ca să poată fi sfâşiat în voie. [...] Ţărănimea, căreia i s-a dat un soi de împroprietărire, era jefuită cu schepsis de roadele muncii ei, printr-o taxă exorbitantă de 4 000 de lei la exportul vagonului de grâu, silită astfel să-l vândă în interior la preţuri fixate arbitrar. Nimic n-a fost cruţat.[47]

Tabloul evocă o lipsă de scrupule, o absenţă a responsabilităţii şi o ingeniozitate într-ale corupţiei care se regăsesc până astăzi, dincolo de schimbările de regim, în România, atrăgându-i o tristă notorietate.

Cu toate aceste neajunsuri, problemele iscate au fost şi unele care ţineau de incompetenţă, căci nu era simplu să guvernezi o ţară care şi-a dublat teritoriul şi populaţia venind cu experienţa unei jumătăţi din ea, nu neapărat cea mai dezvoltată.

Câteva caracteristici ale vieţii politice interbelice subliniază caracterul democratic al acesteia:

a) niciun ciclu electoral din epoca interbelică nu s-a soldat cu desființarea abuzivă a vreunui partid politic rămas în opoziție de către partidul aflat la cârma țării; b) niciun partid politic (în principal PNL și PNȚ, care au format guvernele în intervalul cel mai reprezentativ al epocii interbelice, 1928-1937) nu a urmărit să monopolizeze puterea și să se eternizeze la conducerea statului; c) nu se punea problema ca votul popular să fie măsluit de către partidul organizator al alegerilor – ca dovadă că în 1937 PNL a fost silit să plece de la guvernare, fiindcă i-au lipsit câteva zeci de mii de voturi ...[48]

După adoptarea reformei electorale (1926) s-a instituit și votul universal. Garabet Ibrăileanu puncta:

Evident, votul universal nu a răsărit la noi din evoluția noastră. [...] Dar introducerea votului universal este o fatalitate istorică. Chiar dacă nu ne era impus de împrejurări auguste, încă ar fi trebuit să-l introducem de bună voie, pentru că, rămași în urma Occidentului, trebuie (nu se poate altfel) să introducem, în definitiv, toate formele sociale și politice pe care le îmbracă Occidentul.[49]

În ceea ce privește ritualurile electorale, acestea au fost, după cum s-a arătat, caracteristice democrațiilor de tip european:

atât alegerile din 1928, cât și cele din 1933 au urmat un parcurs european și au oferit, în consecință, legitimitate reală guvernelor constituite în baza lor. Atât cabinetele PNȚ care s-au succedat la conducerea țării

> între 1928 şi 1933, într-o perioadă istorică dificilă, dominată de Marea Criză, cât şi guvernarea liberală care a urmat au contribuit într-o măsură importantă la consolidarea în conştiinţa publică românească a ideii că, pentru a avea legitimitate, un guvern trebuie să respecte regulile jocului democratic, venind la putere în baza unui suport real din partea electoratului, a cărui voinţă trebuie în mod obligatoriu şi principial respectată, şi plecând de la putere în momentul când acest suport popular tinde să coboare sub pragul critic, pentru a permite alternanţa la guvernare şi a nu bloca astfel funcţionarea normală a mecanismelor democratice.[50]

În epoca interbelică, Partidul Naţional Liberal a fost cel mai puternic partid politic. Întemeindu-şi acţiunea pe burghezie, mai ales pe cea industrială şi bancară, el a fost condus de oligarhia financiară grupată în jurul familiei Brătianu. Cei mai reprezentativi conducători ai partidului până în anul 1930 au fost Ion I.C. Brătianu (Ionel), Vintilă Brătianu şi I.G. Duca. Doctrina neoliberală a PNL susţinea democraţia parlamentară. Marile succese de factură liberală datează din 1922-1926, când partidul condus de Ionel Brătianu a adoptat decizii importante privitoare la unificarea ţării din punct de vedere administrativ şi legislativ, vizând refacerea economică şi aplicarea reformelor (Constituţia din 1923, legea agrară, legea organizării administrative, legea învăţământului).

Partidul Naţional Ţărănesc a fost cel de-al doilea partid politic important în democraţia interbelică. El a ajuns să ocupe locul de competitor al PNL ca urmare a dispariţiei Partidului Conservator, chiar dacă, spre deosebire de acela,

a fost un partid de centru-stânga. A apărut în anul 1926 prin fuziunea Partidului Țărănesc, înființat în 1918, cu Ion Mihalache președinte, cu Partidul Național Român din Transilvania, având-l lider pe Iuliu Maniu. El se întemeia pe țărănime, pe intelectualitate și pe burghezia bancară și industrială din partea de vest a țării, care acum se simțea amenințată de oligarhia financiară liberală din Vechiul Regat. PNȚ a avut o bază socială mult mai largă decât PNL, dar a guvernat numai de două ori, în 1928-1931 și 1932-1933. Ideologia țărănistă, concepută de Constantin Stere, Gheorghe Zane și Virgil Madgearu, nu a fost suficient de clară pentru a putea rezolva problema majorității țărănești din societate, conținând și elemente populiste. Deși mai atenți decât liberalii la o anumită coerență morală, politicienii țărăniști nu au făcut față confruntării cu realitatea, astfel încât, printre eșecurile lor trebuie enumerate represiunea minerilor din Valea Jiului (Lupeni, 1929) și pactul de neagresiune electorală cu extremiștii de dreapta din Garda de Fier (25 noiembrie 1937).

Anii 1920 au cunoscut și afirmarea unei formațiuni politice populiste, având-l în frunte pe mareșalul Alexandru Averescu, eroul luptelor din vara lui 1917. Este vorba despre Liga Poporului (devenită Partidul Poporului), creată în 1918 pe o bază socială eterogenă, profitând mai mult de recunoașterea meritelor eroice ale lui Averescu. Spre a accede la putere, Averescu s-a înțeles cu liberalii, guvernând în 1920-1921 și 1926-1927. După cum nota același Camil Petrescu,

> În București, în parlamentul cel nou, întâiul pe toată țara [după unirea din 1918], sufla în 1920 un vânt de înnoire, dar peste câteva luni, forțe dintre

cele care nu-şi arătau numele dizolvară adunarea şi încredinţară conducerea statului unui fost comandant de oşti, care era condus la rândul său de un greoi şi spiritual impresar politic, care, el, avea girul partidelor istorice. Alegerile, imediat următoare, tot în 1920 [...] [aduc la putere pe unii care] uitând de toate, trecuseră peste noapte în tabăra guvernamentală. [...] Alegerile acestea, cu spectacolul instabilităţii uluitoare a maselor populare [...], cu acea beţie de vorbe care făcea să se uite totul, au însemnat o cotitură bruscă şi năruitoare în viziunea asupra oamenilor şi asupra frământărilor sociale [...][51]

Cuvintele scriitorului notifică amărăciunea unui adept al democraţiei, neexprimând o sensibilitate extremistă, favorabilă totalitarismului, dar punând în lumină unele dintre cauzele compromiterii regimului democratic interbelic românesc.

Dintr-o altă perspectivă, una geografică şi istorică, totodată, Tony Judt scrie:

România este o ţară latină; administraţia [modernă a României] a fost construită după modelul napoleonian; până şi fasciştii de aici îi imitau pe cei francezi, idealizând o ţărănime de duminică, făcând demagogic elogiul armoniei etnice şi exploatând ideologic creştinismul, într-un fel care aducea foarte bine cu Charles Maurras şi Action Française.[52]

Reforma agrară (1921)

Venit în România regelui Carol I din Rusia în calitate de corespondent de război cu prilejul desfăşurării războaielor balcanice, Lev Troţki observa cu acuitate că

> în timp ce Bulgaria şi Serbia au ieşit de sub dominaţia turcească prin democraţii ţărăneşti primitive, fără fel de fel de rămăşiţe ale iobăgiei şi închistării feudale, România, în pofida deceniilor de viaţă constituţională, îşi ţine şi acum satul în menghina relaţiilor pur feudale. În acest sens, România este mai aproape de Ungaria, ţară a latifundiilor nobiliare şi a ţăranului aservit.[53]

O altă voce de stânga, cea a militantului socialist – pe atunci – Panait Istrati, trecea şi ea în revistă istoricul chestiunii agrare şi ţărăneşti fără concesii la adresa realităţii sociale precare a majorităţii populaţiei.

> La noi, de organizarea şi propăşirea producţiei agricole depinde întreaga soartă a neamului. Toate celelalte

probleme sunt secundare, căci 85% din populația noastră este rurală şi agricolă. [...] Problema noastră agrară a avut de la început, de când au început preocupările şi străduințele noastre de organizare, două fețe: una socială şi alta economică. Două fețe antagoniste, cerând soluții de cele mai multe ori opuse. [...] Cea mai mare greşeală a guvernelor care s-au succedat de la 1864 şi până în zilele în care trăim a fost ignorarea acestei necesități de armonizare. Statul s-a ocupat la noi numai de latura socială a problemei agrare; nu numai că n-a încercat să soluționeze latura economică şi tehnică, dar n-a ținut nici măcar seama de această latură, în încercările lui de soluționare a celei sociale. Legiuitorii noştri au transformat problema agrară dintr-o problemă social-economică, într-o problemă juridică.[54]

Chestiunea destinului omului de la sat, obsedat de nevoia de pământ – ca mijloc specific al procurării celor necesare existenței –, a abordat-o prozatorul Liviu Rebreanu în cea dintâi capodoperă a romanului românesc modern de după Primul Război Mondial, denumită chiar cu numele generic al țăranului român, *Ion* (1920). Scriitorul a revenit asupra temei țărăneşti într-un alt mare roman al său, *Răscoala* (1932), demonstrând cu mijloacele artei literare cât de imperios necesar era ca lumea românească rurală să iasă din marasmul economic şi social, scop pentru care, în 1907, mulți țărani işi dăduseră şi viața.

Reforma agrară din 1921 a fost socotită drept „cea mai mare şi mai îndrăzneață din punct de vedere economic", fiind un act de dreptate socială, acceptat la nivelul

întregii societăți românești. Criteriile de împroprietărire au fost participarea la război și suprafața de pământ avută de țărani înainte de acesta. Astfel, legiuitorul dispune următoarea ordine de precădere a împroprietăririi: mobilizații din Primul Război Mondial; apoi mobilizații din campania din 1913; văduvele de război care aveau copii; agricultorii lipsiți de pământ; agricultorii cu proprietăți mai mici de cinci hectare; orfanii de război. După cum se poate constata, în conformitate cu aceste criterii, logica inspiratoare a măsurii împroprietăririi a fost de natură etică – recunoștința față de sacrificiul de sânge – și nu o viziune pragmatică menită să asigure un viitor de prosperitate țării. Urmarea a fost că, destul de devreme, pământul care revenea fiecărei familii de țărani s-a împuținat, nemaifiind destul pentru a asigura un standard de viață decent.

Chiar dacă reforma a schimbat cursul dezvoltării economiei românești în general și al agriculturii în particular, modificând structura proprietății asupra pământului, ea nu a izbutit să înlăture cu totul pericolul răsturnărilor sociale radicale. Făcută și cu gândul retrospectiv la răscoala din 1907, dorind și să evite o replică a revoluției leniniste din Rusia, reforma s-a oprit la jumătatea drumului. Dincolo de acest neajuns, ea a accelerat trecerea de la monocultura extensivă de grâu la sistemul alternativ de cultură a plantelor cu o rentabilitate superioară.

Reacţia de stânga

Imediat după încheierea războiului s-a făcut simţită o presiune socială de jos în sus a foştilor combatanţi, ostaşi recrutaţi dintre oamenii de la baza societăţii româneşti, din oraşe şi târguri, dar mai ales de prin satele Micii Românii. Acest curent de stânga, alimentat de reţeaua – destul de neomogenă – de militanţi socialişti, a constituit o realitate vizibilă şi relativ consistentă, minimalizată ulterior. Vorbind despre el însuşi – la persoana a III-a! – în vremea stalinismului, dar amintindu-şi peripeţiile politice ale anului 1919, scriitorul Camil Petrescu îşi aminteşte:

> Foaia dârză pe care o scoate, împreună cu un prieten, în 1919, în Lugoj, are un răsunet puternic în masele bănăţene şi izbuteşte să trimită în parlament pe toţi candidaţii independenţi pe care-i adoptase spontan şi îi susţine cu devotament (erau alegeri pe circumscripţii de un singur loc), fără ca el însuşi să candideze şi fără să ceară niciun fel de legământ celorlalţi pentru sprijinul dat în numele principiilor democratice,

> în afară, poate, de invocarea „jurămintelor" făcute pe front, când se cerea ca ticăloşia burgheziei şi a partidelor zise istorice să fie pedepsită cu înlăturarea lor pentru totdeauna de la conducerea vieţii de stat, pentru ca niciodată ceea ce s-a întâmplat să nu se mai întâmple, pentru ca statul românesc să se aşeze pe temelii solide.[55]

Conservatorul – pe atunci – Constantin Argetoianu nota, şi el, că „a venit [...] războiul, cu schimbările lui de optică şi de orientare, cu formidabila îndrumare spre stânga – şi spre demagogie – care i-a urmat"[56].

Efervescenţa aceasta de stânga, vizând democratizarea, sancţionarea politicianismului şi reaşezarea societăţii şi politicii româneşti pe noi baze, mai ferme, s-a consumat, pe de o parte, în eforturile de factură socialistă de a se decanta un curent de acţiune majoritar şi cu forţă de impact capabilă să producă schimbarea socotită dezirabilă, iar pe de alta a debuşat în adeziunea la promisiunile populiste ale unor alte dinamici şi mişcări politice. Una dintre ele, care a părut extrem de promiţătoare oamenilor momentului, a fost cea condusă de mareşalul Alexandru Averescu, învingătorul de la Mărăşeşti, din 1917, în care mulţi vedeau pe atunci un salvator al patriei, dar care, aşezat în fruntea Partidului Poporului, s-a dovedit un simplu demagog fără anvergură.

O mai veche orientare intelectuală, fără a deveni şi direct politică, a fost cea poporanistă, influenţată de narodnicismul rus şi manifestă încă dinainte de Primul Război Mondial. Liderii ei erau grupaţi la Iaşi în jurul revistei *Viaţa românească*: Constantin Stere, Garabet Ibrăileanu, Mihai Ralea ş.a. Ideea fundamentală care îi anima era că

„intelectualii trebuie să-şi plătească datoria faţă de iobagi, faţă de această clasă fără analogie în Europa civilizată, să-şi răscumpere vina, luptând pentru emanciparea şi pentru luminarea ei"[57]. Ibrăileanu adăuga că

> acest sentiment, acum, după război, nu mai are raţiune de a exista, căci nu mai are obiect. Odată ce ţăranul a fost împroprietărit şi i s-a dat drept de vot, odată ce nu mai este iobag, nu mai poate fi vorba nici de vină, nici de datorie faţă de el. Vina a fost răscumpărată: datoria i s-a plătit.[58]

Cum, pentru ardeleni, experienţa războiului şi a corupţiei politice de tip balcanic întâlnite în vremea neutralităţii armate a României şi după aceea au lipsit, nici principala forţă politică a rămas Partidul Naţional, condus din februarie 1919 de Iuliu Maniu. Promotor al liniei de conduită unionistă, care a determinat PNR să preia ca program politic propriu declaraţia de la 1 decembrie 1918, adoptată la Alba Iulia, Maniu şi adepţii săi au colectat multe dintre aspiraţiile democratizante ale ţăranilor şi micii funcţionărimi româneşti din Ardeal. După tatonări zadarnice în vederea unor pacte politice cu liberalii, partidul ardelenilor a acţionat în comun cu mişcări politice reprezentative din noile provincii istorice alipite la România (Bucovina, Basarabia), a fuzionat cu Partidul Conservator-Democrat al lui Take Ionescu şi cu alte mici partide, dintre care cel mai important pentru linia sa de conduită viitoare a fost Partidul Ţărănesc. Astfel, în 1926, el devenea Partidul Naţional Ţărănesc, încercând să exprime speranţele straturilor sociale de jos din Transilvania şi interesele marii mase rurale din toate

provinciile româneşti, confruntate cu stilul de viaţă capitalist în plină ascensiune şi afirmare agresivă. În vara lui 1929, Nae Ionescu, entuziasmat de venirea la cârma ţării a ţărăniştilor – fie şi pe fondul marii crize economice survenite deja –, aştepta de la partidul lui Iuliu Maniu revoluţia prin care „toată schelăria statului liberal democrat, perimat la noi înainte să-şi fi putut da măsura, se prăbuşeşte pentru a lăsa drum liber forţelor reale ale naţiunii”[59].

Cel mai radical partid de stânga a fost însă cel comunist, format de o aripă a Partidului Socialist ai cărei membri aderaseră la extremismul bolşevic. Astfel, stânga din România s-a scindat pentru două decenii şi jumătate. Creat în 1921, el a fost rapid interzis (1924) de Partidul Naţional Liberal, intrând în ilegalitate, căci programul lui avea şi ţeluri contrare intereselor naţionale.

Democratism şi dezbatere europenistă

Aruncând o privire cuprinzătoare în urmă, un autor actual observa că „în cei 50 de ani postbelici, România nu a reuşit să impună străinătăţii o figură proeminentă care să fie şi purtătoarea unui mesaj cu adevărat european”[60]. Estimarea negativă de mai sus este excesivă şi ea nu ţine seama de existenţa pe scena publică europeană a lui Nicolae Titulescu sau a lui Grigore Gafencu, în plan politico-diplomatic, după cum pare să ignore recunoaşterea europeană de care s-a bucurat, în plan cultural, Nicolae Iorga. Pe urmele acestor mari figuri interbelice, România a dat totuşi, fie şi în exil, câteva mari figuri europene: pe Eugène Ionesco, Emil Cioran şi Mircea Eliade.

Era greu şi puţin probabil însă ca acest lucru să aibă loc, în condiţiile în care efortul principal românesc, în continuarea perioadei 1830-1848, a fost să recupereze întârzierea în dezvoltarea proprie şi să se alinieze, pe cât posibil, la standardele de civilizaţie ale Europei Occidentale. În continuarea epocii dintre războaie, ocupaţia sovietică şi impunerea unui regim „clonat” după cel moscovit pentru anii de comunism de după retragerea

trupelor sovietice (1958), cu dictatura polițienească și cu cenzura ideologică intransigente, au zădărnicit pentru jumătate de secol afirmarea elanurilor de racordare la „cealaltă Europă", cea apuseană.

În perioada dinainte de Primul Război Mondial și în continuare după acesta, chestiunea dezvoltării țării se punea cu aceeași acuitate. Grupul de ideologi și critici culturali ieșeni de la *Viața românească* își propusese, pe lângă ameliorarea nivelului vieții rurale, și sprijinirea creării unei industrii proprii. Garabet Ibrăileanu știa

> că la noi în țară, ca în orice țară mică și rămasă în urma evoluției mondiale, nu se poate crea o industrie mare pentru că concurența țărilor de veche industrie nu permite crearea industriei mari în țările mici – chiar când aceste țări, rămase în urmă din punct de vedere industrial, sunt, în alte privinți, țări înaintate și „occidentale".[61]

Poziția grupului de la *Viața românească* era sintetizată, cu același prilej, sub semnul realismului („... Nu tot ce e superior se poate realiza oricând și oriunde, ci numai ceea ce e realizabil".):

> Dacă e imposibilă la noi industria mare și dacă se cheltuiesc degeaba paralele contribuabililor (în marea lor majoritate țărani) cu „industria națională" protejată, [...] dacă România nu poate fi scoasă din balcanism prin industrie mare, ea se poate ridica din mizerie, din incultură, din minciuna politică prin agricultura industrializată și prin industriile în legătură cu agricultura, prin marea industrie etatizată a petrolului și

a altor produse naturale – singura adaptare posibilă a noastră la viața europeană.[62]

Dacă Garabet Ibrăileanu şi Constantin Stere s-au plasat pe poziții poporaniste, social-democrate, E. Lovinescu s-a dovedit, la rândul lui, un doctrinar liberal. În *Istoria civilizației române moderne* el a profesat un modernism liberal de orientare occidentalistă, situându-se în mod clar împotriva tradiționalismului, a paseismului şi a curentelor de gândire retrograde şi pronunțându-se fără rezerve pentru modernizarea României în spiritul civilizației Apusului.

Ştefan Zeletin s-a situat pe poziții antiagrariene, susținând în cartea sa *Burghezia română* necesitatea obiectivă ca economia românească să se angajeze pe calea industrializării.

Pledoaria criticului literar George Călinescu pentru democrație, împotriva dictaturii, în 1936, merită şi ea menționată la loc de cinste în panoplia argumentărilor intelectuale favorabile unei dezvoltări a țării în condiții neautoritariste.

> Omul nepărtinitor să se uite în România în ultimii douăzeci de ani, din această Românie în care partidele se acuză unele pe altele de indolență şi unde cetățenii cred că stăm pe loc. Oraşele din Ardeal s-au schimbat în aşa chip, încât sunt de nerecunoscut. Cum era Braşovul înainte şi cum este după Unire? Cine mai recunoaşte în Constanța de azi Constanța din 1920? De altfel, uităm că cele mai multe din oraşele noastre nu existau acum o sută de ani şi au fost create, fără dictatură, din nimic. [...] În Bucureşti nu puteai

găsi acum douăzeci de ani casă cu lumină electrică şi cu baie, iar acum sunt prea multe case confortabile. O societate de tramvaie schimbă într-o zi autobuzele şi câţiva particulari în doi ani umplu un bulevard cu mari clădiri. Calea Victoriei se dărâmă din temelii, regele îşi construieşte un nou palat, ministrul instrucţiunii construieşte mii de şcoli, trăim în var şi moloz şi ţipăm că nu facem nimic şi că e nevoie de dictatură numai fiindcă fasciştii au tipărit un album de prefaceri edilitare ce nu reprezintă nici zece la sută din ceea ce la noi se face pe nesimţite în toată ţara. În fond, din acest punct de vedere, dictatura la noi ar fi primejdioasă, fiindcă ar desfiinţa sentimentul permanent de nemulţumire al cetăţeanului român. Fiecare partid se sileşte să facă ceva ca să scape de gura lumii care ţipă, pe rând: liberalii tot mai făceau ceva, ţărăniştii tot mai făceau ceva! Din această concurenţă se naşte civilizaţia noastră de mâine, care ni se pare precară fiindcă sunt încă prea multe lucruri de făcut.[63]

Până la urmă, una dintre trăsăturile vieţii publice interbelice din România a fost însă faptul că disputele din sfera doctrinară nu au avut consecinţe practice în viaţa politică decât atunci când autorii respectivi au fost şi militanţi politici. Nici Ibrăileanu, nici Lovinescu nu au îmbrăţişat cariere politice, rămânând arbitri intelectuali ai evoluţiilor româneşti. Constantin Stere însă şi-a căutat neliniştit locul, părăsind de la o vreme social-democraţia în favoarea liberalismului şi participând apoi la organizarea Partidului Ţărănesc.

Faţă de intelectualii democraţi, mult mai multă vizibilitate şi influenţă au avut colegii lor care au îmbrăţişat cauze

favorabile extremei drepte şi ultranaţionalismului rasist şi xenofob, precum Octavian Goga, Nicolae Iorga şi Nichifor Crainic, ajunşi şi miniştri, sau Nae Ionescu, profesorul de filosofie al Universităţii din Bucureşti, o vreme „eminenţa cenuşie" a lui Carol al II-lea, iar apoi îndeplinind un rol similar în cadrul Legiunii Arhanghelului Mihail.

Reacţia de dreapta

Marile schimbări în viaţa economică şi socială aduse de primii ani de după război (împroprietărirea ţăranilor, înmulţirea semnificativă a maselor de muncitori urbani), ca şi mutaţiile etnoculturale (procentul semnificativ de minoritari etnici de după unirea din 1918, mai buna pregătire profesională a unora dintre ei, îndeosebi a celor de origine evreiască) au stârnit reacţii de nelinişte în rândul naţionaliştilor care speraseră că, prin însuşi actul întregirii ţării, românii urmau să o ducă mult mai bine. Totodată, instabilitatea politică: facerea şi desfacerea de alianţe în cadrele democraţiei burgheze au stârnit sentimentul unei instabilităţi accentuate, mai ales după decesul regelui Ferdinand I şi al liderului liberal Ion I.C. Brătianu (1927), care dominase scena publică până atunci. Toate acestea, împreună cu alţi factori, au condus destul de repede la reacţii coagulate în apariţia pe scena publică a unor forţe tradiţionaliste, dintre care unele foarte radicale, precum cele intrate în alcătuirea mişcărilor şi partidelor politice de extremă dreaptă. Pornite dintr-o nevoie pragmatică de a contracara liberalismul politic, aceste tendinţe şi-au

găsit însă şi teoreticienii în câmpul culturii. Caracterul conjunctural şi, de fapt, nefondat al tradiționalismului teoretic românesc interbelic a fost sesizat însă, cu acuitate, destul de repede, de tânărul student şi eseist Emil Cioran, care, într-un articol din 1931, scria:

> Reacțiunea tradiționalistă de după război nu-şi găseşte absolut nicio justificare. Față de ce să păstrăm tradiția? Nu cumva față de o cultură pe care n-am avut-o niciodată? Or, după cum afirmă unele cercuri tradiționaliste, față de etosul specific al națiunii, singurul creator, restul fiind de esență artificială şi străină. Acest etos specific este cu adevărat creator? [...] Unde este sufiul creator cu care ne lăudăm atât?[64]

Observația substanțială, de fond, a lui Cioran nu a inhibat însă elanul de respingere a liberalismului şi, odată cu el, printr-o prevalare de critica junimistă a paşoptismului, şi a democratismului şi modernismului românesc.

Deşi nu a fost singura grupare extremistă de dreapta aflată în viața politică interbelică din România, Mişcarea Legionară a fost cea mai reprezentativă grupare de acest fel. Rădăcinile ei pot fi detectate în 1922-1923, când Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938) a înființat Asociația Studenților Creştini. Ulterior, tânărul lider a intrat în Liga Apărării Național Creştine (LANC) întemeiată de A.C. Cuza (1923), de care s-a desprins după un timp, formând, împreună cu Ion Moța, Corneliu Georgescu, Ilie Gârneață şi Radu Mironovici, Legiunea Arhanghelului Mihail (1927).

Elanul inițial a provenit din nemulțumirea față de ceea ce se socotea a fi rămăşițele lumii vechi, dinainte

de război, manifestate mai cu seamă de tineri, de studenți. Moștenirea păguboasă era, pe de o parte, socotită a fi supraviețuirea vechiului tip de politician demagog și corupt, pe de alta prejudecata că se face jocul unei cabale internaționale destructive, coordonate de evrei – superiori ca număr în universitățile românești studenților români, mai săraci și cu mai puține posibilități –, dar și activitatea revendicativă a muncitorilor, acum mai mulți, ca urmare a dezvoltării industriei din România, și mai activi, ei înșiși fiind impulsionați de elanul schimbării pentru o viață mai bună, dar în bună măsură și de exemplul revoluției proletare din Rusia. Împotriva acestui context care amesteca tendințe conservatoare, corupție reală și elan revoluționar de tip marxist-leninist, având o concepție radicală despre misiunea lor salvatoare a națiunii și profesând un ultranaționalism antisemit, studenții și liceenii au pus bazele noii mișcări, ce se dorea reformatoare în sens spiritual, ortodox și patriotic. Actul întemeierii a fost însă precedat de un gest pe cât de intransigent, pe atât de premonitor. Pe 25 octombrie 1924, în sala de judecată, în prezența avocaților și a judecătorului, Corneliu Zelea Codreanu l-a împușcat mortal pe prefectul de poliție Constantin Manciu, ucigând public un funcționar al statului ca urmare a faptului că, la abuzurile lui, guvernul nu făcuse nimic. Era prima contestare radicală, prin ieșirea din limitele oricărei acțiuni legale și prin recurs direct la asasinat politic, a statului democrat burghez în România.

În 1930, Legiunea și-a schimbat denumirea în Garda de Fier. Naționalistă, cu o puternică tentă religioasă și organizată paramilitar, Garda a promovat elitismul și cultul conducătorului ei – Căpitanul. A avut o ascensiune

favorizată de alunecarea spre dreapta a vieții politice europene. „Cea mai interesantă şi complexă mişcare fascistă din Europa", după istoricul german Ernst Nolte, „Dintre toate partidele româneşti din perioada interbelică, numai Legiunea poate fi denumită fascistă" este de părere Armin Heinen. Un alt exeget al extremismului de dreapta românesc, Francisco Veiga, socoteşte că mişcarea legionară reprezintă „prototipul cel mai pur al fascismului".

Codreanu a devenit pentru prima dată parlamentar ca deputat de Neamț, în 1931. În 1932 era ales pentru a doua oară membru al parlamentului, ca reprezentant al județului Tutova. El a întemeiat apoi partidul Totul pentru Țară, ca expresie politică a Mişcării Legionare.

În primii ani care au urmat fondării Mişcării, adepții ei au fost mai ales liceeni care au intrat în Frățiile de Cruce (FDC.). Denumirea indica legătura strânsă, fraternă, bazată pe legământ şi pe credința creştină, în forma consacrată de unele basme românești. Faptul echivala cu o revendicare de la tradiția populară a locului. Ulterior s-a introdus sistemul cuiburilor, o unitate alcătuită dintr-un număr de trei până la treisprezece militanți. Cărticica şefului de cuib, redactată de Corneliu Zelea Codreanu, stabilea regulile conduitei legionare.

Garda de Fier a stabilit şi menținut consecvent legăturile cu membrii organizațiilor hitleriste din România: Frontul Unității Germanilor din România, condus de Hans Otto Roth, Partidul Popular German din România (Deutsche Volkspartei in Rumanien), în frunte cu Fritz Fabritius, Tineretul Hitlerist (Hitler Jugend), Evangelischer Frauenverein, Österreichischer Club, Reichsdeutsche Frauenschaft ş.a. Cu toate similitudinile şi legăturile, Nae Ionescu desemna Legiunea drept „o

mişcare caracteristic totalitară, mai aproape de forma pură decât chiar naţional-socialismul german".

La 9 decembrie 1933, mişcarea a fost dizolvată, circa 12 000 de legionari arestaţi, iar parte dintre ei executaţi. Răspunsul la reacţia statului democrat a fost un val de asasinate-avertisment, dar şi ca răzbunare, îndreptate împotriva demnitarilor (prim-ministrul liberal I.G. Duca a fost împuşcat la 29 decembrie 1933). Pe fondul acestor evoluţii tot mai tensionate, marcând confruntarea alertă dintre democraţie şi tendinţa totalitară, s-a produs arestarea lui Corneliu Zelea Codreanu, acuzarea lui de complot împotriva securităţii statului şi, în final, eliminarea lui prin strangulare în detenţie, sub pretextul fugii de sub escortă.

Răspunsul a fost că un grup de legionari l-a asasinat pe premierul Armand Călinescu în centrul Capitalei (21 septembrie 1939). Au urmat represalii crunte: în câteva ore, jandarmeria a împuşcat 252 de legionari, în încercarea de a decapita Mişcarea de mai toate cadrele de comandă şi de mai toţi cei care au putut fi arestaţi. Reacţia furibundă a regalităţii a marcat o depăşire a limitelor legale dintr-o democraţie, marcând nişte represalii caracteristice unei dictaturi, cum era în acel moment România. Precipitarea evenimentelor din vara anului 1940, cu pierderile teritoriale ale României pe seama vecinilor ei şi cu abdicarea lui Carol al II-lea, a făcut ca, la 4 septembrie 1940, legionarii să ajungă la putere în alianţă cu Ion Antonescu.

Evoluţiile interbelice ale Mişcării Legionare pe scena politică românească, sincronă cu ascensiunea formaţiunilor politice totalitare occidentale, au destructurat progresiv statul democrat, acuzat de corupţie endemică. Deşi Carol al II-lea şi aparatul lui de stat au fost cei care

au introdus în politica românească asasinatul ca metodă de tranşare a dezbaterii publice şi de accedere la putere, legionarii au preluat şi au instituit aceste practici ca abordări recurente.

Criticul Nicolae Manolescu are însă dreptate să spună că

> extrema dreaptă n-a fost singura forţă ideologică şi politică a vremii şi [...] nici măcar aceea majoritară. [...] Câteva dintre marile personalităţi ale vremii (E. Lovinescu şi aproape toţi criticii literari de seamă, apoi [Ştefan] Zeletin, [Mihai] Ralea şi alţii) au polemizat cu ortodoxismul, cu dacismul, cu Garda de Fier şi cu naţionalismele de toate speţele.[65]

Tendinţele politice interbelice de suspendare a pluripartidismului concurenţial şi urmările lor istorice

Camil Petrescu, romancier, dramaturg şi eseist democrat de primă mână, precizează că în 1919 „... s-a alăturat mişcării, imense ca un flux al mâniei tranşeelor, care lupta să răstoarne partidele istorice"[66]. Acelaşi ţel l-au avut mai apoi atât extrema stângă, adeptă a unipartidismului comunist, cât şi extrema dreaptă, în diversele ei formule. Cea dintâi a fost dictatura regală a lui Carol al II-lea, care a suspendat activitatea politică a partidelor burgheze înlocuindu-le cu o formaţiune politică unică – Frontul Renaşterii Naţionale – în fruntea căruia s-a aşezat însuşi regele. A urmat guvernarea legionară, în vremea căreia partidele nu au fost restabilite în drepturile lor, iar formaţiunile paramilitare ale Gărzii de Fier au fost folosite ca instrumente ale guvernării menite să dubleze şi chiar să înlocuiască unele instituţii abilitate ale statului (poliţia, jandarmeria), instituind propria ordine cu sprijinul mai mult sau mai puţin activ al armatei şi al şefului acesteia, mareşalul Ion Antonescu.

În fine, după brutala separare a partenerilor acestei guvernări dictatoriale ce avea acordul şi sprijinul lui Hitler, odată cu înlăturarea legionarilor de la putere şi arestarea şi prigonirea lor sub acuzaţia de rebeliune, noul regim militaro-fascist al mareşalului a păstrat partidele istorice în ilegalitate, chiar dacă în anumite împrejurări el s-a consultat cu şefii acestora.

Succesiunea dictaturilor populiste şi extremiste de dreapta nu a epuizat decât versiunile dintr-o anumită parte a spectrului opţiunilor ideologice în perioada interbelică. După instaurarea aşa-numitului regim de democraţie populară, la 30 decembrie 1947, odată proclamată republica, noii stăpâni ai României, comuniştii, au păstrat achiziţia politică a duşmanilor lor adepţi ai totalitarismelor brune, adaptând-o la propriile nevoi. Ei au guvernat astfel, până în 1989, în cadrul unui sistem unipartinic de inspiraţie sovietică. Şi chiar după căderea comunismului în Europa şi în ţară, în 1990, ideologii „democraţiei originale" de descendenţă comunistă – Silviu Brucan şi N.S. Dumitru –, al cărei exponent politic a fost regimul Ion Iliescu, au încercat să impună, în prima parte a anului 1990, continuarea aceluiaşi sistem, reprezentanţii partidelor istorice nou-reînfiinţate – Partidul Naţional Liberal, Partidul Naţional Ţărănesc şi Partidul Social-Democrat – fiind invitaţi să adere la Frontul Salvării Naţionale, unde să constituie simple platforme în interiorul acestuia.

Economia românească în perioada interbelică

După Primul Război Mondial, Regatul României a trebuit să integreze o regiune subdezvoltată, precum Basarabia, şi una mai dezvoltată, respectiv Transilvania, dar care nu era conectată aproape deloc la circuitele economice ale Regatului.

Parcursul economic pe care ţara l-a avut în perioada 1870-1913 a adus România la nivelul mediu al celor şapte ţări din estul Europei (depăşind Albania, Bulgaria, Iugoslavia şi egalând Polonia). În România interbelică, economia a căzut sub media ţărilor est-europene. Numai Albania a rămas mai slab performantă decât noi. România postbelică manifestă aceeaşi tendinţă ca în epoca interbelică, decalajul este acelaşi. Perioada interbelică a fost la fel de nefastă ca şi cea comunistă sau cea postcomunistă. Nu este de mirare că, scriindu-şi *Povestirile din Maghrebinia* – ţară fictivă în care îşi localiza peripeţiile din anii 1930, trăite, de fapt, în România, Gregor von Rezzori spunea că aceasta era locuită de o populaţie numită *pungaşi*. O cu totul altă perspectivă,

deschisă dramei individului, a solitudinii intelectualului și a unui București în plină modernizare, răzbate din paginile romanului *Patul lui Procust,* de Camil Petrescu.

În perioada interbelică, agricultura era cea mai importantă ramură a economiei românești, ceea ce făcea din majoritatea populației o breaslă sătească, de agricultori. România era unul dintre principalii furnizori cerealieri europeni, 30% din exporturile ei provenind din cultivarea cerealelor. Astfel, caracteristica principală a agriculturii române era producția de cereale. Dar producția la hectar era mult inferioară celei din țările occidentale, rămânând mai scăzută și decât a țărilor învecinate. Între 1933 și 1937, grâul a produs 9,1 chintale la hectar, iar porumbul 7,4, în timp ce în Danemarca și Olanda producția de grâu era de 31,3, respectiv 39,6 chintale la hectar; în Anglia și Germania de 22,8, respectiv 22,2 chintale; în Ungaria de 19,3, iar în Bulgaria și în Iugoslavia de 11,9, respectiv de 11,1 chintale. Diferențele sunt rezultatul lipsei de investiții din agricultura românească, înapoiată, recoltele depinzând în totalitate de climă și de capriciile meteorologice. Nu surprinde astfel deloc faptul că producția agricolă a Cehoslovaciei era de patru ori mai mare decât cea a României Mari, deși Cehoslovacia era o țară mică și cu trei sferturi din suprafață acoperită de munți.

Nu este de mirare că în epocă publicistul și scriitorul Camil Petrescu își mărturisește

> îngrijorarea despre felul în care burghezia își continuă opera de măcinare și lichidare a statului românesc, crescut, e drept, mult din 1859 încoace, dar strâmb, pe ramura unei clase hrăpărețe. [...] În anii când această

> burghezie e la apogeul istoric al îmbogățirii pe cont propriu, statul românesc este sărăcit până la paralizie. [...] O statistică reprodusă de gazete arăta în 1938 că fraudele descoperite în acea vreme însumează douăzeci de miliarde de lei, adică jumătate din bugetul statului.[67]

Populația agricolă a țării trăia de pe urma unor exploatări mai mici de cinci hectare fiecare, acestea reprezentând trei sferturi din totalul celor existente. Ultimul sfert îl reprezentau exploatările mai mari de cinci hectare, care acopereau trei pătrimi din totalul suprafeței arabile.[68]

Industria şi agricultura au avut mult de suferit atât prin pagubele provocate de război, cât şi prin criza economică din 1929-1933. Ca urmare a măsurilor de protecție luate de stat, industria s-a dezvoltat, atingând în 1938 cel mai înalt nivel, ritmul depăşind media mondială. S-a ajuns astfel ca în 1937 să funcționeze 3 512 fabrici având ca forță motrice 723 000 de cai-putere, 278 889 de oameni ca personal ocupat, care la un capital investit de 51 758 de milioane de lei dădeau o producție de 64 497 de milioane de lei. În unele sectoare, începând cu industria chimică şi continuând cu cea metalurgică, alimentară, a lemnului şi textilă, s-au înregistrat salturi spectaculoase. Industria constructoare de maşini a obținut adevărate performanțe în domeniul locomotivelor produse de Reşița sau al avioanelor furnizate de cele patru fabrici existente.

România ocupa locul întâi în Europa şi al şaselea pe plan mondial la producția de petrol, situându-se pe locul secund în Europa la producția de aur şi gaze naturale. Deşi contribuția industriei la produsul social total era de 33%, populația ocupată în cadrul ei era de 10,2%.

Industria rămâne deficitară atât prin modul inegal de repartizare a unităților industriale în teritoriu, cât și sub aspectul înzestrării tehnice.

În *Elogiul* sărăciei (1936), George Călinescu scria:

> Întrucât privește România, mi se pare că, cu toată mizeria socială a țăranului pe vremuri, spaima de a muri de foame n-a fost niciodată un sentiment român. Tot atât de adevărat este apoi că România este o țară săracă de bani, precum se știe că țările occidentale dispun de alte mijloace constructive. Explicarea acestui fenomen economic nu e grea și chiar Eminescu a intuit-o, în chipul teoriei statului agricol. Lucrurile ar sta astfel: românul are ce mânca și, prin urmare, mâncarea, singurul produs național, este ieftină. Așadar, țăranul, după ce s-a săturat cu mămăligă, nu mai poate prinde bani pe ce-i rămâne din porumb, fiindcă acest porumb nu se cere, sau ce prinde este neîndestulător. Neavând bani, țăranul nu cumpără produse industriale și artistice, nu întreține deci civilizația, nu e în stare să plătească dări mari statului, ca să pună acest stat în măsura de a face mari lucrări. [...] România progresează foarte încet din punct de vedere al instituțiilor de folos obștesc, dar nu din vina guvernanților, ci din cauza ieftinătății vieții. România nu va fi multă vreme în măsură de a face lucrări mari, afară de cazul când s-ar mobiliza forțat brațele cetățenilor. [...] Numai unde lumea moare de foame sunt și mari bogătași, în stare a lăsa enorme monumente și colecții de artă, numai acolo se fac afaceri mari din nimic. [...] Cu tot așa-zisul șomaj, o luptă crâncenă pentru existență nu există, și unde nu e luptă, nu e nici geniu.[69]

Despărţirea de natură

Împroprietărirea cu pământ a ţăranilor, care constituiau majoritatea populaţiei României, în urma încheierii Primului Război Mondial, a putut părea că rezolvă, măcar în parte, problema sărăciei endemice din societatea românească exterioară oraşului. Dar însuşi faptul că România rămânea o ţară preponderent rurală şi agricol-zootehnică perpetua pe termen mediu şi lung poziţia ei marginală şi ancilară în contextul dezvoltării europene, axată pe marea producţie industrială. De aceea, una dintre alegerile de importanţă maximă pe care le-a adus epoca interbelică a fost aceea în favoarea încurajării industriei şi a accelerării dezvoltării acesteia.

Dar implicaţiile acestei decizii au fost mai ample decât s-a crezut. Prin dezvoltarea producţiei industriale şi accentuarea, în consecinţă, a urbanizării, prin creşterea populaţiei citadine şi transformarea multor ţărani în muncitori în ateliere, fabrici şi uzine, pe lângă foloasele unei producţii proprii în domenii importante (siderurgie, exploatarea zăcămintelor miniere şi petrolifere, industrie feroviară şi textilă etc.), care puteau aproviziona piaţa internă, scutind ţara de

contrisitoare importuri, se crea prima crevasă semnificativă între modul de viață preindustrial, anturat masiv de natură, și cel urban modern, produs major al civilizației. Oamenii își vedeau astfel ca de la sine reduse contactele cu mediul natural din care proveneau și căruia, prin strămoși, îi aparținuseră dintotdeauna, având acum a se adapta unei alte modelări a raporturilor interumane – anonimizante și alienante, prin confundarea lui în mulțimi de concitadini necunoscuți – și altor ritmuri și ritualuri sociale. Șocul a fost, pentru mulți români, major, iar ruptura a provocat traume de sensibilitate. Ea a fost îndelung exprimată și experimentată de poeți și de prozatori, creând în societatea românească primul val de creativitate literară alimentată de decepție și de înstrăinare, de ostilitate la adresa vieții moderne și de pesimism. A exprimat-o deja poezia lui Mihai Eminescu, a cărui reacție romantică și schopenhaueriană la direcția devenirii istorice a țării poate fi înțeleasă și ca refuz al citadinismului, al ieșirii din autarhismul tradițional al marginii românești a Imperiului Otoman, cât și ca împotrivire la modernizarea producătoare de înstrăinare. „Cine-au îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima cânii,/Mânca-i-ar casa pustia/Și neamul nemernicia" (*Doina*), blestemă poetul. „De ce m-ați dus de lângă voi,/De ce m-ați dus de-acasă?/Să fi rămas fecior la plug,/Să fi rămas la coasă" (*Bătrâni*) se plânge, o generație mai târziu, și Octavian Goga.

Ostilitatea față de modul de viață urban, de tip occidental, s-a dezlănțuit în diatribele lui Nicolae Iorga, la *Sămănătorul*, împotriva părăsirii modului de viță tradițional, imaginat idilic, și a fost urmată și de alte reacții, nu mai puțin ostile, precum cele din eseurile lui Nichifor Crainic, îndeosebi în *Parsifal* (1924), unde autorul vorbește despre „conflictul care s-a iscat și continuă, între

sufletul nostru autohton şi nedefinit şi între formele înnoirilor occidentale". Tot acolo spunea că „Sentimentul acestei înstrăinări plânge adesea în versurile lui Octavian Goga: «prăpastia» dintre sat şi oraş. Dintre satul nostru cel «fără istorie» şi oraşul nostru care nu e «oraşul mondial», ci vechiul târg gospodăresc caricaturizat prin reforma bruscă a occidentalizării".

Marele prozator care a fost Mihail Sadoveanu deplora şi el, într-un roman, oraşul tradiţional românesc – târgul moldovenesc – ca fiind „locul unde nu s-a întâmplat nimic", aşadar un non-loc, şi ridica un imn sătenilor din Moldova care îşi asociau forţele naturii în opoziţia lor faţă de exploatarea modernă a pădurilor, încercată, în *Nopţile de Sânziene* (1934), de capitalul autohton şi cel străin prin intermediul unui francez.

Cu toate acestea, procesul de racordare la civilizaţia modernă era inevitabil şi trebuia să continue. Ceea ce nu s-a făcut în perioada interbelică în acest sens – deşi regele Carol al II-lea a fost un mare susţinător al dezvoltării industriale româneşti, fiind şi un apropiat al câtorva mari industriaşi, precum Nicolae Malaxa sau Max Auschnitt – au făcut ulterior comuniştii, urmând un model de industrializare stalinist şi aşezând industria românească, văzută ca parte a marelui sistem socialist patronat de Moscova, într-o relativă dependenţă faţă de resursele şi de piaţa sovietică şi a statelor din cadrul aceluiaşi sistem (România făcea parte din CAER).

De fapt, lent, dar ireversibil, înstrăinarea treptată a românului de mediul natural în care se formase a debutat încă din Evul Mediu. Semnul ei a fost dispariţia treptată – din cauza exploatării lor nesăbuite de către om – a unor specii animale din spaţiul locuit de români.

Revenirea pe tron a lui Carol al II-lea

Moartea regelui Ferdinand I (1927) a adus în prim-planul interesului public chestiunea succesiunii. Întâiul născut al suveranului era însă prințul Carol, al cărui spirit romantic, înclinat spre escapade amoroase, a dus încă din vremea Primului Război Mondial la o căsătorie nerecunoscută de casa regală (anulată în 1919), la îndepărtarea prințului din țară sub pretextul unei călătorii de studii (1920) și, ulterior, la căsătoria proaspătului divorțat cu prințesa Elena a Greciei (10 martie 1921), soldată curând cu naşterea unui fiu, Mihai (25 octombrie 1921). Apropierea moştenitorului tronului, în 1925, de o nouă femeie, Elena Lupescu, a determinat o a treia renunțare explicită la tron a acestuia (12 decembrie 1925), situație care prefața o alta, după doar un an de domnie, cea a renunțării la tron a regelui Edward al VIII-lea al Marii Britanii (1936). Parlamentul l-a proclamat moştenitor pe prințul Mihai (4 ianuarie 1926), care a şi urcat pe tron după decesul bunicului său (20 iulie 1927); o guvernare formală, girată de regența încredințată prințului Nicolae, unchiul lui, patriarhului Miron Cristea şi

primului preşedinte al Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie, Gheorghe Buzdugan.

Moartea lui Ion I.C. Brătianu (24 noiembrie 1927) şi slăbiciunea, şi contradicţiile din interiorul regenţei au adus la guvernare PNŢ, victorios în alegeri. S-a creat însă un curent favorabil reîntoarcerii lui Carol în ţară, aşa încât curând după revenirea acestuia în România (6 iunie 1930), cu ajutorul lui Iuliu Maniu, liderul ţărăniştilor, prinţul a fost proclamat rege (8 iunie 1930). „S-a făcut", scria Liviu Rebreanu în jurnalul lui, miercuri 11 iunie 1930. „Avem rege nou. Carol II. [...] Duminecă Parlamentul l-a proclamat. [...] Entuziasmul poporului e mare. Dar tot aşa a fost şi când a fost proclamat regele copil [Mihai I], devenit acum voievod de Alba Iulia"[70].

Formal, Carol al II-lea s-a angajat că va ţine seama de trei condiţii: respectarea Constituţiei, limitarea influenţei PNL şi renunţarea la legătura cu Elena Lupescu. După istoricul Ioan Petru Culianu,

> în 1930, regele revenise în ţară, unde îşi precizase repede intenţiile, care erau de răzbunare faţă de adversari, de profit personal şi de guvernare machiavelică. În aceste condiţii, Codreanu, al cărui antisemitism îşi precizase între timp limitele economice, în contrast cu rasismul nazist, poza din ce în ce mai mult în salvator al poporului.[71]

Nu toată lumea vedea însă chestiunea în acelaşi mod. Criticul literar de stânga Garabet Ibrăileanu era de părere, încă în 1926, că „salvarea noastră e în transformarea pseudodemocraţiei noastre, a pseudoparlamentarismului nostru, într-o adevărată democraţie şi un adevărat

parlamentarism". În viziunea lui, „... nici nu putem face altfel, căci democrația și parlamentarismul sunt regimul politic normal și fatal al societăților moderne. Orice altă formă, în timpurile moderne și în Europa, e o boală..."[72] În cercurile politice se pregătea însă altceva și lucrurile alunecau treptat, mai ales după criza economică din 1929-1933, nu doar în România, ci și în bună parte din restul Europei, către totalitarism.

Domnia lui Carol al II-lea a reprezentat sfârșitul monarhiei constituționale și instaurarea unui regim monarhic autoritar. Carol al II-lea a sprijinit cultura și modernizarea societății românești, însă nu a avut nicio afinitate cu sistemul democratic al țării. Creșterea din anii 1930 a numărului partidelor ultranaționaliste, mai ales dezvoltarea mișcării fasciste Garda de Fier, ce exploata naționalismul, frica de comunism și resentimentul față de dominația străină și în special evreiască asupra economiei au schimbat mult raportul anterior de forțe. „Această tristă problemă politică a României sub Regele Carol [al II-lea]", după cum formula Mircea Eliade[73], referindu-se la erodarea democrației românești interbelice și la conturarea tot mai clară a polarității politice autoritariste regalitate-Legiune, a marcat decisiv ambianța vieții publice din România deceniului care a urmat. Alegerile din 1937 au reprezentat un moment dificil pentru democrație. Datorită confuziei alegătorilor, niciunul dintre partide nu a obținut cele 40% din voturi necesare pentru prima electorală, pe locul III, cu 15,58%, plasându-se legionarii.

> [L]a noi, Parlamentul e emanația guvernului și nu invers, cum ar cere un regim parlamentar,

neschimbarea guvernului ar fi continuarea regimului partidului liberal. [...] În loc să avem două partide cu echipe ministeriale puternice, avem zece partiduțe, expresia paraponiselii şi ambițiilor nemăsurate a unor politicieni mediocri care, în calitate de şefi de partide, au dreptul să aspire la conducerea totală a țării. Sunt partide d-astea foarte pretențioase, care ar fi incapabile să înjghebe o listă ministerială de nume măcar pasabile. De aceea mai ales, partidele acestea se mai-muțăresc a se numi totalitare spre a justifica inexistența unor individualități şi a îndreptăți pe şef să-şi considere drept slugi colaboratorii...[74]

La 28 decembrie 1937, regele îl numeşte pe Octavian Goga prim-ministru, deşi acesta conducea un partid minor, Partidul Național-Creştin, partid extremist, naționalist şi antisemit. Cu asemenea premise şi în contextul evoluțiilor politice extremiste din Germania după venirea lui Adolf Hitler la putere, în 1933, guvernarea carlistă, confruntată tot mai vizibil cu extremismul tineretului grupat în jurul lui Corneliu Zelea Codreanu, a înțeles să încerce soluția radicală a unei dictaturi personale.

Dictatura personală a regelui Carol al II-lea (1938-1940)

Înainte de a-şi instala dictatura personală, Carol al II-lea a şicanat şi a slăbit formaţiunile politice serioase, încredinţându-i apoi sarcina de a forma un nou cabinet poetului Octavian Goga. În asociere cu A.C. Cuza, acesta a devenit, din poetul Transilvaniei înrobite dinainte de 1918 şi din militantul pentru construcţia naţională unitară, un personaj politic cocoţat în fruntea unui guvern-marionetă, bun pentru a înfăptui treburi murdare (epurarea evreilor şi „românizarea" instituţiilor), dar mai ales pentru a pregăti abolirea democraţiei interbelice şi instaurarea autoritarismului buf al suveranului.

Încă în 1922, o personalitate culturală emblematică pentru democratismul ei, cum era Garabet Ibrăileanu, socotea că „ordinea întemeiată chiar pe tiranie trebuie preferată anarhiei. Iar ordinea e acea stare în care eşti prevenit ce trebuie şi ce nu trebuie să faci, în care ştii mai dinainte binele sau răul care va urma, pentru tine, din faptele tale"[75]. Exista deci chiar şi în cugetul celor mai europeniste şi mai libere în gândire spirite ale acelei

perioade o ezitare în a condamna totalitarismul. În fața lipsei de autoritate şi a erodării rapide a guvernelor din ultimii ani, confruntată cu violențele legionare şi cu incapacitatea statului democrat de a le stopa, societatea românească a păstrat o anumită rezervă în fața autoritarismului, sperând că aceasta ar putea fi soluția pentru o viață mai sigură, lipsită de fracturi şi de lipsă de control.

Proclamarea dictaturii regale a lui Carol al II-lea a fost însă interpretată şi altfel, ca o aliniere în mod salutar întârziată la tendința dominantă a epocii, un soi de *aggiornamento* constrâns, nu un act de voluntariat narcisist al suveranului.

> În 1938, România a fost supusă unei dictaturi regale, dar pe atunci în Iugoslavia dictatura dura de nouă ani, iar în Grecia de doi. În plus, regele Carol a neutralizat partidele politice, dar nu le-a distrus; acest lucru avea să se întâmple abia peste zece ani.[76]

Pe de altă parte, în plan intern, lucrurile se vedeau cu totul altfel. După cum notează romancierul Liviu Rebreanu în jurnalul lui, în 12 februarie 1938,

> după căderea [lui Gh.] Tătărescu în alegeri, după aventura guvernului Goga de 44 zile, am ajuns la dictatura regală girată de guvernul cu patriarhul în frunte şi cu şapte foşti prim-miniştri ca sfetnici fără portofoliu. Maniu a refuzat să participe. Prefecți militari. Ziarele nu mai au voie să scrie nimic despre politică, partide etc. Vor deveni toate literare şi sportive. Parlamentul suspendat fără termen.[77]

Peste doar cinci luni, pe 11 august 1938, același autor adăuga:

> Regimul nou încearcă să adopte parte din armele de luptă legionare, mai ales străjeria. Dar polițismul nu poate stârni entuziasm și nici nu poate crea o mistică, încât ceea ce face pare factice. Credința e înlocuită cu lingușirea cea mai plată. Trăim o epocă de lingușire dezgustătoare. [...] Din nenorocire, din pricina executanților, regimul pare șubred, fragil și lumea se așteaptă din zi în zi la schimbări care sau să consolideze direcția actuală, sau să aducă alta.[78]

Așadar, dorind un control politic cât mai deplin asupra țării, dar și o aliniere la glisarea unor state europene înspre regimuri de mână forte, Carol al II-lea a abrogat, ca urmare a unui referendum, vechea constituție (în februarie 1938) și și-a instaurat dictatura personală. Formal, noua constituție (i s-a spus „Constituția Regele Carol al II-lea") păstra separația puterilor în stat, dar de fapt ea privilegia în stat și în politică poziția regelui, care nici până atunci nu dusese lipsă de putere. Lovitura dată de rege partidelor democrate a fost un alt răspuns, tot de pe poziții totalitare, la incapacitatea acestora de a stârpi excesele mișcărilor de extremă dreaptă – mai ales pe cele ale Gărzii de Fier –, în care regele vedea principalul său adversar. Era vorba însă, cu atât mai mult, de o reacție la creșterea popularității legionarilor. Carol al II-lea spera însă, totodată, ca prin preluarea puterii integrale în stat să intre în grațiile lui Hitler și ale Germaniei hitleriste, putere în plină ascensiune în raport cu care România și regele însuși se simțeau în plină pierdere de viteză,

din cauza politicii de până atunci, alături de Franța și Anglia.

Nevoia de garanții externe din partea unei puteri decise să intervină pentru interesele sale, cum se făcea cunoscută Germania, teama moștenită față de URSS și regimul comunist, dezolarea în fața politicii burgheze socotite incoerente și generatoare de corupție, ca și teama de extremismul legionarilor la o parte a populației – mai ales la generația matură și vârstnică și în mod special la țară – au făcut ca unele pături ale populației să nu fie ostile dictaturii regale, socotită soluția de moment cel mai puțin păguboasă. Printre oamenii politici și în rândul elitelor intelectuale, cei care recunoșteau rolul dinastiei în atingerea unor standarde de viață nemaiatinse și cei îngrijorați de criza dinastică dinainte de revenirea în țară a lui Carol al II-lea au întâmpinat favorabil noua formulă adoptată de regalitate, intrând în Frontul Renașterii Naționale. Prin acesta s-a inaugurat prezența unei formațiuni politice unice pe scena politicii românești, formulă totalitară tipică.

Regele participa activ la exersarea celor trei puteri și numai suveranul putea convoca, deschide și dizolva parlamentul. Parlamentul putea iniția numai „legi în interesul obștesc al Statului". Pe plan legislativ, regele sancționa și promulga legile, având drept de veto.

Conform constituției carliste, membrii noului for legislativ făceau parte din Cameră, în calitate de deputați, și din Senat, ca senatori. Ultimii erau numiți de rege, fiind senatori de drept, dar alături de ei erau și senatori aleși (prin scrutin uninominal). În schimb, deputații erau aleși pe o durată de șase ani de către cetățenii români care îndeplineau următoarele condiții: să aibă măcar o

educație minimală (scris-citit), să aibă 30 de ani împliniți, să nu iasă în afara legii, să muncească efectiv într-una dintre ramurile economiei țării.

Carol al II-lea a imitat modelul italian mussolinian, creând breslele de lucrători în scopul organizării corporatiste a statului român, într-o viziune economică teoretizată de apropiatul lui, Mihail Manoilescu. El a încercat şi o reformă administrativă, renunțând la județe şi creând zece ținuturi, conduse de rezidenți regali. Astfel, putea exercita un control mai puternic asupra administrației locale. În decembrie 1938, a înființat „Straja Țării", după modelul tineretului hitlerist (dar cu asemănări şi cu cercetăşia americană), încercând astfel să sustragă de sub influența legionară tineretul, apropiindu-l de regimul lui politic.

Încercând să îşi subordoneze puterea judecătorească, regele a suprimat inamovibilitatea judecătorilor.

Pe plan politic, a încercat să împiedice ascensiunea Gărzii de Fier, o organizație de extremă dreaptă, ultranațională, ortodoxistă şi antisemită, arestându-i liderii şi ordonând asasinarea în temniță a Căpitanului acesteia, Corneliu Zelea Codreanu (noiembrie 1938). Membrii organizației au ripostat în aceeaşi notă, un comando legionar condus de Miți Dumitrescu asasinându-l pe ministrul Armand Călinescu (21 septembrie 1939). Atmosfera de mari tensiuni şi confruntări politice, populată de figuri controversate şi ambigue, răzbate cu pregnanță şi cu exemplară luciditate din romanul *Gorila*, al lui Liviu Rebreanu. Animalul din titlu îl întruchipează metaforic pe militantul totalitar, fanatic; acelaşi pe care, în anii postbelici, teatrul lui Eugène Ionesco îl desemna drept rinocer (în piesa *Rinocerii*). Anii de trecere de la

democrația burgheză la dictaturile interbelice și apoi la intrarea României în războiul mondial au fost evocați sintetic și în romanele lui Mircea Eliade. În timp ce *Huliganii* surprindea zbaterea tinerilor intelectuali între tendințele ideologice și estetico-filosofice ale acelor decenii, urmărind periplul eroilor săi, romanul postbelic *Noaptea de Sânziene* trecea în revistă succesiunea schimbărilor din viața publică românească.

În paralel cu reprimarea extremismului gardist, regele și guvernul său se conformau însă, în august 1940, tendinței extremiste de dreapta, guvernul Ion Gigurtu emițând – conform programului de guvernare adoptat cu puțin înainte – un decret-lege care îi discrimina pe evrei. Aceștia erau împărțiți în trei categorii: cei care luptaseră în armata română și care beneficiau de toate drepturile (dar nu și de cel de a cumpăra pământ la țară sau de a urma o carieră militară), cei stabiliți în România după decembrie 1918 și, în fine, toți ceilalți evrei. Drepturile ultimelor două categorii erau îngrădite considerabil, aceștia nemaiputând fi funcționari, fiind excluși din consiliile de administrație, nemaiavând dreptul de a conduce cinematografe ori edituri și interzicându-li-se comerțul rural. Curând, la distanță de zile, a fost interzisă și căsătoria românilor cu evreice (ori viceversa). Diplomatul francez H. Spitzmuller scria însă că

> formularea nesatisfăcătoare a decretului și lipsa de precizie a drepturilor refuzate evreilor dau de înțeles cum vor fi aplicate dispozițiile respective, la fel ca atâtea altele în România, și că arbitrarul și bacșișul vor juca un rol mai important decât textul decretului însuși.[79]

În aceste împrejurări şi-au pierdut cetăţenia 225 222 de evrei (aproximativ o treime dintre cei verificaţi), printr-o lege pregătită şi pusă în aplicare de către guvernul Goga-Cuza şi de acela al patriarhului Miron Cristea.

Carol al II-lea a fost un rege cu un profil complex, alternând mari calităţi cu mari defecte. A fost un om profund interesat de cultură, sprijinind creaţia artistică autohtonă şi promovând-o, înfiinţând în acest sens fundaţiile regale care îi purtau numele. A dezvoltat şi industria grea, fiind interesat şi în profituri personale de pe urma ei. A socotit iubirea mai importantă în viaţa lui decât datoria monarhică, fiind unicul rege din istorie care şi-a părăsit de două ori tronul pentru a alerga după câte o femeie. Filosoful Nae Ionescu, fost prieten cu el, vedea în rege, pe când se îndepărtase de el, un „monarh curvar şi speculant, pus pe căpătuială".

În acele împrejurări, România a jucat un rol-cheie în desfăşurarea războiului. România regelui Carol al II-lea le-a permis forţelor poloneze învinse (trupe şi aviatori) să tranziteze România pentru a continua lupta împotriva Germaniei. Astfel, polonezii au părăsit pe mare România în direcţia Orientului Mijlociu. Forţele poloneze au jucat în vara lui 1940 un rol important în apărarea aeriană a Londrei şi a Angliei: Winston Churchill a afirmat, referindu-se la aviatori, că „în istoria umanităţii, niciodată un număr atât de mare de oameni nu şi-au datorat supravieţuirea unui număr atât de mic de luptători". Soldaţii polonezi, deşi erau depeizaţi, au fost vreme de patru ani combatanţi alături de Aliaţi pe frontul din vest.

România dictaturii regale a cunoscut o apoteoză istoriografică. Începând cu 1938, istoricul Constantin C. Giurescu şi-a publicat sinteza de istoria românilor în trei

volume, stârnind spiritul de competiție al fostului lui profesor, Nicolae Iorga, care a început să dea la iveală sinteza lui de *Istoria românilor,* în zece volume. Împreună, cele două lucrări au marcat un moment de maturitate al istoriei naționale, încercarea de a trata la nivelul informației la zi, cu cât mai multă claritate, trecutul românesc, în cazul lui Giurescu, şi cuprinderea epopeică, cu o abundență de detalii şi de surprinzătoare interpretări, a materialului cunoscut despre trecut, într-o viziune aluvionară şi gigantescă, în cazul lui Iorga. Era un bilanț care însemna nu doar o nouă jalonare a conştiinței valorii trecutului românilor, ci şi imprimarea asupra lui a unei mărci menite să sugereze caracterul major al participării româneşti la istoria europeană.

Apoteoza carlistă, încununată şi de marile sinteze istorice, nu a durat însă. În contextul situației politice internaționale grave din 1939, în 27 martie s-a încheiat – după cum nota Nicolae Iorga în jurnalul său – „catastrofalul tratat cu germanii, care iau conducerea economiei naționale româneşti pentru folosul lor, cu mituirea noastră”[80]. Practic, din acea clipă, orice politică de independență a țării înceta, România devenind un satelit al Germaniei naziste. Aceasta nu a scutit-o de alte pierderi, nu mai puțin catastrofale, care au survenit mai cu seamă după capitularea Franței. A urmat izolarea internațională a României. În 26 iunie, odată cu ultimatumul sovietic de cedare a Basarabiei şi imediat după aceea, când Bulgaria a preluat Cadrilaterul (Dobrogea de Sud, obținută de România prin Pacea de la Bucureşti, în 1913), s-a profilat o criză uriaşă care şi-a atins apogeul odată cu Dictatul de la Viena, când României i s-a luat nord-vestul Transilvaniei. În valul de revoltă care găsea

În el principalul vinovat, Carol al II-lea a fost obligat să abdice (6 septembrie 1940). Era prima oară după Cuza Vodă, în istoria modernă a românilor, când abdicarea silită a suveranului era socotită oportună de oligarhia politică. De astă dată însă, nu doar oligarhia consimțea la cele petrecute, căci situația era deosebit de gravă, statul român însuşi fiind amenințat cu dispariția. Ezitant în a se alinia fără rezerve, prin numirea unui guvern pronazist, la cerințele Germaniei, regele Carol jucase o carte care condusese la adâncirea crizei României, aducându-şi țara în pragul colapsului. Puterea îi rămânea generalului Ion Antonescu, care a format un guvern alături de legionari (15 septembrie 1940), proclamând Statul Național-Legionar.

Pierderile teritoriale ale României din vara anului 1940

Încă din 1920, Garabet Ibrăileanu observa că „...lumea a ieşit din război mai militaristă decât a intrat". El făcea şi o profeţie sarcastic-amară: „Omenirea viitoare, morală şi fericită, se va răsfăţa senină pe un piedestal de crime mai înalt decât Himalaya"[81]. Evenimentele din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial l-au confirmat, tot aşa cum urmau să o facă şi cele din timpul stalinismului.

Finalul guvernării carliste a surprins România într-o situaţie internaţională comparabilă cu cea mai gravă criză din istoria Moldovei: invadarea acesteia, simultan, de către oştile turceşti ale lui Soliman Cuceritoriul, de către armata polonă şi de către tătari (1538), de pe urma acestei conjuncturi rezultând pierderi teritoriale (ieşirile la mare ale ţării). De astă dată, ultimatumul din 27 iunie 1940 al URSS răpea României Mari Basarabia şi nordul Bucovinei (inclusiv ţinutul Herţa din judeţul Dorohoi), ultimul nemaifiind niciodată în trecut încorporat Rusiei. În paragraful introductiv al notei înmânate guvernului român se spunea că „în anul 1918, România,

folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desfăcut de la Uniunea Sovietică (Rusia) o parte din teritoriul ei, Basarabia, călcând prin aceasta unitatea seculară a Basarabiei – populată în principal cu ucraineni – cu Republica Sovietică Ucraineană". Cel mai potrivit răspuns îl dăduse însă cu anticipație criticul Garabet Ibrăileanu, încă din 1920: „Noi n-am luat lucrul altuia, noi am luat ceea ce ne fusese răpit ori ceea ce pe nedrept nu era al nostru"[82].

Foarte gravă era şi pierderea nord-vestului Transilvaniei, a Crişanei de Nord şi a Maramureşului în favoarea Ungariei horthyste, prin arbitrajul cunoscut ca Dictatul de la Viena (30 august 1940).

Asigurând puterile occidentale că prin cedarea paşnică a sudului Dobrogei de către România ar adera la Înțelegerea Balcanică, obținând şi sprijinul Moscovei care sugera revendicarea de către bulgari a toată Dobrogea, pentru a se crea o frontieră sovieto-bulgară comună (izolând România de Marea Neagră), Bulgaria s-a aliniat, până la urmă, cu mare putere de adaptare, politicii germane. Astfel, ea a pregătit cu succes obținerea fără împotrivire armată a teritoriului dorit. Prin convenția încheiată cu Bulgaria la Craiova pe 7 septembrie 1940, România a pierdut şi Cadrilaterul.

În urma acestor cedări teritoriale, suprafața țării a fost redusă cu 100 293 km² (31,4%), rămânând de 194 756 km² (adică 68,6%) din teritoriul recunoscut ei prin Pacea de la Versailles.

Potrivit lui Anton Golopenția, la 1 ianuarie 1940, populația României rămase acasă era de 13 252 594 de cetățeni, 84,8% declarându-se români. „În teritoriile desprinse din România Mare, jumătate din populație era

românească. [...] Desprinderile de teritoriu românesc în 1940 au trecut o dată şi jumătate mai mulţi români sub stăpânire străină decât au scos neromâni de sub stăpânire românească."[83]

Încă din 23 septembrie 1938, Liviu Rebreanu observase că se fac „pretutindeni pregătiri interne de război. La noi nu s-a făcut încă nimic deosebit. De altfel, noi suntem într-o situaţie cum nu se poate mai încurcată. Aliaţi cu cehii împotriva ungurilor şi cu polonezii contra ruşilor. Polonia e în lagărul german [...]. Ce facem?"[84] Incapacitatea forţelor politice care sprijineau regimul de dictatură personală al lui Carol al II-lea de a găsi soluţii la criză, paralizia politică în faţa noii situaţii create, absenţa unei riposte în faţa tentativelor anexioniste care duseseră la pierderile teritoriale şi dizolvarea, într-o singură vară, a României Mari au creat o presiune de jos în sus asupra monarhiei, determinând grabnica abdicare a regelui. La 6 septembrie, acesta a dat curs cererii generalului Ion Antonescu, omul providenţial adus în situaţia de a forma noul guvern al României ciuntite, şi a abdicat, părăsind ţara o zi mai târziu. Tot atunci, ca urmare a faptului că, în noua conjunctură, Bulgaria forţa, şi ea, retrocedarea Cadrilaterului, adică a celor patru judeţe de sud ale Dobrogei, pe care România le obţinuse în 1913 prin Pacea de la Bucureşti, în urma arbitrării de către ea însăşi a războaielor balcanice, pe 7 septembrie se semna la Craiova noul tratat care consimţea revenirea Cadrilaterului la Bulgaria. În total, România pierdea o treime din suprafaţă şi o populaţie de aproape 7 milioane de locuitori. Moştenirea generaţiei anterioare, a statului român unificat în toamna târzie şi iarna anului 1918, devenea – după numai două decenii – o amintire, fiind risipită.

În *Memoriile* sale publicate postum, țărănistul Zaharia Boilă evocă reacția de la vârful monarhiei în momentul cedării Basarabiei, așa cum i-a povestit-o unul dintre demnitari, istoricul Silviu Dragomir:

> În consiliul de miniştri, unde s-a discutat şi s-a acceptat ultimatumul sovietic, după ce Tătărescu şi-a prezentat demisia, la plecarea miniştrilor, regele i s-a adresat ministrului de finanțe, Mitiță Constantinescu:
> – Mitiță, rămâi, că am ceva să-ți spun.
> Noi, ceilalți miniştri [...] am privit unul la altul, ne-am oprit în foaierul Palatului, deoarece eram curioşi ce a putut să-i spună regele lui Mitiță? [...] Peste puțin timp, a apărut Mitiță între noi şi s-a dezlegat enigma. Colegul nostru, de acum fostul ministru de finanțe, ne-a spus:
> – Regele mi-a cerut următoarele: „Apropos, Mitiță, să-ți baţi capul cum m-aş putea despăgubi în urma pierderii fabricilor mele de zahăr din Basarabia. [...] Ai putea eventual la repezeală să vii cu un decret – adică cu un contract de cumpărare pe seama statului – *antedatat*".[85]

În schimb, corespondența lui Mircea Eliade din Lisabona, unde făcea parte din personalul diplomatic, cu un savant portughez, un an şi ceva după pierderile teritoriale din a doua parte a lui 1940, surprinde tragedia românească aşa cum era trăită pe atunci de cetățenii din țară:

> Noi, românii, cunoaştem foarte bine atât paradisul roşu, cât şi consecințele alianței dintre comunism şi democrația care gândeşte conform ordinii stabilite. Suntem inoculați împotriva manevrelor

> criptocomuniste; ştim foarte bine, după 22 iunie 1941, că victoria democraţiilor va fi, în realitate, victoria comunismului şi că acum nu există posibilitatea de a distinge între bolşevismul care distruge o naţiune în douăzeci şi patru de ore şi democraţia care o suprimă în câţiva ani. Din nefericire însă, această tristă experienţă românească, această experienţă care a costat biata mea ţară atâta sânge şi atâtea ruine (distrugerea „ştiinţifică" a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord: 180 000 de case arse, 1 250 de biserici şi mânăstiri dinamitate, 75 000 de oameni asasinaţi, peste 20 000 de femei şi chiar fetiţe violate şi masacrate, circa 300 000 de cetăţeni români deportaţi dincolo de Bug etc.), din nefericire, această experienţă a latinităţii orientale nu a servit la nimic pentru latinitatea occidentală.[86]

Adevărurile crude consemnate de tânărul diplomat nu erau prin nimic exagerate şi vădeau o clară capacitate de a înţelege viitorul imediat.

Statul naţional-legionar (1940-1941)

Încă din primăvara anului 1940, regele îşi dăduse seama că represiunea antilegionară nu mai putea continua cu sorţi de izbândă, astfel încât trecuse la o „destindere", renunţând la calificarea Grăzii de Fier ca „mişcare subversivă" şi preferând să o coopteze la guvernare (în guvernul lui Gheorghe Tătărescu şi în cel condus de Ion Gigurtu) ca deţinătoare de ministere. Odată cu integrarea legionarilor în viaţa de stat, autorităţile au desfiinţat lagărele şi i-au amnistiat pe legionarii arestaţi. Apoi, sub presiunea germană, guvernul Tătărescu a fost remaniat, în el fiind inclus Horia Sima, căpetenia gardiştilor, ca ministru secretar de stat la Educaţie. În noul guvern, condus de Ion Gigurtu, numărul legionarilor a crescut la trei. Cu toate aceste eforturi carliste, reorientarea României către Germania se dovedea prea înceată, ezitantă, iar regimul dictaturii regale insuficient de autoritar pentru gusturile germane.[87]

Criza politică acută care dusese la dezmembrarea statului şi la reducerea sa teritorială drastică solicita măsuri decise şi acţiuni rapide. Vârfurile politice ale momentului au socotit că recuperarea teritoriilor pierdute şi păstrarea pe

hartă a României erau prioritățile din politica externă a acelui moment şi că atingerea acestor scopuri se putea obține numai prin recursul la măsuri politice de excepție. S-a crezut astfel că salvarea poate veni doar de la un comandant militar decis, cu un atașament patriotic necondiționat, şi de la forțe politice care puneau pe primul plan existența şi perpetuarea națiunii române. Totodată, în acele momente de mare pericol pentru statul român, era imperios ca la cârma statului să ajungă un om acceptat şi socotit de încredere de către cancelaria de la Berlin. Nu este astfel de mirare că s-a recurs la „salvatorul patriei", Ion Antonescu, general de carieră cu un trecut demn şi cu poziții politice ferme, care nu se temuse în trecut să fie în dezacord cu Carol al II-lea, fiind demis de acesta din funcția de ministru în guvernul Goga Cuza şi trimis în domiciliu forțat la Mănăstirea Bistrița şi care, deşi fusese atașat militar în Franța şi în Marea Britanie în anii 1920, se dovedea a fi un filogerman.

Manifestările publice din toată țara, inițiate de țărăniști şi protestând față de pierderile teritoriale, au fost reorientate repede de către legionari împotriva lui Carol al II-lea, care au apărut astfel în prim-planul politicii. Dezastrul politic era interpretat de populație, sub impulsul propagandei de extremă dreaptă, ca o apoteoză a corupției presupuse de cadrele democratice ale vieții publice şi ca un rezultat direct al lipsei de integritate morală a persoanelor din viața politică, a liderilor partidelor. Garda de Fier propunea, prin urmare, o revoluție etică, înlăturarea „putregaiului" din stat şi de la conducerea partidelor, o asanare cu mijloace forte. Decis, la rândul lui, să ia măsuri radicale împotriva dezastrului, Ion Antonescu a încălcat promisiunea de a forma un guvern de uniune națională şi, izbindu-se de refuzul partidelor

politice burgheze de a se alinia unei tendințe xenofobe și extrem antisemite, s-a aliat cu legionarii, aducându-i la conducere la 14 septembrie 1940 și proclamând România „stat național-legionar", adică *național-creștin și totalitar*. Nu este mai puțin adevărat că, în acea clipă, Garda de Fier, ca formațiune care avea o componență majoritar țărănă și care, totodată, era singura formațiune politică ce nu se temuse de Carol al II-lea și nu putuse fi învinsă de acesta nici prin represiune drastică, era pe plan extern cea mai agreată mișcare politică de Hitler.

De fapt, Ion Antonescu dorea un regim autoritar și un stat național-totalitar. Dar noul regim, instaurat pe fondul marilor manifestații din țară împotriva cedării Transilvaniei, nu putea fi decât unul de tranziție, provizoriu. Având poli de putere, atât capul armatei, cât și șeful Legiunii l-au considerat ca atare, fiecare așteptând momentul prielnic pentru a tranșa situația. Pregătind țara pentru război, Antonescu guverna, de circumstanță, împreună cu legionarii, așteptând ca aceștia să se compromită, spre a se dispensa de ei. La rândul lor, deși beneficiau de simpatia populației, legionarii nu puteau accede singuri la cârma țării, fiind priviți cu bunăvoință de Al Treilea Reich, dar nebeneficiind concret de sprijinul angajant și decis al Germaniei.

Pe acest fond, principala inovație instituțională la nivelul statului a fost apariția Conducătorului Statului, care funcționa însă tot în cadre monarhice, fără abolirea formală a regalității. Cum însă noul rege, Mihai I, era foarte tânăr, el îndeplinea un rol de operetă pe lângă Conducător, care era Ion Antonescu însuși.

Noul guvern îl avea vicepreședinte pe liderul legionarilor, Horia Sima, iar dictatura de tip nou – alianță între

vârfurile armatei şi cea mai feroce mişcare politică de extremă dreaptă din România interbelică, susţinută şi de vârfurile Bisericii Ortodoxe –, dobândea o coloratură radicală prin rolul central acordat forţelor armate şi organizaţiilor paramilitare ale Gărzii de Fier. Antonescu a preluat ministerele ce reprezentau armata, justiţia, finanţele şi serviciile secrete (acestea din urmă conduse acum de Eugen Cristescu), împiedicând acumularea de autoritate pe seama legionarilor şi încercând să păstreze pârghiile cele mai importante ale puterii în mâna sa, deşi fără legionari nu ar fi putut guverna, întrucât el nu era un lider politic şi nu avea sprijin politic intern. În seama legionarilor a fost lăsată administrarea ţării: prefecturile.

Dictatura legionară şi militară a lui Ion Antonescu şi Horia Sima s-a dezvăluit cu promptitudine ca un efort radical de a-i elimina pe cei socotiţi nocivi – în raport cu doctrina extremistă –, acuzaţi că ar fi dus la disoluţia statului român: în primul rând politicienii burghezi calificaţi ca necinstiţi şi vinovaţi faţă de fostul şef al legionarilor, Corneliu Zelea Codreanu, asasinat în închisoare de oamenii lui Carol al II-lea, apoi militanţii comunişti şi evreimea, în ansamblul ei. Astfel, de la mijlocul lunii septembrie 1940 şi până în ianuarie 1941, în loc să se caute soluţii practice la noul impas generalizat – economia ţării intrase în declin accelerat odată cu eliminarea evreilor din funcţiile economice pe care le îndeplineau (bancheri, comercianţi, ingineri etc.), criteriul etnic şi rasial în numirea succesorilor acestora neţinând seama de competenţă şi de performanţa personală –, legionarii s-au răzbunat pe adversarii lor politici, executându-i pe câţiva dintre politicienii marcanţi dintre războaie (printre ei, Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu) şi au organizat

acțiuni de lichidare a evreilor, instituind jafuri şi pogromuri. În noaptea de 26 spre 27 noiembrie 1940, în închisoarea Jilava, legionarii au ucis 64 de foşti demnitari. Nu degeaba scria Mircea Eliade, cu regret, într-o epistolă către un prieten: „În 1938 am aderat la Garda de Fier pentru memoria lui Moța, ca să văd în 1940 o gardă condusă de haiduci, haimanale şi semidocți compromițând până şi amintirea idealului lui Moța...".[88]

În timpul guvernării comune a lui Antonescu cu legionarii, în loc să fie stârpită, corupția a atins noi culmi, legea a fost aplicată selectiv şi arbitrar, iar drepturile omului au fost grav ştirbite. Această deteriorare şi mai gravă a situației s-a datorat accentuării fluidității cadrului general de viață. S-a ajuns aici ca o consecință a competiției pentru autoritate şi putere publică dintre legionari şi vârfurile armatei.

Recurgând la metodele verificate în Germania de trupele paramilitare naziste SA şi SD, legionarii au recurs la tehnici destabilizatoare, precum semănarea terorii şi haosului, descinderile în forță, maltratările, sechestrările de persoane, arestările ilegale, tortura şi asasinatele. Faptele petrecute între 1 octombrie şi 9 decembrie 1940 în 39 de localități au inclus asasinate, devastări de temple şi sinagogi, sechestrări de clădiri comunitare, cazuri de arestări, maltratări şi schingiuiri, evacuări din locuințe, izgoniri din localități, confiscări de averi, presiuni şi violențe pentru cedări de magazine şi locuințe la prețuri derizorii sau chiar fără plată (Lya Benjamin).

Pe la mijlocul lunii ianuarie 1941 devenise limpede că o confruntare între partenerii la guvernare era inevitabilă. În condițiile războiului, armata nu mai voia să asculte de politicienii extremişti de la putere, socotind că venise timpul să dea o lovitură de stat militară şi să intre în războiul

antisovietic pentru a recupera, măcar în parte, teritoriile pierdute. Datorită acestui fapt, pentru a se asigura de sprijinul lui Hitler în iminenta lui tentativă de a-i înlătura pe legionari de la putere şi pentru a dobândi autoritatea personală absolută în stat, Antonescu a mers pe 14 ianuarie la Berlin. Rezultatul a fost că deja, în aceeaşi zi, România a încetat să mai fie numită stat naţional-legionar şi orice activitate politică internă a fost interzisă.

Răspunsul legionarilor a fost înteţirea dezordinilor, care au culminat cu pogromul de la Bucureşti şi cu molestarea unora dintre soldaţii români. Pe 21 ianuarie, legionarii au luat iniţiativa de a ocupa principalele instituţii ale statului şi de a-l înlătura de la putere pe Ion Antonescu, asumând întreaga guvernare de unii singuri. Tulburările, atacurile asupra evreilor şi a cartierelor şi imobilelor unde aceştia locuiau au culminat în aceste zile, nu doar în Bucureşti, ci şi în alte oraşe ale ţării, dezvăluind intenţia declanşării unei dinamici teroriste în întreaga ţară. Numită „rebeliune" de propaganda antonesciană şi, pe urmele ei, şi de istoriografia română ulterioară, această răfuială între partenerii la guvernare a fost doar o nouă încercare, foarte gravă, de puci menită să răstoarne coabitarea dintre militari şi legionari, lăsându-i doar pe ultimii la putere, asigurându-i lui Ion Antonescu supremaţia în ţară şi permiţându-i să stabilizeze România, fie şi într-o manieră totalitară. Episodul tentativei legionare de înlăturare a militarilor de la comanda ţării se contura, totodată, ca o tentativă de lovitură de stat. Confruntările în care s-a angajat armata împotriva civililor înarmaţi ce executau directivele lui Horia Sima a dat însă câştig de cauză forţei militare pe care se baza generalul. La cârma ţării rămânea pe mai departe Ion Antonescu, autoproclamatul Conducător al României.

Dictatura militaristă personală a lui Antonescu şi războiul antisovietic

Noul regim era continuarea firească şi simplificată a celui dinainte, cu diferența că Ion Antonescu dobândea acum legitimitatea suplimentară a restauratorului ordinii în raport cu haosul din ultimele luni, deşi, prin alierea cu legionarii, avusese partea sa de răspundere în generarea acestuia. În plus, excelentele sale relații personale cu Hitler – şi prin urmare cu Germania nazistă – îi asigurau un plus de legitimitate, de astă dată pragmatică, făcând din el un prețios aliat al expansionismului german în Răsărit.[89]

Idealul refacerii unității statale grav deteriorate a României, sincer în cazul lui Antonescu şi consonant cu ceea ce doreau majoritatea românilor, îi asigura, în plus, un masiv suport popular, în pofida multiplelor şi gravelor abateri de la rigorile unei vieți neîngrădite şi sigure în România. În ochii populației țării, asigurarea perpetuării pe mai departe a statului român, amenințat din toate părțile – inclusiv de Germania aliată – cu extincția, era pe atunci prioritatea politică absolută.

De fapt, Ion Antonescu s-a sprijinit aproape exclusiv, în interiorul țării, pe armata română și pe cadrele ei superioare, ajustate după gustul dictatorului, prin epurări masive la nivelul ei superior (până în 1941 erau astfel înlăturate din rândul cadrelor militare situate în posturi de conducere circa 180 de persoane, în general legionari sau cu simpatii pentru Garda de Fier). Era o contrazicere flagrantă a adevărului afirmat de elitele democrate ale țării încă în urmă cu două decenii când, de pildă, criticul literar Garabet Ibrăileanu, o personalitate semnificativă a intelectualității române, scria: „... *singura* (*subl. G.I.*) cale pe care putem ajunge la supremația românilor asupra populațiilor din statul nostru numite «minorități etnice» trebuie să fie superioritatea noastră *culturală*"[90].

Politica antonesciană a continuat și linia politică inaugurată în timpul guvernării Goga-Cuza și al dictaturii regale prin legile rasiale adoptate atunci cu scopul explicit de a limita libera activitate economică și deplinul drept de manifestare socială și politică ale evreilor. „Românizarea" întreprinderilor, continuată de spargerile de magazine și hărțuirea întreprinzătorilor evrei din timpul statului național-legionar și al așa-numitei rebeliuni, a fost dusă mai departe, într-o manieră mai radicală, prin pogromul de la Iași, din 27-29 iunie 1941. Istoricul Tony Judt remarca faptul că

> România a fost singura țară neaflată sub ocupație germană care a urmat politica „soluției finale" a naziștilor, pas cu pas, de la măsurile din legislație până la exproprieri, deportări și exterminare în masă. [...] Planul de a scăpa de evrei a fost intim legat de dorința mai veche de a „româniza" țara, într-un mod care nu

poate fi aplicat descrierii antisemitismului din nicio altă parte a regiunii.[91]

Germania nazistă nu a desființat România ca stat, dar a deposedat-o de o treime din teritoriu și din populație, cum bine observa Andrei Brezianu.[92]

Divorțul dintre legiune și cercurile militare antonesciene, precum și începutul războiului românilor de recuperare a Basarabiei au fost cu forță epică surprinse, dintr-o perspectivă națională, de prozatorul Marin Preda în romanul său neterminat *Delirul*. Din perspectiva militantismului comunist însă, același moment istoric făcuse obiectul, către finalul anilor 1950, unuia dintre fluviile epice din *Colecția de biografii*, romanul epopeic nefinalizat al lui Petru Dumitriu. Pentru interpretarea acestei decizii într-o perspectivă mai largă, a derulării conflagrației înseși, sunt de reținut cuvintele diplomatului român de la legația de la Londra, Mircea Eliade: „Pierderea Basarabiei – care a fost primită aici [la Londra] cu satisfacție – m-a copleșit. Se spera mult aici într-un front alternativ, și faptul că nu l-am creat noi a provocat o teribilă furie împotriva României"[93]. Miza recuperării Basarabiei era deci nu doar națională, actul politico-militar respectiv interesând ambele tabere beligerante. „Noi, care am suportat teroarea comunistă timp de un an în Basarabia și în Bucovina de Nord...", scria Mircea Eliade la 2 iulie 1941[94], subliniind miza ideologică a participării României la războiul antisovietic. Tot el vorbea despre „semnificația europeană a războiului nostru împotriva comunismului".[95]

Pe 22 iunie 1941, aliatul român al lui Hitler începea campania de recuperare a Basarabiei, vorbind despre „războiul sfânt, anticomunist, drept și național", armata

trecând Prutul şi alăturându-se efortului maşinii de război germane pentru înfrângerea Uniunii Sovietice. Până la sfârşitul aceleiaşi luni, Basarabia şi Bucovina de Nord erau recuperate, dar Antonescu – autoproclamat acum mareşal – a refuzat solicitările politicienilor de a opri înaintarea. Conştient că ar fi pierdut sprijinul unei Germanii naziste în plin apogeu al puterii sale, el ştia că o asemenea decizie ar fi compromis efortul de a readuce teritoriile româneşti, smulse de URSS cu câteva luni înainte, înapoi în interiorul statului român. Totodată, deşi cazul finlandez al mareşalului Mannerheim, care şi-a apărat ţara împotriva agresiunii URSS fără a duce războiul în afara fruntariilor ei, arată că s-ar fi putut şi altfel, nu este sigur că România, expusă din mai multe părţi atacurilor vecinilor ostili, ar fi putut face faţă în acelaşi mod situaţiei configurate pe teren. Gravitatea contextului internaţional şi situaţia precară a României în acel moment l-au determinat pe mareşalul Ion Antonescu să angajeze armata română în efortul expansionist al aliatului său mult mai puternic, încercând să folosească ofensiva germană împotriva acestuia ca pe o ocazie fericită de a lupta pentru înlăturarea urmărilor raptului teritorial din vara anului 1940 măcar în partea răsăriteană a ţării.

Tradiţia antirusă şi antisovietică românească şi legitimarea antonescianismului

Legitimată prin ciopârţirea nord-estului României de către Stalin şi ministrul lui, Molotov, din iunie 1940, campania României împotriva URSS, desfăşurată în ambianţa mai generală a confruntării dintre armatele Germaniei naziste şi cele ale imperiului sovietic totalitar al lui Stalin, a ataşat regimul de dictatură militarist autohton ofensivei nazisto-fascisto-horthyste în Europa de Răsărit. Prin aceasta, ca şi prin acte de devotament personale, Ion Antonescu s-a asociat viziunii politice mai generale a extremei drepte europene şi, în special, germane, aderând la teoria spaţiului vital, la practici antisemite instituţionalizate şi teoretizând o atitudine românească antislavă.

Pentru toate aceste atitudini existau însă nu doar influenţe occidentale, ci şi tradiţii proprii românilor. Germanofilia, cu precursori clasici, precum Ioan Slavici şi P.P. Carp, înţeleasă ca soluţie în faţa ameninţării ruse, şi-a avut exponenţii în întreaga perioadă anterioară,

începând cu aducerea dinastiei Hohenzollern pe tron şi cu înfrângerea Franţei în războiul franco-prusac (1871). În acest cadru, teoria germană a spaţiului vital a întâlnit pe sol românesc teorii consonante referitoare la interpretarea exclusivistă a spaţialităţii fostei Dacii ca teritoriu originar al românilor şi un determinism geografic de nediscutat. Ultranaţionalismul secolului al XIX-lea – de la Hasdeu şi Eminescu la Nicolae Iorga şi A.C. Cuza – a primit noi impulsuri în ultimul deceniu interbelic, ajungând să dicteze modificări de legi în consens cu măsurile antidemocrate din anumite ţări ale Occidentului. În fine, antislavismul – iraţional, în condiţiile în care limba şi cultura română conţin înrudiri cu limbile şi civilizaţia slavilor – a exacerbat nu numai apartenenţa la latinitate şi la Occident, ci a fost şi un reflex al „naţionalizării" apartenenţei la ortodoxie a românilor, legătură religioasă care, în loc să fie descifrată în spiritul tradiţiei, ca un liant cu celelalte popoare de aceeaşi credinţă (grecii, sârbii, bulgarii, nu doar ruşii), a fost interpretată ideologic mai ales ca semn distinctiv şi caracteristică identitară naţională (Nichifor Crainic, Nae Ionescu). Într-un fel, interpretarea „naţionalistă" a credinţei răsăritene, în condiţiile autodefinirii identitare a românilor în termeni etnolingvistici şi culturali, nu putea evita marcarea distinctă a propriei ortodoxii în raport cu cea a coreligionarilor. Într-un moment istoric când majoritatea populaţiei româneşti era formată din ţărani şi trăia în comunităţi săteşti încă autarhice, urmând adeseori sfaturile preotului satului, şi într-un timp când tânăra elită se spiritualiza, ca protest la materialismul, pozitivismul şi pragmatismul de sorginte occidentală, numai astfel se putea evita tentativa acestora de a-i „scufunda" pe români în marea populaţiilor

de origine slavă din regiune. Intelectualitatea laică şi democrată nu a izbutit, în pofida unor tentative meritorii, să construiască o altă formulă de mare impact la poporul prea puţin educat şi deci străin de ideologii mai abstracte şi de conceptualizări ce solicitau mai puţină empatie.

O adevărată carte de căpătâi pentru radicalismul naţionalist şi idealismul mesianic românesc s-a dovedit eseul *Schimbarea la faţă a României* (1936), scris cu fervoare de tânărul filosof E. M. Cioran – discipol al lui Nae Ionescu – pe când avea doar 24 de ani. În acest volum, autorul îşi punea problema necesităţii ca România să iasă din minoratul cultural şi civilizaţional, afirmându-se cu putere şi strălucire pe plan universal. Nu scapă nimănui consonanţa acestui proiect ambiţios, pe de o parte, cu dorinţa tinerei generaţii româneşti interbelice de a străluci pe orbita universalului (aşa cum o exprimase, în 1927, Mircea Eliade în serialul eseistic *Itinerariu spiritual*), iar pe de altă parte cu formularea lui Corneliu Zelea Codreanu despre o Românie care să strălucească „ca soarele de pe cer" (acelaşi Eliade, o folosea autoironic şi nostalgic, în acelaşi timp, pe când era în Portugalia, în 1941, spunând că „nu vreau să plec [...] în niciun caz înainte de a face numele României firesc ca al soarelui"). Cioran visa la „o Românie cu populaţia Chinei şi destinul Franţei". El era de părere că „precum un popor tinde să devină naţiune, aşa naţiunea tinde să devină mare putere". Un proiect expansionist, aşadar, o utopie imperialistă care însă s-a dovedit că nu era o simplă himeră filosofică, ci a prins contur odată cu asocierea României grav ciuntite a lui Ion Antonescu la proiectul ofensiv al Germaniei hitleriste. Căci, după tânărul Cioran, „pentru ca un neam să-şi deschidă drum în lume, toate mijloacele sunt justificate".

Având în sprijin astfel de tendințe din dezbaterea de idei românească, Ion Antonescu a cucerit relativ ușor adeziunea unei părți substanțiale a populației la proiectul său, mai cu seamă că se erija astfel în postura de salvator al patriei în pericol, răspunzând unei mari frustrări și venind în întâmpinarea unui acut orizont de așteptare. În plus, el era cel care restaurase ordinea în fața haosului declanșat de legionari, chiar dacă acea ordine însemna cenzură, interzicerea pe mai departe a activității politice de partid, pedepsirea exemplară a adversarilor și dictatul, inclusiv în economie.

Mircea Eliade vorbea despre „patetica situație a micii, dar eroicei mele națiuni"[96] și detalia:

> Trăim – noi, creștinii, europenii, adevărații europeni – un moment grav. [...] Mă întreb dacă nu cumva trecem printr-o criză spirituală care va fi începutul sfârșitului nostru. Foarte puțini văd adevăratul pericol, singurul pericol care amenință nu numai Europa, ci chiar istoria, fiindcă roșii vor să distrugă totul pentru a începe o nouă etapă în viața omenirii, după ce se vor fi întors la haosul primordial. [...] Se pare însă că *homo europaeus* traversează o criză de imbecilitate cronică; este nu doar cloroformizat, ci îmbrățișează patetic picioarele călăului său. În România știm foarte bine care ne va fi sfârșitul dacă învinge roșii. Această conștiință a pericolului de moarte explică de ce încă mai luptăm după ce ne-am pierdut jumătate din armată în Rusia și deși vecinii noștri din nord, ungurii, nu au pierdut decât a 20-a parte și ne amenință uneori cu ocuparea Transilvaniei.[97]

În această viziune, eroizantă nu doar fiindcă era vorba de a înfrânge marele totalitarism agresiv comunist, ci și prin

sacrificiul patriotic şi importanţa sa europeană, războiul românilor la Răsărit nu mai apare ca o expresie a conjuncţiei dintre militarismul extremist al naziştilor şi cel al regimului de la conducerea României. Acum Eliade mărturiseşte că

> în calitate de creştin, latin şi român, am suferit mult în aceste ultime zile. [...] Sunt mândru de ţara mea şi sunt mândru de cei două sute de mii de morţi şi de mutilaţi irecuperabil care au căzut în Rusia. Cel puţin, dacă aceasta e voinţa lui Dumnezeu, voi putea spune: totul este pierdut, în afara onoarei! Când mă gândesc că flota italiană a ezitat să iasă din porturi şi că aceeaşi flotă s-a grăbit spre duşman la primul lui ordin radiodifuzat – sunt uluit şi mă întreb dacă latinitatea e destinată să se retragă din istorie.[98]

În aceeaşi perioadă, romane precum *Rusoaica* lui Gib Mihăescu şi *Un port la răsărit* de Radu Tudoran, ambele cu un notabil succes la public, indicau destul de precis care era imaginea românului obişnuit asupra Rusiei. În primul caz, un locotenent aşezat la graniţa cu URSS a României visează la misterioasa femeie de origine rusă, socotind-o un ideal feminin enigmatic şi dezirabil. În cel de-al doilea, eroul ajunge într-un oraş din Basarabia interbelică, fiind izbit de plictisul, „nimicul" şi lipsa de orizont care emană dinspre stepele răsăritene. Între atracţia faţă de exoticul slav de proximitate şi neantul absorbant al stepelor, românii dintre războaie şi-au văzut, în vara lui 1940, împlinite cele mai rele coşmaruri, abandonând orice aşteptări pozitive din partea URSS.

În pofida opţiunilor ideologice diferite, destui oameni politici şi artişti democraţi s-au asociat efortului lui

Antonescu, motivați de justificarea patriotică a acestuia. Ei au cedat astfel dreptul lor legitim de a critica un regim caracterizat, în primul rând, prin ocupația germană și prin spolierea resurselor naturale ale țării de către mașina de război comună, lăsându-se atrași în această situație datorită spectrului amenințător ale pericolelor care riscau să conducă la desființarea statului român. În numele unei politici realiste, cei mai mulți dintre ei nu s-au scandalizat când, odată cucerită Basarabia, dictatorul a continuat războiul, sacrificând viețile ostașilor și punând la bătaie potențialul economic al României, legându-și, practic, definitiv destinul de cel al lui Hitler și al Germaniei agresive. Privind lucid la conjunctura din acel moment, ei au înțeles fără mare efort că războiul era departe de a se fi terminat, deocamdată, și că, în consecință, destinul României nu era încă tranșat.

Filosoful Constantin Rădulescu-Motru făcea următorul bilanț istoric în 1943:

> De la proclamarea Regatului până la războiul cu Sovietele, perioada culturală; de aici înainte, românizarea economică. Idealul unui intelectual român de elită, înainte de 1880, era să facă din România o țară cu stat național suveran; idealul generației mele, de după 1880, a fost să dăm României o literatură, o filozofie și o știință la nivel european; iar idealul generațiilor de mâine va fi să dea României un comerț și o industrie, în care elementul românesc să aibă rolul preponderent.[99]

Ceea ce, în fapt, era deposedarea abuzivă a evreilor din România prin politicile economice antisemite, și ceea

ce a luat forma exploatării nemiloase a resurselor românești – mai ales grâu şi petrol – de către Al Treilea Reich, apărea astfel, la gânditorul citat, ca premisa unei „românizări" economice dezirabile. Această operațiune îi apărea, de altfel, ca fiind cea mai importantă a fi de înfăptuit, poate dintr-o neînțelegere a faptului că nu caracterul ei național sau autarhia îi conferă unei economii forța şi prosperitatea.

Atât liberalii, cât şi țărăniştii s-au rezumat în cei trei ani de beligeranță cu URSS la cooperarea discretă, prin rapoarte secrete, cu puterile aliate, la consultări precaute între ei şi întâlniri sporadice, fără şanse de reuşită pentru propunerile lor, cu mareşalul Antonescu, la adăpost de spionajul german.

Singura opțiune imună la cântecul de sirenă al mareşalului a fost extrema stângă din România, alcătuită în parte din evreii discriminați de legile tot mai drastice ale statului român, internaționaliști şi cosmopoliți prin chiar destinul lor istoric de până atunci. Odată interzişi în România, în 1921, comuniştii organizați în ilegalitate au devenit instrumentul Moscovei, al Internaționalei a III-a, aşteptând momentul prielnic al afirmării lor. El nu avea să întârzie prea mult, dar, deocamdată, minoritatea politică de extremă stângă era infimă şi nesemnificativă în ansamblul tendințelor politice din România.

Războiul de reîntregire a ţării în Est (iunie 1941-23 august 1944)

Despre epoca iniţiată odată cu încheierea tratatului româno-german de colaborare economică, echivalent cu o subjugare treptată şi paşnică a României de către Germania hitleristă, Camil Petrescu vorbeşte ca despre „...anii aceia, ai războiului, în 1942, când ministrul german conducea ţara [noastră, România], din fotoliul ambasadei..."[100]

La un an de la părăsirea forţată a Basarabiei, armata română a revenit peste Prut, inaugurându-şi campania antisovietică în dimineaţa zilei de 22 iunie 1941 pe un front ce se întindea din munţii Bucovinei până la Marea Neagră. Deja, pe 5 iulie 1941, trupele române intrau în Cernăuţi, iar cinci zile mai târziu era eliberat oraşul Soroca. Avansul militarilor români şi-a urmat cursul prin eliberarea oraşelor Bălţi (12 iulie) şi Orhei (15 iulie). Pe 16 iulie era eliberat Chişinăul, iar a doua zi, se socotea că odată cu victoria pentru cucerirea masivului Corneşti, „cheia strategică a Basarabiei e în mâna noastră". Pe 21 iulie, alte formaţiuni de luptă treceau Dunărea şi

eliberau Ismailul, Chilia Nouă şi Vâlcovul, continuând marşul în direcţia Cetăţii Albe, cu scopul eliberării totale a Basarabiei. Practic, în aproximativ o lună de acţiuni militare, Basarabia era eliberată, aducându-i mareşalului Antonescu felicitările lui Hitler şi recompensa „otrăvită" a solicitării de traversare a Nistrului şi de supraveghere a teritoriului dintre Nistru şi Bug (27 iulie). Părerea lui Iuliu Maniu, că România trebuia să îşi oprească acţiunea militară antisovietică, nu a fost ascultată. Antonescu socotea că numai continuând războiul alături de Germania se putea spera la recuperarea în cele din urmă a Ardealului de Nord-Vest, deşi Ungaria – care dobândise acest teritoriu – se afla în aceeaşi tabără politico-militară.

El a ordonat, prin urmare, trupelor române să îşi continue avansul în interiorul URSS. Lupte sângeroase a dus Armata a 4-a la Odesa (6 august-16 octombrie 1941), înregistrându-se 17 792 de morţi, 63 345 de răniţi, 11 471 de dispăruţi, adică pierderi de 92 608 de oameni.

Puse sub comandă germană, trupele române au participat în 1941 şi 1942 la luptele din Crimeea, din Caucaz şi de la Cotul Donului şi Stalingrad. La pierderile generale de 130 000 de militari morţi, răniţi şi dispăruţi în anul 1941, s-au adăugat marile pierderi ale Armatei a 3-a la Cotul Donului şi ale Armatei a 4-a în Stepa Calmucă, la sfârşitul anului 1942 şi la începutul anului 1943: în total, 182 441 de militari (16 566 de morţi, 67 182 de răniţi, 98 692 de dispăruţi).

Grav afectate de înfrângerile suferite, cu efectivele diminuate şi moralul grav lezat, Armatele a 3-a şi a 4-a au fost trimise în ţară pentru refacere, în februarie 1943. Astfel, în prima jumătate a anului 1943, pe frontul de Est mai rămăseseră şapte divizii româneşti, care au

acționat în capul de pod din Kuban, de unde s-au retras în Crimeea, înfrânte în toamna anului 1943. Pierderile înregistrate acum au însumat 39 074 de militari.

După Constantin Rădulescu-Motru – care scria despre toate acestea la 16 februarie 1943 –,

> armata ne-a fost decimată pe frontul de răsărit, la Stalingrad şi în Caucaz. Autoritatea dinăuntru a statului se fărâmiţează pe zi ce trece. Autoritatea statului în afară este aproape nulă, după retragerea impusă armatelor germane şi române în ultimele luni. Guvernul este condus, în aparenţă, de un bărbat bine intenţionat, dar sfârşit ca putere de muncă. Conducerea, de fapt, o are profesorul Mihai Antonescu, un avocat cu resurse oratorice, dar care nu este luat în serios de nimeni. Oamenii reprezentativi ai ţării, şi la care era obiceiul să se apeleze altă dată, au dispărut cu toţii, fiindcă regele Carol II, din ambiţie personală, i-a discreditat şi distrus. Singura nădejde o mai punem în patriotismul oamenilor de la ţară! Dar cât va dura şi acest patriotism în faţa propagandei de tot felul?[101]

În anul 1944, principalele acțiuni la care armata română a participat au fost mai restrânse: şapte divizii de infanterie, cavalerie şi vânători de munte în Crimeea, în cadrul Armatei a 17-a germană. În urma ofensivei armatei sovietice din primăvara anului 1944, din totalul de 65 000 de militari români aflați în Crimeea, la 1 aprilie 1944 au fost evacuați 35 857 (54,61%). Cu unitățile refăcute, cele două armate române, a 3-a şi a 4-a, au luat parte în continuare la luptele care s-au dus, inclusiv pe

teritoriul României, până la 23 august 1944, în cadrul grupului de armate german sub denumirea „Ucraina de Sud".

În linii mari, campania antisovietică a semănat cu participarea românilor la Primul Război Mondial. Ea a început cu un elan ofensiv şi succese, pentru a continua apoi cu înfrângeri progresive care au dus la un impas major. În preajma zilei de 23 august 1944, trupele sovietice ajunseseră în apropiere de Iaşi, iar invadarea României de către Armata Roşie era de-acum iminentă.

Semnificaţia campaniei româneşti din Răsărit

„Ostaşi, vă ordon: treceţi Prutul!" a fost comanda militară şi, totodată, deviza sub care, la 22 iunie 1941, România intra în Al Doilea Război Mondial. Ratase deja mai multe ocazii în urmă cu o vară, când pierduse întâi Basarabia, apoi nord-vestul Transilvaniei şi, în cele din urmă, Cadrilaterul, asistând la dezagregarea accelerată a proiectului – şi efemerei realităţi – cu numele România Mare. Cele trei lovituri primite erau prilejul înregistrării unor consistente pierderi teritoriale, materiale sau de populaţie. Dirigenţii trebuiau să recunoască faptul că proiectul însuşi al unei Românii redimensionate prin Pacea de la Versailles la dimensiuni capabile să înglobeze majoritatea vorbitorilor de română s-a spulberat. Nici ultimatumul sovietic, nici dictatul politic de la Viena şi nici pierderea sudului Dobrogei nu au fost întâmpinate cu vigilenţă militară şi prin reacţii armate prompte. Era o epocă de instabilitate şi dezagregare internă maximă, când armata părea chemată mai degrabă să menţină calmul între frontierele statului şi nu să acţioneze împotriva agresorilor sau inamicilor externi. Acest lucru a

devenit vizibil nu numai în participarea ostaşilor la ajutorarea evacuării basarabenilor, ardelenilor şi dobrogenilor din teritoriile pierdute, ci, mai ales, în timpul ciocnirilor dintre guvernanţii începutului de an 1941: legionarii lui Horia Sima şi militariştii lui Ion Antonescu. De altfel, în lunile următoare evenimentelor din ianuarie, armata a fost implicată şi în reprimarea Gărzii de Fier.

Datorită acestor împrejurări, ordinul de trecere a Prutului dat de mareşalul Antonescu în 22 iunie 1944 a avut mai multe semnificaţii în acelaşi timp. Prima dintre ele (şi cea mai importantă) era aceea că România renunţa, în fine, la acceptarea fără replică a umilinţei de a fi despuiată de teritoriile sale câştigate în războiul precedent prin bravură şi sacrificiu. Aceasta, deşi era limpede că alianţa cu Germania nazistă – care contribuise la confiscarea nord-vestului Ardealului şi la redistribuirea lui către Ungaria – nu putea aduce toate teritoriile pierdute înapoi şi în pofida faptului că alături de Al Treilea Reich, România se dezicea, după două decenii, de aliaţele care îi aduseseră întregirea. Dar democraţiile europene fuseseră, cu excepţia Marii Britanii, învinse, lăsând – printre atâtea alte consecinţe tragice – şi România fără sprijin, iar pe de altă parte, Hitler, cel care lipsise ţara, împreună cu Mussolini, de Transilvania de Nord, nu se dovedise un prieten adevărat. Ce e drept însă, se putea spera că printr-o asumare corectă şi chiar zeloasă a rolului de aliat pe Frontul de Est, România ar fi putut reprimi şi zona transilvană înstrăinată. Chemarea la luptă din 22 iunie a avut, astfel, o valoare civică şi etică importantă, înlăturând depresia şi resemnarea pasivă prin chemarea la acţiune mobilizatoare şi luptă cu un sens patriotic.

Pe de altă parte, se deschidea astfel perspectiva recuperării efective a provinciei nord-estice pierdute cu un an

înainte. Totodată, devenea acum clar pentru toată lumea că angajarea politică şi economică a României alături de Germania – o putere aflată în acel moment pe culmile succesului politico-militar – era şi mai profundă, acceptarea unei ţări mici din Europa de Sud-Est alături de Wehrmacht având pentru mulţi semnificaţia asocierii la un succes politic garantat.

Un alt semnal implicit pe care îl da ordinul mareşalului societăţii româneşti era acela că, de aici înainte, armata română se reîntorcea la serviciul care îi era destinat, anume apărarea ţării în faţa pericolelor străine, dublând implicarea ei în guvernarea internă, cotidiană, prin revenirea la misiuni specifice. Aceasta însemna pentru mulţi o anumită garanţie că atmosfera internă se va relaxa, depăşindu-se atât exproprierile evreilor şi pogromurile, cât şi răfuielile cu arma în mână dintre români şi... români.

Promiţătoarele semne au fost însă numai în parte însoţite de confirmările aşteptate. Campania armatei române dincolo de Prut şi recâştigarea teritoriului mărginit de Nistru s-a produs cu promptitudine, reprezentând varianta (parţial) românească a *Blitzkriegului*. De fapt, deja din 15 iunie, Antonescu nu mai era la comanda armatei române, fiind înlocuit de militarii germani puşi în acţiune prin Ordinul nr. 21 emis de Hitler, cel care inaugura punerea în operă a versiunii modificate a Planului Barbarossa. Militarilor români le revenea, „cel puţin la început", să susţină cu „forţe de elită" flancul de sud german, să fixeze duşmanul acolo unde nu sunt forţe germane şi să presteze servicii auxiliare în spatele frontului. (Cu excepţia Războiului de Independenţă din 1877-1878 şi a campaniei din 1917, cam aşa ceva a revenit ostaşilor români şi pe când însoţeau oştile turceşti către Polonia sau Viena,

în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, şi când, mult mai recent, dar păstrând proporţiile, s-au regăsit în companie americană pe câmpurile de luptă din Irak şi Afganistan.) Într-o analiză recentă însă, se arăta cu argumente greu de contestat că, după 22 iunie 1941, când armata germană condusă de generalul-colonel E. von Schobert – care primea ordine de la eşalonul său superior, Südwest Front, condus de feldmareşalul von Rundstedt – părăsea prin luptă teritoriul României, el „transfera comanda «spaţiului românesc» Misiunii Militare germane din România, ca în situaţia unui stat ocupat şi administrat de germani"[102].

Războiul sfânt pentru reîntregire – adevărtă cruciadă pentru restaurarea suveranităţii asupra teritoriului naţional, care, pentru mulţi ostaşi şi ofiţeri români a însemnat tragedia pierderii propriilor vieţi, iar pentru alţii modificarea destinului individual pentru totdeauna – a fost pus în scenă de Hitler într-o cheie abilă, mizând atent pe frustrările şi pe sentimentele intens trăite din teritoriu, în cadrul unei dominaţii politico-militare de facto a României mareşalului Antonescu de către Germania nazistă. Preţul colaborării de bună voie a Conducătorului statului, mareşalul, la acest episod al pierderii independenţei a fost promisiunea recuperării Basarabiei care, oricum, rămânea, de altfel, odată cu restul României, sub cleştele şi sub autoritatea germană.

Din cauza dominaţiei comuniste de după 1947 şi care a durat până în 1989, şi pentru că, în urma victoriei aliate, Basarabia a reintrat în componenţa URSS, episodul războiului, aşa cum l-a trăit România între 22 iunie 1941 şi 23 august 1944, a fost socotit ba o inadmisibilă eroare strategică, ba o dovadă de aliniere la imperialismul nazist dezlănţuit, ba expresia unei ostilităţi ideologice de extremă

dreaptă față de URSS. Toate aceste interpretări sunt simultan corecte, căci regimul militarist românesc girat de Ion Antonescu nu viza în conflagrație obiective de natură democratică. Cum însă acest război urmărea în mod declarat şi nedemagogic recuperarea teritoriului înstrăinat în 1812 şi recâştigat în chip plebiscitar şi democratic de România în 1918, care se dezvoltase în ultimele două decenii în interiorul Regatului Român, alături de celelalte provincii istorice care îl alcătuiau pe acesta, campania armatei române împotriva URSS trebuie socotită drept răspunsul demn al unei națiuni umilite, confruntate cu o mare criză istorică, şi încercarea ei eroică de a-şi remedia pana de destin. Mărturie în acest sens stă ethosul neîndoielnic al ostaşilor şi ofițerilor răpuşi pe front, căzuți în prizonierat sau rămaşi teferi şi întorşi acasă. Ei au cunoscut, de altfel, un destin stoic până la capătul vieții, chiar dacă au mai supraviețuit decenii lungi după război, căci dictaturile comuniste au culpabilizat, în loc să respecte meritele şi sacrificiul ostaşilor români din războiul antisovietic, efortul de a recâştiga pentru țară teritoriile smulse sub amenințare, prin forță brutală, şi de a pedepsi martiriul atâtor basarabeni şi bucovineni executați sau deportați după vara anului 1940 şi până în iunie 1941.

Respingând orientarea ideologică a mareşalului Antonescu, abuzurile şi abaterile de la etica creştină şi umanitară pe care aceasta – sau alte impulsuri şi ordine, de factură rasistă şi xenofobă – le-a prezidat, în mod regretabil, războiul împotriva URSS rămâne totuşi o pagină de bravură militară şi de eroism național manifestat în slujba restaurării şi păstrării statului român, în condiții de mare solicitare morală şi materială, când românii păreau – şi chiar erau –, încă o dată, îngenuncheați vremelnic de împrejurări.

Cultură şi propagandă naţionalistă

După gravele pierderi teritoriale din vara anului 1940, în sprijinul politicii naţionale au fost convocate la eforturi creative toate energiile din lumea savantă a studiilor umaniste. Pe de altă parte, cum conştiinţa confruntării cu o tragedie naţională de dimensiunile unui dezastru istoric era limpede până şi în straturile cele mai modest educate ale populaţiei româneşti, angajarea savanţilor în acest efort oficial s-a făcut cu elanuri sincer patriotice, fără ca ele să fie neapărat şi mărturia adeziunii la o concepţie statală nedemocratică, totalitară.

În acest context, aflat la Berlin, în primăvara anului 1942, marele romancier Liviu Rebreanu recapitula:

> Într-o sută de ani poporul român a trebuit să străbată toate etapele politice şi spirituale pe care alte neamuri le-au străbătut în mai multe secole. După 1848, anul tuturor revoluţiilor, principatele române se unesc în 1859; se alege domn Carol de Hohenzollern la 1866; în 1878 se proclamă independenţa României; în 1881 ţara se declară regat subt Carol I; în1918 se uneşte cu

> țara-mamă Basarabia scăpată de subt jugul moscovit, iar la sfârșitul aceluiași an Bucovina și Transilvania. [...] În interregnul dintre cele două războaie, România abia a avut răgaz să-și ordoneze problemele și să pășească la organizările ce i le punea unirea tuturor românilor. Mai ales că tânărul stat român era necontenit hărțuit, zgâlțâit, săpat de asupritorii de până ieri care nu se puteau împăca cu ideea că românii nu vor mai fi robii lor.[103]

Istoricilor, antropologilor culturali și sociologilor le-a revenit în mod prioritar rolul de a se mobiliza în sprijinul propagandei favorabile țării, astfel încât să li se poată furniza politicienilor argumentele și cazuistica necesare victoriei românești pe planul disputelor teritoriale și naționale. Asasinarea marelui savant patriot Nicolae Iorga de către legionari (27 noiembrie 1940) a lăsat scena intelectuală românească fără unul dintre cei mai mari tribuni ai ei, cel care, în precedentul război, menținuse patriotismul, prin scrierile lui, la o cotă înaltă, nu numai printr-o retorică avântată, ci și prin numeroase cercetări relevante cu privire la trecutul eroic românesc.

În absența lui, fiecare dintre autorii animați de idealul refacerii unității statale și de cel al perpetuării României s-a angajat după puteri în direcția respectivă. Astfel, tinerii Mircea Eliade și Constantin Noica, primul aflat la Lisabona, iar celălalt bursier la Berlin, au plănuit, fiecare, să scrie câte o istorie a românilor. Cea a lui Eliade a apărut în portugheză, dar proiectul lui Noica de a da o retrospectivă a filosofiei românești a eșuat, din acest efort rămânând numai o serie de eseuri (*Pagini despre sufletul românesc,* 1944). Între timp, rămas la București, Mircea Vulcănescu își preciza ideile despre profilul românilor și

caracteristicile culturii româneşti într-o serie de lucrări şi conferinţe (*Ispita dacică*, *Despre spiritul românesc* şi mai ales *Dimensiunea românească a existenţei*).

Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania, înfiinţat în 1942 în cadrul Universităţii „Regele Ferdinand" din Cluj (aflată atunci în refugiu la Sibiu), a publicat monografii şi studii valoroase referitoare la trecutul românesc din provinciile vestice ale ţării, tocmai cele supuse raptului teritorial. Istorici precum Silviu Dragomir (*Banatul românesc*, 1944), David Prodan (*Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, 1944), Ioan Moga (*Românii din Transilvania în evul mediu*, 1944; *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, 1944) au polemizat, pe baze documentare solide, cu istoriografia maghiară, care încerca să îşi justifice pretenţiile din punct de vedere istoric.

Patru decenii mai târziu, romancierul şi dramaturgul I.D. Sîrbu recapitula nostalgic:

> Ardealul a fost câştigat de cei 800 000 de soldaţi din Primul Război Mondial, de cei peste 300 000 în Al Doilea Război, dar a fost consolidat şi clădit de dascălii dintre cele două războaie: aceştia au legat Transilvania de România – aceştia, prin opera, nivelul şi libertatea lor spirituală, au legat România de Europa valorilor, de Europa democraţiei şi a libertăţii de creaţie. [...] Puntea asta către Europa mi se pare cel mai valoros lucru realizat de generaţia de dascăli din care eu îi văd în frunte pe Blaga şi [Liviu] Rusu...[104]

La Bucureşti, acelaşi tip de efort l-au depus istorici de mare prestigiu, precum Gheorghe I. Brătianu, a cărui

angajare în serviciul țării l-a adus în situația de a aborda printr-o monografie succintă chestiunea Basarabiei, de a dezbate chestiunile națiunii în *Către români* (1942) și de a scrie despre *Originile și formarea unității românești* (1942). Activitatea profesională asiduă a acestui istoric care a fost și un lider politic liberal a fost dublată și de eforturile lui de a întemeia științific politica românească de recuperare teritorială a regimului Ion Antonescu. Ca și alți intelectuali ai vremii, el nu aproba autoritarismul și antidemocratismul regimului, dar nu ignora nici posibilitatea de a le explica prin purtarea războiului pentru reîntregirea patriei, întâlnindu-se cu Conducătorul Statului pe terenul comun al iubirii de țară și al voinței de a contribui la refacerea ei. În pofida opțiunilor lor politice divergente, și istoricul liberal C.C. Giurescu, autorul unei ample sinteze de *Istoria românilor*, și legionarul P.P. Panaitescu, autor prolific de studii și monografii despre cultura medievală românească în strai lingvistic slavon, s-au manifestat convergent prin opțiunea lor în sprijinul unei politici de prezervare a statului național și de restituire a trecutului românesc.

În anii 1940-1941, demograful și statisticianul Sabin Manuilă (1894-1964) a elaborat o serie de studii având drept obiect politica demografică. Studiile respective, numite generic „Politica de populație", au fost solicitate de guvernul antonescian spre a se stabili liniile directoare ale politicii demografice a statului român. Autorul nu susținea ideea alipirii de noi teritorii la teritoriul național, ci doar recuperarea celor românești pierdute ca urmare a ultimatumurilor sovietice și a arbitrajului de la Viena.

Sociologul Anton Golopenția (1909-1951), licențiat în drept și filosofie, a fost angajat în 1940 de Sabin Manuilă

la Institutul Central de Statistică. În această calitate, el a luat parte, în 1941, la pregătirea şi efectuarea marelui recensământ al României diminuate teritorial. Între 1941 şi 1943, a organizat şi a condus o echipă de specialişti de la Statistică, dincolo de Bug, pentru recenzarea românilor stabiliţi acolo, cercetare care, după război, a fost abandonată şi i s-a imputat de către autorităţile comuniste.

Asemenea exemple de cooperare ale intelectualităţii de cea mai bună calitate a României interbelice cu regimul totalitar al lui Ion Antonescu, reproşate şi pedepsite ulterior drastic de noii dirigenţi „roşii", nu au avut de-a face, neapărat, cu adeziunea ideologică la militarismul extremist al mareşalului. Ele au fost mărturia unui devotament patriotic care viza reconstituirea şi cunoaşterea în profunzime a statului naţional edificat la 1 decembrie 1918 de către generaţiile care urmau, fără ca respectivele studii să fie îndreptate spre epurări etno-rasiale ori orientate social.

România şi Holocaustul

Constantin Rădulescu-Motru constata, în însemnările lui intime, o precaritate a clasei conducătoare din societatea contemporană lui. „E trist [...] că lumea burgheză românească nu este la înălțimea momentului istoric prin care trecem. Avem în armată brațul vânjos al apărării, dar n-avem în burghezie creierul care să ne conducă sau care, măcar, să ne pregătească a muri cu demnitate!”[105]. Această lipsă de demnitate s-a vădit şi în alinierea României la politicile antisemite europene cu tot mai mult zel pe măsura schimbării guvernelor sale de extremă dreaptă. Liviu Rebreanu avea, de aceea, toată îndreptățirea să observe că „... singurele pagini negre [...] pe care le-a avut neamul românesc [au fost] rebeliunea [legionară] şi Iaşii [= pogromul de la Iaşi]...”[106]

Jefuirea legală a evreilor de către statul român sub dictatură, în perioada interbelică, nu a folosit unei relansări, modernizări sau optimizări economice a României. Explicația ar putea fi de factură politică şi... educativă. Elitele politice româneşti din modernitate, preluând un model fanariot, cu antecedente în vremea comploturilor

boiereşti conjuncturale împotriva voievozilor, s-au adunat mereu în formaţiuni politice proprii pe temeiul eternei preocupări pentru deţinerea de resurse, de bani şi de bunuri patrimoniale. Rareori pricinile asocierii au fost pariurile pe idealuri sau ideologii. Acestora li s-a rezervat, indeobşte, rolul ornamental pus în evidenţă de arta oratorică a vremii. Şi deşi s-a crezut că un Caţavencu, personaj faimos al lui I.L. Caragiale, ilustra critica în aqua forte a liberalismului, acest tip uman bate mai departe, descriindu-l pe politicianul român vocal şi cinic.

Tentativa de răfuială a Gărzii de Fier mai întâi cu minoritatea cea mai calificată economic şi cultural din interiorul ţării, cea evreiască, a indicat cu precizie în ce direcţie purtau adepţii Căpitanului ţara şi cultura: către hecatombe, prin metoda epurărilor etnice. Mareşalul Antonescu, după ce i-a înlăturat de la putere şi i-a reprimat pe legionari, executându-i şi azvârlindu-i în închisori, le-a continuat, cel puţin în parte, programul (deportări ale evreilor şi romilor în Transnistria şi restricţii civile şi economice în ţară, alianţă fără rezerve cu Hitler).

Din acest punct de vedere, guvernarea mareşalului Antonescu pare o continuare în linie dreaptă a legionarismului, prin principalele trăsături politico-ideologice ale acestuia: ultranaţionalism antisemit, rasist şi şovin, pe de o parte, şi pronazism, pe de alta. Baza guvernării antonesciene a constituit-o, ca şi în vremea statului naţional-legionar, pătura suprapusă autohtonă dornică de înstăpânire rapidă asupra mijloacelor economice performante, fără a deţine expertiza şi calificarea în domeniu, speriată de pierderea propriilor poziţii din pricina puterii capitalului românesc deţinut de minoritari (în primul rând evrei) şi datorită presiunii istorice a păturilor subalterne

(țărănime şi muncitori), devenită tot mai vizibilă după împroprietărirea din anii de după Primul Război Mondial, coincidentă şi cu noul elan politic democratizant exprimat de anumite partide politice – mai ales cel Țărănesc, cel Social-Democrat şi, subteran, cel Comunist (începând cu 1921) –, care au adus tot mai vizibil masele pe scena istoriei.

Acestor cauze interne li se adaugă pericolele externe: ameninţarea expansionismului sovietic, a revanşismului maghiar şi a frustrării Bulgariei după pierderea Cadrilaterului în urma Războaielor Balcanice, toate acestea constituind pericole serioase la adresa integrităţii statului naţional român unitar. Tendinţele de acest fel, manifestate în regiune în condiţiile modificărilor geopolitice europene din preajma izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial, s-au exprimat, de altfel, cât se poate de clar prin revendicările teritoriale din vara anului 1940, în condiţiile tot mai evidentei erodări a garanţiilor oferite de vechile alianţe politice europene şi ale afirmării din ce în ce mai decise a expansionismului hitlerist. Prinsă în cleştele celor două imperialisme de factură extremistă – cel roşu, al URSS, şi cel brun, al Germaniei –, complementare şi concertate prin pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), România a căutat soluţiile pragmatice solicitate de criza politică generală, înscriindu-se, încă din 1938, prin dictatura personală a lui Carol al II-lea, între statele declarat autoritariste şi continuând această linie, tot mai deschis progermană, în anii următori, prin propulsarea altor figuri la conducere (Horia Sima, Ion Antonescu), în ideea obţinerii sprijinului atotputernicei, pe atunci, Germanii şi a minimizării pierderilor teritoriale prin recuperarea unora dintre zonele

preluate de statele vecine, cu ajutorul forței armelor și în contextul declanșării războiului antisovietic.

Excepționalismul din preajma și din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, sub presiunea pierderilor teritoriale ale României Mari, a derapat într-un curs totalitar, isteric și intolerabil al istoriei, consumat cu pierderi umane, materiale și de prestigiu, rămase până astăzi incalculabile.

În iunie-august 1940, autoritățile române i-au exclus din serviciul public pe funcționarii evrei. Etnicii evrei au fost înlăturați din aparatul funcționăresc, din armată și din magistratură, ca și din societățile comerciale și din echipele sportive. Ei nu au mai avut dreptul nici să cumpere imobile. În august 1940, au fost interzise căsătoriile etnicilor români cu etnici evrei, iar cele deja existente au fost declarate nule. În octombrie același an, bunurile funciare ale evreilor au fost naționalizate.

Regimul Antonescu, aliat al Germaniei naziste, a continuat politica de opresiune a evreilor (și, mai apoi, a romilor), mai ales în teritoriile estice. Pogromurile și transporturile erau la ordinea zilei în Moldova, Bucovina și Basarabia. Numărul morților este încă în discuție, dar și cea mai mică estimare atinge un număr de 250 000 de evrei (și 25 000 de romi) în regiunile estice, în timp ce 120 000 dintre evreii din Transilvania ocupată au fost adunați de autoritățile maghiare și transferați autorităților germane.

Atrocitățile au început în luna iunie 1941 prin pogromul de la Iași. Cel mai violent și mai amplu pogrom din istoria românilor a fost inițiat din ordinul celei mai înalte autorități, însuși Conducătorul Ion Antonescu. Acesta i-a ordonat telefonic comandantului militar din

Iaşi, colonelul Constantin Lupu, să curețe capitala provinciei răsăritene româneşti de evrei. S-a trecut la percheziții în mediile evreieşti ieşene, iar la chestura poliției au fost adunați circa 5 000 de suspecți. Unii dintre ei au fost ucişi, iar ceilalți au fost îmbarcați în trenuri, pe 30 iunie, pentru a fi „evacuați". Autoritățile române, cu sprijinul populației şi al soldaților germani, au ucis aproximativ 13 000 de evrei. În aşa-numitele trenuri ale morții (trenuri cu deportați plimbate atât timp prin Moldova, până când pasagerii au murit de sete şi de foame) au fost ucişi aproximativ 4 400 de evrei.

> În trenul morții care a plecat din Iaşi către Călăraşi, în sudul României, care transporta probabil până la 5 000 de evrei, doar 1 011 au ajuns în viață la destinație, după şapte zile. (Poliția română a numărat 1 258 de trupuri, dar sute de cadavre fuseseră aruncate din tren pe drum, la Mirceşti, Roman, Săbăoani şi Inoteşti). Trenul morții către Podu Iloaiei (la 15 km de Iaşi) îmbarcase aproape 2 700 de evrei la plecare, dintre care doar 700 au mai coborât în viață. Abia la 30 august 1941, evreii care au supraviețuit, circa 1 011, după estimările din Raportul Wiesel, au fost aduşi înapoi în Iaşi. În raportul oficial, autoritățile române au declarat că 1 900 de evrei s-au urcat în tren şi „doar" 1 194 au murit.[107]

Trupele române care au ocupat oraşul Odesa au împuşcat în toamna anului 1941 peste 100 000 de evrei.

> În octombrie 1941, după ce armata română a intrat în Odesa, în fostul sediu al NKVD-ului a fost instalat

comandamentul armatei române. Minată de partizanii sovietici, clădirea sare în aer şi ucide 90 de militari. Înfuriat, Ion Antonescu cere ca pentru fiecare soldat şi ofiţer român mort să fie executaţi câte 200 de comunişti, iar evreii să fie luaţi ostatici. O zi mai târziu, aproape 20 000 de evrei (după alţii, 22 000) – adică populaţia evreiască a Odesei – sunt strânşi în nouă magazii din satul Dalnic, lângă Odesa. Magaziile sunt stropite cu benzină şi li se dă foc. Cei strânşi în magazii pier în incendiu.

Totuşi, majoritatea evreilor de naţionalitate română au supravieţuit războiului. Regimul Antonescu făcuse planuri pentru deportări în masă din Valahia, sudul Transilvaniei şi din sudul şi vestul Moldovei, dar nu le-a pus niciodată în practică. Într-o carte rămasă neîncheiată, istoricul Jean Ancel remarca faptul că

> în toamna anului 1942, când toţi evreii din Regat urmau să fie deportaţi în lagărul nazist de exterminare Belzec, de lângă Lublin, în Polonia, cu asentimentul guvernului român, care aprobase în unanimitate, prin vot, deportarea, în şedinţa din 22 iulie 1942 [...], naţionalismul românesc a învins antisemitismul şi Antonescu a decis, înainte de Stalingrad, din motive naţionaliste româneşti, să amâne deportarea şi apoi să anuleze consimţământul dat pentru exterminarea evreilor români. În Ungaria vecină, antisemitismul a învins naţionalismul şi toate eşaloanele administraţiei s-au mobilizat, în primăvara anului 1944, când soarta evreilor şi soarta războiului erau deja cunoscute, să distrugă o minoritate mult mai ataşată de naţionalismul maghiar decât evreii din România [de naţionalismul românesc].[108]

Episodul transnistrean al deportărilor a lăsat traume de neşters în conştiinţa victimelor. Din rândul acestora s-au ridicat mai apoi voci literare de mare profunzime, precum cea a poetului Paul Celan şi mai târziu a romancierului Norman Manea care, în creaţii de mare calitate artistică, au lăsat mărturia unor sensibilităţi literare vibrante, modelate de tragedia Holocaustului.

O judecată istorică au formulat, în anii mai recenţi, şi politologul Vladimir Tismăneanu, şi eseistul Mircea Mihăieş, coautori ai mai multor cărţi:

> Dacă România, în loc să fie eliberată/ocupată de Uniunea Sovietică în 1944, ar fi fost eliberată/ocupată de Franţa, Anglia şi Statele Unite, guvernul Antonescu tot ar fi ajuns pe banca acuzaţilor. Probabil că procesul ar fi fost mai onest, condamnarea ar fi fost mai blândă (nu la moarte), dar capetele de acuzare ar fi fost, în principiu, aceleaşi (crimele din Odesa, lagărele din Transnistria, alianţa cu Germania nazistă etc.).[109]

Deportările romilor şi evreilor au început abia după debarcarea legionarilor de la putere, Antonescu tolerând execuţiile iniţiate de aceştia. În plus, România a fost nejustificat şi aventurist târâtă în război de partea Germaniei atunci când nici Germania nu o dorea fără o evaluare lucidă a situaţiei. Expansionismul lui Antonescu viza evident proiectul de condominium germano-român în versiunea Belgrad-Timoc-Vardar-Salonic.

Istoricul Răzvan Theodorescu socotea că Ion Antonescu „a fost şi este iubit de poporul român deoarece a fost un patriot care a murit cu demnitate. Dar a fost un politician prost şi un criminal de război, ca o consecinţă a

deciziei de a trece Nistrul şi a crimelor de la Odesa". În ceea ce priveşte formula adesea folosită că i-ar fi salvat pe evrei, gestul lui rămâne incontestabil doar în ceea ce îi priveşte pe evreii de pe teritoriul României. La rândul lui, poetul Liviu Antonesei scria despre mareşal că „faptul că a început războiul împotriva comunismului şi pentru eliberarea Basarabiei nu-l face mai puţin un criminal de război"[110]. Tot el adăuga: „... Ce fel de patriot este acela pentru care cuvântul dat unui lider străin [...] este mai important decât jurământul de credinţă faţă de ţară?"[111]

După Radu Ioanid, cei care au participat la persecutarea evreilor „... nu au făcut crime pentru că erau români, evrei sau unguri, ci le-au făcut pentru că s-au aliniat şi au devenit parte dintr-un sistem represiv"[112].

De altfel, mulţi români au rămas rezervaţi sau au luptat de-a dreptul împotriva totalitarismului. Virgil Nemoianu observa că

> rezistenţa românilor împotriva statului fascist a fost dintre cele mai îndârjite. Nicio ţară învecinată nu a jertfit viaţa a patru prim-miniştri în această rezistenţă, după cum majoritatea intelectualilor, a diplomaţilor şi a oamenilor politici, a electoratului şi a poporului, în ansamblu, a rămas ostilă acestei forme de dictatură.[113]

Romii din România interbelică şi deportarea lor în Transnistria

După desfiinţarea robiei, romii au fost în continuare marginalizaţi, ceea ce a condus la un decalaj economic cu repercusiuni sociale majore faţă de majoritatea populaţiei româneşti, chiar dacă şi în rândul acesteia erau destui săraci. Romii constituie un grup eterogen, având ca limbă maternă romani, româna sau maghiara şi aflându-se la diferite niveluri sociale şi economice.

În 1919, romii solicitau statului să se abandoneze denumirea lor ca «ţigani», termen socotit peiorativ. Totodată, ei revendicau egalitatea în drepturi cu românii şi împroprietărirea. Pe de altă parte, intelectualii democraţi erau, şi ei, pentru un tratament nediscriminatoriu faţă de oricare minoritate etnoculturală. „România trebuie să fie o patrie în care oricine, de orice limbă, să se simtă acasă şi mai bine decât oriunde", spunea, încă din primăvara anului 1920, criticul Garabet Ibrăileanu.

Situaţia romilor s-a îmbunătăţit între 1934 şi 1939, când au fost editate reviste proprii şi au fost înfiinţate societăţi care promovau şi apărau drepturile acestei etnii. Unii

intelectuali romi au constituit organizații pentru „emancipare şi redeşteptare a neamului rom" şi au fost editate publicații ca ziarul *Glasul Romilor* (1934-1941). Aceste străduanii au fost spulberate odată cu primele dictaturi – regală, legionară şi antonesciană – şi ca urmare a începerii războiului. Totuşi, urmele acestui efort persuasiv urmau să se vadă în argumentarea coerentă şi inventivă a unor petiționari romi împotriva deportărilor din Transnistria.

Linia politică adoptată de statul fascist s-a manifestat în etapa următoare într-un crescendo al discriminării, la fel ca în cazul evreilor. În 1940 li s-a interzis libera deplasare, pe motiv că ar răspândi epidemia de tifos. În 1941 se spunea că romii „contaminează rasa românească". În 1942, un decret regal stabilea deja criteriile pentru deportarea lor. S-au confiscat bunurile, s-au raționalizat alimentele şi s-au format coloane de muncă forțată pentru Transnistria. Politica de „românizare", care a dus la deportarea romilor în Transnistria în vara şi la începutul toamnei anului 1942, a fost rezultatul deciziei personale a mareşalului Ion Antonescu.

Deportarea s-a făcut pe temeiul rezultatelor recensământului din 25 mai 1942, care a clasificat romii vizați în două categorii: romi nomazi (căldărari, lingurari) şi romi stabili, care nu aveau mijloace de existență sau ocupații precise ori care făcuseră puşcărie.

Împotriva acestei politici oficiale, cei vizați au replicat prin cereri de recunoaştere a rolului lor în viața economică şi socială a României. Într-una dintre scrisorile oficiale adresate lui Ion Antonescu, ei spuneau:

> Suntem români etnici din tată în fiu, care ne-am făcut datoria, parte din noi fiind chiar şi răniți, şi invalizi, şi

pentru simplul motiv că avem pielea corpului brună, concetățenii noştri ne-au dat denumirea de țigani care umblă cu corturile şi sunt periculoşi societății, ocupându-se numai cu furturile şi suntem şi noi calificați ca făcând parte din rasa țiganilor propriu-zişi, fiind amenințați a fi duşi în lagărele de țigani din Transnistria. Astfel fiind, pentru a nu se face o mare nedreptate, iar noi care suntem oameni muncitori, proprietari şi paşnici, nefiind niciodată certați cu justiția, spre a nu fi tratați ca țigani vagabonzi, care nu au niciun rost în viață şi care existența şi-o câştigă numai prin furturi şi crime, cu respect vă rugăm să binevoiți a dispune facerea diferitelor cercetări pentru stabilirea faptului că noi suntem români, oameni muncitori paşnici şi care, făcându-ne datoria către țară, iar copiii noştri se găsesc pe frontul de luptă, pentru ca cu riscul vieții lor să apere scumpa noastră țară de duşmanii bolşevici, care sunt cei mai periculoşi duşmani ai scumpei noastre patrii, să nu fim depărtați în Transnistria, fiind tratați astfel ca toți țiganii vagabonzi.[114]

Într-un alt document similar, 15 cetățeni romi din Zimnicea se adresează mareşalului (noiembrie 1942) apărându-şi ingenios şi coerent, printr-o întreagă teorie a etnogenezei lor şi printr-un decalc după argumentația istorică la care apelau românii înşişi, dreptul la viață şi drepturile civice. Pentru caracterul său excepțional, textul merită citat aici integral:

Din vremurile îndepărtate de moşii şi strămoşii noştri daci, ne-am dus traiul vieții noastre laolaltă cu ceilalți cetățeni din care s-a zămislit neamul românesc, care

laolaltă cu romanii aduşi de marile (*sic!*) luptător împăratul Traian în Dacia au format poporul daco-roman.

Încă de pe atunci, ca şi în timpul de faţă, viaţa noastră a fost legată de viaţa celorlalţi urmaşi ai daco-romanilor, adică poporul românesc.

Prin meseria noastră de strungari şi tăietori de lemne, noi nu am încetat nicicând să ne coborâm cu rodul meseriei noastre să-l punem în serviciile gospodăriilor din cătunele cele mai josnice, comunele rurale, urbane etc.

Începând de la covăţica de pus sare, fuse, linguri, scaune zise rudăreşti, târcoale, juguri, tânjali, policioare şi multe alte obiecte de mare servicii pe lângă gospodăriile ţărăneşti, toate acestea, cum şi copăile mici şi albiile de spălat rufe, stau veşnic în casele gospodăreşti, curţile boiereşti şi bordeiele cele mai josnice.

Toate aceste obiecte de mare însemnătate stau martore şi dovezile cele mai întemeiate, căci noi, rudarii, urmaşii strămoşilor noştri daci, nu am încetat nicio minută de a munci din zori şi până-n seară, contribuind cu rodul muncii noastre pe lângă gospodăriile ţărăneşti.

Domnule Mareşal, de la o viaţă paşnică şi de dorit, sorţi de război şi de restrişte au fost aruncaţi peste scumpa noastră Patrie. Odată intrată în război, bucuria păcii şi mersurile normale şi-au schimbat busola şi şi-au luat diferite întorsături faţă de cerinţele şi nevoile patriei. O parte din rudele şi rubedeniile

noastre nevoile de țară au cerut să fie trimise pentru colonizare în Transnistria.

Domnule Mareşal, având în vedere trecutul vieții noastre de oameni muncitori, supuşi şi paşnici, dacă nu se ştirbeşte cu nimic marile interese ale neamului nostru, cu cea mai călduroasă rugăminte vă rugăm să binevoiți a aproba ca cei ce sunt duşi dintre noi să se reîntoarcă la locul lor, Zimnicia-Teleorman.

Această rugăminte ce vă aducem noi este şi dorința lor trimisă nouă printr-o telegramă din Oceacov. Ei ne roagă cu toată căldura lor sufletească să stăruim ca să li se aprobe a se reîntoarce în locurile unde s-au născut şi au fost deprinşi să viețuiască, unde le-au rămas prietenii şi cei mai apropiați ai lor.

Ei au fost trimişi în Transnistria ca să li [se] creeze o viață mai bună, o situație materială tot asemenea, că să-şi aibă casele şi pământul lor. Dar aceşti rudari, urmaşi ai îndepărtaților străbuni daci, sunt învățați cu viața de pădure, să asculte freamătul frunzelor, să trăiască laolaltă cu agricultorii de la sate, cu cei de la oraşe, cărora să le vie în vânzare cu sculele lucrate de ei, albii de spălat, copăi, juguri, găvane, fuse, târcoale etc., ai căror înlocuitori pare că nu sunt veniți până azi.

Domnule Mareşal, alăturat cu plângerea noastră şi a prietenilor noştri şi rubedenii trimişi pentru colonizare se alătură iscăliturile locuitorilor zimniceni din jud. Teleorman, care ca şi noi îşi exprimă dorința de a se întoarce cei dragi ai noştri trimişi pentru colonizare.

Domnule Mareşal, atât noi cei de aici rămaşi, cât şi rudele noastre şi prietenii noştri trimişi pentru colonizare, rugăm Bunul Dumnezeu să aibă de grijă purtându-vă de grijă, purtându-vă de plină sănătate şi să vă dea putinţa de a duce neamul nostru la Patria de biruinţă şi fericire.

Pe duşmanii neamului nostru să-i înfrângă şi să-i umilească el, căci cunoaşte nedreptatea ce i-a fost aruncată în cale.

Sperând căci glasul plângerii noastre va fi ascultat, vă dorim domnie lungă recunoscută de izbândă.[115]

Documentul vorbeşte de la sine şi nu necesită comentarii suplimentare cu privire la disperarea produsă printre cei deportaţi de acţiunea oficialităţilor regimului militarist. Radu Ioanid preciza cu temei că „atunci când discutăm despre Holocaust în România, noi discutăm despre trei categorii de oameni – evrei, romi (25 500 de romi deportaţi), membri ai bisericilor neoprotestante (baptişti, adventişti, martorii lui Iehova, sistematic persecutaţi de Ion Antonescu)"[116].

Din păcate, politica de exterminare a romilor şi evreilor în Transnistria, adoptată lucid şi aplicată relativ sistematic de guvernul militarist fascist al lui Ion Antonescu a continuat. În interiorul ţării însă, atitudinea oficială s-a modificat. Din 13 octombrie 1942, evreii nu au mai fost deportaţi. Motivul nu a fost eşecul ocupării Stalingradului. Acesta s-a vădit abia în ianuarie 1943, câteva luni mai târziu. În toamna anului 1942, armatele germane ocupau o bună parte a Europei, aliaţii germani şi români luptau în Caucaz

şi se pregăteau de asaltul Stalingradului, deci motivele deciziei mareşalului Ion Antonescu trebuie căutate în propriile opţiuni. El a declarat răspicat că nu-i iubeşte pe evrei şi că vrea să purifice ţara de străini – de evrei, de unguri, de lipoveni, de romi. Dar, în această politică a lui de purificare etnică a României, Antonescu nu şi-a propus vreodată să adopte soluţia nazistă, aşa-zisa „soluţie finală". El vedea soluţia pentru România în alungarea străinilor.

În Raportul Comisiei pentru victimele Holocaustului se estimează că în Transnistria ar fi murit 36 000 de romi, dar alte evaluări avansează cifre mai mari.

După ce romii făcuseră obiectul unor opere literare valoroase, precum epopeea eroi-comică *Ţiganiada* (1800-1812) de Ion Budai-Deleanu, piesa în versuri *Răzvan şi Vidra* (1867) de B.P. Hasdeu, în perioada dintre războaie nu s-au înregistrat mari reveniri ale temei, chiar dacă unii artişti de origine romă, precum faimosul violonist Grigoraş Dinicu, implicat şi în dinamica politică a romilor interbelici – ca preşedinte al Uniunii Generale a Romilor Români – s-au făcut cunoscuţi şi peste hotare, aducând faimă ţării. Autorii interbelici au scris, cu unele excepţii notabile – precum G.M. Zamfirescu în romanul *Maidanul cu dragoste* (1933) şi Miron Radu Paraschivescu în *Cântice ţigăneşti* (1941) –, abia mai târziu despre romi. Aşa urmau să facă Vasile Voiculescu în proza lui, Mircea Eliade în nuvelistica lui (*La Ţigănci*, 1963), Zaharia Stancu (în romanul Şatra, 1968) şi Cezar Baltag (în volumul de poezii *Madona din dud*, 1973) etc.

Principatul lui Alchiviad Diamandi şi aromânii din Balcani (1941-1944)

Îndată după căderea Greciei sub ocupaţia Axei (în primăvara lui 1941), Alchiviad Diamandi a creat o organizaţie separatistă intitulată Legiunea a V-a Română, beneficiind de ajutor italian, dar având, probabil, în vedere şi retorica naţionalismului extremist interbelic, care îi dăduse numele de „legiune" uneia dintre organizaţiile ultranaţionaliste şi antisemite româneşti ale vremii (cea numită şi Garda de Fier). El s-a autointitulat prinţ, stabilindu-şi reşedinţa la Aminciu (Metsovo) şi a năzuit la un stat propriu care să includă întreaga parte de nord-vest a Greciei. Diamandi s-a întâlnit cu premierul colaboraţionist al Greciei, Georgios Tsolakoglou, care însă nu a sprijinit intenţiile aromâneşti. Nici autorităţile militare italiene nu au permis autoadministrarea aromânilor, socotind că tendinţa exprimată de minoritatea activă politic nu are suport popular nici în materie de autonomism, nici în varianta unei eventuale anexări de către statul italian.

În 1942, lucrurile au mers mai departe atunci când Organizaţia Revoluţionară Internă Macedoneană (IMRO)

i-a oferit tronul macedonean lui Alchiviad Diamandi. Nu se ştie dacă acesta l-a acceptat, dar ultimul lui succesor, Iuliu I, a deţinut titlul de mare voievod de Macedonia. Se observă şi de astă dată încercarea de a prelua din trecut forme organizatorice şi politice comune slavilor şi românilor, precum voievodatul, pentru a i se crea o legitimitate istorică acestei conduceri.

În iunie 1942, Diamandi s-a refugiat în România, aromânii al căror lider se proclamase suspectându-l că ar fi mai curând proitalian decât în favoarea lor, deşi italienii îl socoteau un agent secret român. Pentru scurt timp, succesor i-a fost Nicola Matushi, din Samarina. Mai realist, acesta a căutat un modus vivendi cu conducerea Greciei, însă tot fără succes. În octombrie 1944, Grecia fiind eliberată, şi Matushi a plecat la Bucureşti.

Schimbându-şi treptat atitudinea faţă de slavi, în 1943 a fost numit voievod, sub numele de Iuliu I, contele croato-maghiar Gyula Cseszneky. El a deţinut însă numai nominal respectivul titlu, pentru o foarte scurtă perioadă (august-septembrie 1943), în numele lui guvernând demnitari autonomişti probulgari locali. Lui Iuliu I i-a succedat, în 1944, guvernatorul militar M. Hatzi, căci, practic, principatul şi-a încetat existenţa în septembrie 1943, odată cu capitularea Italiei, când germanii au preluat controlul. Odată cu plecarea lui Matushi, Vasil Rapotika (Vasilis Rapoutikas) nu i-a mai sprijinit pe italieni, ci s-a orientat către germani, mai cu seamă că italienii începuseră să îi înarmeze pe macedonenii locali. Rapotika, ministrul apărării, a fost ucis de rezistenţa greacă lângă Larissa, iar trupul lui, urcat pe un măgar, a fost purtat prin satele din Pind, spre a stârni spaima.

În septembrie 1944, Vardarul Macedoniei a trecut la Bulgaria. Principatul lua astfel definitiv sfârşit. Fusese

o formațiune politică cu conducere electivă, de orientare naționalistă, dar nu și antisemită, o serie de evrei din Kastoria, Veria și Ioannina ocupând funcții în ierarhie.

Aspirațiile la independență și organizare de sine stătătoare ale aromânilor au fost reafirmate cu putere în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, în 1941, în timpul ocupării Greciei de către naziști. Unii aromâni naționaliști au proclamat atunci un stat vlah autonom sub control fascist italian, la început, iar ulterior sub patronaj nazist german – Principatul Pindului și Voievodatul de Macedonia. Inițiativa este în legătură cu cea a dictaturii de extremă dreaptă a lui Ion Antonescu, sprijinitorul unui panromânism ce viza teritoriile dominate de statalitatea slavă atât în răsărit – URSS –, cât și în Balcani. Dacă aserțiunile slavofobe sunt însă prezente în discursul oficial al mareșalului, atitudini antigrecești sau antiturcești nu s-au făcut simțite. Noul stat era situat în nord-vestul Greciei, în regiunile Epir, Tessalia și Macedonia Occidentală. Proclamat în vara lui 1941 ca patrie a aromânilor, în cei trei ani cât a existat nu a putut câștiga sprijinul populației locale, fiind în cele din urmă abandonat. Capitala statului a fost stabilită la Aminciu (Metsovo), adunarea națională întrunindu-se la Trikala.

Din motive etnice sau ca urmare a faptului că tentativele respective au fost văzute în corelație directă cu politica Axei, încercările aromânești din Balcani din vremea celui de-Al Doilea Război Mondial au eșuat. Indiferent de explicația care se poate găsi, ele au dovedit că rolul latinilor în Peninsula Balcanică a devenit neglijabil. Performanța Asăneștilor din urmă cu șapte secole și ceva nu putea fi reiterată.

Dizolvarea dictaturii şi începutul războiului antihitlerist (23 august 1944)

Sprijinul de care a beneficiat mareşalul Ion Antonescu din partea populaţiei ţării nu a contat prea mult în stabilirea liniei politice a acestui regim. Ca militar şi exponent al unei viziuni nondemocratice, Antonescu şi-a întemeiat guvernarea pe puterea armelor, comportându-se în primul rând ca o căpetenie a armatei române. Totuşi, pentru înţelegerea lipsei de reacţie a românilor în momentul înlăturării dictatorului, prin arestarea sa de către tânărul rege Mihai I şi apropiaţii lui (generalul Constantin Sănătescu şi unii oameni politici şi de palat), merită transcrisă o reacţie a românilor consemnată de Constantin Rădulescu-Motru în anul 1943, edificatoare pentru starea de spirit din societatea bucureşteană:

> Bonjurică, bonjurică: trăiam în România Mică;
> Salutare, salutare: trăiam în România Mare;
> Sănătate, sănătate, am dat ţara jumătate;
> Gruss Gott, Gruss Gott, deterăm ţara de tot;
> Hallo-boy, Hallo-boy, vine ţara înapoi![117]

Autorul consemnării notează că aceste vorbe traversau, în acel moment – care devansa cu un an şi jumătate căderea guvernării Antonescu şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei –, de la un capăt la altul Bucureştiul, semn de percepţie pragmatică, sarcastic-amară şi, în orice caz, detaşată, a situaţiei politice a epocii interbelice, dar şi a speranţei că anglo-americanii urmau să învingă, cu beneficii pentru reconstituirea statului român în formula pe care acesta o dobândise prin pacea de la Versailles.

Tot cam pe atunci, în cercurile politice, lucrurile se clarificau într-o manieră incomodă.

> La sfârşitul anului 1943, participanţii la Operaţiunea „Autonomous" au fost trimişi să-l informeze pe Iuliu Maniu, liderul opoziţiei române, că România devenise o chestiune de resortul sovieticilor şi că singura cale ce-i mai rămăsese era capitularea necondiţionată în faţa Armatei Roşii. Cu toate acestea, Maniu, anglofil îndârjit, a ignorat mesajul şi a continuat pregătirile pentru lovitura antigermană ce avea să grăbească victoria noastră asupra Reichului.[118]

Faimosul lider ţărănist, aflat în opoziţie, a aflat deci la timp ce destin îi era rezervat României postbelice. Cu o lipsă de realism notabilă, nedispus să accepte adevărul aşa cum se prezenta, Maniu a continuat să spere într-o soartă mai bună pentru ţară, în pofida semnalelor care nu lăsau prea mare speranţă.

Pe de altă parte, odată cu evidenţa tot mai clară a înfrângerii Germaniei, tânărul rege Mihai I, care până atunci secondase şi legitimase prin prezenţa lui actele militariste ale lui Ion Antonescu – inclusiv Holocaustul –,

din lipsă de aliați proprii ori pentru că, pur și simplu, se consola cu gândul că nu este nimic de făcut, jucând un rol de marionetă, a socotit că înlăturarea mareșalului și restaurarea întâietății politice regale a devenit o prioritate. Pentru a pune capăt dictaturii militariste, el nu a ezitat să aprobe ca oamenii proprii să se alieze cu membrii Partidului Comunist, o altă forță politică dornică de dictatură și de totalitarism, dar având acum avantajul de a putea dialoga cu URSS și cu Stalin, cu care împărtășeau aceeași doctrină, aceleași atitudini antifasciste și dorința de a recupera România pe seama extremei stângi.

Arestarea mareșalului la 23 august 1944 de către oamenii regelui a fost o destituire cu mână forte, cu mijloace radicale, însoțită de o eliminare de adversar politic de felul celei încercate de mareșal însuși cu prilejul separării lui de legionari și al eșecului statului național-legionar. Mareșalul Ion Antonescu și-a meritat și destituirea, și arestarea. Aventurismul politicii lui a târât România în situații fără ieșire, cu consecințe grave. „Exemplul pe care l-a dat [...] cu venirea sa la guvern prin ajutorul legionarilor stă viu în amintirea populației", spunea Constantin Rădulescu-Motru, adăugând și că „... o revoluție prea ușor reușită, cum a fost aceea a abdicării de la tron a regelui Carol II, este păcatul originar al politicii filogermane în România"[119]. Dictatura personală – imitată după Carol al II-lea –, alianța cu mișcarea legionară, lichidarea pluripartidismului, parlamentarismului și a democrației interbelice, deportarea evreilor și a romilor în Transnistria și adâncirea politicii discriminatorii carliste la adresa evreilor și a romilor rămași în Vechiul Regat sunt doar câteva dintre lucrurile pentru care Antonescu trebuia să plătească. Regele ar fi trebuit însă să-și asume cooperarea la luarea

deciziilor României aflate în război, pentru care a fost chemat să plătească numai mareşalul.

Într-o scrisoare trimisă din Lisabona pe 31 august 1944, tânărul diplomat Mircea Eliade recapitula pentru un prieten portughez evenimentele recente care puneau capăt campaniei antisovietice şi alianţei politico-militare a României cu Germania nazistă:

> În primele trei zile ale ultimei ofensive sovietice în Moldova, armata română, concentrată între Carpaţi şi Nistru, a pierdut 40% din efectivele sale şi aproape totalitatea tancurilor. Artileria grea am pierdut-o la Stalingrad. Cele mai bune divizii motorizate le-am pierdut pe Don şi la Harkov. În Crimeea, ne-am pierdut vânătorii de munte. Între Nistru şi Volga, armata română a contribuit cu 42 de divizii şi cu totalitatea materialului de război. Timp de patru ani, am furnizat întreaga producţie a câmpurilor de petrol şi jumătate din cerealele noastre. Am fost, cred, cei mai eficienţi aliaţi ai Germaniei. Iar când ruşii au invadat Moldova, Mareşalul Antonescu a atras atenţia Führerului că frontul românesc este cheia strategică a Europei Centrale şi de Sud-Est – şi că acest front trebuie să fie apărat de cel puţin acelaşi număr de divizii (germane) câte am trimis noi până la Stalingrad. Într-adevăr, ruşii au atacat cu 100 de divizii – contra 18 divizii româneşti (tot ceea ce am reuşit să înarmăm în martie 1944) – şi circa zece divizii germane. După spargerea frontului – dispariţia totală a României era consecinţa logică. Pentru a evita această catastrofă, Regele a ales singura soluţie care, deşi tragică, asigura cel puţin un minimum de existenţă naţională.

Unele consecințe ale actului de la 23 august 1944 au fost parțial benefice: scurtarea războiului, reducerea numărului de soldați români uciși pe frontul de răsărit, posibilitatea alăturării țării la partida aliaților, obținerea dreptului de a negocia la conferința de pace de la Paris, realipirea Transilvaniei de Nord și a părții aferente din Partium de către România. Ele îl justifică istoric; nu însă, necesarmente, și constituțional. La fel însă și consecințele dezastruoase, unele inevitabile, trebuie asumate: ocupația sovietică a României până în 1958, incapacitatea diplomației române de a forța o altă negociere la conferințele interaliate cu privire la România, instaurarea comunismului pentru jumătate de secol, gulagul și decimarea intelectualilor și a burgheziei, rămânerea țării între sateliții sovietici, abolirea formei de guvernare regală și a dinastiei (30 decembrie 1947).

Arestarea mareșalului, produsă în împrejurări dramatice – împingerea contraofensivei sovietice până la frontiera nordică a României –, nu are aspectul unei proceduri legitime de înlăturare din funcție a unui demnitar. Ea poartă amprenta unei eliminări politice din voința regelui și prin mijloacele brutale ale unei arestări și sechestrări cu ajutorul unor elemente ale camarilei regale și în complicitate cu comuniștii.

Întoarcerea armelor la 23 august 1944 a avut, pe lângă pierderile de vieți omenești pe care le-a antrenat continuarea războiului – în direcția vestică, de astă dată – și dincolo de consecințele nefaste ale alianței cu URSS, determinate de împrejurările concrete ale desfășurării războiului, și sensul unei lupte pentru recuperarea teritoriului pierdut prin Dictatul de la Viena. Campania din Vest i-a prilejuit armatei române, aliată acum cu Armata

Roşie, şi merite cruciale pentru recunoaşterea, ezitantă, a dreptului de a reintegra nord-vestul Transilvaniei, preluată în 1940 de Ungaria lui Miklós Horthy. În pofida ezitărilor şi a proiectelor diferite de reorganizare a stăpânirii asupra acestui teritoriu – guvernare autonomă sub autoritate sovietică, trecerea Maramureşului la Ucraina –, formula adoptată în cele din urmă a fost favorabilă României.

Cultura română în perioada interbelică

Sfârşitul Primului Război Mondial şi finalizarea procesului de unificare statală românească au creat cadrele unei afirmări culturale entuziaste, impetuoase, în pofida sărăciei şi a dificilei armonizări între provinciile istorice româneşti, datorată tradiţiilor statale şi culturale diferite. „Înainte, la o populaţie de 7 milioane de locuitori, Vechiul Regat avea vreo 200 de scriitori. Astăzi, România Mare, cu o populaţiune de 18 milioane de locuitori, are tot 200 de scriitori", observa Liviu Rebreanu (1885-1944) în 1931. „... Înainte vreme, pe timpul domniei regelui Carol I şi a domnitorului Cuza, apăreau cam 50 de romane în 60 de ani, acum apar 50 de romane într-un singur an!"[120]. Dar din totalul locuitorilor României, doar 3 000 sunt cititori, remarcă acelaşi romancier, în 1937, în măsură să cunoască statisticile relevante, ca unul situat în fruntea Societăţii Scriitorilor. „Şaizeci de ani de «învăţământ obligatoriu» n-au dat roade, nu pentru că «oligarhia» a vrut să păstreze analfabetismul ca o armă de mai uşoară stăpânire, ci pentru că poporul n-a simţit nevoia învăţăturii"[121], credea marele scriitor român.

Situația nu trebuie să mire. Conform studiului efectuat de Anton Golopenția cu privire la starea culturală și economică a țăranilor din România interbelică, în România rurală, școlarizarea nu este egal răspândită. Mult deasupra mediei populației rurale este Ardealul de Sud-Est (în primul rând zona Săcele-Brașov, unde peste 90% sunt știutori de carte, dar și județele Târnava Mare și Trei Scaune; apoi, cu peste 80% știutori de carte, județele Sibiu, Făgăraș, Ciuc și Odorhei), Partium, de la Oravița la Satu-Mare (peste 80% județele Timiș, Arad și Satu-Mare), apoi Bucovina sudică și Năsăudul (cu peste 70% știutori de carte), ca și regiunile de colonizare din părțile Brăilei, părți din Covurlui, Râmnicu Sărat, Ialomița și Tulcea, tot cu peste 70% cunoscători de carte.

În schimb, mai mulți analfabeți decât media pe țară sunt în Munții Apuseni, în jurul Vașcăului, masivul Poiana Ruscă-Retezat; în Maramureș, Satu-Mare și Someș (la sud de Iza și Vișeu), Basarabia (cu nivel mai scăzut în Hotin și în șesul Bălților), Durostorul și o parte din Caliacra, ca și brâul circumcarpatic Oltenia – Dorohoi (cu mai puțin de 40% știutori de carte, aici nucleul fiind în Teleorman, o parte din Ilfov și întreaga Vlașcă – unde sunt sub 30% știutori de carte).[122]

Potrivit autorului, fruntașe sunt, în schimb,

> centrele de știință de carte, în ținuturile foste sub stăpânirea austro-ungară, cu regiunile ce adăpostesc frânturi etnice germane și secuiești. Nivelul ridicat al acestora s-a răsfrânt și asupra românilor conlocuitori; dar stadiul evoluat al românilor din Ardealul de Sud-Est și Năsăud este, întâi de toate, rodul acțiunii școlare masive a Mitropoliților de la Sibiu și Blaj. În

> Vechiul Regat, aceste centre se găsesc fie în județele de munte, a căror bunăstare s-a ridicat prin rărirea populației datorită emigrărilor, fie în regiunile de așezare recentă, unde se găsește un procent însemnat de „mocani", proveniți din Ardealul de Sud-Est. [...] Centrele de neștiință de carte se suprapun, în majoritatea cazurilor, pe regiunile-matcă ale neamului românesc: se găsesc în Maramureș, Munții Apuseni, Hațeg, Oltenia, Codrul Basarabiei. Celor din Ardeal și Basarabia, stăpânirile străine nu le-au acordat grijă: acțiunea școlară întreprinsă după 1917, respectiv 1918, se resimte de faptul că aceste regiuni sunt greu accesibile și foarte slab înzestrate cu construcții școlare. Brâul de neștiință de carte ce duce din Oltenia în Dorohoi este constituit, cu excepția județelor de munte suprapopulate Mehedinți și Gorj, de regiunea de latifundii dinainte de reforma agrară. Cadrilaterul, în sfârșit, este un centru de neștiință de carte datorită prezenței tătarilor.[123]

În deceniile dinainte de 1930, statul a sprijinit alfabetizarea mai mult în regiunile cu mai multă știință de carte decât în cele mai marcate de analfabetism. Bucovina și Ardealul au progresat cu circa 10%, în timp ce Basarabia realiza un progres sub 6%.

În aceste condiții, atragerea unui număr mai mare de români pe calea lecturii și a culturii se putea face, preferențial, prin literatură și prin teatru, prin muzică și – pentru populația citadină – prin expoziții de pictură și sculptură.

În literatură, imediat după unire, Liviu Rebreanu s-a afirmat impetuos ca fiind cel mai mare romancier al

perioadei, un autor realist a cărui operă a adus în atenție în mod consecvent, cu rare devieri de la regulă, teme legate de universul românesc şi de prefacerile acestuia. Dacă în *Ion* şi în *Răscoala*, două dintre capodoperele sale, Rebreanu s-a ocupat de viața grea a țăranilor, în *Pădurea spânzuraților* el a arătat tragedia românilor din monarhia austro-ungară, siliți să lupte în conflagrația abia trecută împotriva fraților lor români. *Gorila* a analizat ascensiunea în mediul politic şi citadin românesc a extremei drepte şi derapajul politic de la democrație, surprinzând degringolada internă la care s-a ajuns în România interbelică la puțin timp după apoteoza unificării naționale.

Cel mai mare povestitor român al epocii, Mihail Sadoveanu (1880-1961), şi-a atins deplina maturitate artistică în operele celor douăzeci de ani de până la Al Doilea Război Mondial. Romanele sale istorice, precum trilogia *Frații Jderi*, au glorificat epoca aureolată a Moldovei de după jumătatea secolului al XV-lea, în vremea legendarului Ştefan cel Mare, în timp ce *Creanga de aur* oferea exemplul unui înțelept din Dacia în Bizanțul medieval al împăraților de la Bosfor, iar *Baltagul*, micul roman detectiv petrecut în Moldova rurală, unde ancheta este condusă de o femeie simplă, propunea un model de înțelepciune feminină legat de societatea sătească tradițională. Toate au adus în atenție atât moştenirea unui trecut românesc glorios, cât şi inteligența genuină a oamenilor din Moldova.

Cele mai importante spirite critice ale epocii s-au dovedit Eugen Lovinescu (1881-1943), animatorul Cenaclului *Sburătorul*, şi George Călinescu, autor de monografii dedicate clasicilor, dar şi al unei monumentale sinteze a istoriei literaturii române.

Hortensia Papadat-Bengescu (1876-1955) a reprezentat, prin romanele şi povestirile ei, împreună cu prozatorul şi romancierul Camil Petrescu (1894-1957), modernismul citadin deschis la înregistrarea vieţii interioare şi a dramelor lăuntrice ale burgheziei şi intelectualităţii, cititorul român familiarizându-se, prin romanele lor, cu abisurile sufleteşti evidenţiate de psihologia adâncurilor, dar ajungând şi să perceapă mediile urbane ale României dintre războaie ca fiind cele proprii.

Poet de factură expresionistă, autor de teatru mitic, Lucian Blaga (1895-1961) a fost cel mai mare filosof român şi primul autor de filosofie sistematică din cultura română. Dând în trilogiile lui filosofice o ontologie, o cosmologie, o teorie a culturii şi o axiologie, el a rămas dator numai cu o etică. Receptarea operei gânditorului român a rămas, din păcate, precară şi sporadică, marginală. Dar în interiorul culturii române, definirea caracteristicilor metafizice româneşti încercată de Blaga în *Trilogia culturii* au marcat durabil şi profund gândirea românească, oferindu-le repere atât lui Mircea Vulcănescu şi Constantin Noica, cât şi altor eseişti, critici la adresa contribuţiei lui, precum H.H. Stahl. Piesele lui de teatru, de inspiraţie legendară şi tradiţional folclorică, în multe privinţe, au fost concepute într-o convenţie lirică, intrând definitiv în repertoriul teatral românesc.

Alături de Blaga, unul dintre iluştrii poeţi ai timpului a fost Tudor Arghezi (1880-1967), cu o lirică valorizând expresionist, în tradiţia „poeţilor blestemaţi", o limbă română plină de savoare, specializată în interogaţia metafizică. Autorul a fost şi un pamfletar de anvergură, pledând însă mereu pentru artisticitatea limbajului şi situându-se în opoziţie cu simplitatea atică a altor autori (L. Rebreanu).

Epoca interbelică a fost un timp fast al poeziei române şi prin simbolism-expresionismul sumbru şi monoton, adânc depresiv şi resemnat, din poezia lui George Bacovia (1881-1957). Autor monocord şi asumat marginal, provincial citadin, el a ştiut face din poemele sale un spectacol al căutărilor de limbaj sub aparenţa unui respect faţă de convenţia poetică (ritm, rimă) şi de „mobilierul" liric realist.

O direcţie de explorare inedită a universului liric a fost impusă de Ion Barbu – cunoscut ca matematician sub numele lui autentic: Dan Barbilian – care a exploatat posibilităţile de creare a unui limbaj şi a unui spaţiu poetic predominant cerebral şi neologistic, perceptul ca ermetic de contemporani.

Faţă de toate aceste manifestări ale modernismului in literatură, generaţia cea mai tânără dintre războaie a opus, prin unele condeie strălucite – de la Tristan Tzara, Benjamin Fundoianu şi Ilarie Voronca la Geo Bogza, Saşa Pană, Gherasim Luca, Ion Vinea şi Gellu Naum – ideea de antiliteratură, de respingere radicală a tradiţiei şi de reinventare a artei prin cuvânt şi imagine. Cei mai mulţi dintre avangardişti au avut simpatii politice de stânga, chiar dacă au existat şi avangardişti cu simpatii de dreapta (Mircea Eliade, în *Apologia virilităţii*, mai apropiat de futurismul italian).

Istoriografia interbelică a fost dominată în continuare de autoritatea lui Nicolae Iorga (1871-1940) şi de discipolii lui: autorul de sinteze ale istoriei românilor Constantin C. Giurescu (1901-1977), marele slavist şi istoric al culturii române vechi P.P. Panaitescu (1900-1967) şi bizantinologul Gheorghe I. Brătianu (1898-1953), autorul unei faimoase sinteze despre *Marea Neagră* şi expert al studiilor despre natura regimului politic în vechiul regim.

Liviu Rebreanu constata că

> în căutarea drumurilor noi, fireşti, filosofia apare în fruntea cercetărilor, dar nu filosofia raţională şi savantă, ci alta, care nu se prea sinchiseşte de obiectivitate, vizionară şi foarte înrudită cu religia şi misticismul. Filosofia aceasta îşi trăgea rădăcinile mai ales din intuiţia transcendentală a lui Spengler, Klages, alţii. În călăuzirea spiritului român după [primul] război [mondial], rolul acestor filosofi germani apare capital, comportând vaste implicaţii politice, morale şi literare.[124]

Dominată în mediile universitare de Constantin Rădulescu-Motru, liderul de vârstă format în ambianţă academică germană, şi de P.P. Negulescu, dintre discipolii maiorescieni, filosofia a avut în Nae Ionescu (1890-1940) un talentat gânditor oral format în ambianţă germană, tributar modelelor sale apusene nedeclarate (Max Scheller ş.a.) şi alunecând iremediabil în ortodoxism şi radicalism etnic, mentor adulat de tânăra generaţie interbelică. În mod oarecum curios, datorită faptului că Nae Ionescu nu a fost creator de operă scrisă, discipolii lui cei mai însemnaţi au format prima grupare filosofică românească propriu-zisă, de factură idealist-existenţialistă. Ei au fost istoricul şi filosoful religiilor Mircea Eliade (1907-1986), scepticul Emil Cioran (1911-1995), gânditorul şi economistul Mircea Vulcănescu (1904-1952) şi Constantin Noica (1909-1987). După război, primii doi au cunoscut o faimă naţională şi internaţională, unii în afara României, Vulcănescu şi Noica rămânând acasă (primul, cu sacrificul vieţii), aidoma celui mai proeminent

filosof afirmat între războaie, Lucian Blaga, gânditorul sistematic beneficiar al gloriei de a fi autorul unei viziuni româneşti şi ortodoxe asupra lumii (contestată însă de ortodoxia canonică prin părintele Dumitru Stăniloae).

Dintre compozitorii şi interpreţii de seamă ai muzicii clasice, autorul prin excelenţă strălucitor, cu o faimă depăşind-o pe cea naţională, a fost George Enescu (1881-1955). Definindu-se ca lider al şcolii româneşti de compoziţie prin *Poema română* şi prin rapsodii, el apare ca purtător al ethosului european prin tragedia lirică *Oedip* şi prin cele trei simfonii. Toate creaţiile lui fac din el cel mai mare compozitor român al tuturor timpurilor, continuând astfel performanţa de la începutul secolului al XVIII-lea a lui Dimitrie Cantemir, talentat pedagog muzical de tip oriental, interpret şi compozitor de muzică orientală cântată până astăzi.

Corespunzând ambianţei exuberante, descătuşante de forţe, de după unificarea statală deplină a românilor, cultura României interbelice a fost, după epoca marilor clasici din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, etapa cea mai complexă, mai diversificată, mai liberă în expresie şi cu cea mai mare anvergură din dezvoltarea creativităţii româneşti moderne de până atunci. Ea a întrecut prin succesele ei de durată tot ceea ce îi precedase în domeniu, deschizând posibilităţile de afirmare amânate de comunism pentru o jumătate de secol, dar desfăşurate de atunci înainte cu o fervoare compatibilă celei dintre războaie.

Sfârşitul războiului mondial pentru România şi încheierea păcii

În seara de 23 august 1944, la ora 22.00, regele a difuzat radiofonic Proclamaţia către ţară, un adevărat program înnoitor de guvernare. Se dorea revenirea la democraţie şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei. Deşi reorientarea politică şi militară anunţată era de mare importanţă strategică, răsturnând balanţa de până atunci a războiului şi prezentând garanţiile unei victorii mai rapide a aliaţilor, din punct de vedere diplomatic, mutarea nu era de natură să aducă instantaneu credibilitate României care, văzând insuccesul vechiului aliat pe frontul de luptă, se întorcea împotriva lui. Nu este de mirare că, în aceste condiţii, în locul dominaţiei germane se instala rapid şi, de fapt, necondiţionat, o alertă ocupaţie sovietică, care începea prin capturarea de către URSS a circa 130 000 de militari români. Toţi aceştia au fost duşi în prizonierat în Uniunea Sovietică, în numele unor reparaţii de război şi al reconstrucţiei ţării marcate de distrugerile provocate de inamicul german şi român. Numărul celor dispăruţi din cauza mizeriei şi a muncii

forțate nu este nici până astăzi cunoscut cu precizie, ceea ce i-a oferit prilejul președintelui ucrainean Viktor Iușcenko, în octombrie 2007, să predea președintelui României, cu prilejul unei vizite făcute la București, un dosar vechi de jumătate de secol cu numele prizonierilor români dispăruți pe teritoriul Ucrainei.

România a semnat armistițiul cu Națiunile Unite (12 septembrie 1944), luându-și angajamentul să contribuie cu 38 de divizii la efortul de luptă antihitlerist. Ultimele localități românești, Carei și Satu-Mare, au fost eliberate la 25 octombrie 1944, după lupte crâncene la Oarba de Mureș și pe Valea Mureșului Inferior, la Păuliș.

România a continuat alături de trupele sovietice înaintarea spre vest, contribuind la eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei cu aproximativ 567 000 de soldați. Luptele cele mai grele s-au dat la asediul Budapestei și în Munții Tatra, mulți militari români pierzându-și astfel viața. Cele peste două sute cincizeci de zile de campanie din vest, în pofida numeroaselor victime din rândul ostașilor și ofițerilor români, nu au adus României statutul de stat cobeligerant la tratativele de pace de la Paris.

Participarea la războiul antihitlerist a luat sfârșit pe 12 mai 1945. La capătul ei, România era deja o țară sub presiunea militară și ideologică sovietică, în pofida faptului că, deocamdată, se părea că regele Mihai I lucra la restaurarea democrației burgheze.

Vladimir Tismăneanu consemna just că

> Al Doilea Război Mondial a însemnat înfrângerea totalitarismului fascist cu ale sale ambiții de supremație mondială. [...] Pe de altă parte, din rațiuni geopolitice și militare, a însemnat divizarea Europei, geneza

> Blocului Sovietic, călcâiul de oțel al stalinismului așezat deasupra unei întregi regiuni martirizate ...[125]

La conferința de pace de la Paris (29 iulie-15 octombrie 1946) s-a decis semnarea tratatelor de pace (10 februarie 1947), prin care România, situată în tabăra celor înfrânți, mulțumită contribuției sale militare de partea Aliaților după 23 august 1944, primea înapoi Transilvania de Nord, transferată de Hitler Ungariei prin Dictatul de la Viena, dar pierdea Basarabia, Bucovina de Nord şi Ținutul Herței în favoarea Uniunii Sovietice, iar Dobrogea de Sud (Cadrilaterul) era recunoscută ca teritoriu al Bulgariei. În acest fel, sfârşitul României Mari rămânea pecetluit, din achizițiile teritoriale de după Primul Război Mondial rămânând în uniune doar cele vestice, Transilvania şi Partium. Nici acestea nu au revenit necondiționat României, căci între finalul războiului şi conferință, statutul Transilvaniei a rămas incert, la latitudinea arbitrului care era URSS, iar Maramureşul românesc a fost la un pas de a fi anexat de Ucraina, gata să intre în componența URSS. După cum nota în 1945, în *Jurnalul* lui, Mircea Eliade, „războiul se termină în coadă de peşte; adversarul e distrus, şi totuşi victoria e aproximativă"[126]. Din teritoriile (re)unite cu România în 1918, doar jumătate mai rămâneau în componența sa.

Revenirea Transilvaniei la România

La încheierea războiului, chestiunea graniţelor României, grav ciuntite în vara şi toamna lui 1940, a rămas, pe moment, incertă. Basarabia a fost pierdută din nou, prin însăşi întoarcerea armelor, din 23 august 1944. Decizia fusese impusă de evenimente, fiind singura posibilitate ca România să nu se fărâmiţeze şi mai rău, sub acţiunea punitivă a sovieticilor. Nu se întrezărea nici măcar o posibilitate ca sudul Dobrogei – aşa-numitul Cadrilater – să-i poată reveni din nou statului român. Cât despre Transilvania, aici ocupaţia maghiară din perioada războiului a nord-vestului provinciei a consolidat poziţiile unei administraţii neromâneşti. Situaţia rămânea prin urmare incertă în centrul şi nord-vestul ţării, în pofida alierii românilor cu Armata Roşie. Iar noua autoritate sovietică nu simplifica în niciun fel lucrurile, ba chiar dimpotrivă. Articolul 19 al Convenţiei de Armistiţiu privind viitorul Transilvaniei stipula că prevederile Dictatului de la Viena sunt anulate, teritoriul revenind din nou României. Dar totul urma să fie decis în formulă definitivă prin tratatul de pace, ceea ce-i lăsa Uniunii Sovietice ultimul cuvânt

în această chestiune. Jucându-şi astfel cartea, Stalin a condiționat retrocedarea Transilvaniei de Nord de formarea unui guvern procomunist la Bucureşti, formulându-şi neechivoc pretenția cu prilejul întâlnirii avute la Moscova, la 4 ianuarie 1945, cu reprezentanții Partidului Comunist Român, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol şi Ana Pauker. Odată cu înaintarea spre vest a trupelor sovieto-române, a fost constituit Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate, ce urma să reprezinte autoritatea guvernului de la Bucureşti (în conformitate cu Convenția de Armistițiu, prin Legea nr. 487, promulgată la 10 octombrie 1944). Atribuția cea mai importantă a Comisariatului a fost instalarea autorităților civile române numite de guvern în cele unsprezece județe din nordul Transilvaniei.

Pe 25 septembrie 1944 au fost numiți prefecții județelor vizate, dar ei s-au instalat doar în câteva județe – cele locuite mai dens de secui: Ciuc, Mureş, Odorhei şi Trei Scaune –, aici fiind activi din a doua jumătate a lunii octombrie până la 10-14 noiembrie 1944. În alte județe (Sălaj şi Someş), noua formulă administrativă a funcționat numai câteva zile, iar în celelalte județe nici măcar nu au fost instalați noi prefecți. S-a întâmplat astfel deoarece sovieticii au instituit la 24 octombrie 1944 Administrația Militară în Transilvania de Nord. Ei au cerut evacuarea administrației române din cele şase județe unde aceasta începuse să activeze, pe considerentul incapacității românilor de a gestiona tensiunile interetnice din zona respectivă.

Era o reacție la activitatea batalionului de voluntari „Iuliu Maniu". În septembrie 1944 se constituise la Bucureşti un Comitet Național în frunte cu Ion Groşanu,

Gabriel Țepelea, Leon Boghiș, cu misiunea de înrolare a voluntarilor pentru Ardeal într-o legiune. Batalionul de voluntari Brașov, formațiune paramilitară a Legiunii, a desfășurat activități în spatele frontului în județele Trei Scaune, Ciuc, Odorhei și Mureș, în frunte cu căpitanul (r) Gavrilă Olteanu din Târgu-Mureș. În secuime, batalionul i-a reprimat pe partizanii rămași activi, acțiune care a culminat prin episodul de la Aita Seacă. Pe 26 septembrie 1944, 11 unguri au fost executați aici după o judecată sumară, pentru că participaseră la asasinarea a douăzeci de ostași români pe 4 septembrie 1944. La 12 noiembrie 1944, Vîșinski i-a cerut generalului Sănătescu, șeful guvernului, desființarea acestui detașament și trimiterea în judecată a comandantului Olteanu. Batalionul a fost dizolvat, iar Gavrilă Olteanu arestat și asasinat în închisoare (în august 1946). În toate cele trei județe „secuiești" – Trei Scaune, Ciuc, Odorhei – au fost omorâți, în septembrie 1944, mulți români, civili și militari, în special de către populația maghiară locală.

Sovieticii au speculat imediat situația creată. La 14 noiembrie 1944, Andrei Vîșinski declara că „guvernul României nu este cu adevărat democratic și deci nu este în măsură să garanteze pretinsele drepturi și libertăți pentru minoritatea maghiară". De fapt, viza obținerea unei reprezentări guvernamentale comuniste în România, singura care – pasămite – ar fi adus dovada democratizării conducerii țării. Valoarea diplomatică a arbitrajului inițiat de sovietici a devenit transparentă printr-o afirmație a lui A.I. Lavretiev, comisarul poporului pentru afaceri externe al RFSR, care fusese anterior însărcinat cu afaceri în România și care, la 6 decembrie 1944, într-un raport către Ministerul de Externe al URSS, spunea:

> Problema retrocedării Transilvaniei de Nord României trebuie să fie o pârghie de acțiune asupra Guvernului român, nu numai în domeniul îndeplinirii obligațiilor economice conform Convenției de Armistițiu, dar şi în domeniul politicii interne şi externe promovate de acesta.[127]

Astfel, sovieticii urmăreau angajarea militară şi politică a României pe frontul de vest, dar şi atragerea autorităților locale maghiare, stimulându-le zelul de convertire la comunism prin promisiuni implicite sau explicite de soluționare a revendicărilor lor iredentiste.

În perioada administrației militare sovietice în Ardealul de Nord, organele administrative nu au fost populate cu sovietici, ci cu unguri, mulți dintre ei horthyşti convinşi, care făceau parte din aşa-numitele gărzi patriotice.

Limba maghiară a redevenit limbă oficială, indicatoarele de localități erau scrise în limbile maghiară şi română, tricolorul românesc era interzis peste tot, iar manifestările naționale româneşti erau interzise sub orice formă.

Politica maghiarilor față de sovietici le-a adus câştig de cauză, obținând sprijinul acestora pentru a păstra în propriile mâini puterea în Transilvania de Nord, în toamna şi iarna lui 1944/1945. Pe măsura înaintării frontului, a eliberării unor noi regiuni, autoritățile militare ruseşti îi reinstalau la conducerea localităților pe primarii unguri din 1940-1944 şi, împreună cu aceştia, inaugurau o nouă perioadă de prigoană a românilor.

Încălcând suveranitatea statului român, Budapesta şi Moscova încurajau secesiunea ungurilor şi a ucrainenilor din Transilvania.

La 22 decembrie 1944 a luat ființă la Debrecen guvernul național provizoriu maghiar, prosovietic. Noul guvern

a început imediat demersurile pentru înființarea unei Republici Sovietice a Ardealului de Nord, cu statut autonom, ce urma, ulterior, să fie încorporată în Ungaria.

Prima încercare de a se forma un stat autonom în Ardeal a avut loc la Cluj, în toamna anului 1944, în condițiile create de administrația militară sovietică din Transilvania de Nord, când a fost instaurată „autonomia statală", sub conducerea unui organism care purta numele de Comitetul Executiv pentru Nordul Ardealului al FND, președintele acestuia fiind Teofil Vescan, prefectul Clujului, iar copreşedinte Jordaki Lajos.

Inițiatorii vizibili ai acestei autonomii statale au fost o serie de comuniști alogeni, grupați în Frontul Național Democrat din Ardealul de Nord. Dintre ei îi amintim pe Jordaki Lajos, Lakatos István, Balogh Edgar, Páskány Geza, F. Brutuer, L. Csogor, Nicolae Goldenberg, Demeter János, Vescan Teofil etc.

Revenirea la democraţie şi sfârşitul monarhiei în România (23 august 1944-30 decembrie 1947)

După întoarcerea armelor, prezența reprezentanților militari şi civili ai Kremlinului în anturajul Palatului Regal a fost neîncetată şi a cunoscut o pondere tot mai semnificativă în luarea deciziilor, forțând soluții politice tot mai conforme politicii lui Stalin în Europa central-răsăriteană. Opoziția la situația creată a fost relativ firavă şi intermitentă. Cu majoritatea ei țărănească imobilă, secătuită de înfrângerea pe frontul răsăritean şi marcată de militarii uciși şi luați prizonieri în URSS, societatea românească nu putea face față tăvălugului venit din est. În plus, într-o țară în care rata analfabeților era de circa 50%, iar situația economică a majorității populației era deplorabilă, o idee utopică precum cea comunistă, în care toată lumea este egală, nu poate surprinde pe toată lumea şi nici nu putea să nu atragă, fie şi tacit, anumite straturi sărace ale populației de la sat şi de la oraş.

Percepția iminenței unei schimbări tragice de destin nu mai era o noutate.

Încă în 1943, filosoful Constantin Rădulescu-Motru nota în jurnalul lui personal că

> perspectiva pe care o lasă să se întrevadă sfârşitul războiului, dacă el va fi câştigat în contra Germaniei, este înlocuirea culturii europene prin americanism şi bolşevism; mai curând bolşevism, fiindcă acesta este un fel de americanism fanatic. Umanismul pregătit de înţelepţii lumii antice şi ridicat la aspiraţii de creştinismul Evului Mediu va face loc americanismului, care se poate defini ca o civilizaţie pe măsura omului de duzină. [...] Victoria americanismului [...] dacă se va produce, este semnul unei nepotriviri dintre cultura europeană şi cerinţele omenirii. Omenirea de astăzi, din cauza înmulţirii ei, ca populaţie a globului pământesc, cere o nouă cultură, mai puţin pretenţioasă decât aceea din trecut, o cultură care să satisfacă pe omul de duzină.[128]

Constantin Rădulescu-Motru a intuit corect caracterul bipolar al lumii postbelice şi distribuţia puterilor între SUA şi URSS. El a descifrat caracterul precumpănitor pragmatic şi utilitarist al americanismului, ca urmare a democratizării impuse de masificare, în raport cu campionul culturii de performanţă, pe al cărei purtător îl vedea în interiorul civilizaţiei europene, iremediabil detronată din poziţia de lider pe care o ocupase o vreme. Importantă este şi definirea comunismului sovietic ca exces fanatic al conduitei americane, ca asumare iraţionalistă a acesteia, deci ca exagerare a unei atitudini care, structural, le-ar fi fost comună celor două civilizaţii percepute, deopotrivă, ca inamice spiritului european şi care se baza

pe preponderența în istorie a mulțimilor în detrimentul personalității.

Istoria l-a confirmat pe Constantin Rădulescu-Motru. El nu s-a înşelat asupra caracterului nivelator al noii dominații ideologice aduse de tancurile sovietice.

Comuniştii şi-au pus în acțiune planul de cucerire progresivă a întregii puteri politice. Astfel, s-au succedat o serie de inițiative şi măsuri de natură politică, în primul rând insistența de a fi primiți reprezentanți ai Partidului Comunist în noile cabinete, conferindu-li-se roluri din ce în ce mai importante. Unul dintre momentele culminante ale noului curs a fost numirea, sub presiunea reprezentantului sovietic Vîşinski, a lui Petru Groza în fruntea unui guvern de orientare clar şi vădit prosovietică, în care, deşi reprezentanții regalității şi partizanii democrației de tip burghez aveau o pondere mai însemnată, iar procomuniştii dețineau doar cinci portofolii, aceştia din urmă aveau cea mai mare influență (6 martie 1945). Deşi în august regele a inițiat o grevă regală, ea a eşuat din cauza insuficientului sprijin occidental, controlul sovietic devenind şi mai apăsat.

Primele alegeri postbelice s-au dovedit un eşec din punctul de vedere al intenției de a restaura democrația. Aparent, se revenea la prezența principalelor partide ale țării şi a liderilor lor (Iuliu Maniu etc.) pe scena electorală, dar, de fapt, România era o țară ocupată, iar orchestrarea votului de către sovietici, prin intermediul regimului Groza-Dej, a însemnat falsificarea numărătorii voturilor, abolirea uzanțelor democratice şi neglijarea totală a legitimității politice.[129]

Comuniştii au introdus procedee incorecte în competiția politică: «clonarea» principalelor partide de opoziție, ca mijloc

adiacent de anihilare a lor: PNȚ (Anton Alexandrescu) – PNȚ (Maniu-Mihalache), PNL (Gheorghe Tătărăscu) – PNL (Constantin I.C. Brătianu) şi PSD (Ştefan Voitec, Lothar Rădăceanu) – PSD (Titel Petrescu), potrivit tacticii bolşevice a angajării «tovarăşilor de drum» până la atingerea propriilor scopuri. Partidelor-clonă li se adaugă partide-satelit (Frontul Plugarilor) ori chiar partide-fantomă. Toate au jucat un rol în dispersarea voturilor corpului electoral în detrimentul opoziției antitotalitare. Acelaşi lucru urma să se petreacă în 1990, când de la partidul unic s-a trecut brusc la peste o sută de formațiuni politice efemere. În 1946, electoratul românesc nu s-a lăsat înşelat, votând în bloc pentru PNȚ-PNL-PSD, adică pentru democrația de tip european şi împotriva oricărei forme de totalitarism. Faptul însă nu a avut consecințe, formal fiind recunoscuți ca învingători comuniştii.

Pe 25 decembrie 1947, când Regatul Român îşi trăia ultimele zile, Mircea Eliade scria: „Intrarea în clandestinitate a întregii opoziții româneşti transformă toată țara într-o Gardă de Fier ceva mai teroristă şi ceva mai puțin bine organizată decât arhetipul ei din 1938-1939. Cum se răzbună istoria!”[130].

Reorganizarea politică şi de stat a României

Lucian Boia sintetiza noua situaţie din România în prima etapă de după preluarea puterii de către comunişti.

> În primii ani după instaurarea sa deplină, în 1948, comunismul românesc a avut o orientare „internaţionalistă", mai explicit spus prosovietică şi antinaţională (în sensul abandonării celei mai mari părţi a moştenirii culturale şi a deformării radicale a ceea ce, de bine, de rău, se preluase, până într-acolo încât xenofobului şi reacţionarului Eminescu i se valorifica poezia „revoluţionară"). Sunt anii când, la conducerea partidului, românii (Gheorghe Gheorghiu-Dej) împart puterea cu evreii (Ana Pauker) şi cu ungurii (Vasile Luca), cu toţii, de altfel, sub înaltă supraveghere de la Moscova.[131]

Noul nume al statului, Republica Populară Română, semnala alinierea la ceea ce a devenit frontul democraţiilor populare – cum le numea François Fejtö – şi

deschiderea posibilității anexării, într-un viitor apropiat, a acestei entități la URSS, unde existau și alte republici similare (kazahă etc.). Noua republică era „română", în ultimul rând, pentru a se deosebi de altele, căci înainte de toate era populară. Factorul național era de natură să distingă, așadar, care dintre republicile instituite de popor – adică de proletariat – era. Concepția, inspirată de Kremlin și de marxismul stalinist, era un reflex al lozincii „Proletari din toate țările, uniți-vă!". Practic, după ce mareșalul Ion Antonescu sperase ca, sub dominația germană a celui de-Al Treilea Reich, să reconstituie și să întărească România Mare, aflată în rapidă descompunere, și după eșecul utopiei democratizante sub protecție aliată dintre 23 august 1944 și 30 decembrie 1947 a regelui Mihai I, țara recompusă doar în partea ei nord-vestică a intrat – și odată cu ei noii dirigenți comuniști – în lumea și ordinea sovietică, în chip de satelit obedient.

Pe plan politic, legislativul a devenit acum unicameral, abandonându-se structura interbelică cu două camere. Șeful statului a coincis, după o perioadă de tranziție, cu secretarul general al Partidului Comunist. Acest lucru a fost valabil până în 1975, când Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, s-a autoproclamat președinte (chiar dacă în ipostaza sa oficială a purtat sceptru, ca un adevărat rege).

Foarte repede s-a produs unificarea forțată a partidelor de stânga (Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat), mai întâi sub numele de Partid Muncitoresc Român (PMR), mai apoi sub acela de Partid Comunist Român (1948).

După o serie de epurări și arestări, aparatul de stat s-a înnoit și el, atât în ceea ce privește administrația, cât

şi la nivelul cadrelor armatei, al poliţiei sau al serviciului secret.

Vechea poliţie secretă interbelică (Siguranţa Statului) a fost desfiinţată, locul ei fiind luat de Securitate (prin decretul nr. 221 din 30 august 1948), serviciu organizat din iniţiativă, după model şi sub supraveghere sovietică, drept poliţie politică menită să-i combată pe duşmanii noului regim, atât fascişti, cât şi democraţi. Modul în care funcţiona aceasta – într-o proiecţie oarecum romantică şi simbolică – apare cu destulă pregnanţă în nuvela de mari dimensiuni *Pe strada Mântuleasa*, scrisă departe de ţară de Mircea Eliade. O amplă evocare a acelor ani, cu vicisitudinile lor, a realizat Marin Preda în ultimul lui roman, *Cel mai iubit dintre pământeni*, urmărind destinul nefericit al unui fost filosof universitar în anii dictaturilor staliniste.

Exilul cultural

Intrarea României în sfera statelor ocupate de Armata Roşie după 23 august 1944 şi, mai ales, după 6 martie 1945 – când la cârma țării s-a instalat un prim guvern dominat de oamenii agreați de Moscova – a determinat o serie de personalități culturale, mai tinere sau ajunse deja la maturitate, să părăsească țara şi să se refugieze în Occidentul liber, cu speranța că provizoratul acestei situații nu va dura. După cum aminteşte Monica Lovinescu, refugiații români, sperând într-o iminentă reacție a Vestului la adresa extinderii dominației comuniste până la Berlin, cu sacrificarea întregii Europe Centrale, se salutau cu formula: „Numai bine, şi la iarnă la Bucureşti!". Optimismul lor a fost însă dezmințit de evenimente. Opoziția armată din munții României a fost, până la urmă, înfrântă, iar tăcerea occidentală a devenit țipătoare după reprimarea armată de către Kremlin a revoltei anticomuniste maghiare din 1956.

Pentru a lupta împotriva anihilării totale a creativității româneşti, care s-a configurat în țară odată cu 1948, pentru un deceniu şi jumătate, prin aplicarea strictă,

drastică, a viziunii lui Jdanov asupra literaturii, înțeleasă exclusiv ca propagandă în slujba țelurilor Partidului Comunist, oamenii de cultură din exil au organizat diferite organisme şi instituții. Printre ele se numără Fundația Regală Universitară Carol I, Asociația Mihai Eminescu şi Centrul Român de Înalte Studii.

Cele mai prestigioase publicații culturale ale exilului românesc au fost revistele *Luceafărul* şi *Ființa românească*, iar ca publicații ştiințifice, *Revue des etudes roumaines* şi *Bulletin scientifique roumain*.

Printre personalitățile implicate în activitatea acestor instituții s-au numărat creatori şi oameni de ştiință de primă mână, precum Matyla Ghika, Constantin Brăiloiu, Alexandru Busuioceanu, Mircea Eliade, Alexandru Ciorănescu, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Vintilă Horia ş.a. Eliade credea că în condițiile în care exilul reprezenta singurul mediu în care cultura română se poate afirma fără restricții ideologice, el ar trebui să fie „concentrarea tuturor forțelor culturale româneşti din exil, în afară de orice altă considerație de ordin politic"[132].

Alți autori români faimoşi, care au preferat să se țină deoparte de activitatea exilului, căutând să se asimileze cu țările în care se aflau şi să creeze în limba acestora, au fost Eugène Ionesco – francez, de altfel, după mamă – şi Emil Cioran, „scepticul de serviciu" al culturii contemporane, cum i s-a mai spus. Lor li se pot adăuga şi alții, precum fizicianul şi gânditorul Stéphane Lupasco, esteticianul Pius Servien, compozitorul George Enescu, prozatorul şi eseistul Petru Dumitriu ş.a. Moştenirea lor nu a fost nici până astăzi pe deplin integrată circuitului de valori românesc, reconstituit începând cu căderea dictaturii comuniste şi cu revenirea la democrație. Nu este

deci de mirare că tot Eliade nota melancolic: „Ce blestem apasă asupra noastră, a tuturor românilor din exil, pentru ca nici măcar mâna de cărturari şi scriitori ce suntem să nu putem lucra împreună?”[133]. De fapt, recunoştea şi el că exilul literar însemna că „... trebuie să coexişti [...] alături de păşunişti, foşti şi viitori legionari, detaşaţi activişti, existenţialişti şi toţi ceilalţi care (vai!) vor mai veni – căci aceasta este literatura românească din exil. (Alta – «n-are neica, că ţi-ar da!...»)”[134]. Năzuia totuşi la o viziune integratoare a tuturor celor reprezentativi pentru intenţiile date: „Trebuiesc invitaţi şi scriitorii evrei români: Alexandru Vona, Ionel Jianu. [...] Trebuie să se simtă că românismul este şi o dimensiune culturală, la care sunt chemaţi să participe toţi care mânuiesc în mod creator limba română”[135].

Biserică şi represiune comunistă (anii 1950)

Virgil Nemoianu constata, cu privire la schimbările antrenate de noul regim, că „lupta împotriva comunismului a fost încă şi mai robustă [decât cea împotriva fascismului], a implicat vărsare de sânge şi suferinţe considerabile, care au dus la exterminarea unor întregi pături şi grupuri sociale”[136]. Unul dintre acestea a fost grupul masiv reprezentat al credincioşilor creştini.

Biserica Ortodoxă, majoritară în România, a întâmpinat epoca dictaturilor interbelice şi instaurarea comunismului cu o flexibilitate uimitoare. Ieşită din deceniul dictaturilor de extremă dreaptă – cea regală, cea legionară şi cea militarist-fascistă a mareşalului Antonescu –, regimuri totalitare „brune” pe care le sprijinise cu convingerea că alianţa dintre credinţa răsăriteană şi naţionalismul intransigent dau cu adevărat identitatea românească, BOR a făcut faţă stalinismului ateu şi dominaţiei sovietice flexibil şi pragmatic, sacrificând, prin destule gesturi, conduita morală consecvent ortodoxă. Astfel, dornică să supravieţuiască în noile condiţii ale ocupării militare a ţării de către trupele ruseşti (până în 1958) şi să îşi

asigure cât mai multă bunăvoință din partea noilor diri-genți, Biserica Ortodoxă a secondat Partidul Comunist și noua democrație populară în acțiunea de suprimare a Bisericii Greco-Catolice (1948). Ca răspuns la această atitudine, nici statul comunist nu a atacat vreodată, ideologic și prin propagandă, Biserica Ortodoxă ca instituție, ci numai religia ca doctrină (Olivier Gillet). La conturarea acestui pact tacit de neagresiune a condus dorința – afirmată încă din perioada interbelică – a ierarhilor eclezi-astici ai bisericii majoritare de a-și impune hegemonia religioasă asupra României. Înlăturarea concurenței nu apărea în aceste condiții ca fiind nedreaptă, ci un act de asanare a terenului de prezențe inoportune. Socotit o confesiune cosmopolită, universalistă, așadar antina-țională, catolicismul apărea ca străin religiozității autoh-tone și inamic de secole al identității românești. Prin urmare, desființarea de facto a Bisericii Greco-Catolice și nerecunoașterea Bisericii Romano-Catolice în noul regim s-au soldat, în anii 1950-1960, cu numeroase procese și condamnări la închisoare pe seama ierarhilor și a nume-roși preoți din ambele biserici. În paralel, s-a încercat în mod diversionist trecerea la ortodoxie a greco-catolicilor și înființarea unei Biserici Catolice românești, despărțite de Roma. Unii dintre prelații, nu mulți, care au colaborat cu statul comunist în acest ultim proiect au fost exco-municați, dar papalitatea nu a luat măsuri decisive pen-tru a-i ajuta cumva pe oamenii propriei biserici atinși de teroarea comunistă, ceea ce a făcut posibilă interpretarea că Vaticanul dorea să își creeze martiri. În timpul papilor Ioan al XXIII-lea și Paul al VI-lea, curia papală a mizat pe dialogul diplomatic, sperând că astfel se va obține o normalizare a relațiilor și că se va restaura normalitatea

activității pastorale. După ce s-a renunțat la excomunicarea comuniștilor și a simpatizanților acestora, supraviețuitorii martirajului carceral au devenit niște prezențe inoportune pentru noul curs al conduitei Sfântului Scaun.

În această ambianță de teroare discreționară practicată de autoritățile comuniste s-a ajuns la producerea procesului „spionilor Vaticanului" (10-17 septembrie 1951, București), calificat drept una dintre cele mai sinistre înscenări staliniste din istoria României (William Totok). El s-a încadrat în seria marilor procese-spectacol din epocă. Unele, ajunse modele într-o asemenea scenografie, datau în URSS încă din perioada interbelică, precum cele cărora le-au căzut victime Zinoviev, Kamenev (1936), Piatkov, Radek (1937), Buharin, Rîkov, Iagoda, Rakovski (1938). Altele erau relativ sincrone cu cel de la București, meritând atenție cel din 1949 din Albania (victimă fiind ministrul de interne Koçi Xoxe), din Bulgaria (Traicho Kostov și alții), Ungaria (László Rajk), Cehoslovacia (Rudolf Slansky) și din Polonia (Wladislaw Gomulka).

Lichidarea catolicismului din România a fost o prioritate a statului socialist. Deși atât comunismul, cât și catolicismul etalau un orizont universalist, antipatia comunismului românesc față de religia creștină apuseană a fost clar afișată. Ea își are și unele explicații istorice, românii din Valahia și din Moldova optând, curând după înființarea statelor medievale Valahia și Moldova, în secolul al XIV-lea, pentru ortodoxia bizantină și luptând, de-a lungul Evului Mediu, împotriva prozelitismului catolic. Cu alte cuvinte, universalismul avut în comun de comunismul românesc și de catolicism a contat mai puțin decât moștenirea animozității confesionale, în

pofida faptului că, la nivel declarativ şi chiar faptic, în multe privinţe, noul regim se dorea şi se comporta ca un produs revoluţionar internaţionalist şi muncitoresc. Teologul exponent al acestei idei a fost părintele Dumitru Stăniloae, cu opţiuni de tinereţe prolegionare, dar repliat, în anii 1950, ca anticatolic şi antiprotestant.

Desfiinţarea Bisericii Greco-Catolice fusese urmărită explicit încă din anii dictaturii regale, mitropolitul Visarion Puiu, fost şef al Misiunii Ortodoxe Române din Transnistria în anii 1942-1943, cerându-i suveranului să desfiinţeze Biserica Unită printr-o „lege de revenire la ortodoxie", fiindcă „poporul nostru trebuie să aibă o dorinţă: o singură ţară, cu o singură credinţă, cu un singur rege şi aceleaşi rânduieli legale pentru toţi românii" (20 aprilie 1938). Aceeaşi solicitare a fost îndreptată mai apoi către mareşalul Ion Antonescu (16 septembrie 1940)[137]. Cei care au dus însă la îndeplinire acest deziderat au fost comuniştii, lichidând greco-catolicismul în 1948, anulând Concordatul cu Vaticanul şi arestând masiv ierarhi, preoţi şi călugări români uniţi.

Aceasta nu a împiedicat însă funcţionarea clandestină a Bisericii Greco-Catolice. Opoziţia ei la regim a făcut ca în vremea guvernării Ceauşescu să nu se poată reveni la situaţia funcţionării legale a acestei biserici.

Gulagul anilor 1950-1960

Îndată după trecerea de la monarhie la republică şi de la democraţie la dictatura de extremă stângă, noua conducere a ţării – liderii Partidului Comunist – a trecut la lichidarea sistematică a României burgheze, scop esenţial în transformarea revoluţionară a societăţii româneşti, în sensul instaurării dictaturii proletariatului. Încă din 3 iulie 1948, din exil, Mircea Eliade scria: „Patria mea traversează acum cea mai tragică criză din istoria ei. Dar nu-mi pierd speranţa că într-o zi voi putea să mă întorc într-o Românie liberă şi creştină"[138]. Deocamdată însă, începea o epocă atroce de represiune la adresa României burgheze şi intelectuale. Lagărele şi închisorile înghiţeau o generaţie întreagă, urmărindu-i şi împlinindu-i dispariţia, extincţia. „Gulagul, sistemul lagărelor de concentrare de tip sovietic, a urmărit distugerea individului, lichidarea demnităţii, reprimarea tuturor celor bănuiţi de acţiuni ori de posibile gânduri antisovietice."[139] Arestarea în cadrul unor ample operaţiuni poliţieneşti a elitelor politice şi intelectuale interbelice şi internarea lor în lagăre şi închisori, cu un regim discreţionar de detenţie, s-a

făcut începând cu 8 mai 1949. Curând, numărul deținuților politic crescând exponențial, s-au înființat „unități", respectiv „colonii de muncă". Cele mai importante au fost Canalul Dunăre-Marea Neagră, minele de plumb maramureşene (Baia Sprie, Cavnic etc.) şi lagărele din Balta Brăilei. După Paul Goma, pentru români, Canalul Dunăre-Marea Neagră a fost „ceea ce pentru evrei a fost Auschwitzul, sau pentru ruşi Vorkuta"[140]. Funcționând între 1949 şi 1953, într-o primă etapă, el a fost „primul lagăr de concentrare al țării şi era numit de toată lumea Canalul Morții. După estimări «optimiste», ar fi pierit la Canal circa 50 000 de deținuți"[141].

Sistemul detenției din acei ani cuprindea mai mult de o sută de obiective împărțite, între 1948 şi 1964, în vremea primului stalinism românesc, în trei categorii: politice, de drept comun şi mixte. Cei reținuți şi condamnați pentru motive politice au ajuns la Canalul Dunăre-Marea Neagră, în Balta Brăilei, la Botoşani, la Craiova, la Gherla, la Aiud etc. Regimul detenției era de exterminare, cu norme duble de muncă față de standardul cetățenilor aflați în libertate, cu alimentație insuficientă şi fără asistență medicală, pedepsele fizice fiind curente, chiar şi pentru cele mai mici abateri. Cruzimea dovedită în timpul anchetelor era şi ea majoră.

Victimele au fost numeroase. După unele estimării, circa 600 000, după altele, aproximativ 650 000. Finalul epocii Gheorghiu-Dej a însemnat şi amnistierea deținuților politic care au supraviețuit, dar anii epocii Ceauşescu au cunoscut noi arestări şi detenții pe motive politice, în pofida declarațiilor oficiale şi a semnării, în 1975, de către România, a Actului de la Helsinki.

Interzicerea drepturilor legale, izolarea, înfometarea, practicarea torturii au atins apogeul prin aşa-numitul

experiment Piteşti. Aici s-a încercat – între decembrie 1949 şi august 1951, cu tentativa de a extinde metoda şi asupra altor închisori (în primăvara lui 1950) – formarea omului nou prin reeducarea de o violenţă extremă, cu torturi psihice majore, a unor deţinuţi de către alţi deţinuţi, aceştia din urmă complici ai sistemului şi beneficiind de un regim discreţionar în interiorul închisorii.

Vladimir Tismăneanu avea dreptate să afirme că „cele două crime absolute ale secolului XX, Holocaustul şi Gulagul, vor rămâne pe veci semne ale unei infinite ruşini şi infamii. [...] Holocaustul şi Gulagul au simbolizat prezenţa a ceea ce Kolakowski a numit Diavolul în Istorie. Au fost expresia Răului radical despre care a scris cândva Immanuel Kant."[142]

Rezistența anticomunistă din Carpați

Abdicarea forțată a regelui Mihai I și instaurarea regimului republican au însemnat, totodată, trecerea la un regim de teroare și la dictatura proletariatului, exercitată de Partidul Comunist în prezența armatei sovietice și a comisarilor politici de la Moscova. În anii imediat următori, mai cu seamă între 1948 și 1950, dar – cu intensități diferite – până în 1963, s-a trecut la lichidarea sistematică a României burgheze, fiind arestați și condamnați, cu și fără judecată, de la caz la caz, foști politicieni democrați și membri ai mișcărilor politice de dreapta și de extremă dreaptă, militanți socialiști care nu consimțiseră să se „resoarbă" în Partidul Comunist (intitulat, până la un moment dat, Partidul Muncitoresc Român, ca urmare a unirii forțate cu Partidul Social-Democrat al lui Titel Petrescu), oameni de cultură reticenți la noua linie politică sau care sprijiniseră în vreun fel regimurile anterioare. Mai mult decât atât, trecerea la o nouă orânduire pusă sub semnul luptei de clasă și a dictaturii clasei muncitoare, a internaționalismului proletar și a ateismului științific a fost socotită de dirigenți drept un bun prilej de a lichida vechea Românie.

Romancierul Nicolae Breban socotea că atunci

> când ocupația străină se întinde pe câteva decenii și, mai ales, când ea nu se „mulțumește" cu stricta posesiune a rezervelor și bogățiilor naționale și cu „liniștea publică", ci vrea să „transforme oamenii și instituțiile de bază, dărâmând statuile sacre și însăși Tradiția", atunci o națiune nu are de ales decât ori să lupte, fugind în munți, cum se pare că am făcut-o prin secole, „boicotând istoria", cum o spune Blaga, ori... să-i înfrunte![143]

Reacțiile populației astfel violentate nu s-au lăsat prea mult așteptate. Pe lângă sumedenia de organizații secrete și complotiste dejucate de către statul totalitar prin infiltrarea de informatori în rândul membrilor lor (scriitorul Pavel Chihaia a aparținut unei asemenea organizații), s-au organizat și focare de luptă cu arma în mână care au fost identificate cu forme ale rezistenței anticomuniste. Statisticile actuale menționează mai mult de o mie de asemenea forme, numărând și câteva zeci de centre ale rezistenței. De fapt, ele au fost doar grupuscule autonome, necoordonate, care au hărțuit după puteri, mai ales în zonele apărate natural – munții împăduriți din Banat, Argeș, Bucovina –, autoritățile comuniste și care au fost, în cele din urmă, uneori după episoade de confruntări acerbe, anihilate, luptătorii anticomuniști fiind uciși sau arestați și executați. Asemenea grupuri au fost active mai ales până în momentul când a devenit evident că Occidentul nu va interveni fățiș pentru a evacua comunismul din România, adică atâta vreme cât nu s-a cunoscut înțelegerea dintre Stalin și aliații săi occidentali de la Yalta, în cursul căreia România a fost promisă rușilor.

Cele mai notorii asemenea grupuri au fost cel al fostului primar liberal Teodor Şuşman şi cel al maiorului Nicolae Dabija, ambele din Munţii Apuseni. Grupul colonelului Ion Uţă, activ în Banat, Ion Gavrilă Ogoranu a fost activ, vreme de nouă ani, în Munţii Făgăraşului. Toma Arnăuţoiu şi oamenii lui au rezistat un deceniu în părţile Muscelului. Victor Lupşa a luptat cu arma în mână, împreună cu partizanii săi, în zona Vrancei. În Dobrogea a acţionat gruparea lui Gogu Puiu.

Toate aceste grupări au inclus şi activitatea unor femei, adevărate caractere redutabile dintre care se desprind figurile dârze ale Lucreţiei Jurj (membră a grupării Şuşman), Elisabetei Rizea, Mariei Plop (soţia lui Toma Arnăuţoiu), Anei Simion (din gruparea musceleană), Mariei Andreescu (activă în Făgăraş).

Întreaga activitate de rezistenţă, soldată până la urmă cu morţi în luptă, execuţii şi ani îndelungaţi de temniţă politică, a izbutit numai să hărţuiască noua ordine instaurată în 1948, nicidecum să o disloce sau să provoace o mare ridicare la luptă împotriva totalitarismului roşu. Din acest punct de vedere, revoluţia anticomunistă din toamna anului 1956 din Ungaria a fost mai eficientă şi a adus ulterior beneficii prin relaxarea parţială a jugului sovietic sub guvernarea János Kádár. În România, tocmai menţinerea în condiţii de constantă asprime a terorii de stat a fost cea care a condus la retragerea trupelor sovietice din ţară, în 1958. Evenimentul a lăsat însă întreaga povară a dictaturii pe seama dirigenţilor români. Şi chiar dacă ultimii ani ai regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej au adus cu ei o anumită relaxare prudentă şi, mai ales, o recuperare selectivă a valorilor naţionale pe seama circuitului cultural acceptat, dictatura şi-a continuat neabătută drumul.

Noua uniformă a statului

Simultan cu eliminarea de pe scena istoriei a României burgheze, noul stat – expresie politică şi administrativă a dictaturii proletariatului, copiind, de fapt, cât de riguros i-o permitea situaţia românească, modelul totalitar exprimat de URSS în vremea lui Stalin – a trecut la modelarea realităţilor postbelice în funcţie de experienţa moscovită şi sub atentul control al militarilor şi al activiştilor trimişi de la Kremlin.

Odată stabilit principiul după care în societatea românească Partidul Comunist Român (numit într-o vreme Partidul Muncitoresc Român) era forţa politică aflată la conducerea ţării, s-a procedat la crearea principalelor sale pârghii care să regleze viaţa socială. Acestea au fost armata, serviciul secret de tip nou (Securitatea) şi cenzura ideologică.

Vechea armată română a fost epurată de ofiţerii cu simpatii regale sau de dreapta îndată după abolirea monarhiei. În cadrul ei au fost promovaţi ofiţerii proveniţi din mediile sociale modeste, fii de ţărani săraci sau de muncitori, iar la conducerea armatei au fost numiţi

oameni devotați noului regim. Schimbarea s-a reflectat pe toate planurile, de la uniformele inspirate de modelul sovietic până la introducerea în programul de activitate al militarilor a orelor de instruire politică şi ideologică, activitate persuasivă de îndoctrinare marxist-stalinistă.

Crearea Securității Poporului (30 august 1948) a fost responsabilitatea serviciului secret sovietic NKVD, însărcinat să înlocuiască – aşa cum făcuse şi în alte țări intrate în orbita politică sovietică – vechea Siguranță cu un serviciu secret structurat după modelul sovietic. În fruntea aşa-numitei Brigăzi Mobile, în perioada de până la înființarea noului serviciu, a fost numit un ofițer NKVD, Boris Grünberg, care a fost cunoscut în România sub numele de Alexandru Nikolski. Primul şef al noului serviciu a fost ucraineanul Gheorghe Pintilie alias Pantiuşa (numele lui original fiind Panteleimon Bodnarenko). Scopul Securității era să apere cuceririle revoluționare de tip comunist de duşmanii externi şi de cei interni. Abia din 1956 înainte, printre atribuțiile ei a intrat şi chestiunea deținuților politic. Securitatea a jucat un rol important şi în eliminarea duşmanilor politic personali ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, precum Lucrețiu Pătrăşcanu. La moartea dictatorului, odată cu venirea la putere a lui Nicolae Ceauşescu, el însuşi deținând un grad de general în Securitate, instituția a fost reorganizată spre a deveni un instrument al guvernării adaptat intențiilor şi procedurilor noului dictator roşu. Acum a fost treptat redusă reprezentarea numerică şi procentuală a ofițerilor de alte origini etnice (evrei, maghiari), semnal al evoluției statului şi al instituțiilor lui reprezentative către un nou etnocentrism.

Cu acest prilej s-a încercat „cosmetizarea" Securității. După condamnarea oficială a exceselor staliniste de către

Nicolae Ceauşescu – cu o trimitere expresă la cazul demnitarului comunist executat Lucreţiu Pătrăşcanu – a fost diabolizată simbolic şi vechea Securitate, cea nouă fiind socotită „naţională" şi patriotică. Aceasta nu a împiedicat ca şi în perioada următoare disidenţii să fie persecutaţi, muncitorii care au încercat să organizeze sindicate libere să fie prigoniţi şi, în general, să se reprime tot ceea ce nu era conform politicii partidului, chiar dacă nu făţiş, ca până atunci, şi nici prin condamnări cu caracter politic. S-au folosit, în schimb, metode „oblice", adiacente, precum internarea în azile psihiatrice a indezirabililor, menţinerea lor în poziţii marginale, fără loc de muncă, şi condamnarea pentru „vagabondaj" (precum în cazul filosofului oral nonconformist Cezar Mititelu).

În noua sa formulă, Securitatea a fost principalul aliat al statului comunist ceauşist, care avea o tentă ultranaţionalistă tot mai accentuată. Ea a executat o serie de misiuni secrete – agresiuni, asasinate, ameninţări ş.a. – în serviciul dictatorului. Confiscările operelor culturale scrise – beletristică, eseu, filosofie –, începute în anii 1950, au continuat şi după schimbarea de macaz (*Jurnalul fericirii* de Nicolae Steinhardt a fost confiscat după 1968). Când însă acesta a deviat prea mult pe linia unui naţionalism autarhic rupt de evoluţiile social-politice din sistemul socialist patronat de Moscova, lăsând România să alunece pe o pantă tot mai îndepărtată de linia politică (de-acum reformistă) adoptată de Mihail Gorbaciov după 1985, Securitatea s-a îndepărtat în secret, cu precauţie, de dictator, urmând mai degrabă subordonarea ei faţă sistemul poliţiilor secrete patronate de Kremlin. Aşa se face că, atunci când populaţia din ţările Europei comuniste s-a răzvrătit, în toamna

anului 1989, răsturnând guvernele de tip socialist, şi când SUA şi URSS au decis împreună, la Malta, viitorul lumii, vârfurile Securităţii, împreună cu cei şase „disidenţi" din eşalonul secund al Partidului Comunist (Ion Iliescu, Silviu Brucan, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Grigore Răceanu şi Constantin Pârvulescu) s-au asociat cu elemente din conducerea armatei şi au instaurat, la adăpostul răzvrătirii populaţiei din câteva mari oraşe (Timişoara, Bucureşti, Arad, Cluj ş.a.), un regim de *perestroika* fără *glasnost*.

Literatura şi mutaţiile de mentalitate în România industrializării socialiste (1950-1970)

Industrializarea, unul dintre procesele fundamentale ale evoluţiei economice şi sociale din România postbelică, înregistrase progrese importante în perioada interbelică, fără a face totuşi un salt suficient pentru a transforma România dintr-un stat predominant agrar într-unul preponderent industrial şi citadin. A fost nevoie de răsturnările aduse de comunism, cu confiscarea brutală a pământurilor ţărănimii şi înregimentarea acestora în cooperative agricole de producţie (CAP), gândite după modelul colhozurilor sovietice, cu adoptarea viziunii leninist-staliniste despre necesitatea creării unei baze industriale proprii – şi, în primul rând, a unei industrii grele naţionale – pentru ca transformarea industrială a ţării să se realizeze.

Această metamorfoză accelerată a costat România enorm. Au fost sacrificate categorii sociale întregi – precum burghezia şi parte din intelectualitatea română interbelică –, iar altele au fost silite peste noapte să

devină altceva (țărănimea care a migrat la oraş, răspunzând noilor nevoi de forță de muncă din fabrici, dar şi gonită de pierderea pământului propriu). S-au săvârşit erori incalculabile (de pildă în privința raportului dintre proiectele industriale şi resursele disponibile, lucru care a mărit importul de materii prime şi a dus la dependență economică, în loc să asigure independența economică a României).

Pe de altă parte însă, oricât de bogată în urmări nefaste, industrializarea realizată în deceniile „democrației populare" a fost reală şi are un merit fundamental: a menținut angajarea pe traiectul modernizării, reducând intrucâtva decalajul față de țările industrializate, pregătite deja să treacă la etapa postindustrială – computerizată, cibernetizată – a dezvoltării lor. La sfârşitul lunii decembrie 1989, când România renunța la socialism ca politică de stat – prin ridicarea în masă a oraşelor principale ale țării împotriva vechii conduceri –, deşi industria românească se dovedea incapabilă să facă față cererilor imediate ale pieței interne şi exigențelor noii etape istorice, totuşi drumul parcurs se dovedea, retrospectiv, necesar.

Antrenând marile mişcări demografice presupuse de deplasarea masei țărăneşti la oraş şi proletarizarea ei, industrializarea a modificat raporturile sociale tradiționale dintre sat şi oraş, provocând mutații importante de mentalitate. În acest fel, ruralismul tradițional din societatea românească a primit o lovitură consistentă, ceea ce a dus la începutul dislocării suveranității sale tiranice de până atunci din domeniul proiectelor culturale româneşti. Suportul ideologic al dislocării l-a constituit, în primă instanță, ideologia comunistă, centrată în jurul clasei muncitoare şi deci, implicit, ambientată citadin.

Prima expresie literară a reacției antitradiționaliste – adică antipaseiste și antiruraliste – a fost, prin urmare, cea preluată obedient după jdanovismul sovietic: așa-numitul *realism socialist*. Eroii săi privilegiați erau activistul de partid, tânărul de extremă stângă – varianta autohtonă a comsomolistului – muncitorul industrial și, eventual, țăranul convertit la cooperatismul socialist.

Odată cu scurta și parțiala destalinizare însă, mai precis odată cu începutul fertilei paranteze 1964-1971, inaugurată la finalul guvernării Dej și derulată în continuare în primii ani ai guvernării Ceaușescu, doctrina artistică a realismului socialist și-a pierdut sprijinul oficial. După ce, în 1958, scosese armatele sovietice din țară, Gheorghe Gheorghiu-Dej găsea acum oportun să se distanțeze întrucâtva de îmbrățișarea sovietică obligatorie, pentru a-și asigura o libertate de mișcare, stânjenită până atunci de prea strânsa supraveghere de la Moscova. Acest impuls stă la originea resurecției naționalismului românesc în perioada următoare. Noul discurs, situat la antipodul internaționalismului protetar, s-a pliat, paradoxal, în albia cosmopolitismului socializant, dând un aliaj bizar. Atât comunismul, cât și naționalismul propuneau, ca alternativă la indidualismul liberal, colectivismul, un ideal comunitar unde individul apărea ca element subordonat total priorităților colectivității din care făcea parte (la fel ca în formula totalitarismelor de extremă dreaptă, afirmate în perioada interbelică).

De aceea, generația literară a anilor 1960, generația lui Nicolae Labiș, a putut împrospăta literatura contaminată până atunci de clișee realist-socialiste, de proletcultism, reactivând teme tradiționale ale literaturii române (țăranul și lumea lui, în romanul lui Marin Preda, *Moromeții*, și

în poezia lui Labiş, mitologiile pastoral-agrare în poemele lui Ion Gheorghe, ale lui Adrian Păunescu, în proza lui Fănuş Neagu, în nuvelistica lui Ştefan Bănulescu etc.; romanul cartierelor interbelice mărginaşe, la Eugen Barbu, în romanul *Groapa*; romanul citadin şi problematizant, la Nicolae Breban, Petru Popescu; poezia înălţată până la interogaţia metafizică şi instituirea unui nou limbaj la Nichita Stănescu; ironia lui Marin Sorescu etc.).

Mitul industrializării – promovat de documentele de partid şi de manualele şcolare – şi cel al clasei muncitoare au întreţinut benefic prestigiul mediului citadin care, în vechiul regim, prin acţiunea conjugată a tradiţionaliştilor de la revista *Sămănătorul*, a poporaniştilor de la *Viaţa românească*, a moderniştilor ortodoxişti de la *Gândirea* şi a atâtor altora, şi ca urmare a structurii sociale româneşti în cadrul căreia ţăranul deţinea preponderenţa, era considerat în continuare neromânesc, decadent şi nociv. Perpetuarea vechii mentalităţi ostile oraşului ar fi păstrat pe mai departe România într-o ambianţă mentală nefavorabilă modernizării, gata mereu să-i opună „eternitatea" satului şi puritatea vieţii rurale, socotită ancestrală, situându-se împotriva înnoirii structurale a ţării şi, în ultimă instanţă, împotrivindu-se însăşi posibilităţii saltului nivelului de trai din România.

Caracterul aberant al politicii economice a Partidului Comunist – subordonarea eficienţei şi productivităţii priorităţilor ideologice – a compromis sistematic capacitatea de atingere a unui nivel de trai superior în România. Discriminările sociale, politica dosarelor de cadre şi regimul de permanentă supraveghere poliţienească a cetăţenilor au provocat o emigrare românească masivă, păgubind societatea, în unele cazuri, de oamenii cei mai

dinamici şi mai bine pregătiți. Cu toate acestea, politica de industrializare a însemnat modernizare economică şi de mentalitate.

O dezvoltare a României scutită de „virajul" spre comunism ar fi realizat dezideratul industrializării într-o manieră mai suplă şi mai puțin traumatică. Ritmul accelerat al industrializării s-a datorat contextului politic impus de armata sovietică după 23 august 1944 şi mai ales după 30 decembrie 1947, dar şi nevoii racordării la procesul de refacere a Europei după război şi de a răspunde urgențelor de dezvoltare economică ale unei societăți rămase în urmă şi aflate în plină răsturnare. Prin urmare, după război, România s-a modificat structural, realizând, în condiții dictatoriale, dar cu rapiditate, o metamorfoză socială radicală.

> E semnificativ faptul că doar în România comunistă n-a existat o producție clandestină de carte (fenomenul „samizdat", pornit chiar din Uniunea Sovietică). A fost un soi de acord tacit între regim şi intelectuali. Regimul a acceptat ca intelectualii, scriitorii cu deosebire, să spună adevărul pe jumătate, iar aceştia s-au resemnat şi ei să mintă pe jumătate (măcar prin omisiune, criticând micile neajunsuri, dar ocolind marele neajuns: comunismul însuşi).[144]

Nu a fost însă aşa. Samizdatul a lipsit pentru că, trecuți prin dictaturile de extremă dreaptă, care exaltau mistic martirajul în slujba idealului ultranaționalist (precum legionarii) şi consumându-şi resursele de bravură într-un război perdant – campania din Răsărit, care nu a izbutit să asigure reîntregirea României Mari –, românii

s-au confruntat ulterior cu martirajul bisericilor, sub represiunea comunistă atee şi cu condamnarea majorității figurilor reprezentative interbelice la detenție şi la moarte. Membrii creatori ai vechii elite şi-au văzut confiscate de către Securitate manuscrisele, unele dintre ele nefiind recuperate nici până astăzi din tainițele gândirii interzise (monografia filosofică *Anti-Goethe* a lui Constantin Noica şi *Jurnalul fericirii* al lui N. Steinhardt au fost „eliberate" doar parțial; analiza politologică a lui Bellu Zilber, *Monarhia de drept dialectic,* a ieşit la iveală abia după 1989). Noua elită, alcătuită din oameni simpli de la oraşe şi de la sate, a fost formată în spiritul obedienței față de autoritatea totalitară roşie, îndrăznind doar jumătăți de adevăr şi preferând compromisul oportunist (precum scriitorii de tipul lui Petru Dumitriu şi Marin Preda, care urmau exemplele clasicilor în viață Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi şi chiar George Bacovia).

Arma subversiunii populare româneşti în socialism: bancul

Pentru schimbările din societate şi din modul de gândire al oamenilor este relevantă mutaţia petrecută în interiorul folclorului, al culturii orale, care circula nestingherită printre români, indiferent de nivelul lor de educaţie. Ultima jumătate de secol a surprins în cultura orală o deplasare a interesului de la genurile tradiţionale (baladă, doină, basm, snoavă, legendă) către genuri hibride şi fără tradiţie directă. Este vorba în primul rând de aşa-numitele bancuri, anecdote cu caracter politic şi erotic, descinzând din snoavă şi având atât savoarea acesteia, cât şi vehemenţa şi sarcasmul pamfletului. Esenţială în cazul bancurilor este nevoia de a face una cu pământul, într-un registru umoristic ce merge adeseori până la umorul negru, pretenţia de solemnitate şi de seriozitate a noilor autorităţi şi a realităţilor instituite de acestea. Din acest punct de vedere, bancurile sunt reacţia spiritului românului de a nu se lăsa încătuşat în pelicula de cuvinte în care-l îmbălsămează ideologia. Tot ceea ce în viaţa socială a devenit tabu (sex, injurie la adresa „tovarăşilor" de la

noi şi din URSS, rasism, şovinism, discriminare între regiunile țării, funcții şi tipuri umane ce se vor prestigioase, calități etnice prea curând sacralizate) a fost sancționat cu promptitudine, devenind pretext de banc, fiind luat în derâdere, persiflat, demistificat.

În epoca dominației comuniste, bancul a fost singura formă de „samizdat" care a circulat la toate nivelurile sociale într-o țară a sistemului sovietic. Unica țară care l-a cultivat în asemenea măsură a fost România. Totodată, ubicuitatea acestui protest oral – bancul îşi avea prestigiul său fabulos inclusiv printre reprezentanții puterii! – a asigurat „supa amniotică" ce a boicotat permanent pretenția de seriozitate a proiectului comunist; dar a şi diluat vehemența protestului radical în România, căci zâmbetul stârnit de banc, admirația spontană față de această formă de istețime populară îi unea pe călăi cu victimele lor. Aşa se face că existența unei bogate tradiții a bancului românesc postbelic este şi o mărturie de libertate interioară şi de rezistență la opresiune, dar şi, cel mai adesea, dovada limitelor la care aceasta s-a oprit în țara noastră.

Bancurile au fost puse în circulație în lumea citadină, desprinsă de folclorul străvechi, tradițional, însă prea de curând stabilită la oraş pentru a se fi rupt şi de creativitatea orală şi de consumul acesteia.

În această nouă populație urbană s-au distins păturile largi de muncitori industriali aduşi de politica partidului la periferiile înțesate de blocuri standard ale capitalelor de județ, funcționarii absolvenți de liceu, provenind din părinți țărani ori muncitori, intelectualii de aceeaşi „origine sănătoasă", oricât de instruiți ar fi fost. Aceasta, deoarece apetența pentru bancuri nu este într-o relație

directă cu gradul de cultură şi gustul estetic, ci, având atuul mereu simpaticei subversităţi (uneori în limite tolerabile, alteori dincolo de ele), ea trimite în casa părintească, la căldura comunitară cu mirosuri puternice, prezentă, de altfel, şi-n tablourile explodând de viaţă ale maeştrilor flamanzi.

Bancurile adună în amestecul lor de cruzime şi hohot, de ţipăt şi hârjoană pe opresor şi oprimat, pe miliţian şi pe transfug, pe turnător şi turnat într-o toleranţă reciprocă – dar şi înşelătoare – care este rezultatul unei lungi experienţe istorice ce-şi are partea ei de ruşine şi de glorie. Căci, dacă sub feluritele dominaţii străine românul a fost mereu un tolerat – şi ca român, şi ca ortodox –, în vremea dictaturii proletariatului s-a realizat apogeul acestui experiment. Nimeni nu s-a simţit altfel decât tolerat, majoritar sau minoritar, muncitor sau ţăran, intelectual sau activist. Degringolada era maximă: elevii şi soldaţii culegeau recoltele de pe câmp, iar ţăranii migrau la oraş pentru a deveni muncitori. Muncitorii, la rândul lor, făceau militărie (participând la gărzile patriotice), iar în timpul liber fugeau să-şi mai ajute părinţii la muncile câmpului. Tehnicienii agronomi şi inginerii predau în şcoli şi făceau educaţia „prin muncă" a elevilor, în vreme ce intelectualii trebuiau să repete directivele de partid şi lozincile ideologice marxiste.

Aceasta a fost lumea din care a emanat şi care a consumat bancul românesc, care a exprimat-o în toată complexitatea şi cu toate antagonismele ei. O majoritate socială zdrobitoare, de care se rupeau doar puţinele elite autentice: rămăşiţele burgheziei interbelice scăpate de prin închisori după 1964, rafinaţii şi avangardiştii de tot felul: excepţiile.

Bună şi rea deopotrivă, lumea bancului a fost radical diferită de lumea românească interbelică. Între cele două umanităţi s-a căscat o prăpastie, deşi la începutul perioadei le separau abia câţiva ani. În scurtul interval care s-a scurs de la una la alta s-a dat peste cap tot vechiul sistem de valori, iar răsturnarea a fost sprijinită şi de mutaţiile demografice şi economice produse. Cât despre sensul schimbării, în pofida tuturor efectelor negative antrenate, el este unul pozitiv, un pas înainte. S-a pierdut, desigur, poezia elegiacă a vetrei rurale milenare, a eternităţii care s-a născut la sat. S-a câştigat însă dinamismul şi tensiunea socială a marilor aglomerări urbane; cea care accelerează dinamicile, oferind atmosfera fermentaţiilor de anvergură, atât în domeniul social, cât şi în cel al spiritului.

Politica externă a României în perioada Ceauşescu (1965-1989)

După scoaterea amiabilă a trupelor sovietice din țară (1958) de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, prin 1963-1964, renunțarea la stalinismul prelungit şi recrudescent dinainte şi-a vădit primele semne neîndoielnice. Dar mai ales ascensiunea la putere a lui Nicolae Ceauşescu a părut să coincidă cu destalinizarea sistemului în România. De fapt, relaxarea – reală – resimțită în viața publică în cea de a doua parte a anilor 1960 a fost rezultatul unei tendințe central-europene care a culminat cu Primăvara de la Praga (mai 1968) şi cu dinamici care i-au prilejuit noului dirigent român jocuri abile între Răsărit şi Apus. Simpatia inițială față de relaxarea ideologică cehoslovacă din timpul lui Dubček a fost curând corectată, sub imperiul temerii în fața unei invazii a trupelor Tratatului de la Varşovia şi în România, odată cu luna august 1968, când Moscova şi-a trimis tancurile să reprime evoluțiile din Cehoslovacia. La ora aceea, cabinetul de la Bucureşti se erijase deja în mediator în chestiunea palestiniană şi efectuase o mişcare de apropiere de China lui Mao.

Reluarea relațiilor diplomatice cu Germania Federală a fost, şi ea, un semnal că regimul Ceauşescu încerca o desprindere de sub tutela Moscovei şi o politică externă pe cont propriu. În acest context, vizitele şefilor de stat ai Franței (Charles de Gaule) şi ai SUA (Richard Nixon) au încurajat în mediile internaționale interpretarea că, de-acum, România opta tot mai mult pentru un socialism în progresivă apropiere de lumea liberă a Occidentului. În fapt, calea românească a fost folosită de SUA pentru a-şi netezi intrarea în contacte diplomatice cu China, într-un moment când alte soluții păreau mai puțin acceptabile, iar reluarea raporturilor oficiale cu RFG de către Ceauşescu a preliminat, de fapt, acordurile dintre România şi Germania cu privire la emigrarea saşilor şi şvabilor în Germania, contra unei sume per capita care a adus consistente contribuții vistieriei româneşti. (Nu altfel s-a procedat în cazul evreilor, cărora li s-a aprobat, etapă cu etapă, emigrarea în Israel, în condiții similare de obținere a unor compensații şi cu restrângerea drastică a dreptului de transport peste graniță a proprii-lor averi.) Procedând astfel în chestiunea emigrării, regimul Ceauşescu a încasat, fără prea multe scrupule, ani întregi, valută forte în cantități semnificative, rezolvând, totodată, în măsură avansată, sarcina omogenizării etnice şi, implicit, şi confesionale cu care se confruntase statul român încă din vremea celor două uniri – din 1859 şi, respectiv, 1918 –, fără excesele şi cruzimile de care dăduseră dovadă dictaturile interbelice de extremă dreaptă.

Tendința prooccidentală s-a estompat serios în anii de după 1970-1971, când, ca urmare a vizitelor în China, în Vietnam şi în Coreea de Nord, Nicolae Ceauşescu a instituit, pe plan intern, o „revoluție culturală" adaptată după

modelul oriental. Cu toate acestea, în 1975, la Helsinki, delegația oficială a României s-a angajat solemn să respecte drepturile omului și ale cetățeanului, ceea ce a prelungit credibilitatea externă a dictatorului – care, între timp, inovase structura executivului, instituind președenția României și devenind primul președinte al țării guvernate până atunci, în numele Partidului Comunist Român, de secretarul general al acestuia, care era, în fapt, aceeași persoană –, făcând ca el să continue să fie invitat în vizite oficiale, în Marea Britanie, în SUA și în alte democrații occidentale.

Odată cu începutul anilor 1980, a devenit însă tot mai evidentă propensiunea către dictatura personală a șefului statului român, ceea ce a făcut ca diplomația română să înregistreze succese mult diminuate în raport cu deschiderile deceniului anterior. Conducerea statului, în frunte cu dictatorul, a optat pentru o progresivă, dar tot mai etanșă, închidere și izolare a țării, regimul polițienesc al controlului relațiilor cetățenilor cu străinătatea devenind tot mai accentuat. După inițierea în URSS a *perestroikăi* și a politicii de transparență (*glasnost*), Nicolae Ceaușescu a luat distanță și față de reformismul gorbaciovist, ca ultimă dovadă a unui refuz al schimbării.

Era ultimul act al unei guvernări totalitare tot mai compromise pe plan extern. În finalul anului 1989, îndată după declanșarea revoluțiilor „de catifea" din țările Europei Centrale, dictatura a fost răsturnată.

Deportarea şi emigrarea etnicilor germani

În anii războiului antisovietic, majoritatea saşilor şi şvabilor din România au luptat în trupele române. A existat însă un acord între Hitler şi Antonescu, din mai 1943, conform căruia tinerii de origine germană au putut alege între armata română şi structurile militare germane. Nefiind cetăţeni germani, majoritatea au fost însă înrolaţi în batalioanele SS ale lui Andreas Schmidt, ilegal, în urma înţelegerii stabilite între liderii celor două state. Puţinii voluntari au fost atraşi de ideologia nazistă, de tehnologia avansată de război a germanilor şi de falsul simţ al datoriei faţă de Germania, inspirat de liderii *Volksgruppe*.[145]

Politica obedientă a statului român aflat sub autoritatea şi influenţa Moscovei după Al Doilea Război Mondial „... a dus la deportarea a aproximativ 75 000 de etnici germani la muncă forţată în fosta URSS"[146].

Când ruşii i-au deportat pe germanii din România în iarna anului 1945, în principiu au avut ordin să deporteze numai femeile între 18 şi 30 ani care nu aveau copii

mici acasă. Dar deportările de femei au fost abuziv extinse şi asupra mamelor de minori. În aceste împrejurări s-a produs sinuciderea unor familii întregi. Alţi cetăţeni de origine germană s-au sinucis de teama că deportarea va fi, de fapt, preludiul exterminării.

„Călătoria spre URSS a durat câteva săptămâni, câte 70-80 de oameni de ambele sexe fiind înghesuiţi împreună în vagoane de marfă. Fără apă şi hrană, având doar ceea ce au reuşit să ia cu ei de acasă, au trebuit să facă faţă unor condiţii de coşmar"[147]. Aproximativ 15-20% dintre etnicii germani deportaţi au murit în URSS din cauza foametei şi a muncilor istovitoare, iar cei mai mulţi au venit bolnavi acasă. „... Au fost transportaţi, în aceste condiţii subumane, timp de două săptămâni în Donbas, Munţii Ural etc., internaţi în lagăre unde au suferit de foame, frig, diferite boli şi au muncit zilnic de dimineaţa până noaptea în cele mai grele condiţii"[148].

Autorităţile române au colaborat cu ruşii la acest act îndreptat împotriva unor deţinători ai cetăţeniei române care nu au fost acuzaţi şi nici condamnaţi pentru altă vină decât că erau o minoritate vorbitoare de limbă germană. Destui dintre cei care au supravieţuit au constatat la întoarcere că li se luase totul, avutul fiindu-le confiscat de către români. Acest tratament aplicat unor concetăţeni loiali şi harnici a costat mult România, prin exodul saşilor şi al şvabilor.

După sfârşitul războiului, după întoarcerea din deportările în Siberia şi în Dobrogea, după pierderea pământurilor şi a caselor, saşii şi şvabii nu au mai vrut să îşi continue traiul în România, unde nu mai aveau siguranţa zilei de mâine şi nici nu vedeau o posibilitate reală de a-şi perpetua destinul istoric. Au decis deci să plece în Germania.

Deşi mulţi ostaşi români au fost făcuţi prizonieri chiar şi după întoarcerea armelor împotriva Germaniei de către România, minoritarii germani au socotit că numai ei, nu şi românii, plătiseră înfrângerea din 1945. Era, desigur, exagerat, căci de penalizarea adversităţii faţă de URSS nu a scăpat nimeni, cu excepţia oamenilor sistemului comunist – reprezentanţii statului –, chiar dacă măsurile luate au fost variate şi diferite. Un alt motiv de nemulţumire a fost acela că oraşele săseşti ale Transilvaniei au fost ocupate între timp în majoritate de românii instalaţi la putere, printr-o politică de reaşezare socială care a avut consecinţe şi asupra raporturilor cantitative dintre etniile României postbelice.

Guvernările totalitare, mai întâi cele interbelice, de extremă dreaptă, iar după război cea de extremă stângă, au promovat iniţial deportările de evrei şi de romi în lagăre de exterminare interne. Măsura a fost concordantă cu politica Germaniei hitleriste. De astă dată însă, cum URSS socotea România parte a sistemului statal sovietic, un stat satelit echivalat, în principiu, cu o gubernie, deportările s-au făcut la scara sistemului, mult mai amplă. Conform declaraţiei lui Ovidiu Ganţ, „această crimă împotriva umanităţii, pusă în executare la ordinul lui Stalin, rămâne una dintre cele mai negre pagini din istoria României, cu efecte catastrofale asupra evoluţiei comunităţii germane din ţara noastră”[149].

Cu toate problemele cu care germanii s-au confruntat în anii de după 1950 în România, ei au trăit ceva mai bine decât germanii din Ungaria, din Cehia (de unde patru milioane au fost deposedaţi şi apoi expulzaţi în Germania), din Polonia şi din Rusia. Şi totuşi, imaginea profund lezată şi traumatizată pe care o transmit

cărţile de poezie şi de proză ale Hertei Müller, laureată a Premiului Nobel pentru Literatură, care a crescut şi trăit în Banat până la plecarea definitivă în Germania, reţine doar latura abuzivă, opresivă a vieţii şvabilor din acei ani. O mai corectă reprezentare a situaţiei apare dacă se va specifica însă şi faptul că după moartea lui Stalin şi, mai ales, prin venirea lui Ceauşescu la putere, germanii au primit în România drepturi pe care nu le-au avut în alte ţări socialiste, deşi printre ele se număra şi Republica Democrată Germană. Au existat şcoli de toate nivelurile în limba germană, presă locală şi centrală în limba maternă (ca şi pentru maghiari şi sârbi), emisiuni de radio şi de televiziune, teatru în limbile proprii. În perioada poststalinistă, chiar şi în comunism, germanii din România au avut mai multe drepturi decât cei din ţările învecinate.

Plecarea saşilor şi şvabilor în Germania a încheiat, în linii mari şi cu puţine excepţii, o istorie milenară în cazul primilor şi de aproape trei secole în cazul celorlalţi; o pierdere semnificativă pentru dezvoltarea ţării şi pentru atmosfera publică din ţară, o traumă de nevindecat pentru protagoniştii acestei schimbări de patrie.

Evreii şi emigrarea lor (1961-1989)

Un destin similar l-au avut şi evreii din România, în pofida faptului că noul regim instaurat cu ajutorul sovieticilor după sfârşitul conflagraţiei mondiale a fost favorabil, în multe privinţe, acestei minorităţi. Cum însă curentul sionist a fost relativ răspândit printre cetăţenii români de origine evreiască, „încă din anii '50, cu aprobarea lui Hruşciov, statul român, condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej, a negociat emigrarea evreilor spre Israel"[150]. Permisiunea evreilor de a emigra din ţară în Israel a fost negociată de statul socialist român în schimbul unor facilităţi şi avantaje comerciale. Cu alte prilejuri, statul evreu a achitat, pentru România, tehnologii şi echipamente avansate din state terţe. Principala formulă de operare a fost însă plata în dolari – între 4 000 şi 6 000 de dolari – de către evreii din Occident, în bănci elveţiene, a sumelor necesare facilitării plecării din România a rudelor acestora. Operaţiunea a fost supravegheată din partea română de Securitate, în timp ce pentru partea israeliană a existat un intermediar monitorizat atent de dirigenţii politici. Nicolae Ceauşescu însuşi s-a implicat în controlarea operaţiunilor plătite direct. Au existat, de multe ori, şi

cazuri în care bătrânii şi copiii puteau părăsi România fără compensaţii băneşti plătite în contul lor, dar când cei care urmăreau reîntregirea familiilor erau absolvenţi de şcoli superioare, taxa era mai ridicată.

Conform lui Radu Ioanid, „... în 1950 au emigrat peste 47 000 de evrei, în 1964 aproape 26 000, în 1968 doar 226, apoi avem o creştere bruscă în 1970 [...] (5 614), apoi cifrele variază între 1 100 şi 3 000, cu excepţia lui 1973 (4 123)"[151].

Între anii 1970 şi1975, România a obţinut în acest mod, conform unei evaluări, peste 54 de milioane de dolari. Deşi au existat proteste occidentale împotriva nerespectării drepturilor omului în România, cu referire precisă la aceste practici, ele au continuat până la revoluţia anticomunistă din decembrie 1989.

România a fost singura ţară din lagărul socialist care nu a rupt relaţiile diplomatice cu Israelul în 1967 (când a avut loc Războiul de Şase Zile), atât din prietenie, cât şi fiindcă era o conduită conformă cu noul curs al politicii ceauşiste de distanţare faţă de URSS.

Dictatură şi clan: sub zodia cuplului Ceauşescu

Privind cu atenţie ultimul deceniu al dictaturii ceauşiste în România, sub crusta osificată a regimului se pot observa unele modificări semnificative. Cea mai vizibilă a fost accentuarea tendinţei României spre izolare, spre autarhie. Nu doar în economie s-a remarcat această tendinţă, a cărei culminaţie a constituit-o renunţarea orgolioasă a României la clauza naţiunii celei mai favorizate (acordate anterior de SUA), ci şi în plan social (întărirea controlului vamal, a celui securist asupra contactelor românilor cu străinătatea, politica limitativă a paşapoartelor, elaborată sub supravegherea atentă a înseşi Elenei Ceauşescu). Dar izolarea nu s-a încercat doar faţă de Occident, ci şi în raport cu URSS (a se vedea „disidenţele" României în raport cu deciziile tratatului de la Varşovia şi, din 1985, condamnarea aproape pe faţă a gorbaciovismului).

Tendinţa către autarhie era corolarul noii linii ideologice care privilegia naţionalismul şi autohtonismul în cadrul unei concepţii generale comuniste. Primele

semne ale „românismului“ ceaușist au devenit vizibile încă în 1968, anul respingerii intervenției sovietice în Cehoslovacia de pe pozițiile doctrinei suveranității naționale, dar și anul reorganizării teritorial-administrative a țării (prin revenirea la forme tradiționale de împărțire a spațiului românesc, căci județele erau o moștenire venită dinspre evul mediu din Țara Românească) sau al redeschiderii cursurilor de vară la universitatea de la Vălenii de Munte (ctitoria lui Nicolae Iorga, unul dintre doctrinarii tradiționalismului autohton). Dar o măsură cum era reorganizarea administrativ-teritorială a României nu proba doar apetitul – accesoriu, în acest caz, și oarecum decorativ – pentru asumarea „părții valoroase a moștenirii trecutului“. Ea semnala și sporirea controlului central asupra tuturor zonelor țării, tendința nivelatoare față de particularitățile locale (în numele eliminării rămânerilor în urmă din anumite regiuni, ca și în numele întăririi unității „de nezdruncinat” a României contemporane, moștenitoarea – cum se știe – a mai multor foste formațiuni politice diferite). Or, argumente ca acestea ne aduc în sfera arsenalului de motivații naționaliste ale liniei politice ceaușiste (fapt semnificativ, odată cu noua împărțire a teritoriului „regiunea autonomă maghiară“ tolerată de Dej se volatiliza, vechea autonomie medievală a secuilor nemaifiind amintită de nimic).

Un alt semnal clar al epocii a fost transformarea conducerii de partid și de stat în putere personală și apoi în formulă dinastică. În noiembrie 1971, Mircea Eliade scria: „La Paris, unde am stat între 1 septembrie și 15 octombrie, am întâlnit mulți scriitori din țară; se plângeau toți că «revoluția culturală» introdusă de Ceaușescu după călătoria în China echivalează cu cea mai tristă epocă

(neo)stalinistă (din anii 1952-1960) etc."[152] După 1975, când Ceauşescu a devenit primul preşedinte al României din istorie, păstrând, totodată, şi puterea în interiorul Partidului Comunist Român – în calitate de secretar general al acestuia –, sub inspiraţia altor exemple, precum cel din China lui Mao şi din Coreea de Nord a lui Kim Ir Sen, Elena Ceauşescu a devenit mâna dreaptă a conducătorului. După 1980 s-a putut constata, în forme tot mai vizibile şi mai accentuate, că soţia preşedintelui – care a dobândit între timp titlul de doctor în ştiinţe (chimie) şi diferite poziţii formale de conducere în PCR şi la nivelul statului – se afirmă ca al doilea om în stat, având o putere efectivă mai mare decât şeful guvernului. Totodată, membrii familiei Ceauşescu au obţinut poziţii de prima mână în interiorul statului, fraţii dictatorului devenind personaje de mare vizibilitate (precum Ilie Ceauşescu, general cu pretenţii de istoric, ministru al armatei, sau Marin Ceauşescu, ambasador ş.a., în timp ce fiului dictatorului i se pregătea rolul de viitor preşedinte, fiind numit în fruntea judeţului Sibiu înaintea schimbării de regim). În ultimii ani ai săi, comunismul românesc a alunecat în faza dinastică.

Figuri feminine în viaţa publică românească a secolului XX

Pentru participarea femeilor la viaţa publică românească în secolul XX, câteva siluete rămân emblematice. Încă înainte de introducerea votului universal şi recunoaşterea dreptului femeii de a participa la deciziile importante pentru ansamblul societăţii, s-au afirmat în mod decis două prezenţe. Ambele îşi leagă recunoaşterea de Primul Război Mondial.

Astfel, Ecaterina Teodoroiu, învăţătoare în Oltenia, s-a înrolat în armata română şi a participat cu bravură la campania de pe Jiu şi din Moldova, acolo unde şi-a dat şi viaţa. Jertfa ei a fost exemplară pentru elanul patriotic care a însoţit dorinţa românilor de a-şi apăra şi completa statul cu teritoriile rămase în afara Vechiului Regat.

Spre deosebire de eroina de pe Jiu, Regina Maria, soţia lui Ferdinand I, viitorul rege unificator, şi-a pus întreg zelul în slujba armatei române, reduse după 1916 la a apăra jumătatea superioară a Moldovei, organizând spitale de front şi lazarete, încurajându-i pe ostaşi şi ridicându-le moralul prin toate mijloacele. Ulterior, a devenit

suverana României Mari, pentru interesele căreia a întreprins numeroase eforturi de natură diplomatică, aşa cum i le îngăduiau poziția şi demnitatea ei regală. Fără a fi fost născută română, ea s-a identificat de-a lungul întregii vieți cu destinul românilor, fiind, în plus, şi o înzestrată autoare de literatură.

Născută într-o familie evreiască, Elena Lupescu a ajuns marea iubire a prințului Carol, viitorul rege Carol al II-lea. Din pricina refuzului de a o abandona, moştenitorul tronului României a ajuns să renunțe la poziția lui, preferând să adopte numele de Carol Caraiman şi să plece în Occident, iar după restaurarea pe tron şi, mai ales, după inițierea dictaturii regale (1938-1940), „Duduca" – cum i se spunea – l-a secondat, bucurându-se de o mare influență în preajma regelui şi printre adepții acestuia. De altfel, povestea de iubire dintre cei doi a fost sinceră şi de durată, ea însoțindu-l pe rege şi în exilul definitiv, din Portugalia, şi rămânând cu el până la sfârşitul vieții.

De o mare influență a beneficiat şi Maria Antonescu, soția dictatorului militar Ion Antonescu, pe durata conducerii țării de către soțul ei (1940-1944). Ea a organizat Consiliul de Patronaj, o organizație cu scopuri caritabile, vizând ajutorarea familiilor ostaşilor de pe frontul celui de-Al Doilea Război Mondial.

Cea mai importantă scriitoare a României ante- şi interbelice a fost prozatoarea Hortensia Papadat-Bengescu, reprezentantă a direcției moderniste şi preocupată de problematica psihologiilor citadine.

Maria Tănase (1913-1963) a fost cea mai îndrăgită şi faimoasă interpretă vocală din România dintre cele două războaie mondiale şi din primele două decenii postbelice. Ea a interpretat melodii inspirate de folclor, devenite

curând şlagărele unei epoci, şi poate fi considerată o Edith Piaff a României.

Ana Pauker (1893-1960), militantă iniţial social-democrată, iar apoi comunistă, a ajuns încă din 1922 membră a Comitetului Central al Partidului Comunist. Silită să plece în exil, în Elveţia şi în Franţa, a continuat să lucreze pentru Comintern, revenind în România în 1934, unde a fost arestată (1935) şi condamnată la zece ani de închisoare. Cu prilejul unui schimb de prizonieri dintre România şi URSS, în 1941, a fost eliberată, ajungând să organizeze la Moscova biroul din exterior al Partidului Comunst Român, reprezentând PCR în Comintern şi convertindu-i ideologic pe unii dintre prizonierii români. Revenirea ei în România (16 septembrie 1944) a marcat începutul unei noi ascensiuni politice cu susţinere de la Kremlin. După o accedere la putere treptată, începută în 1945, dar culminând cu deţinerea funcţiilor de ministru de externe (din noiembrie 1947) şi, respectiv, de viceprim-ministru al Consiliului de Miniştri al celui de-al patrulea guvern dr. Petru Groza, a început declinul influenţei ei. Gheorghe Gheorghiu-Dej a înlăturat-o de la putere în mai 1952, profitând de antisemitismul lui Stalin şi diminuând, încă dinainte, puterea grupului comuniştilor promoscoviţi. Vreme de aproape un deceniu însă, Ana Pauker a fost adevăratul lider informal al PCR, conducând ţara în conformitate cu directivele de la Kremlin şi în consonanţă cu spiritul totalitar şi abuziv al lui Stalin.[153]

Elena Ceauşescu (1916-1989) a cunoscut ascensiunea politică după ce soţul ei a ajuns primul preşedinte al României din istorie (1975). Din 1979, ea a devenit al doilea demnitar al ţării, ocupând în stat funcţia de

prim-viceprim-ministru şi secondându-şi soţul în cadrul deceniului dictaturii acestuia.

Nadia Comăneci (n. 1961) a cucerit faima internaţională încă de la vârsta de 14 ani, ca gimnastă notată – pentru întâia oară în istoria acestui sport – cu nota 10. Ea a fost premiată cu aur la Olimpiada din 1976 de la Montreal, iar palmaresul ei include numeroase locuri I pe podiumurile celor mai prestigioase competiţii internaţionale.

Simona Halep (n. 27 septembrie 1991) este multiplă campioană la tenis, ea ocupând locul întâi în clasamentul WTA de două ori, în 2017 şi în 2019. Desemnată cea mai populară jucătoare în 2014, favorita fanilor la simplu, în 2017, 2018 şi 2019, a fost jucătoarea anului în 2018.

Asemenea figuri de prim-plan în domeniul politic şi în celelalte zone emblematice ale vieţii sociale româneşti au marcat secolul XX în România, punându-şi asupra ei o amprentă ambiguă, şi bună, şi rea, dar atrăgând atenţia asupra unor personalităţi cu profiluri distincte.

Scurtul interludiu de relaxare ideologică (1964-1971)

Ceea ce a apărut la sfârşitul guvernării lui Gheorghe Gheorghiu-Dej ca fiind o speranţă de slăbire a dictaturii şi de încurajare a mai liberei dezvoltări economice, politice şi culturale a fost un complex de modificări a realităţilor dinainte – evocate mai apoi de romancieri sub genericul de „obsedantul deceniu" (expresie ce substituia desemnarea exactă a realităţilor acelei decade prin sintagme precum teroare stalinistă şi jdanovism sau proletcultism). Printre acestea se cuvin amintite: retragerea armatelor sovietice din România de către Nikita Hruşciov, în 1958; eliberarea de sub regimul exploatării discreţionare economice a Sovromurilor; renunţarea (în linii mari), începând cu 1964, la condamnările la detenţie pe temeiuri politice; decesul dictatorului Gheorghe Gheorghiu-Dej şi înlocuirea lui cu un lider din mai tânăra generaţie comunistă, Nicolae Ceauşescu; Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român şi înfierarea excesele predecesorului lui Ceauşescu (cazul executării lui Lucreţiu Pătrăşcanu şi reabilitarea post-mortem a acestuia); înlocuirea unor

eşaloane întregi ale partidului, fidele fostului şef al ţării, cu alţi activişti, noi; părăsirea treptată, cu relativă discreţie la început, a internaţionalismului proletar şi virarea către o recuperare a valorilor naţionale, cotitură culturală şi ideologică inteligent instrumentată, care a asigurat o bază mai largă regimului Ceauşescu, primind sprijin de la pătura intelectuală care supravieţuise exceselor staliniste sau fusese reabilitată, şi care a permis eliminarea treptată a minoritarilor etnici de la conducerea instituţiilor statului (inclusiv partidul însuşi şi Securitatea).

Veleităţile personale ale noului lider, Nicolae Ceauşescu, de a deveni o figură politică vizibilă în planul politicii internaţionale au permis reluarea relaţiilor la nivel înalt între România şi Occident, prilejuind vizitele unora dintre liderii marilor puteri la Bucureşti (Charles de Gaulle, Willi Brandt, Richard Nixon). S-a încercat cu succes o politică de mediere a raporturilor americano-chineze, independent de Moscova; au fost găzduite runde de discuţii între palestinieni şi Israel; s-a încurajat politica „lumii a treia", a „ţărilor în curs de dezvoltare", în raport cu marile puteri; s-a încercat chiar, într-o primă etapă, distanţarea clară faţă de politica de la Kremlin (România a refuzat să intervină în Cehoslovacia, în august 1968, declarându-şi public poziţia de „neamestec în treburile interne ale altor state", după cum, anterior, se opusese planului Valev, care intenţiona să facă din ea o ţară agrară, cum fusese înainte de 1947).

Începând cu 1970-1971 însă, probabil ca urmare a reprimării de către sovietici a Primăverii de la Praga, ca urmare a tentativei de liberalizare a vieţii iniţiate de Dubček, susţinută iniţial de Ceauşescu, şi pentru a contrabalansa timida erezie împotriva lui Brejnev printr-o

apropiere de Beijing, liderul autoritarist al României a început, treptat, să promoveze o orientare a culturii spre show-uri colective, ample, megalomane, ce transformau PCR şi pe liderul său în centrul energetic al naţiunii şi în „detaşamentul de frunte" al clasei muncitoare româneşti. Dacă până acum România fusese condusă de către secretarul general al partidului unic, începând de acum a fost înfiinţată funcţia de preşedinte al republicii, alesul fiind, de fapt, acelaşi secretar general al PCR (1974). De aici înainte, el urma să fie numit „cel mai de seamă fiu al poporului" (expresie folosită cu sarcasm amar de romancierul Marin Preda sub forma „cel mai iubit dintre pământeni" pentru a vorbi în ultimul său roman despre eroul său, un filosof întemniţat în vremea stalinismului, profund nefericit în viaţa personală), „comandant suprem", „geniul Carpaţilor".

Între 1968 şi 1971 – după alţii între 1964 şi 1975 –, simultan cu strădania lui Ceauşescu de a-şi consolida regimul, pe calea transformării lui într-unul de dictatură personală în numele unei stranii combinaţii de comunism conformist şi naţionalism virulent (cu tente şovine şi antisemite), o anumită relaxare culturală s-a făcut însă, realmente, simţită în politica internă a României. Cenzura s-a dovedit mai permisivă cu operele literare şi plastice incomode, numeroase traduceri au mediat contactul publicului român cu valori universale recente în literatură, filosofie, ştiinţă şi muzică (cele din secolele anterioare fiind traduse masiv, în serii de opere – atent cenzurate – încă din anii 1950-1960). Romanele lui Marin Preda, Nicolae Breban, D.R. Popescu, Eugen Barbu, Fănuş Neagu şi Augustin Buzura, poezia Anei Blandiana, a lui Ioan Alexandru, Nichita Stănescu, Cezar

Baltag, Grigore Hagiu şi Marin Sorescu, critica lui Nicolae Manolescu şi Eugen Simion au fost unele dintre operele de rezonanţă ale acelor ani în literatură. Regia de teatru a impus nume sonore, confirmate de cariere internaţionale, dintre care trebuie amintite cele ale lui Liviu Ciulei, David Esrig, Lucian Pintilie, Andrei Şerban şi Vlad Mugur. În plastică, nume precum Ion Ţuculescu, Ion Pacea, Corneliu Baba, Sever Frenţiu, Sabin Bălaşa, iar în sculptură Oscar Han sau Ovidiu Maitec au însemnat mult pentru impunerea valorii originale şi a creativităţii de marcă în arta românească. Cu prudenţă infinită şi foarte selectiv au fost recuperaţi acum, în plan publicistic, şi o serie de autori din rândul foştilor „duşmani ai poporului", de la Radu Gyr şi Nichifor Crainic la Vladimir Streinu, Petru Comarnescu, Constantin Noica şi Adrian Marino.

În acelaşi timp, scurta etapă de relaxare din vremea comunismului a însemnat, simultan cu pătrunderea pe piaţa artistică a României a filmului occidental şi a muzicii tinere vestice, şi un început prudent şi atent al refacerii contactelor cu exilul cultural românesc. Eugène Ionesco a început să fie tradus şi jucat în teatrele româneşti, iar din opera literară a lui Mircea Eliade au apărut unele romane şi proze scurte.

Neostalinism xenofob autarhist

Retragerea armatelor sovietice din România – negociată de Gheorghe Gheorghiu-Dej –, în 1958, şi interpretată multă vreme ca act patriotic, nu a fost decât solicitarea unei dovezi de încredere în elitele politice locale. Faptul că ea s-a produs se datorează noului curs iniţiat de Hruşciov, dar a fost şi un semnal ideologic premeditat trimis spre Occidentul alertat de intervenţia brutală a ruşilor în Ungaria insurecţională a toamnei lui 1956. Cât priveşte România, gestul de încredere al Kremlinului a dovedit că, tocmai dimpotrivă, liderii PCUS erau atât de convinşi de loialitatea deplină a României, încât nu au mai considerat necesară staţionarea militarilor din metropolă în această „gubernie" *sui-generis*. La fel, în lumina evoluţiilor ulterioare, de până în decembrie 1989, se vede astăzi că faimoasa liberalizare iniţiată de acelaşi Gheorghe Gheorghiu-Dej, în prima parte a anilor 1960, – cu recuperarea culturii burgheze şi a unei părţi a naţionalismului interbelic pe seama redirecţionării acestuia spre Partidul Comunist, ce mima o distanţare treptată de Moscova – a fost soluţia găsită la problema nevoii de a

legitima mai profund partidul într-o etapă nouă, în care represiunea brutală a fost înlocuită cu forme mai subtile de teroare psihică.

Apogeul acestei noi vârste a comunismului românesc l-a constituit, fără nicio îndoială, lunga domnie a lui Nicolae Ceauşescu. În acest răstimp, au avut loc mai multe procese istorice care au marcat inconfundabil profilul politic al României acelor timpuri.

Întâi de toate, s-a petrecut metamorfozarea conducerii colective a vârfurilor PCR în conducere personală (a secretarului general). În aceeaşi ordine de idei, conducerii ţării de către şeful unicei organizaţii politice legale i s-a substituit guvernarea prezidenţială. Chiar dacă preşedintele „ales" era tot aceeaşi persoană, se producea un viraj la nivelul mecanismelor guvernării. În primul rând pentru că preşedintele rezultat de pe urma votului întregului electorat nu putea fi înlocuit printr-o simplă dislocare din funcţia de secretar general al partidului (în cazul că s-ar fi încercat aşa ceva, cum se întâmplase atunci când Hruşciov a fost detronat). Pe de altă parte, fiindcă faptul marca începutul unui cumul explicit de funcţii, titluri şi onoruri (de la cea de comandant suprem al forţelor armate române până la apelativul de „cel mai iubit fiu al patriei"). Prin acest tip de demers, întregul aparat de stat şi de partid se subsuma ordinului direct şi absolut al lui Nicolae Ceauşescu personal.

Pe 10 noiembrie 1971, Mircea Eliade scria de la Chicago că „revoluţia culturală introdusă de Ceauşescu după călătoria în China echivalează cu cea mai tristă epocă (neo)stalinistă (din anii 1952-60 [încoace])"[154].

„Noul curs" a cunoscut diverse etape, începând cu 1968, când poziţia decisă împotriva intervenţiei ruse în

Cehoslovacia l-a făcut extrem de popular, însă toate au marcat o închidere progresivă a țării sub carapacea tot mai impenetrabilă a dictaturii. În 1971, șeful statului și al partidului iniția revoluția culturală după un model chino-coreean, în 1974 el devenea președinte, pentru ca din 1980 singurul criteriu al conducerii țării să fie bunul lui plac. O asemenea concentrare de putere pe seama unui singur om nu se putea face fără aliați extrem de fideli. Pentru a se asigura de maxima lor ascultare, Ceaușescu a preferat – după câteva experiențe usturătoare (trădarea generalului Pacepa, la sfârșitul anilor 1970, se numără printre ele) – să își numească în funcțiile de decizie persoanele cele mai apropiate: de la soție, frați și cumnați, fii ori cumetri, până la prietenii de vânătoare și jocuri de cărți (Emil Bobu, Tudor Postelnicu și alți câțiva). În această etapă, competența a fost definitiv înlăturată de obediență dintre criteriile ce făceau o persoană eligibilă și promovabilă. În aceste condiții, țara întreagă a devenit, în cel mai strict sens al termenului, o moșie personală a clanului liderului și a cunoscuților acestuia, gospodărită nu meritocratic, ci prin forță și intimidare, cu ajutorul instituțiilor statului (armata antrenată în vaste campanii de muncă forțată, Securitatea veghind la supunerea necondiționată a cetățenilor, școala participând deopotrivă la muncile cele mai diverse cu elevii, instituirea obligativității mascate a „muncii patriotice" și militarizarea – prin intermediul gărzilor patriotice de tip asiatic – a vieții din fabrici și din spațiul public). În fine, o altă caracteristică a regimului Ceaușescu a fost aceea că a încercat să suplinească performanțele unei economii intrate, după 1975, într-un progresiv declin, ca și îngustarea tot mai spectaculară a libertăților și drepturilor democratice, prin

succese ale politicii internaţionale. Reale într-un prim moment, datorită rolului de mediator al României între SUA şi China ori între Israel şi palestinieni, jucând – cât şi cum a putut – şi cartea nealinierii, printr-o prietenie mofturoasă cu URSS şi o falsă deschidere către Occident, aceste succese au evoluat însă, pe măsura trecerii timpului, către o simplă goană propagandistică după titluri şi onoruri decernate, pasămite (însă, de fapt, cumpărate în bună măsură), ultimului mamut stalinist din Europa Răsăriteană.

Românii nu au tăcut resemnaţi în faţa acestor evoluţii. Scriitorul Paul Goma – oponent al regimului Ceauşescu, solidar în mod public cu mişcarea anticomunistă cehoslovacă Charta 77 –, a protestat faţă de cursul tot mai rigid şi mai autoritarist al politicii oficiale la numai doi ani după Conferinţa pentru drepturile omului de la Helsinki (1975). Arestat provizoriu, el a fost în cele din urmă eliberat şi lăsat să emigreze, împreună cu alţi o sută cincizeci de oameni care semnaseră alături de el declaraţia de solidaritate cu disidenţii cehi. Romanele lui *Gherla* şi *Cutremurul oamenilor* au redat în cheie nonfictivă atmosfera poliţienească din România deceniilor al şaptelea şi al optulea, semnalând derapajele politicului slujit de Securitate şi de Miliţie.

Tot pe atunci, alte personalităţi ale disidenţei şi luptei împotriva oprimării interne – precum Vasile Paraschiv şi liderii mişcării de organizare a unor sindicate libere – au încercat să submineze caracterul compact al despotismului cosmetizat al lui Nicolae Ceauşescu. Ridicarea la luptă pentru drepturi economice şi cetăţeneşti a minerilor din Valea Jiului, în 1977, a arătat că nu doar personaje izolate ori lideri de opinie din rândurile intelectualilor se

pronunță pentru democratizare, ci însuşi „detaşamentul cel mai înaintat al clasei muncitoare". Revolta minerilor a fost stinsă prin promisiuni. În locul împlinirii acestora a survenit însă represiunea.

Contrastul dintre realitate şi iluzie a devenit flagrant mai ales pe la mijlocul anilor 1980, când însuşi URSS-ul îşi inaugurase, de-acum, politica de *glasnost* şi *perestroika*, şi când bătrânul rebel s-a opus topirii înghețului, deşi noul preşedinte al marelui vecin şi prieten de la răsărit a întreprins o vizită oficială la Bucureşti, special pentru a-l antrena pe Ceauşescu pe calea reformelor.

În fața unei asemenea voințe de concentrare şi conservare a puterii se pune problema care au fost forțele care i s-au opus acesteia. Enumerarea lor decurge rapid şi nu ridică mari probleme. După ce anii 1960 văzuseră lichidarea ultimelor grupuri de rezistență armată împotriva comunismului în Munții Carpați, domnia partidului nu a mai fost tulburată de puneri substanțiale în cauză. Devenise, probabil, evident pentru toată lumea – mai ales după 1956 şi 1968 – că Occidentul nu vrea ori nu poate interveni consistent în sprijinul vreunei insurecții anticomuniste.

Pe de altă parte, trebuie spus că, fie şi cu mijloace brutale, noul regim operase mutații profunde în structura ocupațională şi în cultura populației țării. Dislocând mulțimi de țărani şi mutându-le în mediu urban, cu prilejul industrializării masive, de tip stalinist, a României, în anii 1950-1970, PCR le scosese pe acestea din autarhia rurală aproape netulburată – ca tip de existență – vreme de secole, obligându-le la o rapidă modernizare şi la o instantanee intrare în relația socială abstractă şi anonimizantă, instituționalizată, cu ceilalți membri ai societății româneşti.

În 1976-1977 s-a reluat construirea Canalului Dunăre–Marea Neagră.

> A doua perioadă a Canalului, ce s-a deschis în 1976-1977, n-a fost, e drept, *doar* concentraționară. Dar a fost *și* concentraționară. În afara tineretului angrenat în muncă «voluntară obligatorie» din batalioanele de muncă ale armatei (în care au fost trimiși automat cei considerați nesiguri din punct de vedere politic) și a unor muncitori liberi, deținuții politic au fost și ei îndreptați spre Canal. Rapoartele lui Amnesty International din 1978 încoace, ca și documentele Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, cu sediul la Paris, evidențiind caracterul militarizat și semiconcentraționar al Canalului, semnalează printre deținuții politic mai mulți dintre minerii răzvrătiți de pe Valea Jiului, ca și numeroși frontierişti. Nu trebuie, în plus, să uităm că această a doua perioadă a corespuns cu legea împotriva parazitismului din 1976, parazit, într-un regim ce nu recunoaște șomajul pe care singur îl provoacă, putând deveni oricine arată veleități de nonconformism.[155]

Între 1 și 3 august 1977 a avut loc o grevă a minerilor de la mina Lupeni. Nicolae Ceaușescu a sosit imediat în Valea Jiului și le-a făcut muncitorilor promisiuni de ameliorare a situației lor. Dar promisiunile nu s-au materializat. Securitatea a trecut la represalii, convocând la interogatorii, la Petroșani, peste 600 de grevişti. S-au intentat procese de drept comun, au fost formulate acuzații de ultraj contra bunelor moravuri, s-a incriminat tulburarea liniștii publice și chiar lovirea și vătămarea

corporală. Au fost întocmite 150 de dosare şi cincizeci de protestatari au fost internaţi în spitale psihiatrice. Cincisprezece grevişti au primit condamnări la închisoare, de la doi la cinci ani. Mai mult de trei sute de grevişti au fost alungaţi de autorităţi din Valea Jiului şi obligaţi să se mute împreună cu familiile lor într-o altă localitate, desemnată de oficialităţi. Şi-au pierdut locurile de muncă între două mii şi patru mii de mineri.

În faţa evidenţei că regimul nu este dispus să-şi revizuiască în niciun fel punctele de vedere, persecutându-i, dimpotrivă, pe liderii de opinie, aceştia au optat – în majoritatea cazurilor –, pentru emigrarea în Occident, întărind exilul şi păgubind ţara de prezenţa unei opoziţii pe cale de a se structura.

În pofida acestui fapt, firul luptei împotriva dictaturii se înnodase şi nu mai putea fi deznodat.

Mişcări contestatare între 1980 şi 1989

Cea mai fățişă şi mai decisă dintre cele câteva inițiative antitotalitare – mai toate, cu excepția acesteia, fiind lucid premeditate şi transpuse în faptă la nivelul unor luări teoretice de poziție (de la scrisorile Doinei Cornea la scrisoarea celor şase nomenclaturişti marginalizați de Ceauşescu) – a fost, fără îndoială, ieşirea în stradă a muncitorilor braşoveni.[156] La 15 noiembrie 1987, ațâțați de sistarea plăților unei sume care li se cuvenea, dar şi enervați de comedia aşa-zisei votări libere, angajații mai multor secții de la Uzina „Steagul Roşu" au părăsit incinta întreprinderii, avansând în coloană către sediile puterii. Pornind de la caracterul imediat al unor frustrări economice aflate într-o strânsă conexiune cu cele de natură politică, lucrurile au evoluat într-o logică ce urma să devină familiară schimbării de regim din 1989-1990.

> După ce muncitorii au oprit şi au răsturnat o maşină de intervenție a poliției, căreia i-au dat foc, s-a format spontan o coloană de manifestanți la care s-au ataşat între zece şi douăzeci de mii de oameni. Mulțimea s-a

> revărsat pe străzi, unii manifestanți fiind înarmați cu cuțite, bare metalice și pietre, strigând „Să votăm ce vrem noi!" și „Jos Ceaușescu". După ce au jefuit un depozit de alimente, demonstranții au luat cu asalt sediile locale ale PCR și primăriei (*Der Bund*).

Retrospectiv, totul pare o recapitulare în vederea ridicării de la Timișoara, din 16 decembrie 1989. S-a dat, pare-se, foc unui vehicul (ca în zilele de 13-15 iunie 1990, la București), iar câteva zile mai târziu s-au spart și acolo vitrine, fără să se ia nimic din magazinele respective (versiunile alternative atribuie acest fapt muncitorilor înfuriați sau agenților provocatori infiltrați printre ei, după caz).

Fără îndoială, starea de fond de la care a pornit acțiunea protestatară a muncitorilor brașoveni a fost una revoluționară. Dar lipsa unor formulări programatice, caracterul spontan și improvizat, aspectele de mișcare apărută pe neașteptate (distrugerile de mobilier etc. ce exprimau o furie necanalizată către obiective vizând preluarea, fie și provizorie, a puterii) indică, toate, că, în fapt, în acel noiembrie 1987, la Brașov a avut loc o revoltă, nu o revoluție.

Pentru a o înțelege mai aproape de dimensiunile ei reale este destul, astăzi, să privim către ridicările mulțimii de la Timișoara, din 16 decembrie, și de la București, din 21 decembrie 1989. Deși în ambele locuri s-a vizat și realizat alungarea de la putere a autorităților județene, respectiv centrale, după trei decenii și jumătate de la acele evenimente se distinge limpede că, fără o raliere a armatei și – în bună măsură – a serviciilor secrete la ideea de a pune capăt dictaturii, succesul insurecției populare

pacifice, manifestată prin marşuri de protest şi baricade (precum la Intercontinental, în Bucureşti, ori pe Calea Girocului, la Timişoara), nu s-ar fi produs. Nu este exclus ca tocmai analiza atentă a răbufnirii mânioase a muncitorilor braşoveni şi punerea ei în contextul schimbărilor majore antrenate de gorbaciovism în lagărul socialist să-i fi determinat în 1989 pe artizanii neştiuţi – deşi bănuiţi – ai joncţiunii cu mulţimea a instituţiilor statului să sabordeze „corabia nebunilor". Astăzi, când există deja anumite certitudini cu privire la caracterul revoluţionar al schimbării de la sfârşitul domniei lui Nicolae Ceauşescu, se poate preciza şi că revoluţia română a folosit ca prilej revolta populară, fiind însă realizată pe baza unui pact între eşalonul doi al PCR şi anumiţi lideri ai armatei, ai Securităţii şi ai Miliţiei. Rezultatul negocierii dintre aceste forţe care constituiseră, fiecare în felul ei, baza dictaturii, a fost proiectul unei treceri cât mai line şi fără pierderi majore, atât pentru ierarhia politică şi militară, cât şi pentru populaţie, la modelul devenit popular şi la Răsărit, şi la Apus, graţie persoanei şi acţiunii politice a preşedintelui Uniunii Sovietice. Se dorea, după toate semnele, o aliniere imediată la comunismul cu faţă umană practicat de Mihail Gorbaciov. Pentru aceasta pledează alegerea lui Ion Iliescu în funcţia de preşedinte al României, despre aceasta vorbeşte şi numirea lui Nicolae Militaru ca ministru al apărării şi tot într-acolo duce şi graba cu care România a semnat tratatul de prietenie cu URSS, cu foarte puţin înaintea puciului de la Moscova, care a premers disoluţiei Uniunii. Mineriadele din 1990, reprimarea Pieţei Universităţii, ca şi ambiguitatea de direcţie a guvernărilor de până în 1996 au demonstrat şi ele că stilul de tratare a litigiilor era după modelul autoritar

deprins anterior anului 1989 şi au evidenţiat că schimbarea de macaz determinată de perceperea schimbărilor majore de la Răsărit (configurarea Comunităţii Statelor Independente pe ruinele URSS şi diminuarea spectaculară a puterii Marelui Urs, confruntat acum cu probleme scadente la el acasă) nu era deloc simplu de făcut.

În acest context, în ridicarea muncitorilor braşoveni trebuie văzută nu doar continuarea unui spirit de verticalitate muncitorească detectat iniţial în grevele din 1977, ori urmarea firească a tentativelor imediat anterioare de articulare a unei opoziţii la adresa regimului Ceauşescu (mişcarea Goma şi SLOMR), ci însuşi preludiul marelui torent care a umplut străzile Timişoarei şi ale Bucureştiului în decembrie 1989. Revoluţia română a început, într-un fel, la Braşov, cu doi ani înainte de răsturnarea definitivă.

Spre finalul dictaturii s-au radicalizat şi unele personalităţi ale culturii române. După cum observa Monica Lovinescu, „chiar ignorând baricadele pe care colegii lor din restul Europei se urcaseră în clipele de cumpănă [...], scriitorii, artiştii ce s-au străduit să asigure supravieţuirea prin cultură au reprezentat un călcâi al lui Ahile în blindajul «cântărilor României»”[157]. Până şi poetul care l-a copleşit cu ode pe Nicolae Ceauşescu în anii 1970, anume Adrian Păunescu, a publicat o serie de poezii critice la adresa regimului într-o revistă din provincie (*Familia*), la începutul anilor 1980. Mai târziu, poeţii Mircea Dinescu şi Ana Blandiana au publicat poezii şi interviuri cu ecouri în străinătate, care le-au adus din partea oficialităţilor române izolarea şi suspendarea dreptului de a publica. Un ecou emoţional deosebit au avut scrisorile critice ale lectorului universitar Doina Cornea către postul de

radio *Europa Liberă*, ceea ce i-a atras acesteia pierderea locului de muncă, arestul la domiciliu şi izolarea, făcând ca apropiaţii care o vizitau să fie anchetaţi.

În cercurile foştilor membri ai nomenclaturii îndepărtaţi de Ceauşescu de sfera puterii s-a conturat, de asemenea, un pol opoziţionist. Fostul ambasador Silviu Brucan, ex-liderul Uniunii Tineretului Comunist Ion Iliescu, alţi potentaţi (Gheorghe Apostol şi Alexandru Bârlădeanu) şi alţi oameni de încredere (precum Virgil Măgureanu, profesor la Academia politică a PCR) au căutat o cale de a-şi exprima public, cu ecou internaţional, dezacordul faţă de derapajele dictatoriale ale regimului, redactând o scrisoare de protest. Cu toate acestea, în Partidul Comunist nu s-a putut coagula o platformă în jurul căreia activiştii să facă opoziţie. După cum s-a dovedit ulterior, dinamicile în favoarea modificării situaţiei s-au produs conspirativ la o adâncime mai mare, dar în cele din urmă, odată cu Ceauşescu şi dictatura lui a căzut şi comunismul, însuşi Partidul Comunist prăbuşindu-se în derizoriu.

Mituri doctrinare şi comunism naţionalist

În 1911 apărea la Bucureşti sinteza romantică postumă *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densuşianu, eseu istorico-etnologic unde Dacia străveche era totuna cu Hyperboreea. Inspirația teoretică din Giambattista Vico îl determina pe autor să vadă în acest spațiu patria prin excelență a zeilor pelasgi într-o vârstă a istoriei care, ea însăşi, era a zeilor.[158] Lucrarea a deschis calea interpretărilor interbelice şi postbelice abuzive, pe linie esoterică, guénonistă, ale lui Vasile Lovinescu, imitat în anii 1980 şi chiar 1990, fără prea mult talent şi fără erudiția maestrului, de o serie de autori minori. Dacia ar fi fost patria originară a arienilor, un loc prin excelență sacru, unde marile depozite ale învățăturii tradiționale ar fi rămas active, transmițându-se pe căi oculte şi simbolice, din generație în generație[159]. În vremea ultimei dictaturi comuniste din România, regimul a tolerat excesele tracizante prin care se exagera dacismul civilizației şi culturii române, minimalizându-se, în schimb, componenta latină. Fundamentul era aceeaşi linie de reelaborare mitizantă a preistoriei şi

a antichității pe care o reprezentase Nicolae Densușianu, centrul acestor preocupări fiind Cercul sau cenaclul bucureștean „Deceneu", dar regăsindu-se și în producția cinematografică a acelor ani *Burebista*, consonantă cu celebrarea, de către Partidul Comunist și întreaga echipă oficială, a „2050 de ani de la întemeierea statului geto-dac" de către numitul rege dacic.

Încercarea câtorva intelectuali interbelici (Nicolae Iorga, Nichifor Crainic, Radu Dragnea) de a elabora o doctrină a „celei de a patra Rome" de pe poziții ortodoxe militante a cunoscut, și ea, un anume ecou elitar în epocă.[160] După 1989, tentativa pare animată de un nou suflu – dacă nu prin producții notabile pe aceeași linie, măcar prin reeditări și succesul de stimă. În noua atmosferă de libertate s-au auzit și voci de lideri politici, precum poetul Ioan Alexandru (senator PNȚCD), care au invitat la o politică teocratică. Mai recent, un mesaj similar, de coloratură fundamentalist-ortodoxă, se poate desluși și în conferințele și cărțile actorului Dan Puric.

În anii 1970-1980, Nicolae Ceaușescu și ideologii lui – de la Dumitru Popescu-Dumnezeu la istorici precum Mircea Mușat și Ion Ardeleanu – au preluat unele teme, făcând efortul de a gândi alianța marxismului cu naționalismul autohton. La această fuziune au colaborat și nume prestigioase ale culturii române postbelice, precum Constantin Noica, Mircea Eliade, David Prodan ori Edgar Papu. Eliberată, după 1989, de obligativitatea asocierii cu materialismul dialectic și istoric, direcția respectivă a regăsit calea naționalismului apăsat, vizibil și astăzi în unele contribuții ale epocii postcomuniste.

Între toate cele trei tentative – unele alimentând extrema dreaptă, altele venind dinspre cea stângă – au existat

coridoare de comunicație subterane, unele contribuind difuz la răspândirea și prestigiul celorlalte. Ele sunt cele mai notabile răspunsuri la exigența formulată de Emil Cioran în *Schimbarea la față a României* (1935-1936) de a da la iveală un mesianism românesc.[161] Expresie a unor eforturi explorative în domeniul doctrinar de esență cultă romantică, și nu mituri de extracție populară, fiecare dorea să ajungă la rangul de expresie a conștiinței colectivității autohtone, ori în ordine cantitativă, statistică, ori în ordine calitativă, vorbind despre o anumită latură esențială (chiar dacă interzisă mulțimilor).

Anii dinaintea revoluţiei: dictatura

Lucian Boia scrie în lucrarea sa *De ce e România altfel* următoarele:

> După ce şi-a asigurat preeminenţa, Ceauşescu a transferat câte ceva din prerogative [...] propriei familii, instituind astfel comunismul dinastic. Elena Ceauşescu, în calitate de soţie, a ajuns să aibă sub control o parte însemnată a treburilor statului şi partidului, intitulându-se pe deasupra, cu neruşinare, la cele trei clase primare ale ei, academician şi „savant de renume mondial"; iar fiul, Nicu Ceauşescu, era perceput drept moştenitor prezumtiv şi chiar mulţi dintre românii care sperau într-o liberalizare a regimului aşteptau să se petreacă succesiunea: tristă soluţie! Aşa ceva nu se mai petrecuse nicăieri în Europa şi singura comparaţie internaţională se poate face cu regimul dinastic din Coreea de Nord. [...] Deriva dinastică rămâne pentru România o pată ruşinoasă. Nu poate fi invocat un simplu accident al istoriei, e o dereglare izvorâtă din factori binecunoscuţi: insuficienta

maturizare politică, cultura acceptării, mai curând decât a rezistenței, reflexul paternalist. [...] Românii l-au avut pe Ceaușescu fiindcă l-au meritat (nu toți, dar mulți). Orice societate are ceea ce merită.[162]

Monica Lovinescu o spusese limpede:

Plecând de la un patriotism normal (cum să nu te revolți împotriva unei ocupații străine ce-ți desfigurează neamul, tradițiile, trecutul, ființa națională însăși?), regimul a evoluat, odată cu delirul crescând al cultului personalității, înspre o parodie de naționalism atât de penibilă, încât a reușit performanța de a deznaționaliza complet o tânără generație, ce nu mai visează la altceva decât să-și părăsească țara și să plece unde o vedea cu ochii.[163]

Tot Lucian Boia observa o altă inovație de concepție ceaușistă:

Sub domnia lui Ceaușescu, în 25 de ani, [...] țara s-a acoperit cu industrii. România, aproape lipsită de materiile prime necesare, dar importându-le, a ajuns să producă mai mult oțel pe cap de locuitor decât țări cu veche tradiție metalurgică, precum Marea Britanie sau Franța.

Nesfârșite cartiere de blocuri au acoperit aproape complet tradiționalul peisaj urban (e drept, nu întotdeauna strălucit). Una peste alta, România trebuia să devină o țară urbană și monumentală. Exact la antipodul României tradiționale, țară a satelor și a construcțiilor modeste.[164]

Era un efect al copierii modelului socialist sovietic în ambianța ideologică şi economică de fond construită pe temeiul existenței CAER. Câtă vreme România rămânea un satelit al Kremlinului roşu, o gubernie mai mult sau mai puțin aflată sub obediență sovietică, era de la sine înțeles să urmeze o traiectorie similară şi să beneficieze de materii prime aduse din restul „imperiului" comunist.

În 1980, strategia aceasta prin care se recupera un naționalism de tradiție seculară avea, aşadar, un trecut socialist de cel puțin un deceniu. (De fapt, chiar mai mult, dacă ne gândim la cuvântarea lui Lucrețiu Pătrăşcanu de la Cluj, din 1948, care i-a atras şi dizgrația, sau la virajul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, inaugurat prin scoaterea armatei sovietice din țară în 1958.) Manevra era abilă şi verificată. După amnistierea deținuților politic (1964), ea a mediat o conciliere parțială; tacită, însă totodată suficient de solidă între aceia dintre ei care fuseseră exponenții dreptei naționaliste, pe de o parte, şi partid, pe de alta, şi între acesta din urmă şi o majoritate confortabilă a intelectualității şi funcționărimii ori țărănimii. Alături de cei amintiți se aliniau şi muncitorii, funcționarii şi intelectualitatea de primă generație care, fără a împărtăşi vederile „materialist-dialectice şi istorice" ale liniei oficiale, receptau totuşi regimul ca pe unul favorabil lor. Explicația constă în aceea că respectivele categorii proveneau din pături de populație odinioară paupere, cărora politica de industrializare a PCR, ca şi gratuitatea şi generalizarea învățământului de opt – iar apoi de zece clase – le modificase în bine statutul şi chiar standardul de viață.

Jonglând, prin urmare, abil cu patriotismul unei părți a cetățenilor României, speculând iscusit recunoştința

sinceră a altei părți și bizuindu-se în continuare pe membrii aparatului – nu mai convinși decât ceilalți de justețea doctrinei marxiste în interpretarea românească a momentului, dar sever selectați printr-o politică de cadre care privilegia, în afară de originea sănătoasă, supunerea necondiționată față de „centrul vital" al națiunii –, Ceaușescu și-a edificat dictatura în condițiile unei împotriviri minore. El a devenit un „dictator monomaniacal dintr-o țară în care preocuparea principală a fost uniformizarea și «armonia» – în contrast cu varietatea «occidentală»"[165], dar și asemănător cu modelul chinez (nivelare și armonie).

Începutul deceniului al nouălea a modificat sensibil însă realitățile românești. Protestul – mult mai timid decât în 1968 – al lui Ceaușescu față de invadarea sovietică a Afganistanului, invocând dreptul inalienabil al statelor suverane la neamestecul marilor puteri în treburile lor interne, s-a vrut încă o confirmare a independenței României față de Moscova. Cum însă această atitudine a coincis cu accelerarea picajului condițiilor de viață, cu penuria alimentară severă și tot mai desele întreruperi de energie electrică – nemaivorbind de absența combustibilului din locuințe pe perioada iernii –, impactul strategiei naționaliste, întețită acum de o uriașă propagandă, n-a mai fost cel de altădată. Acțiunii eficiente a ideologiei i se opuneau, tot mai mult, efectele unei crize generalizate treptat, repercutată asupra a tot mai multe categorii de populație.

În plan social, penuria a avut două efecte majore, dar divergente. O parte a celor defavorizați s-a simțit constrânsă să accepte pactul cu puterea în forme mai brutale și mai umilitoare decât până atunci. Instituirea

unui sistem de relații clientelare de tip mafiot – numite, cu titlul generic, de către sociologul francez Bernard Paqueteau „societatea neagră" – a fost ultimul pas în procesul de reducere a libertăților şi inițiativelor civice tolerate tacit între anumite limite în perioadele mai destinse de după primul val stalinist. Reconstituirea societății civile a fost, astfel, deturnată şi gâtuită. Rezultatul a fost că în schimbul accesului preferențial la mijloacele de subzistență (după introducerea distribuției alimentelor pe bază de cartelă, ca în primii ani de după ultimul război mondial) colaboraționaismul a înflorit, iar rezistența a devenit posibilă doar izolat, nu colectiv. Presiunea la care a fost supusă colectivitatea, în general, şi individul, în particular, în această perioadă în România, ca şi conştiința clară a caracterului noului climat au instaurat o suspiciune continuă şi reciprocă între majoritatea membrilor societății româneşti, subminând sau zădărnicind orice solidarizare în apărarea drepturilor şi libertăților cetățeneşti.

Pe de altă parte însă, tocmai această atmosferă de teroare morală care părea menită să zădărnicească orice speranță într-un viitor mai bun a împins regimul în izolare, zădărnicind orice ataşament autentic față de idealurile pe care cu cinism afirma că le reprezintă. Cei care până atunci nu-i retrăseseră – decât, cel mult, în tăcere – sprijinul, vechi activişti sau membri ai aparatului de stat şi securitate, au făcut-o acum, şi încă public (Silviu Brucan, apoi alți semnatari ai scrisorii sale; Dumitru Mazilu, diplomat aflat anterior în rândurile Securității etc.) La fel, în rândul majorității populației s-a creat o stare de spirit favorabilă schimbărilor sociale, manifestată prin întețirea valului de imigrări legale (pentru

minoritarii germani, evrei şi chiar maghiari) şi clandestine (pentru majoritarii români), dar şi prin generalizarea dezinteresului faţă de producţia economică, printr-o apatie socială prevestitoare de mari furtuni.

După istoricul britanic Tom Gallagher, „în materie de exploatare, incompetenţă şi proastă folosire a resurselor naţionale, regimul comunist (1946-1989) a fost cel mai rău pe care l-a cunoscut vreodată România”[166]. Acelaşi specialist constată însă că în etapa comunistă a fost, de fapt, vorba „numai” de un proces de intensificare a tiparelor deja existente ale comportamentelor negative în politică, acestora adăugându-li-se şi altele, noi şi agravante.

„În afară de metodele de represiune [...], anumite trăsături comune s-au îngroşat considerabil în anii din urmă: cum ar fi parodiile de naţionalism, cu periodice izbucniri şovine, sau accentele de antisemitism recurent”[167], observa criticul literar Monica Lovinescu de la Paris. De peste Ocean, din Chicago, Mircea Eliade atrăgea însă atenţia asupra altui aspect simptomatic: „Într-un stat dictatorial condus de Numărul Unu, Doi, Trei etc. – *există* deja o «societate invizibilă» şi invulnerabilă”[168]. Era vorba despre casta ofiţerilor de decizie de la vârful serviciilor secrete române, împreună cu aliaţii lor din armată şi cu activiştii politici ai Partidului Comunist. Tocmai această reţea „invizibilă” urma să îi vină de hac, peste puţini ani, cuplului dictatorial, punând mâna pe putere.

Disidenţa şi opoziţia anticomunistă în timpul lui Ceauşescu

Nicolae Breban spunea în memoriile lui că

> nu, nu poţi supravieţui aproape o jumătate de secol într-un sistem social care vine peste tine nu numai cu tancurile şi cu armele, dar şi cu o „ideologie dintre cele mai avansate", dacă nu te acomodezi, cât de cât, dacă nu apelezi la acele „mecanisme" la care instinctiv apelează şi un corp viu în primejdie: adaptarea...[169]

Nu acomodanţii au lipsit în cei cincizeci de ani de dictatură comunistă. Către sfârşitul epocii dominaţiei roşii au survenit însă şi unele modificări semnificative în rândul bazei sociale pe care putea conta dictatura.

Sunt de urmărit decantările survenite printre aliaţii puterii. Cei răsăriţi din rândul PCR („comunişti reformişti"), sensibili la tentativele Kremlinului din vremea lui Andropov şi, mai decis şi mai concertat, din anii lui Gorbaciov, au avut ambiţia de a ţine pasul cu metropola. De astă dată, demersul fidelilor faţă de inima sistemului – URSS-ul – se

dovedea mult mai patriotic decât politica pretinşilor „patrioţi", căci primii urmăreau o politică de deschidere şi de transparenţă menită să reformeze sistemul şi să modifice în bine viaţa cetăţenilor. Nu este clar ce fel de contacte s-au putut stabili între „bătrânii ilegalişti" grupaţi în jurul documentului programatic intitulat „grupul celor şase" şi alţi disidenţi comunişti, autorii unor proiecte complotiste mai vechi (Nicolae Militaru, amiralul Emil Cico-Dumitrescu etc.). Prezenţa lui Ion Iliescu atât printre semnatarii documentului comuniştilor anticeauşişti, cât şi printre complotiştii de odinioară, permite concluzia că astfel de contacte n-au lipsit. Ele nu au fost dintre cele neglijabile, de vreme ce – în mod aparent nemotivat şi, oricum, cu totul neaşteptat – printre primele decrete ale noii puteri s-a numărat şi reactivarea generalului în rezervă Nicolae Militaru şi desemnarea sa drept ministru al armatei. Procedând astfel, nucleul guvernant din perioada puterii provizorii a răspuns unor exigenţe sovietice (după cum a reieşit în februarie 1990 din discuţiile militarilor cu guvernul provizoriu, prin care se cerea înlocuirea ministrului acuzat de activităţi sovietice de spionaj).

Care au fost însă forţele care s-au opus dictaturii ceauşiste? După lichidarea ultimelor grupuri de rezistenţă armată împotriva comunismului din Munţii Carpaţi (anii 1960), domnia partidului nu a mai fost tulburată. Devenise evident pentru toată lumea – mai ales după 1956 şi 1968 – că Occidentul nu vrea ori nu poate interveni consistent în sprijinul vreunei insurecţii anticomuniste. După cum observa Tony Judt, „susţinerea Occidentului [pentru dictator] a slăbit opoziţia locală, atât cât a existat. Niciun preşedinte american nu i-a cerut lui Ceauşescu să «lase România să fie România»"[170].

Pe de altă parte, noul regim operase mutații profunde în structura ocupațională și în cultura populației țării. Dislocând mulțimi de țărani și mutându-le în mediul urban, cu prilejul industrializării masive, de tip stalinist, a României, în anii 1950-1970, PCR le scosese pe acestea din autarhia rurală, obligându-le la o rapidă modernizare și la o instantanee intrare în relația socială abstractă și anonimizantă, instituționalizată, cu ceilalți membri ai societății românești.

În aceeași perioadă, radioul și televiziunea au devenit ingredientele cu care, cultural vorbind, autoritățile au înlocuit tradițiile și obiceiurile ce ocupau spațiul comunitar al satului între două reprize de muncă. Din punctul de vedere al puterii centrale, era un mijloc de a penetra în intimitatea oricărui ins, de a-i controla timpul și chiar modul de a gândi, de a-l îndoctrina. Dar pentru oamenii de rând mai era și posibilitatea de a comuta pe un alt tip de discurs, pe muzica și știrile venite din Occident, adeseori chiar în limba română (prin Radio Europa Liberă, Vocea Americii, Deutsche Welle, BBC).

În noile condiții, focarele de opoziție s-au structurat în primul rând în rândul muncitorimii, adică tocmai printre reprezentanții clasei în numele căreia se guverna. Luna martie a anului 1977 a înregistrat marea grevă a minerilor din bazinul Văii Jiului, reprimată în parte, mușamalizată, altminteri, și al cărei principal rezultat a fost punerea sub un atent control și a unei și mai atente supravegheri securiste a mediilor minerești.

Tot atunci s-a conturat, la doi pași de palatul prezidențial, în chiar Capitala țării, mișcarea de protest a scriitorului Paul Goma, la care s-au raliat prin semnături peste o sută de susținători. În timp ce minerii au

solicitat o uşurare a condiţiilor de muncă şi înlesniri de natură economică, mişcarea Goma, solidară cu gruparea Charta 77 din Cehoslovacia, a luptat pentru drepturi şi libertăţi cetăţeneşti. Arestat, la început, şi supus unei anchete dure, romancierul a fost în cele din urmă eliberat. El a părăsit însă ţara, preferând exilul în Franţa. Şi majoritatea celor peste o sută cincizeci de cetăţeni care semnaseră „lista Goma" au urmat aceeaşi cale, solicitând plecarea din România, ceea ce a transformat, practic, mişcarea Goma într-una de solicitare a paşapoartelor şi de recunoaştere a dreptului de stabilire în Occident.

La începutul anului 1979, un fost deţinut reeducat de la Piteşti, preotul Gheorghe Calciu-Dumitreasa, împreună cu medicul Ionel Cană, fost semnatar al mişcării Goma, şi cu Gheorghe Braşoveanu, puneau baza Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR). Până la data arestării acestora, în noua organizaţie au apucat să se înscrie circa 150-200 de oameni. Graţie intervenţiei repetate a postului de radio Europa Liberă şi, în general, a sprijinului primit din Occident, în cele din urmă Gheorghe Calciu-Dumitreasa a fost lăsat să migreze în Occident.

În condiţiile accentuării anulării libertăţilor civice, pe fundalul unei treptate înrâuriri a condiţiilor de viaţă din România, mişcările protestatare – de proporţii mici, dar pornite din medii diferite şi semnalând, astfel, răspândirea nemulţumirii într-un chip tot mai larg sub raport spaţial şi pe verticala socială – au ajuns, la sfârşitul anilor 1980, să atingă stadiul unei organizări incipiente. Chiar dacă Securitatea s-a grăbit să le reprime, ele au marcat întâlnirea, în numele aceloraşi idei democratice,

a muncitorilor, intelectualilor şi a unor reprezentanţi ai unei sensibilităţi religioase reformatoare.

Începutul anilor 1980, care în plan internaţional a însemnat în primul rând imixtiunea rusă în Afganistan şi, deocamdată nu tocmai vizibilă, marea mutaţie de direcţie de la cârma URSS, a însemnat însă pe plan intern o scufundare treptată în dezolare, pe măsură ce ovaţiile prelungite întru slava dictatorului deveneau tot mai frecvente. Nu este, astfel, de mirare că, în faţa reprimărilor securiste din anii precedenţi, vocile oponenţilor au amuţit. Abia peste un cincinal, în a doua jumătate a deceniului, stimulate de exemplele din jur, dar provocate de mizeria radicală accentuată de la o zi la alta, contestarea regimului a revenit la ordinea zilei.

Protestele izolate ale lectorului universitar Doina Cornea şi episodul ridicării muncitorilor braşoveni (1987) au indicat crearea unei intoleranţe populare la dictatură. Cea mai importantă s-a dovedit însă, până la urmă, dinamica invizibilă din rândul PCR şi a anumitor instituţii ale statului – mai ales Securitatea –, al cărei rezultat, un complot al liniei secunde de activişti, s-a suprapus, în decembrie 1989, mişcării populare, preluându-i controlul şi îngrădind-o, dar şi abolind dictatura partidului unic, sistemul ideologic comunist şi făcând cu prudenţă excesivă, prin mijloace nedemocratice, de tip complotist, trecerea la economia de piaţă şi la construirea, ezitantă, a statului de drept.

Caracterul incomplet al revoluţiei anticomuniste

În România, începând cu 16-22 decembrie 1989, a avut loc un proces revoluționar anticomunist. El a debutat prin proteste în provincie, la Timişoara (pe 16 decembrie 1989), apoi la Bucureşti (din 21 decembrie), dar şi în alte mari oraşe din vestul țării (Arad, Cluj etc.) şi a continuat printr-un complot urzit la nivel înalt de unii dintre membrii anturajului ceauşist din armată, Securitate şi dintre activiştii Partidului Comunist. În timp ce mulțimea nemulțumită a continuat să se radicalizeze, complotiştii au executat cuplul dictatorial şi au instaurat o guvernare oligarhică, a liniei secunde din partid, cu complicitatea armatei şi a forțelor represive (Miliția şi Securitatea).

Dinamica revoluționară a mulțimii s-a făcut simțită cu adevărat doar în două mari oraşe anterior căderii lui Ceauşescu (este vorba de Timişoara şi Bucureşti, unde s-a şi înregistrat majoritatea morților dintre 16 şi 22 decembrie). În restul reşedințelor citadine ce au polarizat populația în piețe (Cluj, Arad, Sibiu, Iaşi, Braşov, Târgu Mureş etc.) predominante au fost demonstrațiile

paşnice, nu confruntările cu forțele de ordine. Lumea tăcută a satelor şi a oraşelor mai mici a aşteptat – o parte, solidară cu insurgenții, altă parte, tulburată de perspectiva instabilității sociale – în mod pasiv cursul precipitat al evenimentelor.

În fruntea țării s-a instituit un organism provizoriu, intitulat Frontul Salvării Naționale, iar liderul acestuia a fost desemnat comunistul reformist Ion Iliescu. Secondat de ideologul comunist Silviu Brucan, apoi de alți activişti cu vederi apropiate (N.S. Dumitru, Alexandru Bârlădeanu etc.), Iliescu şi FSN au organizat alegerile democratice şi au demarat elaborarea unei noi constituții a țării.

Opozanții necomunişti la vechiul regim, Doina Cornea, Dan Petrescu, Mircea Dinescu, Ana Blandiana – cazuri mai mult sau mai puțin izolate în condamnarea caracterului abuziv al ordinii socialiste –, mai mult lideri de opinie decât oameni politici, au fost cooptați în primul organism care a preluat puterea, Frontul Salvării Naționale. Li se atribuia un rol decorativ, fiind utili doar pentru a gira prin prestigiul lor moral noua conducere. Curând, ei s-au retras treptat din FSN, după ce avuseseră de ales între secondarea comuniştilor reformişti în deciziile lor şi păstrarea staturii morale printr-o renunțare simbolică la pozițiile proprii. Monica Lovinescu observa în epocă faptul că

> asistăm, de fapt, încă din ianuarie 1990 şi din ce în ce mai stăruitor, la un „proces al revoluției", singurul cu manifestări concrete: de la defăimarea rarilor noştri disidenți şi actualilor opozanți până la mineriade, de la păstrarea nomenclaturiştilor agățați de putere până la legile nr. 39 şi 41 acordând Armatei dreptul

la intervenție internă, de la reînființarea Securității, sub inițiale ce-i camuflează prost existența, până la strădania de reabilitare a ceaușismului etalându-se în presa, îngemănată, de extrema dreaptă și de extrema stângă, totul duce spre ceea ce Gabriel Andreescu numește „restaurația".[171]

Retragerea foștilor oponenți din FSN a constituit un nou pas în coagularea unei posibile opoziții. Între timp au început să apară partide de altă coloratură decât cea comunist-reformistă a puterii: Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, Partidul Național Liberal, Partidul Social-Democrat. Mulți dintre cei activi pe străzile marilor orașe românești în decembrie 1989 nu erau dispuși să se mulțumească cu o variantă românească a gorbaciovismului. Acesta a fost un proces ușurat de unele acte ale puterii provizorii ce dezvăluiau neechivoc caracterul limitat al reformelor preconizate (primele decrete, limitative în raport cu promisiunile conținute în actul programatic citit la TVR de Ion Iliescu pe 21 decembrie 1989, tratatul cu URSS etc.) Grave suspiciuni asupra onestității intențiilor acesteia au început să plutească încă din primele luni (problema spinoasă a teroriștilor, tentativa de eludare a pluralismului politic prin propunerea de înglobare în FSN a tuturor partidelor, atitudinea echivocă față de conflictul de la Târgu Mureș, chestiunea reorganizării serviciilor secrete și păstrarea tabuizării arhivelor acestora etc.).

Tactici verificate, precum intimidarea (devastarea sediilor de partid ale oponenților, agresarea verbală și efectivă a suporterilor) și covârșirea prin partide satelit (câteva sute), întreținerea unei atmosfere de suspiciune și

insinuări prin televiziune, asmuțirea unor categorii ocupaționale (minerii) sau naționale (românii) asupra altora (intelectualii, respectiv minoritățile etnice) au fost câteva dintre principalele tehnici prin care s-a încercat moderarea impulsului inițial spre dezbărarea de tot ce a însemnat comunismul românesc. Operațiunea a reușit doar în parte, căci încremenirea evoluțiilor din societatea noastră la stadiul gorbaciovismului s-a dovedit imposibilă. Marile manifestații pentru scoaterea PCR în afara legii (8 februarie 1990), împotriva existenței Securității (februarie și începutul lui martie 1990), împotriva monopartidismului mascat (27 februarie 1990) au arătat clar că românii nu sunt dispuși să adere la formula preconizată la vârf. Din confruntările de acest fel, puterea a ieșit consolidată, dar a fost obligată să se adapteze, pas cu pas, mai lent sau mai brusc, cerințelor stringente de continuare a transformărilor. Chiar și acolo unde opoziția a fost înfrântă, acțiunea ei a influențat transformările din societate, împingând lucrurile în afara sferei reformismului comunist.

Deși n-a fost scos în afara legii, PCR-ul s-a desființat, iar întoarcerea formală la comunism n-a mai fost posibilă. Pluralismul partinic și regimul parlamentar au devenit o realitate, chiar dacă România dobândea un statut de republică parlamentară, iar alegerile democratice stârneau încă suspiciuni sub raportul corectitudinii organizării lor. Libera expresie se instaura în viața publică a României, sfărâmând monolitismul de opinie și limba de lemn a epocii de aur. Acordarea pământurilor țărănimii și reforma economică în sensul trecerii la economia de piață au marcat divorțul de situația anterioară, permițând împreună calificarea procesului declanșat în decembrie 1989 drept o revoluție. România a dobândit

astfel – după 1821 şi 1848 – o nouă schimbare revoluţionară nedesăvârşită, nedusă până la capăt (vezi, de pildă, situaţia industriei ori incompleta separare a puterilor, ca şi tergiversarea garantării proprietăţii). Specificul ei în raport cu translaţia la postcomunism din alte ţări ale zonei stă în împletirea iniţială a revoltei populare neorganizate şi anarhice cu complotul de la vârf, metodic, dar fără o bază socială.

„Perestroika" fără „glasnost": 1990-1996

Inițial, după instalarea la putere, Ion Iliescu „a căutat o cale de a continua un curs semiautoritar. O democrație liberală solidă părea riscantă şi problematică. O democrație de fațadă, în care naționalismul ar fi luat locul comunismului național drept sursă activă de legitimare, se potrivea cu tradițiile anterioare de guvernare a țării"[172]. O dată în plus, ca în august 1968, mulți români au confundat patriotismul, înțeles ca preocupare pentru binele cetățenilor României şi pentru redresarea în sens democratic a politicii acesteia, cu naționalismul interpretat ca excepționalism românesc şi ca suspiciune la adresa minoritarilor şi a străinilor.

La puțin timp după instaurarea noii puteri, un emisar al lui Ion Iliescu, Ioan Mircea Paşcu, a fost trimis la Moscova pentru a negocia „o reînnoire rapidă a sistemului tratatelor dintre URSS şi țările Europei Răsăritene". România a fost prima – şi singura – țară fostă satelită a Moscovei care a încheiat un tratat de cooperare cu URSS. Documentul nu a mai fost ratificat din cauza prăbuşirii imperiului roşu al lui Gorbaciov, în 1991, dar

prin tendințele pe care le dezvăluia conținutul lui neechivoc, tratatul a fost calificat drept unul de vasalitate.[171] Chiar dacă formal această vasalitate nu a mai fost ratificată, ea a existat de facto până în 1996, când Ion Iliescu a pierdut pentru prima oară alegerile prezidențiale.

Iliescu a asigurat continuitatea comunismului în România şi transformarea nomenclaturii de descendență comunistă, deci măcar în principiu egalitaristă, în noi îmbogățiți (aşa-numiții „miliardari de hârtie" şi „capitaliști de cumetrie") şi în atotputernici regionali (numiți de presă „baroni"). Votul electoratului român din 1990, cu peste 80% în favoarea lui Iliescu şi a FSN, de fapt a nomenclaturii comuniste care abandonase discursiv adeziunea la marxism, păstrând în schimb intacte legăturile de castă şi complicitățile dinainte, a fost definitoriu în această acțiune a continuității. Iliescu nu a pus la cale nicio lovitură de stat. Votul din 1990 şi 1992 a consolidat printr-un mecanism democratic regimul criptocomuniştilor şi guvernarea iliesciană.

Modelul acestei îmbinări s-a dovedit rezistent. La suprafață, formal, România postceauşistă încerca să se reorganizeze din mers ca stat ce respecta, de bine, de rău, principiul separării puterilor. De fapt însă, împrăştierea foştilor activişti, a oamenilor din serviciile secrete şi a clientelei lor – informatorii – în feluritele partide politice şi în organismele societății civile de diverse calibre şi cu diferite preocupări au fost tratate ca o perdea de fum la adăpostul căreia s-au făcut eforturi de organizare funcțională a vechilor rețele în împrejurările noi, pluripartidiste, cu pretenții democrate şi cu lozinca instaurării şi respectării statului de drept.

În aceste condiții, nu este de mirare că mulți români şi-au pierdut repede speranța într-o îndreptare a lucrurilor

din țară pe termen scurt sau mediu și au optat pentru emigrare în Occident. Regimul Iliescu este primul responsabil de plecarea în pribegie a milioane de români, a instaurării neocomuniștilor și a securiștilor în fruntea țării, de instaurarea furtului ca mod de viață, de modul în care s-a realizat returnarea caselor și pământurilor naționalizate, care nici după două decenii de la revoluție nu se mai terminase. Într-o altă lumină, el poate fi însă socotit și meritoriu, fiind cel care a liberalizat circulația internațională a românilor după anii de autarhie ceaușistă. Din nefericire, un nou val de emigrări s-a înregistrat și odată cu declanșarea crizei economice mondiale (2008) – cele ale medicilor și ale profesorilor, chiar la invitația expresă a noului președinte, Traian Băsescu.

După ce ani întregi banii trimiși acasă de pătura forței de muncă migratoare în Occident a redus deficitele țării, anii de după 2008 au scăzut drastic și aceste aporturi, contribuind la deprecierea monedei și lăsând România să se zbată cu o dificilă relansare economică. Până în prezent, circa patru milioane de români au părăsit țara, muncind temporar în străinătate sau optând pentru împământenirea lor în țări străine.

Tensiuni şi incertitudini postcomuniste

Constituirea statului român modern prin copierea centralismului francez (în 1859), adoptarea unei constituţii copiate după cea belgiană (în 1866) şi instaurarea unei dinastii germane, recomandate de Bismarck, au fost, între 1859 şi 1916, instrumentele unei modernizări forţate, ale unei democraţii superficiale, nedezvoltate organic, şi ale unui parlamentarism restrictiv, întemeiat pe votul cenzitar şi alternanţa la putere a principalelor două partide româneşti. După Primul Război Mondial, cu un teritoriu şi o populaţie dublate, România a cunoscut un singur deceniu de democraţie şi stat de drept, următoarea decadă interbelică stând sub semnul crizei economice şi constituţionale, ca şi a ascensiunii la putere a extremei drepte. Dominaţia comunistă dintre 1947 şi 1989 a înlocuit brutal elitele burgheze cu cele proletare, dar principiul piramidal al organizării sociale şi distanţa mare dintre clasa politică şi restul societăţii au rămas o realitate. A fost uşor ca, în postcomunism, statul să redevină expresia intereselor unor lideri şi grupuri călăuzite de interese economice proprii şi de obsesia dominaţiei lor simbolice. Tom Gallagher observa judicios că

> sfârşitul oficial al regimului comunist din România pare să se fi produs în beneficiul unui grup restrâns de cetăţeni. [...] Forma de guvernare care îşi făcea treptat apariţia nu era una asupra căreia poporul era capabil să exercite vreun control sau una care căuta să acţioneze în interesul public. În realitate, sistemul postcomunist răspundea în primul rând nevoilor unei largi elite, regrupată după prăbuşirea sistemului autoritar care îi dăduse iniţial naştere[174]

şi care, e de adăugat, îi frânase ulterior pofta de înavuţire şi de creştere anarhică a propriei puteri. Această elită era cea comunistă – membri ai nomenclaturii şi ai aparatului represiv, birocraţi din administraţie aflaţi în posturi-cheie – dar, acum, fără comunism.

Căderea economiilor socialiste în Europa de Răsărit a lăsat România fără pieţele de desfacere din ultima jumătate de secol şi fără resursele importate, ceea ce a dus rapid la paralizarea industriei româneşti. Excedentul de şomeri s-a resorbit în domeniul micului comerţ sud-est-central european sau prin întoarcerea în sate a muncitorilor, unde aceştia s-au întreţinut din resurse exploatate pe terenuri fărâmiţate, cu mijloace neperformante, în cadrul unei economii rudimentare, de subzistenţă. Astfel, la mijlocul anilor 1990, jumătatea rurală a României era deja pauperă şi izolată, iar raportul dintre populaţia urbană şi cea sătească devenise aproximativ egal (49% - 51%), punând ţara în faţa unor noi opţiuni, netranşate nici până astăzi. Importurile au devenit mult mai importante decât exporturile, iar consumul mai mare decât producţia. Inconsecvenţa legislativă neinocentă, birocraţia care obstacula iniţiativa privată şi investiţiile

externe – aceasta fiind controlată de oameni cu o viziune comunistă a relațiilor sociale, ostili schimbării capitaliste și competiției –, arieratele, ca și preferința capitalului occidental pentru deplasarea liberă de constrângeri oriunde mâna de lucru era mai ieftină și corupția elitelor interesate de o îmbogățire alertă au condus la formarea unei pături subțiri de oameni foarte bogați, dar cinici, la incapacitatea de a forma și asigura o pătură de mijloc cu un nivel de viață decent și la adâncirea continuă a frustrării majorității împinse la sărăcie. Cei care au dorit o viață mai bună au ales calea emigrării în țări occidentale cu economie mai dezvoltată. Mulți dintre cei rămași acasă au căutat să intre în clientela politică a unui lider sau a unei forțe politice, sperând în protecție socială și beneficii. Datorită acestui fapt, aparatul birocratic al statului s-a înnoit masiv odată cu fiecare nouă alegere, căci fiecare câștigător în competiția electorală și-a adus cu sine oamenii săi, încărcând administrația și făcând-o partizană. Faptul indică și mizele, dar și cauzele incapacității României actuale de a dezbate moderat și calm, cu onestitate, problemele țării.

Constituția adoptată după căderea comunismului, în 1990, schimbată vag mai târziu, nu a tranșat raporturile dintre puteri în stat și nici statutul României, care ezită între a fi o democrație prezidențială și una parlamentară. Președintele român are atât atribuții executive, cât și legislative, ceea ce a făcut posibil ca, deja în timpul mandatelor succesive ale lui Ion Iliescu (1990-1996, 2000-2004), dar și în timpul lui Traian Băsescu (2004-2012), întâiul om al republicii să își asume inițiative și poziționări în conflict cu cele ale parlamentului, atribuții care l-au adus în situația de a se substitui parțial, nu

doar o singură dată, prim-ministrului. Însă conflicte între preşedinte şi premier au existat în România postcomunistă şi în timpul lui Emil Constantinescu, când s-a dovedit că nu existau instrumente legale pentru a-l determina pe premierul Radu Vasile să abandoneze conducerea executivului, deşi nu mai avea sprijin politic. La fel şi atunci când între Traian Băsescu şi prim-ministrul Victor Ponta s-a declanşat un conflict dur şi ireductibil pornind de la chestiunea care dintre cei doi va reprezenta ţara la un anumit summit european.

Fiecare lider politic legitimat de alegeri sau de o nouă majoritate parlamentară socoteşte legitim să modifice nu doar lista demnitarilor, ci şi modul de funcţionare al instituţiilor şi chiar principiile de activitate ale domeniilor, orientate către fidelizare faţă de propria persoană, nu către maxima eficienţă. Este şi cazul lui Traian Băsescu, care a proclamat reforma, dar a început nu cu domenii menite să aducă saltul nivelului de trai, ci cu educaţia şi sănătatea, închizând şcoli şi spitale, tăind bugetele, reducând pensiile. Graba de a reduce efectele acestor intervenţii, combinată cu interesul faţă de propriii susţinători şi cu relativul dispreţ faţă de sistemul moştenit de la PDL, abuziv el însuşi, au făcut ca ulterior guvernul USL al lui Victor Ponta să modifice în ritm alert atât statutul unor înalţi reprezentanţi ai statului, cât şi cadrul de activitate al unor instituţii importante (printre ele, Avocatul Poporului, Curtea Constituţională şi Monitorul Oficial).

Imixtiunile prezidenţiale sau ale premierului în domeniul justiţiei au, şi ele, o istorie veche, deşi abia după numirea în fruntea guvernului a lui Victor Ponta au atins vizibilitate internaţională. Acuze de lovitură de stat şi

de pregătire a dictaturii au răsunat în România şi atunci când Ion Iliescu a refuzat să accepte în viaţa politică recent democratizată participarea Partidului Naţional Liberal şi a celui Ţărănesc Creştin Democrat în forul provizoriu de decizie politică (în iarna lui 1990) sau când a asociat coaliţiei guvernamentale proprii partide extremiste, şi când Traian Băsescu şi obedientele guverne Boc, cinci la număr, au condus prin ordonanţe de urgenţă şi prin asumarea răspunderii – subminând activitatea legislativului.

Aceleaşi partide fac şi desfac alianţe – în a doua parte a anilor 1990, Convenţia Democrată din România, ulterior Alianţa DA (a liberalilor cu democraţii), iar apoi Uniunea Social-Liberală –, succedându-se la putere în funcţie de votul democrat, dar acesta din urmă este subminat de obiceiul admis de lege, al migrării parlamentarilor de la un partid la altul, în funcţie de diverse avantaje negociate, ceea ce a condus în nenumărate rânduri la modificarea majorităţii parlamentare.

Incapabile să relanseze economia şi să rezolve acutele probleme sociale cu care se confruntă cea mai mare parte a românilor, datorită slabei performanţe decizionale şi a promovării liderilor pe alte criterii decât competenţa, elitele politice se află în slujba unor grupuri de interese care au ţinte precise, materiale şi ierarhice, aliindu-se cu grupuri mafiote sau constituindu-se în asemenea grupuri. Ele sunt în competiţie şi pentru atragerea în tabăra lor a principalelor servicii secrete. Ultimul guvern PDL, fidel lui Traian Băsescu, l-a avut în frunte pe directorul Serviciului de Informaţii Externe. După suspendare, s-a dovedit că un alt serviciu (DTS) a continuat să îi ofere preşedintelui suspendat informaţii, deşi suspendarea nu îi mai dădea dreptul la aceasta.

Astfel, lupta dintre parlament şi preşedinte, care a dus la două suspendări ale lui Traian Băsescu (2007 şi 2012), poate fi citită, simultan şi la fel de adevărat, în mai multe feluri: confruntare între legislativ şi executiv pentru tranşarea supremaţiei în stat, insuficient clarificate de constituţie; luptă între două grupuri de interese în slujba unor magnaţi deţinători de trusturi media şi averi impresionante (Dan Voiculescu şi Dinu Patriciu, din partea USL, Adrian Videanu, Elena Udrea, Puiu Popoviciu, din partea PDL); răfuială interpersonală între foşti parteneri, căci liberalii şi conservatorii au guvernat în prima legislatură a lui Băsescu împreună cu acesta, iar partidul lui Băsescu s-a desprins odinioară din PSD.

În asemenea condiţii, perioada următoare a accentuat şi mai mult sărăcia, criza politică şi nemulţumirile populaţiei, căci tensiunile au vizat nu doar modul de respectare a constituţiei şi funcţionarea corectă a instituţiilor, ci însuşi modul în care elitele politice înţeleg să îşi îndeplinească misiunea istorică.

Biserică şi stat în democraţia postcomunistă

La începutul postcomunismului, cu gândul la necesarele reparaţii istorice la care Biserica şi credincioşii aveau pe deplin dreptul şi consimţind la dreptul constituţional la libertate religioasă, nimeni nu s-a mai gândit la raporturile dintre stat şi biserică. Acumularea de fapte într-un interval temporal de peste trei decenii a permis formularea de constatări mai pertinente decât s-ar fi putut obţine după, să zicem, doar doi sau trei ani de la schimbare. Se poate astfel constata că, în pofida ieşirii României de sub semnul terorii politice şi poliţieneşti odată cu căderea comunismului autohton şi, apoi, a celui din URSS (1991), raporturile ambigui dintre Biserică şi puterea politică nu s-au modificat radical. Dimpotrivă, după ce vreme de decenii presiunile poliţieneşti asupra personalului religios au fost – fără a subestima oportunismele – principalul factor asigurator de ancilaritate în relaţia stat-Biserică, democraţia a complicat, în loc să limpezească, această situaţie prin dublarea reparaţiilor cu o continuare a mai vechilor complicităţi, în absenţa deconspirării colaboraţionismelor

de diverse grade. Atât Constituția României din anul 2003, cât şi cea din anul 1991, definesc relația stat-Biserică, sau mai exact relația stat-culte, în termenii următori:

> Cultele religioase sunt libere să se organizeze potrivit statutelor proprii, în condițiile legii; cultele religioase sunt autonome față de stat şi se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azile şi în orfelinate (art. 29, alin. 5).

Paşii înainte efectuați mai recent în direcția dată arată că ierarhia cultului dominant cuprinde destule nume de înainte-mergători recrutați, într-o formă sau alta, de Securitate şi având legături diverse cu membrii nomenclaturii, pentru ca riscul unei deconspirări de proporții să-i sperie nu numai pe cei direct vizați, ci chiar şi pe mulți dintre martorii neutri, care văd în Biserică – în concordanță cu sondajele – una dintre instituțiile de mare prestigiu şi stabilitate din societatea noastră.

Problema rămâne însă intactă: ce raporturi între stat şi biserică pot sluji cel mai corect democrația în România? Dacă admitem că sistemul politic românesc nu a fost gândit ca un instrument al transformării statalității noastre într-o teocrație şi că scopul lui este binele public şi servirea cetățenilor, nu binele bisericii şi/sau al clasei politice cu subordonarea cetățenilor acestui țel oligarhic, atunci trebuie văzut dacă, printre atâția alți factori, educația religioasă în şcolile publice, de stat, slujeşte acest scop. Diversele măsuri luate în ultimele decenii la nivelul diverselor instituții statale de implicare instituțională a bisericii în viața publică dincolo de limitele fireşti ale prezenței sale de actor

al societății civile par să confirme ipoteza conform căreia, din nou, biserica tinde să revendice un loc la masa puterii, oricare ar fi ea, asumând roluri nespecifice statutului său.

În România, Legea nr. 489/ 2006 privind libertatea religioasă şi regimul general al cultelor pleacă de la premisa recunoaşterii de către stat a rolului pozitiv al cultelor în viaţa societăţii româneşti contemporane:

> Statul român recunoaşte cultelor rolul spiritual, educaţional, social – caritativ, cultural şi de parteneri sociali, precum şi statutul acestora de factori ai păcii sociale. (art. 7, alin. 1)

Totodată, statul român recunoaşte rolul important al Bisericii Ortodoxe şi al celorlalte biserici şi culte recunoscute în istoria naţională a României şi în viaţa societăţii româneşti (art. 7, alin. 2). Cultele recunoscute sunt persoane juridice de utilitate publică. Ele se organizează şi funcţionează în baza prevederilor constituţionale şi ale prezentei legi, în mod autonom, potrivit propriilor statute (art. 8, alin. 1).

Ca urmare, în Legea cultelor din 2006 este stipulată posibilitatea parteneriatelor sociale de interes comun încheiate între stat şi Biserică sau culte (art. 9, alin. 5). Se trece de la simpla respectare a libertăţii religioase şi a autonomiei cultelor la cooperare – parteneriat social între stat şi Biserică în viaţa societăţii româneşti. Statul sprijină activitatea cultelor ca furnizori de servicii sociale (art. 10, alin. 6).

Persistă totuşi o chestiune de fundal dublu orientată. Întâi, rămâne insuficient de clar dacă angajamentul României faţă de cetăţenii săi este unul favorabil statalităţii

de tip laic, izvorâte din filosofia modernă a egalității, libertății şi drepturilor omului şi ale cetățeanului ori mai degrabă pentru o continuitate cu statul teocratic premodern. Apoi, rămâne de înțeles şi de asumat cu luciditate ce fel de rol se rezervă bisericii în existența statală şi publică de după decembrie 1989. Este biserica oare chemată să participe la guvernare în vreun mod, stabilind parametri şi reguli de funcționare a statului, a prezenței cetățeneşti în agora şi a vieții publice? Sau, dimpotrivă, locul bisericii rămâne integral în societatea civilă, oferindu-i acesteia reazemuri specifice, norme etice şi chiar ancadramentul spiritual specific obiectului său de activitate, consolările şi alternativele atât de necesare multora dintre membrii societății în vârtejul provocărilor cotidiene?

Pe 28 aprilie 1938, într-o scrisoare către regele Carol al II-lea, mitropolitul Visarion Puiu cerea încă din perioada interbelică mai-marilor statului „ridicarea unei catedrale în capitala țării"[175], proiect reluat după 1990 – şi îndelung dezbătut public – în forma dorinței de a se înălța în Bucureşti o Catedrală a Neamului.

Răspunsurile instituționale date în ultimii peste treizeci de ani, în absența unei dezbateri civile deschise şi argumentate, par să încline mai curând către favorizarea includerii bisericii în sfera puterii politicului, ceea ce creează premisele repetării greşelilor trecutului, mai cu seamă că există o mie de moduri în care se manifestă opoziția la analiza deschisă a erorilor de conduită ecleziastică, nu doar din vremea comunismului, ci şi dinainte, zădărnicindu-se astfel putința de a le evita pe viitor.

Locuirea rurală şi cea citadină după revoluţie

Căderea URSS şi, odată cu ea, a întregului sistem comunist european, a atras după sine şi destrămarea organizaţiei economice a statelor socialiste (CAER) şi a alianţei lor strategico-militare (Tratatul de la Varşovia). Odată cu dispariţia acestui cadru, statele succesoare au intrat în competiţie economică directă cu economiile capitaliste structurate, atât cu cele dezvoltate, cât şi cu cele mai plăpânde. În aceste condiţii, pieţele dinainte s-au prăbuşit, industria de tip stalinist a României a început să producă pe stoc, în pierdere, atrăgând rapid valuri după valuri de concedieri, iar muncitorii şi-au căutat alte debuşee, mulţi dintre ei retrăgându-se în satele lor natale şi încercând să trăiască în condiţiile economice autarhice locale, producând pentru consumul propriei familii.

Jumătate din populaţia României – oameni pentru care mediul rural rămâne locul unde trăiesc şi muncesc – este pe mai departe la cheremul evoluţiilor naturale, adăpostită în comunităţi mici, unele formate administrativ din mai multe sate şi/sau cătune, cu putere economică

modestă, fiind silită, uneori, din lipsă de bani, să renunțe și la puțina modernitate pe care o reprezintă accesul la electricitate sau la consumul de gaze pentru menaj. Aici, contactul cu natura rămâne esențial, fiindcă de el depind, pe mai departe, atât asigurarea alimentelor zilnice (prin cultivarea pământului și creșterea de animale), cât și bruma de confort existentă („luxul" de a avea o gospodărie proprie în loc de un apartament-cutie la bloc etc.). În societatea satului de astăzi, trecut prin comunismul autoritar și inhibitor, reflexele sociale se recompun cu greu, ideea de clacă – văzută ca întrajutorare și prilej de socializare – este total compromisă (de conceptul de muncă patriotică ce ascundea, în fapt, un ordin venit de sus, de la partidul și statul comunist), iar formele tradiționale de autoorganizare comunitară au cam dispărut.

În același timp, cealaltă jumătate a populației României trăiește în localități urbanizate, înlocuind, prin urmare, evoluțiile proprii în peisajul natural cu cele într-un ambient dominat de bitum, ciment, cărămidă și piatră, unde oazele de natură – parcurile și zonele verzi – se diminuează dramatic. În acest fel, jumătatea respectivă din ansamblul cetățenilor țării noastre ajunge să trăiască, vrând-nevrând, ca de la sine, în iluzia că ne-am rupt aproape total de natură și că decisive rămân, în rezolvarea oricărei probleme, firmele de salubrizare a orașelor, instituțiile din subordinea primarilor și a consilierilor orășenești, autoritățile în general.

În aceste condiții, nu este de mirare că, atât de la sat, cât și de la oraș, tot mai mulți oameni înfruntă provocarea sărăciei endemice și a lipsei de locuri de muncă încercând soluția emigrării temporale ori definitive în țări cu economii mai stabile și mai dezvoltate.

Prima consecință a acestor evoluții este depopularea treptată a țării, de la 21-22 de milioane de locuitori imediat după revoluție ajungându-se la recensământul din toamna anului 2021 la circa 19 milioane. Cum populația internă ocupată este tot mai mică, din cauza inexistenței unor politici eficiente de relansare economică și a scurgerii în exteriorul țării a forței de muncă, sistemul asigurărilor sociale a devenit o povară prea mare pentru stat, efectele situației făcându-se simțite în toate sectoarele bugetare, dar mai ales în materie de sănătate, educație și pensii. Criza declanșată pe plan mondial în 2008 și ajunsă în România în 2009 nu a făcut decât să accentueze și să evidențieze niște efecte care, într-un ritm mai lent și poate în formule mai atenuate, s-ar fi impus oricum atenției publice românești în perioada următoare.

Situaţia romilor după 1989

S-a observat, pe bună dreptate, în legătură cu fascismul şi comunismul, în ce măsură „cele două sisteme împărtăşeau ura faţă de valorile modernităţii burgheze, faţă de pluralism, faţă de individualismul civic, faţă de orice zone autonome care puteau scăpa înregimentării totalitare" (Vladimir Tismăneanu). Datorită acestei caracteristici comune a totalitarismului brun şi a celui roşu, răsturnarea regimului comunist naţionalist al lui Nicolae Ceauşescu nu a fost suficientă pentru a demantela nici reţelele de putere şi de influenţă socială ale comunismului, nici pentru a anula excesele naţionalist xenofobe, antisemite şi rasiste de factură fascistă. Eliberate prin dispariţia controlului politic exercitat de cenzura dictatorului, toate aceste tendinţe s-au manifestat nestingherite în perioada de după decembrie 1989, conducând la confruntările civile dintre români şi maghiari de la Târgu Mureş (martie 1990), la pogromurile antirome de la Hădăreni şi Mihail Kogălniceanu (1990), la asalturile muncitoreşti ale minerilor asupra Capitalei (1990, 1991, 1999).

S-au înregistrat însă şi schimbări în bine ale situaţiei minoritarilor etnici, chiar dacă într-un ritm lent, incomplet şi nu întotdeauna cu consecinţe vizibile pe termen scurt. „După 1989, deşi au fost recunoscuţi ca minoritate naţională, ţiganii nu au văzut şi îmbunătăţirea situaţiei lor. S-au înfiinţat partide politice şi organizaţii civice, iar în 2000 guvernul a elaborat o strategie pe zece ani pentru îmbunătăţirea situaţiei lor."[176] După ani, în loc să se estompeze, prăpastia se mărise însă.

Pe 20 februarie 2009, preşedintele de atunci al României, Traian Băsescu, observa că

> abolirea formală a robiei nu a generat, în mod automat, adoptarea unor decizii menite să conducă la integrarea acestei minorităţi, a unor măsuri care să prevină excluziunea socială. La 153 de ani de la momentul proclamării sale legale, incluziunea romilor este departe de a fi realizată.

Cu toate eforturile de a reduce disparităţile dintre nivelul de trai al romilor, pe de o parte, şi al restului populaţiei din societatea românească, diferenţele culturale mari împiedică o modificare rapidă a acestora în sens favorabil. Profitând de drepturile câştigate odată cu intrarea României în Uniunea Europeană, după 1 ianuarie 2007, o serie de cetăţeni români de origine romă au ales calea emigrării în statele occidentale, apelând la ajutoarele oficiale şi căutându-şi locul în noile societăţi. Incapacitatea lor de a rezolva chestiunea integrării în societăţile occidentale a condus, în unele cazuri, la infracţionalitate, fapt îndelung exploatat de presa străină, dornică de a găsi ţapi ispăşitori pentru şomajul şi problemele economice

din țările proprii. Romii din România şi din Bulgaria – nu întâmplător cele mai recent acceptate țări ale UE – au devenit calul de bătaie permanent al forțelor politice şi al liderilor de opinie de nuanță populistă. Reproşând României insuccesele în politicile sociale şi educaționale care îi vizează pe romi, Occidentul a vădit o incapacitate similară de rezolvare pe termen scurt a problemei.

Problema romilor din răsăritul şi din sud-estul european s-a dovedit a fi o sursă permanentă de preocupare, atât la nivel național, cât şi în Uniunea Europeană. Exportarea problemei nu a condus la soluționarea ei.

Dobrogea, Marea Neagră şi politica maritimă a României actuale

Recuperarea Cadrilaterului de către România după Al Doilea Război Balcanic (1913), într-o tentativă de a reîntregi Dobrogea stăpânită de Mircea cel Bătrân odinioară, a fost tot un pas în direcţia afirmării intereselor noastre la Marea Neagră.

Aceeaşi grijă a Bucureştiului de a-şi consolida prezenţa litorală poate fi pusă şi la originile solicitării Cadrilaterului, în 1913, ca recompensă pentru rolul pe care Regatul Român (nu) îl jucase în conflictele balcanice.

Aventura României angajate pe frontul de est în cel de-Al Doilea Război Mondial nu a venit doar dinspre elanul recuperator al Basarabiei şi megalomania solidară cu hitlerismul a mareşalului Ion Antonescu, ci se lasă citită şi prin anumite interese maritime, care explică prezenţa armatei române în Crimeea. Săracă în insule, având un ţărm puţin dantelat, această mare rămâne totuşi crucială, în ceea ce îi priveşte pe români, pentru comerţ, transporturi ieftine, legături cu celelalte ţări riverane şi, nu în ultimul rând, resursele sale maritime, de la peşte la ţiţei.

Pierderea Cadrilaterului pe seama Bulgariei în ajunul intrării României în cea de-a doua conflagrație mondială și renunțarea silită la Insula Șerpilor în folosul URSS au rămas realitățile istorice ale întregii perioade comuniste, până în 1989.

Abia intrarea simultană a Bulgariei și a țării noastre în UE, ca și pătrunderea românilor în clubul NATO au conferit vechii preocupări româno-bulgare de a se afirma ca jucători la masa de joc a Mării Negre o nouă dimensiune – una ce ținea de politica europeană, dar și de cea nord-atlantică. Ambele fețe ale chestiunii vizau – vizează, în fapt – întărirea securității la Marea Neagră în beneficiul ordinii de drept democrate, instaurate după căderea comunismului în regiune și cu mult înainte în Occident. Aceasta înseamnă abolirea rolului de „lac" gestionat unilateral de o putere regională, rol pe care, inițial, Marea Neagră l-a avut în timpul dominației otomane, ulterior acesta fiindu-i transferat Uniunii Sovietice. Ca stat riveran membru al Uniunii Europene, România aspiră să contribuie astăzi la redimensionarea importanței Mării Negre în circuitul global de valori și ca areal inclus într-un spațiu de securitate internațional.

Parte a NATO, România reprezintă astăzi, la Marea Neagră, o parte a contraponderii occidentale la dominația ruso-ucraineană din regiune pe calea apelor, dominație bruiată numai de conflictele dintre Federația Rusă și Ucraina, care au condus la ocuparea Crimeii de către Moscova și la declanșarea unui nou război în zonă.

Guvernarea Convenţiei Democrate (1996-2000)

Victoria Convenţiei Democrate în alegerile din 1996 a fost efectul postum al măiestriei şi abilităţii persuasive a politicianului ţărănist Corneliu Coposu. După cum îşi aminteşte Nicolae Manolescu,

> partizanatul politic exercitat de Corneliu Coposu imediat după 1989 a constat în tendinţa lui neobosită de a-şi consolida propriul partid în detrimentul celorlalte din CDR, suprimând, în fond, orice putinţă de colaborare reală, şi deopotrivă în dezinteresul lui suveran, manifestat de-a lungul acestei pretinse colaborări, de a răspunde solicitărilor noastre de analiză atentă a eşecurilor electorale repetate. Nicio dezbatere politică substanţială n-a avut loc în CDR vreme de un deceniu.[177]

Vreme de patru ani – o legislatură – guvernarea a fost asigurată, sub flamura Convenţiei Democrate, de o coaliţie de cinci partide. Maniera de a se lua deciziile în această structură care se prezenta ca un conglomerat de

formațiuni politice şi mişcări civice a fost şi ea plastic evocată de acelaşi cărturar:

> Conducerea aşa-zicând executivă o deținеau cinci partide fondatoare, PNȚCD, PNL, PAC, PSDR (Sergiu Cunescu), UDMR, la care se adăugau două asociații, şi anume Alianța Civică (AC) şi Asociația Foştilor Deținuți Politic (AFDP). Restul formațiunilor care alcătuiau CDR erau formațiuni minuscule, satelite ale PNȚCD, unele fără niciun membru înregistrat, doar cu un preşedinte, de pildă România viitoare a Siminei Mezincescu, partid declarat roialist, sau Partidul Ecologist condus de Otto Ernest Weber, anexă la propriu a PNȚCD, care-i garanta câteva procente pe listele acestuia. În aceste condiții, PNȚCD îşi asigura fără probleme voturile necesare pentru fiecare decizie.[178]

Cu asemenea componență eterogenă şi inconsistentă în parte, procedând în modul relatat, organizațiile componente ale CDR nu au izbutit însă să treacă peste suspiciunile reciproce şi să construiască o alternativă reală la perpetuarea comunismului fără ideologie comunistă elaborat în timpul lui Ion Iliescu. Mai mult decât atât, „noua guvernare a fost scoasă rapid din cursă, incapabilă să definească prioritățile sau să cadă de acord asupra unui program de acțiune"[179].

Ca şi cum nu ar fi trecut mai multe decenii între timp, principalele formațiuni politice care formau coaliția au reluat metehnele de care se făcuseră vinovate în perioada interbelică. Astfel, „Partidul Țărănesc (PNȚCD) şi liberalii (PNL) [...] au manifestat un apetit nesănătos pentru sistemul raptului şi al distrugerii"[180].

Tranziţia postcomunistă şi gestionarea trecutului dictatorial

Deja după Al Doilea Război Mondial, dar mai ales odată cu valurile succesive de democratizare survenite în Europa după primăvara anului 1968 (revoltele studenţeşti din Franţa, Italia şi Germania, dar şi nevoia de relaxare afirmată de Primăvara de la Praga), societăţile ieşite din dictatură au adoptat diverse strategii de gestionare a trecutului recent, interesate să elucideze abuzurile recent abolitelor regimuri politice, să pedepsească sau să absolve vinovaţii, să recunoască sau să onoreze victimele, fără ca prin aceasta să pericliteze evoluţiile generale ale contextului. Preocuparea aceasta nu viza însă doar înţelegenerea mai adecvată a evenimentelor trecute, ci şi asigurarea stabilităţii sociale şi politice a prezentului, în vederea pregătirii unui viitor democratic stabil. Măsurile luate în România în această direcţie au vizat atât dictaturile brune, cât şi pe cele roşii, întrucât, deşi judecate la vremea lor de ultimele, primele au rămas într-o anumită măsură tabuizate şi mistificate. S-au dat în acest sens legi, s-au înfiinţat institute de cercetare (Institutul

de Investigare a Crimelor Comunismului din România) şi „comisii de adevăr" (Comisia Wiesel şi Comisia Tismăneanu), s-au înfiinţat muzee şi case memoriale (Memorialul Sighet, Casa memorială Elie Wiesel), s-au acordat amnistii şi graţieri, decoraţii şi recompense, au fost dărâmate statui specifice dictaturilor şi s-a întărit memoria unor evenimente şi personalităţi, dându-se nume de străzi în amintirea acestora.

Încă din primele luni ale revoluţiei române însă, nevoia de adevăr şi de decantare a faptelor şi evenimentelor şi de evaluare corectă a răspunderilor a atras după sine, ca o iniţiativă a societăţii civile, Declaraţia de la Timişoara, al cărei punct 8, ce prevedea retragerea din viaţa publică a persoanelor compromise de colaborarea cu dictatura pentru o perioadă de câţiva ani, a stârnit ample controverse, nefiind adoptat. Dacă o măsură atât de limpede nu s-a putut impune, în schimb, în anii care au urmat, mai ales după 2000, recursul la justiţie a fost una dintre procedurile prin care diverse organizaţii şi persoane s-au străduit să obţină verdicte menite să elucideze culpabilităţile şi injustiţiile trecutului.

Faţă de alte ţări din Europa de Răsărit şi de Sud-Est, România a înregistrat, în anii de după 1989, în pofida convingerii opiniei publice, relativ multe procese referitoare la trecutul dictatorial.

În România, procesele intentate foştilor responsabili comunişti au devenit instrumente de legitimare politică pentru diversele partide care s-au succedat la putere după 1989. În funcţie de ciclurile electorale şi de viziunile pe care actorii politici le-au avut asupra rolului pe care şi-l atribuiau ei înşişi în istoria recentă, aceste procese au vizat categorii diferite de inculpaţi.

Cu toate acestea, la peste treizeci de ani de la răsturnarea comunismului, România mai este condusă încă după constituția anului 1990, rămânând prin legea ei fundamentală în umbra comunistului reformist moderat Ion Iliescu. La rândul lui, Traian Băsescu, un alt președinte cu dublu mandat al României postcomuniste, a rămas și el un om format în timpul comunismului și, în alți parametri, un depozitar al unora dintre tradițiile acestuia (alianța dintre puterea politică și serviciile secrete, promovarea apropiaților, politizarea administrației locale).

Vladimir Tismăneanu avea dreptate: „... Puterea politică este constituită prin monopolul informației secrete și prin lipsa posibilității de a-i trage la răspundere pe cei care controlează aceste aparate"[181]. Tot el atrăgea atenția că „România este o structură politică semiautoritară, în care centrul puterii se află în camarila prezidențială și în instituțiile care își dobândesc autonomie extralegală grație susținerii, acoperirii, alibiurilor și complicităților prezidențiale"[182].

Corupţia şi rădăcinile ei

Corupţia a fost una dintre problemele cu care statul comunist a luptat din răsputeri, ca urmare a interesului diverşilor dictatori de a-şi adjudeca fără concurenţă şi integral resursele. Pentru a curma orice tendinţe de îmbogăţire ale activului de partid şi ale slujbaşilor statului peste limitele îngăduite de sistemul de salarizare, statul comunist a promulgat şi aplicat legea ilicitului, pedepsind acumularea de averi nejustificabile.

Raportul Comisiei Europene din februarie 2014 arăta că uşurinţa cu care temelia reformei a putut fi atacată în Parlament a reamintit că nu există niciun consens în ceea ce priveşte urmărirea obiectivelor Mecanismului de Control şi Verificare instituit pentru România de această instituţie europeană. Responsabilitatea şi integritatea funcţionarilor aleşi şi numiţi constituie în continuare motive de îngrijorare. În România, arată raportul, atât corupţia la scară mică, cât şi corupţia politică sunt în continuare o problemă semnificativă. Cu toate că s-au înregistrat unele rezultate pozitive în ceea ce priveşte urmărirea penală a cazurilor de corupţie, voinţa politică de a aborda problema

corupției și de a promova standarde înalte de integritate a fost inconsecventă. Corupția rămâne un fenomen sistemic, iar reformele anticorupție sunt „ușor reversibile".

Obiectivele urmărite pe viitor în relația cu România includ conflictele de interese, alocarea fondurilor guvernamentale către administrațiile locale, garanții anticorupție pentru procesele de achiziții publice, transparența executării contractelor publice de mare anvergură, aplicarea unor coduri de conduită pentru funcționarii aleși. Raportul recomandă și impunerea de sancțiuni pentru practicile de corupție, conflicte de interese și situațiile de incompatibilitate.

Raportul Comisiei Europene arăta că obiectivul legat de justiția din România în perioada următoare este menținerea tuturor garanțiilor necesare pentru protejarea stabilității, independenței și continuității bilanțului pozitiv al instituțiilor anticorupție și al sistemului judiciar. Evoluțiile de după 2018 în domeniu au arătat limpede că adecvarea legislației românești la cea comunitară și ameliorarea funcționării instanțelor în cadrul statului de drept nu sunt ireversibile. În pofida anterioarelor trimiteri în instanță a unor mari corupți, oamenii politici au izbutit să provoace modificări semnificative ale legilor în vigoare, producând blocaje în lupta împotriva corupției.

În domeniul sănătății, Comisia prezenta rezultatele Eurobarometrului din 2013, în care se vede că 28% dintre români au făcut plăți informale pentru a avea acces la îngrijire medicală, aceasta reprezentând procentul cel mai ridicat din Uniunea Europeană. Lucrurile nu s-au modificat semnificativ nici ulterior în acest domeniu.

Raportul mai susținea și faptul că accesul la informație obiectivă al cetățenilor români s-a deteriorat, iar

jurnalismul este afectat de interesele specifice ale proprietarilor unor societăți de media. Această tendință s-a accentuat şi mai mult în ultimii ani, informația publică fiind profund afectată nu numai de omisiuni şi partizanate, ci şi de circulația ştirilor false (*fake news*) cu ajutorul noilor media, din inițiativa sau sub influența unor puteri ostile UE, NATO sau, direct, României.

Reforma justiţiei după 1989

Instaurarea comunismului la cârma României după 30 decembrie 1947 a însemnat trecerea la o transformare a organelor statului după un model sovietic, menit să servească adecvat politica totalitarismului roşu supus Moscovei. După cum estima un expert, „un regim de teroare a dominat societatea românească în perioada de după cel de-Al Doilea Război Mondial nu numai din cauza instituirii unui nou sistem politic, cât mai ales a eliminării oricărei bariere de natură judiciară a abuzurilor administraţiei şi a celorlalte două puteri”[183]. Vreme de aproape jumătate de secol, justiţia românească a fost obedientă în faţa aparatului decizional, care era alcătuit din activişti ai Partidului Comunist Român.

După răsturnarea regimului Ceauşescu în decembrie 1989, opţiunea pentru reconstruirea democraţiei a atras după sine, în pofida ezitărilor şi a incoerenţelor, a rămânerilor în urmă de tot felul, şi remodelarea justiţiei româneşti. Acum, unele dintre cele mai importante noutăţi aduse de căderea comunismului în câmpul justiţiei includ: abrogarea pedepsei capitale (1989), modificări ale

principalelor coduri prin reintroducerea căii de atac a apelului şi a curților de apel (1993), apariția legii de organizare judecătorească (1992), apariția Curții de Conturi (1992), organizarea şi statutul avocaților (1995), al notarilor publici (1995), al practicienilor în insolvență (1999), al executorilor judecătoreşti (2000), al consilierilor de probațiune (2000), al activității de expertiză tehnică (2000), al consilierilor în proprietate industrială (2000), al procurorilor şi al poliției anticorupție (2002), al consilierilor juridici (2003), al procurorilor şi poliției care luptă împotriva crimei organizate (2004), al poliției judiciare (2004), al medierii şi mediatorilor (2006), al consilierilor de integritate (2007) etc.[184] Fiecare dintre acestea a premers, pregătind-o, totodată, punerea de acord a instituțiilor şi a practicilor justiției cu cele din Uniunea Europeană către care, mai ales după 1996, România se îndrepta prin voință politică şi politici aferente susținute.

Unele dintre anomaliile dinainte s-au prelungit însă şi după revoluție, încetinind eliberarea României de trecutul totalitar. Astfel,

> până în anii 2003-2004, recrutarea magistraților şi avansarea lor se făcea prin Ministerul Justiției, condus întotdeauna de un om politic; numirea şi revocarea din funcție de conducere la instanțe să făcea de către Consiliul Superior al Magistraturii (CSM) la propunerea ministrului (39 dintre cei 41 de şefi de tribunale au fost schimbați în cursul mandatului ministrului justiției din anii 2001-2003), iar la parchete, chiar de către ministru; preşedintele instanței repartiza dosarele către judecători, stabilea componența completelor şi dădea recomandări pentru promovarea judecătorilor; principiul

continuității completului de judecată pe parcursul soluționării dosarului era necunoscut; nu exista o specializare a judecătorilor; prin serviciul de informații al ministrului, SIPA (Serviciul Independent de Protecție și Anticorupție), se strângeau informații despre viața privată a magistraților, care erau folosite pentru susținerea sau șantajarea lor; Inspecția Judiciară centrală era în cadrul Ministerului Justiției și putea verifica modul de instrumentare al dosarelor inclusiv pe fond; procurorul general al României era numit de președintele țării la recomandarea ministrului; procurorul era cel care decidea arestarea preventivă a unei persoane («întâi arestezi, apoi faci probe» era un dicton al acelor vremuri); judecătorii de la curtea supremă erau numiți doar pentru un mandat de șase ani de către președintele țării, iar ca președinte al acestei instanțe putea fi numit inclusiv un jurist care nu era judecător (de exemplu, în perioada 2004-2009 președinte al instanței supreme a fost un jurist ce fusese consilier al președintelui țării, care l-a numit în funcție, și apoi judecător la Curtea Constituțională; acesta nu fusese nicio zi judecător la vreo instanță judecătorească); instanța supremă și instanțele militare aveau legi separate, deși justiția este declarată ca fiind unică de către Constituție; CSM era un organism subordonat și condus de ministrul justiției, iar magistrații din CSM – care proveneau doar de la curțile de apel și instanța supremă – erau selectați de către Senatul României.[185]

Tabloul înfățișat în rânduri precum cele de mai sus evidențiază pârghiile abuzului și practicile nedemocratice prin care politicul putea influența actul de justiție.

Rezultatele se puteau distinge cu ochiul liber. Până

la finele anului 2003, [...] [cu] un singur dosar cu un om politic condamnat pentru corupție, doar câțiva magistrați condamnați pentru corupție la pedepse cu suspendarea condiționată [și o] lipsă totală de transparență, încrederea populației în justiție era la nivelul de 22%. [...] Pârghiile de control asupra carierei magistraților și activității instanțelor și procurorilor făceau ca justiția română să nu fie independentă. Practic, pentru o anumită categorie de persoane și instanțe, justiția nu funcționa. Iar justiția inactivă a favorizat corupția sistemică, astfel că statul însuși a devenit captiv.[186]

Concluzia analizei retrospective a judecătorului era dătătoare de încredere și speranță.

La sfârșitul celor zece ani de reformă, rezultatele sunt extraordinare: oameni considerați deasupra legii sunt în penitenciar, condamnați pentru infracțiuni grave de corupție; procurorii desfășoară anchete aproape fără piedici, destructurând rețele ce cuprind oameni de afaceri, politicieni și chiar magistrați; judecătorii aplică sancțiuni ferme; procesele durează mai puțin. [...]

Realizând că nu mai pot controla justiția și că riscă să răspundă atunci când greșesc întocmai ca orice cetățean, politicienii au avut anumite manifestări din care a reieșit intenția de a relua controlul sistemului: modificări legislative cu intenția de afectare a statutului magistraților sau de blocare a anchetelor anticorupție; refuzul Parlamentului de a permite

urmărirea penală a unor membri – actuali sau foşti – ai Guvernului sau de a acorda avizul pentru luarea unor măsuri procesuale cu privire la unii parlamentari; declaraţii publice îndreptate împotriva sistemului judiciar în ansamblu sau împotriva unor magistraţi consideraţi individual.[187]

Modificarea codurilor penale şi a legilor siguranţei naţionale au devenit priorităţile coaliţiei politice aflate la guvernare în 2018. În următorii doi ani, sub pretextul reformării sale, justiţia democrată a suferit alterări semnificative, interpelate de Comisia de la Veneţia, şi împotriva cărora s-a pronunţat partea activă a societăţii civile din marile oraşe ale României, protestând în pieţele publice.

Cultura în România posttotalitară

Tinerii gânditori români interbelici – de la Blaga şi Vulcănescu la Cioran şi Noica – dezbăteau calibrul, calitatea şi anvergura culturii române, socotind-o mai curând o cultură mică decât una cu potenţial de a deveni o mare cultură. Discuţia se purta în termenii vremii, aşa cum o lansaseră pe piaţa ideilor contribuţiile lui Oswald Spengler şi ale altor filosofi germani.

Astăzi, s-ar putea spune că este vorba despre o cultură mai degrabă intensivă decât extensivă (ori expansivă), că densitatea noastră culturală şi valorică este în plină creştere, chiar dacă o capacitate reală a culturii române de a învinge bariera lingvistică şi de a se face cunoscută, stârnind emulaţie, nu s-a produs deocamdată.

După 1989 şi mai ales după anul 2000, când subdezvoltarea instituţională a culturii noastre a fost depăşită în mod clar şi vizibil, Iaşii – capitala culturală a României dinainte de 1918 – au revenit în prim-planul atenţiei, propulsând mai multe edituri şi publicaţii culturale de mare dinamism şi productivitate. Cea mai importantă dintre casele editoriale s-a dovedit a fi Polirom, cu un volum

anual al producției de carte care egala și chiar întrecea marile edituri postcomuniste din Capitală (Humanitas, Rao, All, Curtea Veche ș.a.). Ei i-au stat alături însă și altele, precum Institutul european, Tipo Moldova și Adenium, toate fiind edituri private. Totodată, revistele literare ieșene – în primul rând *Convorbiri literare*, *Dacia literară*, *Timpul*, *Cronica*, Însemnări ieșene ș.a. –, multe dintre acestea fiind editate de Uniunea Scriitorilor, iar altele având la bază capitaluri private ori finanțări de stat.

Viața literară a beneficiat de instituirea unor programe de finanțare de carte prin competiție, inițiate ori de către Ministerul Culturii, ori de către alte instituții, care au contribuit, și ele, la mai bunul mers al lucrurilor în domeniu, chiar dacă bugetele acordate culturii de către stat au rămas pe mai departe de domeniul subfinanțării. Nici instituția mecenatului cultural nu a fost absentă, ea mergând de la finanțările de colecții de carte prin programele Fundației pentru o Societate Deschisă – alimentată cu bani americani de către George Soros – până la cărți publicate cu bani din fondul special aflat la dispoziția prim-ministrului (în vremea lui Adrian Năstase). Un rol consistent în domeniu l-au jucat și miliardarii români Sorin Ovidiu Vântu și Dinu Patriciu, ultimul fiind inițiator al reeditării unor cărți clasice din patrimoniul național și universal.

În ceea ce privește creația literară propriu-zisă, epoca de după căderea comunismului a debutat printr-un aparent moment de blocaj și de degringoladă în rândul scriitorilor. El a coincis cu reorganizarea generală a societății în cadre noi, când rolurile dinainte s-au redistribuit și s-au multiplicat, incluzând tipuri anterior dispărute din România (oamenii de afaceri, proprietarii de capital privat

în primul rând). Mulți scriitori dinainte de 1989, cedând inițial urgenței schimbărilor întru democratizare, au devenit ziariști și colaboratori ai presei cotidiene, sector de mare interes și cu resurse financiare mai rezonabile. O altă chestiune complicată a fost aceea a tipului de literatură adecvat noilor împrejurări, în curs de clarificare. Poetul Ioan Alexandru, tradiționalist ortodoxist și naționalist, a proclamat în condițiile respective, cu referire la Dumnezeu:

> cine nu are în el Credință, acuma nu mai are ce să scrie! Toate temele dinainte de Revoluție, inclusiv temele de critică socială, au căzut! A căzut și disidența literară, a căzut și literatura de subterane, au rămas în picioare numai temele eterne. Iar dacă nu ai Credință, nu mai ai nimic![188]

Către anul 2000, când și editurile de stil nou s-au redeschis întrucâtva spre cartea românească actuală, ieșind parțial de sub tirania recuperărilor din literatura universală și a traducerilor de bestselleruri, noile promoții de scriitori s-au afirmat cu forță, anunțând unul dintre cele mai prolifice și mai de anvergură momente din istoria culturii noastre. În timp ce autorii generației '70 au continuat să publice – romane: Nicolae Breban și Augustin Buzura, poezie: Ana Blandiana, Adrian Păunescu –, membrii generației 80 au atins maturitatea artistică, afirmându-se plenar. Pleiada de autori cu dublă sau triplă vocație și cu o bună formație universitară s-a dovedit consistentă. Mircea Cărtărescu (poet, romancier, eseist), Marta Petreu (poetă, romancieră, istoric al filosofiei), Ion Mureșan (poet, eseist), Ștefan

Agopian (prozator, publicist), Ioan Groşan (prozator, publicist), Magda Cârneci (poetă, romancieră, istoric al artei), George Crăciun (romancier, eseist), Alexandru Muşina (poet, romancier, eseist, editor), Călin Vlasie (poet, editor), Alexandru Vlad (romancier, eseist, traducător), Liviu Antonesei (poet, prozator, eseist, jurnalist, editor) Cassian Maria Spiridon (poet, eseist, publicist), Caius Dobrescu (poet, romancier, politolog, eseist, teoretician literar), Bogdan Ghiu (poet, eseist, traducător) au etalat o perspectivă multifaţetată a vocaţiei lor creatoare de cultură, creând o realitate mai complexă şi mai bogată decât antecesorii. Această atmosferă culturală, de mare densitate, tensională, alimentată elocvent de multiple resurse, pare răspunsul la provocările proceselor mai ample, continentale sau planetare, cum sunt formarea Europei comunitare şi, respectiv, globalizarea.

Un fenomen remarcabil l-a constituit acum efloresceņa criticii şi istoriei literare. În circa un deceniu au apărut mai multe istorii ale literaturii, precum marile sinteze semnate de Nicolae Manolescu, Alex Ştefănescu (pentru literatura contemporană), Marian Popa, Ioan Holban şi de alţi câţiva autori, toate semnalând un moment de recapitulare şi o priză nouă de conştiinţă, vremea unui nou bilanţ. Tot de acţiunea critică de valorificare a tezaurului cultural naţional ţine şi iniţiativa lui Eugen Simion de a edita într-o colecţie de tipul Pleiadelor, în condiţii de lux, marile contribuţii ale clasicilor literaturii române de ieri şi de azi, prilej cu care au ieşit la iveală opere literare parţial sau total necunoscute anterior (ultimul roman al Hortensiei Papadat-Bengescu, megaromanul, de fapt epopeea în proză *Colecţia de biografii* de Petru Dumitriu ş.a.). S-a produs astfel, din destule puncte de vedere,

o redimensionare în profunzime a literaturii şi culturii române.

În toate aceste evoluții, un rol de seamă l-a jucat Uniunea Scriitorilor din România – urmaşă directă a Societății Scriitorilor din Romnia interbelică – organism de interes public şi de relevanță națională în domeniul culturii scrise. Prin programele sale, prin premiile anuale acordate în cadrul unor prestigioase festivaluri, prin sistemul de pensii gestionat din resursele sale, prin cele nouă reviste editate de ea şi prin toate celelalte publicații ce apar sub egida ei, ca şi prin editura Cartea Românească pe care o tutelează, Uniunea Scriitorilor gestionează în bună măsură viața literară a țării, impunându-se ca un factor de seamă al manifestărilor plurale şi foarte diverse ale acesteia. Sunt evaluări care par să demonstreze că ultimele decenii de istorie românească – anume cele petrecute în democrație şi libertate – au adus o afirmare a artelor româneşti, printre care şi a literaturii, care a îmbogățit substanțial moştenirea creatoare anterioară, concurând până şi cele mai de vârf epoci de creație anterioare.

Rămâne de observat că afirmarea literar-culturală impetuoasă despre care este vorba vine simultan cu emigrarea masivă a românilor şi cu îmbătrânirea accelerată a populației țării.

Emigrarea din România postcomunistă

Ultimele decenii de istorie românească au înregistrat hemoragia masivă spre Occident a unui număr consistent de oameni. Fenomenul a fost atât de amplu, încât dimensiunile lui exacte sunt deocamdată departe de a fi fost stabilite corect. El include sfârşitul marii comunităţi a saşilor şi şvabilor pe teritoriul românesc, lichidând – în linii mari, mai ales începând cu 1990 – o istorie de aproape un mileniu. Alături de acest episod, un altul, nu mai puţin dramatic: plecarea evreilor din România, după câteva secole de coexistenţă, începând cu anii 1960. Şi, deşi nu au fost departe de a fi alcătuit, în ansamblul lor, o perioadă liniară şi calmă, aceste câteva sute de ani n-au condus, în perioadele marcate de excese, la părăsirea acestor locuri de către membrii comunităţilor evreieşti cu o aşa intensitate ca în ultimii patruzeci de ani. Ar mai fi de înregistrat şi exodul unei părţi a comunităţii maghiare din România, fapt care îşi poate găsi unele explicaţii în nostalgia depăşirii statutului de minoritate şi reîntoarcerea în sânul naţiunii maghiare, dar care a avut ca motiv efectiv, precum în celelalte cazuri, atmosfera autoritară, sufocantă şi intolerantă a

anilor socialismului. La urmă, dar nu cei mai puțini numeric, vin românii înșiși, exasperați de o atmosferă din ce în ce mai irespirabilă, dar și seduși de alternativa pe care o oferea Occidentul. Trăind într-un soi de iobăgie în raport cu un singur stăpân – statul polițienesc socialist –, beneficiind de o libertate demografică minimală („legarea de glie a profesorilor", politica orașelor închise, imposibilitatea părăsirii CAP-ului, absența pașapoartelor), cei mai lucizi dintre ei s-au văzut prizonieri în propria țară. În aceste condiții, noțiunea de acasă era menită să rămână fără acoperire, iar patria trebuia fatalmente să devină, pentru mulți dintre ei, locul unde e bine. Spațiul altora.

S-a vorbit adeseori despre discriminarea minorităților în acei ani, și pe bună dreptate. A venit poate timpul să se observe și marginalizarea majorității înseși de către o elită de partid și de stat – politruci și securiști – care, chiar redusă numeric fiind, deținea cu o majoritate zdrobitoare pârghiile puterii și care era, până la urmă, exponenta locală a unei nomenclaturi comuniste globale. Căci, în ultimă instanță, nu toate jocurile se făceau la București sau la Budapesta, după cum a devenit foarte vizibil în clipele represiunii sovietice din Ungaria anului 1956, ori la Praga, în 1968. Și nici măcar în anii târzii ai deceniului nouă Ceaușescu nu putea face abstracție de contextul socialist, în pofida tot mai accentuatului său autarhism.

Explică însă *total* acest context istoric, oricât de limitativ și opresiv ar fi fost, migrarea cetățenilor României către alte orizonturi? Firește că nu, după cum putem observa astăzi, când ea continuă dintr-o reînnoită lipsă de speranță, lehamite ori poftă de bunăstare. Firește că nu, însă și pentru că, beneficiind de fundalul istoric evocat mai sus, ideea migrării are și prestigiul magic adânc interiorizat de generații

şi generaţii. Şi germanii – migratori la început, adepţii lui „Drang nach Osten" ulterior –, şi evreii (peregrini în aproape totalitatea destinului lor istoric), şi maghiarii (migratori vestiţi), şi românii (cu pendulările păstoritului lor transhumant şi cărăuşiile din Balcanii Evului Mediu) ascund, îndărătul fizionomiei lor actuale, experienţa unei redutabile mobilităţi. Dincolo de condiţiile favorizante dintr-un moment sau altul, chemarea unui orizont necunoscut şi promisiunea implicită a unei vieţi radical ameliorate prin însuşi faptul mutării sub un alt cer explică, trimiţând la sfera permanenţelor umane, ceva din mecanismele profunde ale migrării.

A doua jumătate a secolului XX a adus cu sine o creştere cantitativă a procesului de emigrare, în special dinspre zonele sărace către cele care beneficiau de stabilitate economică şi un standard de viaţă mai ridicat. După anul 1989, odată cu ridicarea „cortinei de fier", fluxurile migraţioniste dinspre statele ex-sovietice spre zonele vest-europene, mai bogate, s-au intensificat, proces amplificat pe măsură ce statele respective au aderat la Uniunea Europeană, cetăţenii lor beneficiind în aceste condiţii de dreptul la liberă circulaţie.

În perioada 1980-1990, numărul emigranţilor români care şi-au stabilit domiciliul în Germania a fost net superior celui care reprezintă cetăţenii români care au ales altă ţară de destinaţie, reprezentând 52% din totalul emigranţilor. Deşi în următorul interval de timp analizat procentul a cunoscut o scădere semnificativă, de până la 32,4%, Germania rămâne principala destinaţie de emigrare a românilor. Această scădere se datorează în principal faptului că după căderea regimului comunist din decembrie 1989, cetăţenii români au beneficiat

de libertatea de a se deplasa în afara granițelor țării, libertate de care nu au dispus anterior, iar posibilele destinații s-au diversificat. După 1989 au existat trei perioade, care corespund unui număr de trei tendințe de migrație: între 1990 și 1994 s-a reluat circulația migratorie în străinătate; în perioada 1994-2000, migrația a fost predominant pentru muncă, existând și numeroase cazuri de azil politic și clandestinitate; după anul 2000 se observă o normalizare a circulației migranților.[189]

Estimările privind reducerea numărului populației din UE variază între un minimum de 15 milioane persoane și un maximum de 18 milioane, cu tendința de îmbătrânire a populației. Migrația este unul dintre factorii care influențează scăderea populației, ca migrație internă (din rurale zone slab dezvoltate spre orașe dinamic economic), dar mai ales externă.

România ultimului sfert de secol a fost marcată de un ritm de dezvoltare economică și socială foarte instabil, coroborat cu evoluția negativă a potențialului economic național, și, prin urmare, a câștigurilor băneşti realizate de către o mare parte a populației. Această evoluție, alături de facilitarea accesului pe piețele de muncă globale, a contribuit la creşterea accelerată a numărului de români care își îndreaptă atenția spre ocuparea unor locuri de muncă în țările europene dezvoltate.

Recensămintele din 2002 și 2011 arată că mare parte a localităților României au pierdut populație, urmare a unui spor natural și migratoriu negativ. Populația a crescut doar în marile orașe și în zonele lor periurbane.

Migrația internă a crescut de la 8,6‰, în anul 1985, la 33,9‰, în 1990, predominant în rândul femeilor. În 2021

se estima că numărul românilor plecați din țară a ajuns la patru milioane. În 2020, populația României a scăzut cu 142 de mii de persoane, ajungând la 19,1 milioane de rezidenți, în mare parte din cauza sporului natural negativ și a migrației.

În prezent, aproape toți emigranții (99,1%) sunt de naționalitate română. Principalele țări de destinație a emigranților din România, în cei 21 de ani analizați, au fost Germania, SUA, Spania, Canada și Italia, însă evoluția fluxului de emigranți pe țări de destinație este diferită. La începutul perioadei, Germania era principala țară de destinație, în jurul anului 2000 populația emigra mai mult către SUA și Canada, iar în prezent ponderea țărilor din Europa (Germania, Italia și Spania) și a celor de peste ocean (Canada și SUA) a ajuns la aproximativ aceeași valoare.

În prezent, tendința de a pleca în străinătate este prezentă doar la populația cuprinsă între 26 și 40 de ani, în timp ce la celelalte categorii de vârstă soldul migrației externe este pozitiv.

Principalele țări în care muncesc românii sunt Italia, Spania, Israel, Germania și Marea Britanie. Două treimi din banii trimiși în țară (remitențe) vin de la românii plecați la muncă în Italia și Spania. De exemplu, în anul 2007, aceștia au trimis în țară 6,5 miliarde de euro, în creștere față de anul 2006, când remitențele au reprezentat 5,5 miliarde de euro. Suma a reprezentat circa 5,7% din PIB, iar România a ocupat locul zece în lume, într-un clasament al remitențelor întocmit de Banca Mondială, și locul doi în UE. Absolvenții de învățământ superior reprezintă circa 10%-12% din totalul persoanelor emigrate legal, iar 26% dintre emigranții oficiali sunt absolvenți ai învățământului liceal și postliceal.[190]

Fiscalitatea, ieri şi acum

După ce, într-o epocă inițială, statul feudal percepea taxe mai degrabă ca urmare a concesionării dreptului la tranzitare şi desfacere către negustorii străini, ulterior sistemul de plăți şi de dări către autoritatea centrală a devenit mult mai sofisticat. În secolul al XVI-lea deja devenise presant să se jupoaie cât mai zdravăn supuşii, astfel încât să fie mulțumit şi sultanul, dar şi domnitorul însuşi. Iancu Sasu, „... de lăcomie mare ce avea, trimisă să ia a zecea din boi în toată țara". Dar dintre dările de odinioară – care ar putea sluji drept imbold legislatorilor de astăzi – câteva merită, prin ingeniozitate, să fie amintite aici: *darea calului* către domnitor, la fiecare tranzacție funciară, ar permite revenirea la traficul şi transportul de mărfuri cu patrupede, mult mai ecologic decât automobilele, lăsând casta notarilor cu buza umflată şi umplând hergheliile stăpânirii cu bidivii. *Cunița* – adică darea din Moldova medievală constând în câte o piele de jder pentru fiecare cununie – ar enerva societățile de protecție a animalelor, dar ar permite acumularea de bani serioşi pe seama autorităților prin export. *Duşegubina*, în accepțiunea ei largă reprezentând răscumpărarea în bani sau în vite, în conformitate cu obiceiul pământului, percepută de către obştile săteşti pentru omor, adulter sau răpire de fete, plătită de cel vinovat sau de proprietarul locului

unde se săvârșise fapta. Altele, precum cincisprezecimea oilor (*quiquagessima ovium*), fumăritul, ori cele mai moderne, precum capitația și patenta, au fost manifestări succesive ale fiscalității de odinioară în cele trei principate locuite de români înainte de unirile din 1859 și, respectiv, 1918.

Rămâne singular cazul lui Petru Șchiopul, a cărui conștiință patriotică este atipică pentru epoca în care a domnit în Moldova (a doua jumătate a secolului al XVI-lea).

> Mai apoi văzându nevoia țărâi, că turcii pre obiceiul lor cel spurcat și neastâmpăratu de lăcomie, trimiseră de cerea bani, să le dea mai mult decât era adetul țărâi, făcu sfat cu boierii, ce vor face, cum vor putea rădica și alte dări, carile n-au mai fostu. Că nu-i de aceasta, că doară nu va putea plăti această dată țara, ci este că să face obicêi, carile nu va mai ieși și aceasta vor lua și altile vor izvodi, cum s-au și tâmplat. Și ș-au ales sfat aceștii nevoi, ca să să înceapă de la altul, iară nu de la dânsul. Și dècii să găti să să ducă din țară, măcară că boierii cu toții apăra să nu să ducă din țară, ci să dea acea nevoie, că alții vor da și țara tot nu va hălădui. (Simion Dascălu și Grigore Ureche – Letopisețul Țării Moldovei)

Boierii aveau dreptate, dar exemplul lui Petru Șchiopul rămâne singular nu doar pentru epoca lui, ci și pentru România actuală.

În timpurile fanariote, fiscalitatea a ajuns la excese memorabile. Circa un sfert din dări ajungeau în vistieria domnitorului, în condițiile în care bugetul statului era alimentat din taxele percepute de la țărani și boieri (circa 60% - 70% din ce se colecta).

> În anul fiscal 1818-1819, Țara Românească a cheltuit aproape 6 milioane de lei, iar Moldova 1,4 milioane de lei. Aproximativ 35% din aceste sume ajungeau la dregătorii turci. Pe lângă asta, cu doi ani înainte de revoluția lui Tudor Vladimirescu, Țara Românească a mai plătit un milion de lei turcilor, iar Moldova câteva sute de mii.[191]

Reforma fiscală din timpul lui Alexandru Ioan Cuza a introdus impozitul personal şi contribuția pentru drumuri, vizându-i pe toți bărbații majori. A fost adoptată şi o nouă lege a patentelor, prin instituirea impozitului funciar. Împreună cu alte măsuri, la sfârşitul anului 1861, toate aceste înnoiri au asigurat Principatelor Unite un sistem fiscal modern.

Odată cu urcarea pe tron a lui Carol I a fost inaugurată o politică de investiții care a permis o dezvoltare continuă a țării vreme de circa două decenii. În 1899-1901 s-a produs însă o criză fără precedent, prilejuită de o sistare a investițiilor străine (din cauza Războiului Burilor din Africa de Sud şi a Răscoalei Boxerilor din China), dar având cauze structurale în dezechilibrele economice datorate ponderii prea mari a agriculturii în ansamblul activităților din economia românească. Seceta prelungită, de zece luni, a adus în impas cultivarea pământului, producând mari pierderi financiare. În acest context s-au luat urgent măsuri, pe lângă politicile de austeritate încercându-se şi o reformă în materie de impozitare. Sistemul vechi, introdus de Lascăr Catargiu în 1876, devenind desuet în raport cu realitățile, conservatorii au introdus noi taxe (pe salarii şi pensii, pe alcool, pe capitalul mobiliar, pe patente, pe numirea funcționarilor) care

au ajustat situația. Ansamblul de măsuri luate acum au avut consecințe importante în perspectivă, căci austeritatea a dus la sistarea cheltuielilor pentru înarmare (cu urmări dezastruoase în timpul Primului Război Mondial) şi au avut un rol în creşterea alcoolismului (endemic la sate), concomitent cu scăderea economiilor populației.

În 1921, guvernul mareşalului Averescu (activ între 13 martie 1920 şi 13 decembrie 1921) a inițiat o reformă fiscală ce propunea impoziatrea în funcție de mărimea şi sursa veniturilor. Se prevedea şi un venit minim neimpozabil, erau protejate veniturile provenite din muncă şi se dădea o lovitură serioasă veniturilor realizate în timpul războiului, acestea fiind impozitate până la 70%. Legea nu a fost aplicată însă, datorită împotrivirii acerbe a burgheziei avute. În pofida acestui fapt, principiile ce stăteau la baza acestei legi au influențat întreaga politică de taxare interbelică, putând fi realizat şi primul buget al României Mari (de către Nicolae Titulescu).

Totuşi, procesul reformator de după război nu a lipsit. Reforma agrară din 1921 a produs o reparație materială şi morală țăranilor care în proporție de 80% au susținut pe front efortul de război al României. Țăranii au obținut facilități fiscale şi credite, dar numai după criza economică şi doar în măsura în care se calificau în raport cu solicitările legale. Reforma fiscală a liberalului Vintilă Brătianu a fructificat ideile din proiectul merituos al lui Nicolae Titulescu.

Una dintre consecințele neaplicării unei asemenea reforme, reverberând în viața majorității societății româneşti din acele vremuri – o majoritate țărănească în proporții copleşitoare (78% din ansamblul locuitorilor României Mari la recensământul din anul 1930) – a fost sărăcia şi

postura ancilară, marginală. Se apreciază că marile cauze ale rămânerii în urmă interbelice a țărănimii româneşti în raport cu cea din țările învecinate au fost lipsa suprafețelor de pământ îndestulătoare pentru a face profitabilă exploatarea pământului şi educația carențială. Despre ambele mărturisesc elocvent romane precum *Desculț* de Zaharia Stancu şi *Moromeții* de Marin Preda.

În comunism, proprietatea statului – desemnată ca proprietate a întregului popor – a devenit majoritară, salariile, răsplată a muncii, fiind stabilite printr-o grilă unică pentru întreaga țară. Pornind de la noua concepție asupra proprietății, statul socialist a impus o nouă politică fiscală bazată pe impozitarea progresivă, veniturile de la bugetul de stat fiind, în cea mai mare măsură, asigurate din impozite directe. Punctul de vedere al vârfurilor Partidului Comunist Român nu au fost contrazise de economişti. Această „armonie" nu corespundea însă realităților economice naționale, unele dintre impozitele din vremea dictaturii de extremă stângă rămânând proverbiale (impozitarea burlacilor pentru vina de a nu contribui la creşterea demografică) sau profund impopulare (prevederile vizând ilicitul).

Fiscalitatea românească actuală, de după 1989, se încadrează în tiparul fiscalității est-europene, fapt care face această piață mult mai atractivă pentru investitori, printr-o impozitare directă mai redusă. România a aderat în 2007 la UE cu cel mai redus nivel de impozitare a veniturilor persoanelor fizice (16% începând din 2005, în timp ce media europeană era de 38,7%), dar şi cu cea mai scăzută pondere în PIB a încasărilor bugetare – 28,6%, inclusiv contribuțiile sociale. Relaxarea fiscală adusă de cota de impozitare unică, însoțită şi de o reducere similară

sau de o plafonare a contribuțiilor sociale, ar maximiza efectele acesteia, ceea ce, deocamdată, din cauza crizei economice, nu pare cu putință. Pe moment, contribuțiile sociale (fondul de pensii, fondul de șomaj, asigurările de sănătate) rămân ridicate, în timp ce politicile statului român din ultimii ani relevă tăierea cu 25% a salariilor anumitor categorii de angajați bugetari (profesori, medici), scăderea bugetului alocat educației (în 2012 la circa 2%) și sănătății. Contribuțiile sociale reprezintă nu doar aproape jumătate din salariul brut (47,5%), în timp ce în Europa acestea sunt de 35,6%, ci și niște bani direcționați în alte direcții, insuficient de transparent desemnate. Totodată, este de menționat că media pentru contribuțiile sociale achitate de cetățenii din noile state membre este de 34,7%.

În același timp însă, potrivit unui top întocmit de Banca Mondială, România se situa în anul 2008 pe locul întâi în lume, cu 113 taxe și impozite, urmată de Belarus, cu 112, și Uzbekistan, cu 106. Datorită numărului de plăți necesare pentru plata impozitelor, România se afla pe ultimul loc din UE (locul 4 în lume), cu 96 de plăți la termen, eșalonate sau anticipate. Motivul îl constituie legislația stufoasă, Codul Fiscal cunoscând schimbări de cel puțin trei ori pe an.

Accederea României în Uniunea Europeană

Îndată după căderea comunismului, una dintre priorităţile României a fost spargerea cercului izolării ei, construit pas cu pas de politica autarhică din timpul dictaturii lui Ceauşescu. Transmiterea revoluţiei române în direct de către Televizunea Română, preluată de o serie de posturi de televiziune de pe mapamond, a adus pe seama ţării un capital de solidaritate şi de simpatie cu totul deosebit. Curând însă s-a putut observa că regimul lui Ion Iliescu şi al formaţiunii care l-a susţinut, Frontul Salvării Naţionale (FSN), tindea să menţină polaritatea din timpul Războiului Rece, optând pentru o apropiere de URSS şi de Mihail Gorbaciov. Astfel, de la represiunea forţelor interne care pledau pentru adâncirea revoluţiei, prin convocarea cohortelor de mineri din Valea Jiului la Bucureşti, pentru a îndeplini rolul represiv al unor trupe paramilitare – în cadrul mineriadelor din iunie 1990 şi din septembrie 1991 –, ca şi iniţiativa de a semna un tratat de apropiere faţă de URSS, eşuată numai datorită căderii colosului sovietic însuşi (vara 1991), capitalul

admirativ s-a diluat, făcând loc precauțiilor democrațiilor occidentale.

În noile condiții de răcire cu Occidentul şi în fața colapsului comunismului moscovit, România a semnat Acordul European, care instituia o asociere între România, pe de o parte, şi Comunitățile Europene şi statele membre ale acestora, pe de altă parte (1 februarie 1993). Doi ani mai târziu, guvernul român depunea cererea de aderare la Uniunea Europeană (iunie 1995). A durat însă încă doi ani până când Comisia Europeană a adoptat Agenda 2000, care includea opinia asupra cererii de aderare a României (iulie 1997). Când, în sfârşit, Uniunea Europeană a lansat, oficial, procesul de extindere (martie 1998), țara noastră nu s-a aflat printre cele şase prime țări candidate: Ungaria, Polonia, Estonia, Cehia, Slovenia şi Cipru.

După ce preşedintele Emil Constantinescu (cu mandat între 1996-2000) a sprijinit neechivoc NATO în războiul din Iugoslavia, premierul britanic Tony Blair s-a angajat să susțină la summitul UE de la Helsinki, programat pentru decembrie 1999, lansarea unei invitații pentru România, în vederea începerii negocierilor de aderare al Uniune. Într-adevăr, în capitala Finlandei, Consiliul European şi-a anunțat decizia de începere a negocierilor cu şase noi țări candidate: România, Slovacia, Lituania, Bulgaria şi Malta, recunoscându-i-se şi Turciei statutul de stat candidat (10-11 decembrie 1999). Deja, în februarie 2000, a avut loc, în aceste împrejurări, în cadrul reuniunii Consiliului UE pentru Afaceri Generale, dedicată lansării Conferinței Interguvernamentale, deschiderea oficială a negocierilor de aderare a României. O lună mai târziu, România adopta Strategia Economică pe Termen Mediu (SETM), prezentând-o în cadrul reuniunii

Consiliului de Asociere România – Uniunea Europeană. În primul semestru al anului, în timpul preşedinţiei portugheze a UE, s-a deschis negocierea pentru cinci capitole: întreprinderi mici şi mijlocii (cap. 16), ştiinţă şi cercetare (cap. 17), educaţie şi formare profesională (cap. 18), relaţii externe (cap. 26) şi politică externă şi de securitate comună (cap. 27), care au fost închise provizoriu. În timpul preşedinţiei franceze a UE, pe 24 octombrie 2000, au fost deschise două capitole de negociere: statistică (cap. 12) şi cultură şi audiovizual (cap. 20). Încă două capitole de negociere au fost deschise la 14 noiembrie 2000: telecomunicaţii şi tehnologia informaţiei (cap. 19) şi politica în domeniul concurenţei (cap. 6). Până la sfârşitul anului a fost însă închis un singur capitol (statistică).

În decembrie 2000, Consiliul European de la Nisa a adoptat poziţia comună a Uniunii Europene privind reformele instituţionale necesare extinderii. Odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Nisa şi cu reforma instituţională aferentă, Uniunea Europeană putea primi noi state membre dintre acele ţări candidate care ar fi fost pregătite la sfârşitul anului 2002.

În timpul preşedinţiei suedeze a UE (ianuarie-iunie 2001) au fost deschise cinci noi capitole: dreptul societăţilor comerciale (cap. 5), pescuitul (cap. 8), uniunea vamală (cap. 25), libera circulaţie a capitalului (cap. 4) şi politica în domeniul transporturilor (cap. 25), fiind închis doar capitolul pescuitul. Consiliul European de la Laeken (14-15 decembrie 2001) a nominalizat, pentru prima oară, ţările candidate susceptibile să încheie negocierile de aderare până la sfârşitul anului 2002, dar printre cele zece ţări candidate care au fost menţionate nu se afla şi România.

În timp ce negocierile capitolelor continuau, pe 13 noiembrie 2002, Comisia a adoptat câte o „foaie de parcurs" pentru România şi Bulgaria. Acum Parlamentul European lua în considerare 1 ianuarie 2007 ca dată-țintă pentru aderarea României la Uniunea Europeană.

La Consiliul European de la Bruxelles (17 decembrie 2004), României i s-a recomandat să continue reformele şi să implementeze angajamentele referitoare la acquis-ul comunitar, în special în domeniile justiție şi afaceri interne, concurență şi mediu. Consiliul European a susținut acum formula semnării Tratatului de aderare comun pentru România şi Bulgaria în aprilie 2005, după primirea avizului Parlamentului European. Într-adevăr, la 13 aprilie 2005, a fost adoptată rezoluția referitoare la aderarea României la Uniunea Europeană în 2007, cu 497 voturi pentru, 93 împotrivă şi 71 de abțineri. Data prevăzută a fost aceea de 1 ianuarie 2007, dacă nu urmau să se constate întârzieri majore.

Preşedintele Traian Băsescu a semnat, în prezența reprezentanților celor 25 de state membre, Tratatul de Aderare la UE pe 25 aprilie 2005, în cadrul unei ceremonii oficiale, desfăşurate la abația din Neumünster, din Luxemburg. În toamnă, raportul de monitorizare al CE relevă faptul că România şi Bulgaria trebuie să facă eforturi suplimentare, mai ales pentru întărirea statului de drept, prin îmbunătățirea administrației publice şi a sistemului judiciar şi prin combaterea eficientă a corupției (25 octombrie 2005). La 24 noiembrie 2006, Bundesratul, camera superioară a parlamentului german, a ratificat, cu unanimitate de voturi, tratatul, procesul de aprobare a Tratatului de Aderare către statele UE fiind astfel finalizat. În raportul redactat la finalul summitului de la

Bruxelles al şefilor de stat şi de guvern din UE (15 decembrie 2006), Consiliul European a adresat, în deschiderea documentului, „un călduros bun venit României şi Bulgariei ca membri cu drepturi depline în Uniunea Europeană". Consiliul European a menționat că momentul înseamnă, practic, încheierea cu succes a celui de-al cincilea val de extindere. În aceste împrejurări, începând cu 1 ianuarie 2007, România şi Bulgaria au devenit deodată membre ale Uniunii Europene.

Contracţia demografică

Exact în momentul cel mai favorabil al întregii sale istorii – când este membră cu drepturi depline a Uniunii Europene, când se află într-un parteneriat strategic cu SUA şi când face parte din alianţa militară defensivă a Pactului Nord-Atlantic –, România a ajuns la apogeul declinului ei demografic. Ieşirea ei la larg, în „istoria mare", coincide astfel, într-un preambul-avertisment cu verdict tragic, cu diminuarea cantitativă a comunităţii românilor. Practic, ea este

> printre cele mai afectate state de fenomenul de îmbătrânire a populaţiei. În anul 2010 mediana vârstei populaţiei României a fost de 38,3 ani, aproape de media Uniunii Europene, care era estimată la 40,9 ani. [...] Până în anul 2030 se anticipează o scădere drastică a populaţiei. În regiunile Sud-Muntenia (de circa 425 000 locuitori) şi Sud-Vest Oltenia (de circa 400 000 locuitori), scăderile se datorează mortalităţii ridicate, iar în regiunile Nord-Est şi Sud-Vest Oltenia, migraţiei. Scăderi mai reduse se aşteaptă în regiunile Bucureşti-Ilfov şi Vest, unde fluxurile migraţioniste se

stabilizează, în timp ce creşterea naturală din regiunile Nord-Est şi Sud-Vest va fi anulată de fluxurile de migraţie negative. [...] În 2030, numărul tinerilor se va reduce în toate regiunile cu 26-40%, iar până în 2050 reducerea va fi de 44-63% (scăderi mai mari în Sud-Vest Oltenia şi Sud-Est).

În 2050, regiunile Bucureşti-Ilfov şi Sud-Vest Oltenia vor înregistra ponderea cea mai mică a tinerilor. Ponderea populaţiei apte de muncă a crescut în ultimele două decenii nesemnificativ, cu o medie anuală de numai 0,4%.

Până în 2030, populaţia de 3-6 ani va ajunge la 570 000, cu 33% mai puţin [decât astăzi], iar în 2050, populaţia preşcolară va reprezenta doar un sfert din totalul populaţiei tinere de 0-14 ani. Până în 2050, populaţia de 7-14 ani se va reduce la 922 000, scăderea fiind de peste 48%. Grupa de vârstă 15-24 ani se va reduce în 2050 până la 1,3 milioane. Pe fondul scăderii numărului de tineri, ponderea populaţiei adulte va scădea accentuat în special după 2030, ajungând la 58%. Mai exact, în 2050, populaţia adultă din România va fi de 9,4 milioane de persoane, cu 5,6 milioane de persoane mai puţin decât în prezent. Procesul accelerat de îmbătrânire a populaţiei are la bază viitoarea reducere a segmentului de tineri (ponderea tinerilor va scădea semnificativ la valori de 0,14-0,24 tineri la o persoană adultă) şi creşterea speranţei de viaţă.[192]

Confruntată cu modificările radicale aduse de globalizare şi de macrotendinţele politice pe care ea le implică

(înlăturarea a numeroase bariere din calea comunicării şi circulaţiei globale, progresele majore în transporturi), în căutarea unei vieţi mai bune, populaţia românească de după căderea comunismului s-a văzut în faţa unor dileme. Una dintre ele a fost aceea referitoare la chestiunea propriei perpetuări. După programul pronatalist al epocii Ceauşescu, când avortul era interzis, iar prevenţia medicală a sarcinii era prohibită, au urmat anii de liberalizare. În noile condiţii, recursul fără limite la avort, în locul prevenţiei sarcinii, dar împreună cu aceasta, a avut drept rezultat o scădere drastică a naşterilor. Acestei tendinţe i s-a alăturat migrarea masivă a populaţiei româneşti în state mai prospere economic – mai ales din Occidentul european – şi cu o tradiţie prestigioasă a respectării drepturilor omului şi ale cetăţeanului.

Însemnări bibliografice

Există multe sinteze de istorie românească. Dintre cele mai recente, adică apărute după căderea comunismului, la noi şi în străinătate, se dovedesc interesante şi profitabile, în oricare dintre ediţiile lor succesive (aici menţionez ediţiile mai recente), următoarele:

M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ş. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, Ed. Corint, 2014;

Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediţie revăzută şi completată, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2011;

Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2019;

Ion Bulei, *O istorie a românilor*, Bucureşti, Ed. Litera, 2018;

Catherine Durandin, *Istoria românilor*, Iaşi, Ed. Institutul European, 1998;

Tom Gallagher, *Furtul unei naţiuni. România de la comunism încoace*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2004.

Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, Iaşi, Ed. Polirom, 2016; dar şi

Keith Hitchins, *Românii. 1774-1866*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2018, şi *România 1866-1947*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2017;

Lor li se pot adăuga cu folos unele dintre sintezele mai vechi, interbelice:

Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, 10 volume, Bucureşti, Ed. Univers Enciclopedic, 2014-2015;
Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, 3 vol., Bucureşti, Ed. All, 2015.

Index

A

Abdul Hamid al II-lea 55
Aderca, Felix 110
Agopian, Ştefan 358
Alexandrescu, Anton 239
Alexandru Dumitrescu, Alexandru 85
Alexandru, Ioan 288, 303, 357
Ancel, Jean 201, 399
Andreescu, Gabriel 318
Andreescu, Maria 255
Antonescu, Ion 26, 95, 136, 138, 159, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 180, 181, 183, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 197, 198, 199, 201, 202, 205, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 241, 246, 249, 273, 283, 340, 397, 399, 402
Antonescu, Maria 283
Antonescu, Mihai 184
Antonesei, Liviu 203, 358, 399
Apostol, Gheorghe 232, 301
Ardeleanu, Ion 303
Argetoianu, Constantin 45, 49, 51, 124, 392, 395
Arghezi, Tudor 65, 76, 110, 224, 265, 393, 394
Arnăuţoiu, Toma 255
Auschnitt, Max 146
Averescu, Alexandru (generalul) 68, 69, 118, 124

B

Baba, Corneliu 289
Bacovia, George 225, 265
Balogh, Edgar 235
Baltag, Cezar 210, 289
Barbu, Eugen 263, 288

Vasilescu, Constantin 70
Vântu, Sorin Ovidiu 356
Vescan, Teofil 235
Videanu, Adriean 329
Vinea, Ion 109, 110, 225
Vîşinski, Andrei Ianuarevici 233, 238
Vlad, Alexandru 358
Vlasie, Călin 358
Voiculescu, Dan 329
Voiculescu, Vasile 210
Voitec, Ştefan 239
Vona, Alexandru 245, 401
Voronca, Ilarie 109, 110, 225
Vulcănescu, Mircea 39, 192, 224, 226, 355

W

Weber, Otto Ernest 343

X

Xenopol, Alexandru Dimitrie 13, 14, 15, 16, 22

Z

Zadik, Iacob (generalul) 87
Zamfirescu, George Mihail 210
Zane, Gheorghe. 118
Zelea Codreanu, Corneliu 133, 134, 135, 136, 148, 150, 155, 168, 177, 197
Zeletin, Ştefan 129, 137
Zilber, Bellu 265

NOTE

[1] Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*, I, Bucureşti, Ed. Minerva, 1981, p. 9.
[2] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America... Corespondenţă*, I: *A - H*, ed. de Mircea Handoca, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1999, p. 126, scrisoare către Gh. Bulgăr, din 16 iunie 1970.
[3] Ioan Budai-Deleanu, „Scurte observaţii asupra Bucovinei", în *Opere*, ed. de Gheorghe Chiţu şi Eugen Pavel, Bucureşti, Academia Română & Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2011, p. 780, al. 7.
[4] Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, PUC, 2000.
[5] Marta Petreu, „«Evreofili» şi «evreofagi». Şapte autori despre «chestiunea evreiască»", în *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Iaşi, Ed. Junimea, 2011, p. 74.
[6] Mircea Platon, „Progres «fără decepţii sguduitoare»: *Convorbiri literare 1887-1899. România în Belle Époque*", în Cassian Maria Spiridon (ed.), *Convorbiri literare. Corpus de texte ilustrative. I, 4: 1887-1899: România în Belle Époque*, Iaşi, Convorbiri literare, 2017, p. 6.
[7] H.H. Stahl, *Amintiri şi gânduri...*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1981, pp. 128-129.
[8] Aurel Sasu, *Cultura română în Statele Unite şi Canada, vol. 2: Nostalgia românească*, Bucureşti, 1993, p. 130.
[9] Bianca Karda, *Odiseea plecării unor români ardeleni din judeţul Sibiu în America (1900-1914) reflectată în presa transilvăneană a vrmeii*, Sibiu, Conferinţele Bibliotecii ASTRA, nr. 10, 2010, p. 25.
[10] https://studiiromanoamericane.wordpress.com/4/romanii-de-pe-continentul-nord-american-pagini-de-istorie/
[11] Tom Gallagher, *Furtul unei naţiuni. România de la comunism încoace*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2004, p. 17.
[12] Mihail Polihroniade, „Generaţia tânără şi ritmul mondial", în *Azi*, ianuarie 1933, pp. 467-483. Citat apud Lucian Boia, *Capcanele istoriei.*

Elita intelectuală românească între 1930 și 1950, ed. a IV-a, București, Ed. Humanitas, 2016, pp. 25-26.

[13] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, București, Ed. Humanitas, 1991, vol. 2, p. 47.

[14] Niculae Gheran, Andrei Moldovan, *Liviu Rebreanu prin el însuși*, București, Ed. Academiei, 2008, p. 237. Interviu din 1926.

[15] Panait Istrati, „Despre conferința unui popor martir", în *Trei decenii de publicistică. 2: Între banchet și ciomăgeală*, București, Ed. Humanitas, 2005, p. 9.

[16] Niculae Gheran, Andrei Moldovan (coord.), *Liviu Rebreanu prin el însuși*, București, Ed. Academiei Române, 2008, p. 239. Fragment dintr-un interviu din 1932.

[17] Camil Petrescu, *Suflete tari. Jocul ielelor. Act venețian. Danton*, București, Jurnalul național, 2010, p. 59. Este o replică a lui Matei Boiu-Dorcani din *Suflete tari*, actul I, scena III.

[18] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, București, Ed. Humanitas, 1991, vol. 2, p. 10-11.

[19] A.C. Cuza, Însemnări din viață și documente omenești, ed. de Marian Ștefan, București, Ed. Oscar Print, 2011, însemnare din ... 1888.

[20] Lev Troțki, *România și războiul balcanic*, Iași, Ed. Polirom, 1998, p. 36-37.

[21] Virgiliu N. Drăghicescu, *707 zile sub cultura pumnului german*, București, Ed. Saeculum vizual, 2012, p. 101. Însemnare din 29 iunie/12 iulie 1917.

[22] Neagu Djuvara, *Scurtă istorie a românilor*, București, Ed. Humanitas, 1999.

[23] Lucian Boia, În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități, București, Ed. Humanitas, 2017, p. 62.

[24] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, București, Ed. Minerva, 1984, p. 341-342.

[25] Ibidem, p. 342.

[26] Tudor Arghezi, „Camil Petrescu", în *Opere. X: Publicistică (1951-1967). Postume. Cutia de poștă. Anchete și interviuri. Prefețe*, București, Acadeia Română & Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011, p. 655.

[27] Ibidem, p. 344.

[28] Ibidem.

[29] Situația iscată pe termen lung de acest eveniment recheamă în amintire un fenomen similar din trecut, evocat într-o epistolă boierească de la sfârșitul secolului al XV-lea. Astfel, Neagu Vornicul, Vlad Vornicul și Cazan Vistierul din Țara Românească scriau județului și celor doisprezece pârgari din Brașov în ultimele zile ale anului 1479 sau în 1480: „dar să știți aceia că, până nu veți întoarce acea vistierie, care e a Țerii-Românești și stă în casele voastre, ci voi pace nu veți avea, cât va sta Țara-Românească".

[30] Virgiliu N. Drăghicescu, *707 zile sub cultura pumnului german*, *ed. cit.*, p. 111, 113.

[31] Stelian Tănase (ed.), *Racovski. Dosar secret*, Iași, Ed. Polirom, 2008, pp. 66-67.

[32] Ibidem, p. 81.
[33] Ibidem, p. 82.
[34] Virgiliu N. Drăghicescu, *707 zile sub cultura pumnului german, ed. cit.*, pp. 103-104. Evaluarea apare în însemnarea din 7/20 iulie 1917.
[35] Tudor Arghezi, „[„I-a venit radiofoniei o idee ciudată...“]", în *Opere. X, ed. cit.*, p. 658.
[36] Vladimir Tismăneanu, în Vl. Tismăneanu, Mircea Mihăieş, *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu*, Bucureşti, Ed. Curtea Veche, 2011, p. 166.
[37] Capitol documentat de Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, ed. de Dan Jumară, Iaşi, Ed. Alfa, f.a. [2001], 316 p.
[38] Al. Vaida-Voevod, *op. cit.*
[39] Nicolae Bocşan Sorin Mitu, Toader Nicoară, Vasile Vese, *Manual multifuncţional de istorie modernă a României*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 207.
[40] Al. Vaida-Voevod, *op. cit.*
[41] Cristian Pătrăşconiu, „Interviu cu Radu Ioanid: Mai mult decât un muzeu al Holocaustului", în *România literară*, nr. 35, 2019. Vezi: https://romanialiterara.com/2019/08/interviu-cu-radu-ioanid-mai-mult-decat-un-muzeu-al-holocaustului/
[42] Lucian Leuştean, *România şi Ungaria în cadrul noii Europe (1920 – 1923)* Vezi la: https://www.libertatea.ro/stiri/ungaria-si-bulgaria-au-cerut-unirea-cu-romania-602024#ixzz2yVm-BVsw8
[43] Tony Judt, *România: la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete*, Iaşi, Ed. Polirom, 2002, p. 47.
[44] Al. Vaida-Voevod, *op. cit.*
[45] Gala Galaction, *Jurnal*, II, Bucureşti, Ed. Minerva, 1977, p. 56.
[46] Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, p. 212. În ibidem, II, p. 65: „Când ne vom mai întâlni cu libertatea şi spontaneitatea din 1927- 1935?"
[47] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 345.
[48] Daniel Dragomirescu, „Legitimitatea politică în România, 1928-1946", în *România liberă*, 29 septembrie 2007.
[49] G. Ibrăileanu, „Perioada de tranziţie", în *Viaţa românească*, nr. 4, 1920.
[50] Ibidem.
[51] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, *ed. cit.*, p. 346.
[52] Tony Judt, *România: la fundul grămezii..., ed. cit.*, pp. 60-61.
[53] Lev Trotki, *România şi războiul balcanic*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998, p. 17.
[54] Panait Istrati, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, vol. 2, p. 46-47.
[55] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, *ed. cit.*
[56] C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, vol. 2, p. 45.

[57] G. Ibrăileanu, „Ce este poporanismul?", în *Viața românească*, nr. 1, 1925.
[58] Ibidem.
[59] Nae Ionescu, „Numai jertfe?", 9 iulie 1929, în *Cuvântul*; apud Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Iași, Ed. Polirom, 2009, p. 34, text și n.23.
[60] Mircea Mihăieș, „Un duș rece în vremuri fierbinți", în Tony Judt, *România: la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete*, Iași, Ed. Polirom, 2002, p. 154.
[61] G. Ibrăileanu, „După 27 de ani", în *Viața românească*, nr. 1, 1933.
[62] Ibidem.
[63] G. Călinescu, „Dictatură", în *Opere. Publicistică III (1936-1938)*, ed. de Nicolae Mecu, București, Academia Română & Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007, pp. 426-427. Text publicat inițial în *Adevărul literar și artistic*, an. XV, seria a II-a, nr. 830, 1 noiembrie 1936, p. 2 („Cronica mizantropului", semnat *Aristarc*).
[64] Cioran, „Intelectualul român", în *Opere. II: Volume, publicistică, manuscrise, corespondență*, ed. de Marin Diaconu, Academia Română & Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2012, p. 139. Inițial textul a apărut în *Mișcarea*, an. XXIV, nr. 78, 27 februarie 1931, p. 1; nr. 80, 1 martie 1931, p. 1. Semnat Emil Cioran.
[65] Nicolae Manolescu, „Apel către Europa", în Tony Judt, *România: la fundul grămezii...*, *ed. cit.*, p. 77.
[66] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, *ed. cit.*, p. 345.
[67] Camil Petrescu, *Publicistică*, I, *ed. cit.*, p. 349.
[68] Anton Golopenția, *Opere complete*, II, București, Ed. Enciclopedică, 2002, pp. 305-350.
[69] G. Călinescu, „Elogiul sărăciei", în *Opere. Publicistică III (1936 -1938)*, ed. de Nicolae Mecu, București, Academia Română & Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2007, pp. 445-446. Text publicat inițial în *Adevărul literar și artistic*, an. XV, seria a II-a, nr. 831, 8 noiembrie 1936, p. 10 („Cronica mizantropului", semnat *Aristarc*). Textul a circulat mai amplu însă, fiind reprodus și în *Gâlceava*, I, pp. 389-391, și în *Cultură și națiune*, pp. 109-111.
[70] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. 1, ed. de Niculae Gheran, București, Ed. Minerva, 1984, p. 126.
[71] Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, București, Ed. Nemira, 1995, pp. 231-232.
[72] G. Ibrăileanu, „Inferioritatea democrației", în *Viața românească*, nr. 9, 1926.
[73] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III: *R – Z*, ediție de Mircea Handoca, București, Ed. Humanitas, 2004, p. 75, scrisoarea către Mac Linscott Ricketts din 25 martie 1980.
[74] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. 2, ed. de Niculae Gheran, București, Ed. Minerva, 1984, pp. 110-111.
[75] G. Ibrăileanu, „Regimul presei", în *Viața românească*, nr. 12, 1922,

[76] Ivor Porter, *Operațiunea Autonomous în România pe vreme de război*, București, Ed. Humanitas, 2008.
[77] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. 2, *ed. cit.*, p. 125.
[78] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *ed. cit.*, p. 145.
[79] Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu (1940-1944)*, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 69. Telegramă trimisă din București în 10 august 1940.
[80] Nicolae Iorga, *Jurnalul ultimilor ani. 1938-1940*, ed. de Andrei Pippidi, București, Ed. Humanitas, 2019, p. 158.
[81] G. Ibrăileanu, „Militarismul", în *Viața românească*, nr. 3, 1920.
[82] G. Ibrăileanu, „Marea decepție", în *Viața românească*, nr. 10, 1920. Republicat în *Opere*, vol. 5, ed. de Rodica Rotariu și Al. Piru, București, Ed. Minerva, 1977, p. 37.
[83] Anton Golopenția, *op. cit.*, p. 547.
[84] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, *ed. cit.*, p. 152.
[85] Zaharia Boilă, *Memorii*, Cluj-Napoca, Ed. Apostrof, 2003, p. 225-226..
[86] Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, I, ed. de Sorin Alexandrescu, București, Ed. Humanitas, 2007, p. 481. Scrisoarea către Alfredo Pimenta din 12 februarie 1942.
[87] Dana Honciuc Beldiman, *Statul național legionar. Septembrie 1940-ianuarie 1941. Cadrul legislativ*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005, pp. 15-20.
[88] Eliade, III, p. 475, scrisoare către Brutus Coste din 15 octombrie 1948.
[89] C. Rădulescu Motru, *Revizuiri și adăugiri. 1943*, I, ed. de Rodica Bichiș, Gabriela Dumitrescu & Stancu Ilin, București, Ed. Floarea darurilor, 1996, notație din 4 martie 1943: „... constat cu uimire că unele studii tipărite în Enciclopedia Carol II sunt aproape *ad litteram* reproduse în scrieri mai noi de propagandă, bineînțeles suprimând din ele rândurile sau paginile de admirație pentru nefericitul Carol II!"
[90] G. Ibrăileanu, „Polemici...", în *Viața Românească*, nr. 3, 1920.
[91] Tony Judt, *România: la fundul grămezii...*, *ed. cit.*, p. 44-45.
[92] Andrei Brezianu, „Cui prodest?", în ibidem, p. 105.
[93] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III: *R – Z*, ediție de Mircea Handoca, București, Ed. Humanitas, 2004, p. 96, scrisoare către Al. Rosetti din Londra, 17 august 1940.
[94] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, II: *I – P*, ediție de Mircea Handoca, București, Ed. Humanitas, 1999, p. 483, scrisoare către Alfredo Pimenta din Lisabona, 2 iulie 1941.
[95] Ibidem, p. 488, scrisoare către Alfredo Pimenta din Lisabona, 12 februarie 1942.
[96] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, II: *I – P*, ediție de Mircea Handoca, *ed.cit.*, p. 492, scrisoare către Alfredo Pimenta din Lisabona, 16 februarie 1943.
[97] Ibidem, p. 499, scrisoare către Alfredo Pimenta din Lisabona, 1 septembrie 1943.

[98] Ibidem, p. 502, scrisoare către Alfredo Pimenta din Lisabona, 11 septembrie 1943.
[99] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri...*, *ed. cit.*, p. 46.
[100] Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 351.
[101] C. Rădulescu Motru, *Revizuiri şi adăugiri...*, *ed. cit.*, p. 13.
[102] Alex Mihai Stoenescu *Historia.*
[103] Niculae Gheran, Andrei Moldovan, *Liviu Rebreanu prin el însuşi*, Bucureşti, Ed. Academiei, 2008, p. 408.
[104] I.D. Sîrbu, *Opere. II: Corespondenţă*, ed. de Toma Velici şi Tudor Nedelcea, Bucureşti, Academia Română & Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2013, p. 1193. Scrisoare către Liana şi Cristina Rusu, Craiova, 1 ianuarie 1987.
[105] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri...*, *ed. cit.*, p. 201.
[106] Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. I, Bucureşti, Ed. Minerva, 1984, p. 520.
[107] *Raportul oficial al Comisiei Internaţionale privind Studierea Holocaustului în România.*
[108] Jean Ancel în corespondenţă – inedită – cu Ovidiu Pecican, scrisoarea din 8 octombrie 2007. Volumul istoricului israelian se intitula: *Naţionalism versus Antisemitism, România 1942.*
[109] Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieş, *O tranziţie mai lungă decât veacul. România după Ceauşescu*, Bucureşti, Ed. Curtea Veche, 2011.
[110] Liviu Antonesei, „Eseistul Tony Judt şi mareşalul Ion Antonescu", în Tony Judt, *România: la fundul grămezii. Polemici, controverse, pamflete*, Iaşi, Ed. Polirom, 2002, p. 185.
[111] Ibidem, p. 186.
[112] Cristian Pătrăşconiu, „Interviu cu Radu Ioanid: Mai mult decât un muzeu al Holocaustului", *loc. cit.*
[113] Virgil Nemoianu, „Doinaş intrând în istorie", în *Surâsul abundenţei. Cunoaştere lirică şi modele ideologice la Ştefan Aug. Doinaş*, ed. a III-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Ed. Spandugino, 2013, p. 217.
[114] Lucian Nastasă, Andrea Varga, *Minorităţi etnoculturale. Mărturii documentare. Ţiganii din România (1919-1944)*, Cluj, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001, doc. 312, p. 533.
[115] Arh. St. Bucureşti, *Direcţia Generală a Poliţiei, dos. 195/1942, f. 118*) reprodus în Ibidem, p. 501, doc. 292.
[116] Cristian Pătrăşconiu, „Interviu cu Radu Ioanid: Mai mult decât un muzeu al Holocaustului", *loc. cit.*
[117] Însemnare din 26 februarie 1943, în *Revizuiri şi adăugiri...*, *ed. cit.*, p. 25.
[118] Ivor Porter, *Operaţiunea Autonomous în România pe vreme de război.*
[119] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri şi adăugiri...*, *ed. cit.*, p. 205.
[120] Niculae Gheran, Andrei Moldovan (coord.), *Liviu Rebreanu prin el însuşi*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 2008, p. 310. Interviu din 1937.
[121] Ibidem, p. 264. Interviu din 1923.

[122] Anton Golopenția, *Opere complete*, II, București, Ed. Enciclopedică & Ed. Univers Enciclopedic, 1999, p. 299.
[123] Ibidem, pp. 301-302.
[124] Niculae Gheran, Andrei Moldovan, *Liviu Rebreanu prin el însuși*, București, Ed. Academiei, 2008, p. 415.
[125] Vladimir Tismăneanu, Mircea Mihăieș, *O tranziție mai lungă decât veacul. România după Ceaușescu, ed.cit.*
[126] Mircea Eliade, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, I, *ed. cit.*, p. 362, însemnare din 29 aprilie 1945.
[127] https://informatiahr.ro/revenirea-transilvaniei-de-nord-est-in-cadrul-romaniei-contributia-dr-petru-groza-la-realizarea-acestui-moment-crucial-in-istoria-neamului-romanesc-1944-1945-ii/
[128] C. Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri...*, *ed. cit.*, pp. 152-153. Însemnare făcută la București, în 30 iunie 1943. Ibidem, p. 222: „Pe înțeleptul om de tip universal știm că l-au imaginat filosofii vechi ai Eladei, fiindcă ei defineau pe om prin funcțiunea rațiunii, care este funcțiunea abstracției; și tot un asemenea tip [uman – *n. O.P.*] l-au avut în vedere doctrinarii creștinismului, fiindcă numai un asemenea tip se potrivește credinței în nemurirea sufletului; dar astăzi un asemenea tip nu este el oare tot ce poate fi mai opus datelor pe care ni le procură experiența?" (Însemnare din Butoești, octombrie 1943)
[129] Danielescu, 2007.
[130] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, *ed. cit.*, p. 463.
[131] Lucian Boia, *De ce e România altfel?*, București, Ed. Humanitas, 2013, p. 98.
[132] Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, p. 143, scrisoarea către Petre Sergescu din Paris, 25 octombrie 1951.
[133] Ibidem, p. 142.
[134] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, *ed.cit.*, p. 236, scrisoare către Alexandru Vona, trimisă din Paris, 3 februarie 1952.
[135] Idem, *Europa, Asia, America...*, II, *ed.cit.*, p. 521, scrisoare către Mircea Popescu din 10 martie 1963.
[136] Virgil Nemoianu, „Doinaș intrând în istorie", în *Surâsul abundenței. Cunoaștere lirică și modele ideologice la Ștefan Aug. Doinaș*, ed. a III-a revăzută și adăugită, București, Ed. Spandugino, 2013, p. 217.
[137] William Totok, „Studiu introductiv", în *Episcopul, Hitler și Securitatea. Procesul Stalinist împotriva „spionilor Vaticanului" din România*, Iași, Ed. Polirom, 2008, p. 21.
[138] Eliade, *Europa, Asia, America...*, II, *ed.cit.*, p. 519, scrisoare către Alfredo Pimenta din 3 iulie 1948.
[139] Vladimir Tismăneanu, *Evenimentul Zilei*, 3 sept 2009.
[140] Apud Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, ed. de Vladimir Tismăneanu, București, Ed. Humanitas, 2008, p. 249.
[141] Ibidem, p. 245.
[142] Ibidem.
[143] Nicolae Breban, *Sensul vieții. Memorii II*, *ed. cit.*, p. 215.

[144] Lucian Boia, *De ce e România altfel?*, ed. a II-a, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2012, p. 96.

[145] Paul Milata, „Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS", în *Studia Transylvanica*. Im Auftrag des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde, herausgegeben von Harald Roth und Ulrich A. Wien, Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien 2007, 450 p.

[146] https://inpolitics.ro/fdgr-ul-lui-iohannis-acuza-romanii-de-crime-impotriva-umanitatii_18444734.html

[147] Virgil Lazăr, *România liberă*, 22 ian. 2011.

[148] https://inpolitics.ro/fdgr-ul-lui-iohannis-acuza-romanii-de-crime-impotriva-umanitatii_18444734.html

[149] https://inpolitics.ro/fdgr-ul-lui-iohannis-acuza-romanii-de-crime-impotriva-umanitatii_18444734.html

[150] Vlad Solomon, „Comerț cu evrei pe ruta București – Ierusalim", în *Acum*, 19.12.2011. La: http://www.acum.tv/articol/43714/ Autorul vorbește de „trafic de carne vie". Termenul este exagerat, pentru că urmarea tranzacțiilor era eliberarea de sub tirania ideologică din România în lumea liberă, și nu sclavia.

[151] Ibidem.

[152] Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, p. 179, scrisoare către Mary Stevenson din 10 noiembrie 1971.

[153] Stéphane Courtois (coord.), *Dicționarul comunismului*, Iași, Ed. Polirom, 2008, pp. 687-689.

[154] Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, p. 179.

[155] Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, *ed. cit.*, p. 246.

[156] Michel Labro și Alexandra Lavastine notau în epocă faptul că „în acea duminică de noiembrie a avut loc cea mai importantă manifestație pe care a cunoscut-o România socialistă după 1947". Cei doi autori francezi aveau dreptate, desigur, dacă distingeau între evenimentul despre care scriau și greva din Valea Jiului, din 1977. Altminteri, împreună, minerii din vale și muncitorii brașoveni și-au adjudecat deopotrivă meritul de a fi reacționat împotriva intolerabilei dictaturi a lui Ceaușescu.

[157] Monica Lovinescu, „Amintirea lui Noël Bernard", *loc. cit.*, p. 357.

[158] Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, București, Ed. Meridiane, 1986, ed. a 2-a.

[159] Vasile Lovinescu, *Dacia hiperboreană*, București, Ed. Rozmarin, 1994. O primă monografie dedicată lui Vasile Lovinescu semnează Dan Stanca, *Contemplatorul solitar*, Iași, Ed. Institutul European, 1997.

[160] Ioan Petru Culianu, *Mircea Eliade*, București, Ed. Nemira, 1995, p. 175-186 reconstituie etapele agregării mitului celei de-a patra Roma în cultura română. Vezi și Keith Hitchins, „Ortodoxismul: polemica despre etnicitate și religie în România interbelică", în *Mit și realitate în istoriografia românească*, București, Ed. Enciclopedică, 1997, p. 261-285.

[161] Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1990. Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau «Schimbarea la față a României»*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 1999.
[162] Lucian Boia, *De ce e România altfel?*, *ed. cit.*, p. 103.
[163] Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, *ed. cit.*, p. 255.
[164] Lucian Boia, *De ce e România altfel?*, *ed. cit.*, pp. 104-105.
[165] Tony Judt, *România: la fundul grămezii...*, *ed. cit.*, p. 59.
[166] Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, *ed. cit.*, p. 18.
[167] Monica Lovinescu, *Etica neuitării*, *ed. cit.*, p. 256.
[168] Mircea Eliade, *Europa, Asia, America...*, III, ed. de Mircea Handoca, Bucureşti, Ed. Humanitas, 2004, p. 436.
[169] Nicolae Breban, *Sensul vieții. Memorii II*, Iaşi, Ed. Polirom, 2004, p. 292.
[170] Tony Judt, *România: la fundul grămezii...*, *ed. cit.*, p. 55.
[171] Monica Lovinescu, „Timpul zăvorât", în *Etica neuitării*, *ed. cit.*, p. 348.
[172] Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, *ed. cit.*, p. 19
[173] Şerban Papacostea, „Sfârşitul unei tiranii şi începutul unei mistificări istorice. Revelațiile unui document ignorat", în *22*, 21 decembrie 2010-3 ianuarie 2011, nr. 52 plus 1, pp. 12-13.
[174] Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, *ed. cit.*, p. 19.
[175] William Totok, „Studiu introductiv", în *Episcopul, Hitler şi Securitatea. Procesul stalinist* împotriva „spionilor Vaticanului" din România, Iaşi, Ed. Polirom, 2008, p. 21.
[176] Cristian Mihai Chiş, „Țiganii – o poveste", *Artline. Portal de artă şi cultură*.
[177] Nicolae Manolescu în dialog cu Daniel Cristea-Enache, „Peştele pe uscat", în *România literară*, an. LII, nr. 21, 22 mai 2020, p. 28.
[178] Ibidem, în *România literară*, an. LII, nr 22, 29 mai 2020, p. 28.
[179] Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, *ed. cit.*, p. 21.
[180] Ibidem.
[181] Vladimir Tismăneanu, în Mircea Mihăieş, Vladimir Tismăneanu, *Balul mascat*, Iaşi, Ed. Polirom, 1996; apud Dan C. Mihăilescu, *Literatura română în postceaușism, III: Eseistica. Piața ideilor politico-literare*, Iaşi, Ed. Polirom, 2007, p. 106.
[182] Ibidem, p. 108.
[183] Cristi Danileț, „Arc peste timp: de la justiția de acum 10 ani la justiția de peste 10 ani", la *Contributors.ro*, 26 septembrie 2014.
Vezi: https://www.contributors.ro/arc-peste-timp-de-la-justi%c8%9bia-de-acum-10-ani-la-justi%c8%9bia-de-peste-10-ani/
[184] Ibidem.
[185] Ibidem.
[186] Ibidem.
[187] Ibidem.

[188] Emil Şimăndan, Dialoguri cu Ioan Alexandru, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 2001.

[189] Alexandra C. Diţescu (Porumbescu), *Migraţia românilor în Germania*, teză de doctorat, Univ. din Craiova, 2013, rezumat.

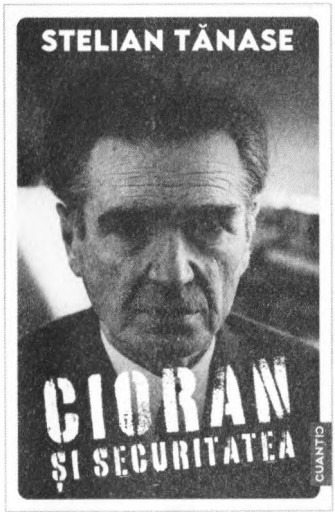
[190] Alina Ioana Dida, *Migraţia şi perspectivele demografice* la: http://www.rostonline.ro/2013/04/migratia-si-perspectivele-demografice/

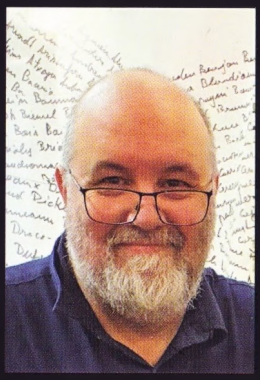
[191] Alexandru Turcu, „Fiscalitate în epoca domniilor fanariote. Ţările Române, secate de resurse şi bani", la https://www.infofinanciar.ro/fiscalitate-in-epoca-domniilor-fanariote-tarile-romane-secate-de-resurse-si-bani.html

[192] Alina Ioana Dida, *Migraţia şi perspectivele demografice* la: http://www.rostonline.ro/2013/04/migratia-si-perspectivele-demografice/

Găsiți cărțile noastre pe
edituracuantic.ro

„Mircea Eliade spunea undeva că «e totdeauna penibil să vorbești despre lucruri prea triste și umilitoare pentru neamul tău». Și totuși, a le ține cu totul sub tăcere, tot timpul, nu poate decât să păgubească o bună cunoaștere a adevărului despre trecut și, până la urmă, și cunoașterea de sine. Mi-am asumat riscul de a le aduce în discuție pe unele, acordându-le un spațiu anume, pentru a contribui la întregirea imaginii despre trecutul nostru, care nu a fost numai spini, dar nici doar flori." (*Autorul*)

Prin noua sa carte, Ovidiu Pecican aduce în fața cititorilor, cu strălucirea unui maestru, zbaterile dramatice, în plan politic și cultural, ale elitelor naționale ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, ale chinuitorului secol XX și ale primelor două decenii ale secolului nostru. *România, stat și cultură (1866–2018)* este, de fapt, istoria modernizării țării noastre, cu bunele și cu relele ei, a ieșirii din înapoiere, a edificării unui stat funcțional, a expresiei culturale a unui ideal și a tentativei de liberă afirmare a ethosului românesc – toate constituind, de bună seamă, efigii ale unei victorioase reconfigurări de destin.

edituracuantic.ro

Historia

ISBN 978-606-95577-5-4